

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ

(1919 – 1925)

Doktora Tezi

Sebile YILDIZ AYBAK

Ankara, 2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ
(1919 – 1925)

Doktora Tezi

Sebile YILDIZ AYBAK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Sedef BULUT

Ankara, 2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ
(1919 – 1925)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Sedef BULUT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....(Başkan) .....

Doç. Dr. Sedef BULUT (Danışman) .....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: .....

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti ve *Distolcüler* hareketi, Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaşmış olduğu tehlikeli ve şiddetli bir hareket niteliğinde gelişmiştir. Şimdiye kadar neredeyse üzerinde hiç durulmamış olan *Distolcüler* ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin incelenmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı muhalefet hareketlerinden birini daha ortaya çıkaracaktır. Böylece Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında Millî Mücadele'nin ne kadar zorluklar içerisinde yapıldığı ve atlattığı tehlikeler bir kez daha anlaşılabilecektir.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti, 1920 yılının Eylül ayında kurulmuş gizli bir cemiyettir. Cemiyetin başkanı Yahya Adnan Paşa görünmesine rağmen aslında cemiyet, Kiraz Hamdi Paşa tarafından kurulmuştur. İttihad-ı İslam ve İslamcılık siyaseti söylemleriyle ortaya çıkmış ancak İslamcılığın idealize ettiği fikirleri savunamamıştır. İttihad-ı İslam söylemini kullanarak Kuva-yı Milliye ve Ankara Hükümeti karşıtlığı, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, padişah ve hilafet taraftarlığı yapmıştır. Üyelerinin hemen hemen hepsi *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* etrafında kurulan cemiyetlerin ve firkaların üyelerinden oluşmaktadır. Cemiyetin faaliyetleri 1922 – 1923 yılları arasında durmuşsa da 1924 yılında tekrar Cumhuriyet rejimini sarsacak faaliyetlerde bulunmak amacıyla Anadolu'da propaganda faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul'da ortaya çıkan, Anadolu'yu karıştırmaya çalışan ve *Distolcüler* olarak tanımlanan bu propagandacı grup, cemiyetin ideolojisine oranla zayıf kalmıştır.

Cemiyet üyelerinin faaliyetleri *Şeyh Sait İsyanı* sırasında ortaya çıkmıştır. Şark İstiklal Mahkemesi'nde, "*Gazeteciler Davası*" ve "*Şeyh Sait İsyanı Davası*" görülürken Ankara İstiklal Mahkemesi'nde de "*Tarikat-i Salahiye - Distolcüler Davası*" görülmüştür. İdeolojisine oranla çok fazla yayılamamış olan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ve *Distolcülerin* faaliyetlerine 1925 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, İlâ-yı Vatan Cemiyeti, Tarikat-i Salahiye Cemiyeti, Distolcüler, Kiraz Hamdi Paşa, Romanya, Köstence, Rodos, 150'likler

ABSTRACT

The Tarikat-i Salahiye Community and the Distolcu Movement have emerged as a dangerous and threatening counter-revolutionary force against the Turkish revolution. Examining *the Distolcu Movement* and *the Tarikat-i Salahiye Society*, which has been almost never studied until now, will reveal one of the opposition movements faced by the Republic of Turkey. Thus, it will be understood once again how difficult the War of Independence was during the establishment of the Republic and the dangers it overcame.

The Tarikat-i Salahiye Community was a secret organization founded in September 1920. Although Yahya Adnan Pasha appeared to be the president of the community, it was actually founded by Kiraz Hamdi Pasha. It emerged with the political discourses of Islamic Unity and Islamism but could not defend the ideas idealized by Islamism. Using the Islamic Union discourse, they were against the Kuva-yı Milliye (National Forces) and the Ankara Government, and in favor of *the Freedom and Entente Party*, the sultan and the caliphate. Almost all its members consisted of members of communities and parties established around *the Freedom and Entente Party*. Although the activities of the community stopped between 1922 and 1923, it started propaganda activities in Anatolia again in 1924 in order to carry out actions that would shake the republican regime. This propagandist group, which emerged in Istanbul and tried to cause disorder in Anatolia, was very weak compared to the ideology of the community.

The activities of the community members emerged during the Sheikh Said Rebellion. While the “*Journalist Case*” and the “*Şeyh Said Rebellion Case*” were taking place at the Eastern Independence Court, the “*Distolcu Case*” was held at the Ankara Independence Court. *The Tarikat-i Salahiye Community* and *the Distolcu* activities that could not spread much compared to their ideology were brought to an end by the Ankara Independence Court in 1925.

Keywords: Political Parties, İlâ-yı Vatan Community, Tarikat-i Salahiye Community, Distolcu Activities, Kiraz Hamdi Pasha, Romania, Constanta, Rhodes, 150’s.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının amacı, arşiv belgelerinin ışığında, mütareke senelerinde ortaya çıkan ve daha sonra ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla faaliyete geçen bir muhalefet hareketinin incelenmesidir. Bu muhalefet hareketinin çıkış nedenlerini sadece Mütareke döneminin koşulları içerisinde ele almak bizi yeterli sonuçlara götürmeyecektir. Çünkü cemiyetin bu dönemdeki çalışmaları yoğun değildir, çalışmalarını Cumhuriyet sonrasında yoğunlaştırmışlardır. Cumhuriyet kurulduktan sonra özellikle yurt dışına yerleşmiş olan “*Yüz Ellilik*”ler veya yurt dışında bulunan muhalif fırkaların üyeleriyle kurmuş oldukları bağlantılar, haberleşme yöntemleri, içerisine girdikleri faaliyetlerin de göstergesi olmuştur.

Tez çalışmam boyunca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, her zaman yol göstericiliğiyle beni motive eden çok değerli tez danışmanım Doç. Dr. Sedef BULUT'a, tez çalışmama değerli katkıları için Prof. Dr. Mesut ÇAPA'ya, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ'e, Prof. Dr. Hakan UZUN'a, Dr. Hasan DİNÇER'e, bu süreçte desteğini esirgemeyen arkadaşım Kerim AKAR'a, Orkun CANBEK'e, Dr. Resul ŞAHSİ'ye, Dr. Büşra BİGAT AKÇA'ya, Dr. Şakire ÇİMENLİ'ye, tez yazım sürecinde sabırla beni bekleyen canım kızım Feyzam'a, sevgili eşim Emre AYBAK'a, abim Yusuf YILDIZ'a, her zaman yanımda olan kardeşim Ahmet YILDIZ'a ve tüm TİTE çalışanlarına, TBMM Arşivi çalışanları değerli arkadaşlarım Nurten UZUN'a, Engin KELEŞ'E, Ahmet BİLEZİKÇİ'ye, Esmâ IŞIK, Sibel YILMAZ ve Beyza TÜKEL'e, her biri birbirinden kıymetli hocalarıma çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. OSMANLI DEVLET DÜZENİNİN BOZULMASI VE DEVLETİ KURTARMA ÇABALARI.....	12
2.1. Osmanlı Devlet Düzeninde Gerileme ve Devleti Kurtarma Çabaları.....	15
2.2. Osmanlı Devleti'nde Devleti Kurtarma Çabalarına Örnek Olarak İslamcılık Fikir Akımı.....	28
2.3. İttihad-ı İslam Düşüncesi ve II. Abdülhamit	35
2.4. İslamcılık Fikir Akımının Diğer Fikir Akımları ile İlişkisi	40
2.4.1. İslamcılar ve Batıcılık Fikir Akımı.....	40
2.4.2. İslamcılar ve Türkçülük Fikir Akımı.....	43
2.4.3. İslamcılık ve Osmanlıcılık Fikir Akımı.....	45
2.4.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Teşkilatlanması.....	47
2.4.5. Kör Ali Vakası, İttihad-ı Muhammedî Fırkası ve 31 Mart Olayı.....	48
2.4.6. İslamcıların İktidar ve Muhalefet ile İlişkileri.....	52
2.4.7. İslamcıların İktidar ile İlişkileri	53
2.4.8. Muhalefet ile İlişkileri	54
3. İLÂ-YI VATAN CEMİYETİ'NDEN TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ'NE.....	61
3.1. İlâ-yı Vatan Cemiyeti.....	63
3.2. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti	72
3.3. Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'nin Nizamnamesine Göre Teşkilat Yapısı ve Yapısal Özellikleri	79
3.4. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin Üçler ve Kırklar Tabakasına Mensup Önemli Üyeleri.....	88
3.4.1. Kiraz Hamdi Paşa	91

3.4.2. Müverrih Ahmet Refik Bey	95
3.4.3. Darendeli İsmet.....	99
3.4.4. Arap Asım.....	104
3.4.5. Tevfik Baba	105
3.4.6. Ertuğrul Şakir.....	108
3.4.7. Tevfik Hamdi.....	110
3.4.8. Diğer Üyeleri	111
3.5. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin Diğer Cemiyetler ile İlişkisi	117
3.5.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İlişkiler.....	117
3.5.2. İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile İlişkiler.....	124
3.5.3. Kürt Teali Cemiyeti ile İlişkiler.....	128
3.5.4. Nigehban, Kızıl Hançer, Ahmediye Cemiyeti ile İlişkiler	132
3.5.5. Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi ile İlişkiler	138
4. TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ'NİN CUMHURİYET DÖNEMİ İÇERİSİNDE YAPILANMASI: DİSTOLCÜLER HAREKETİ.....	144
4.1. Şeyh Sait İsyanı ve Distolcülerin Faaliyetlerinin Açığa Çıkması.....	147
4.2. Ankara İstiklal Mahkemesi	152
4.3. Distolcüler Davası.....	153
4.3.1. Ankara İstiklal Mahkemesinin Şark İstiklal Mahkemesine Yazdığı Tebliğ.....	155
4.3.2. Distolcüler Hakkında Çıkan Kararname.....	157
4.3.3. Ankara İstiklal Mahkemesinin Distolcüler Hakkında İddianamesi.....	159
4.4. Distolcülerin Faaliyetleri İstiklal Mahkemesinde Yargılanmaları.....	160
4.4.1. Osman Daver'in Propaganda Faaliyetleri ve Yargılanması	160
4.4.2. Nihat'ın Yargılanması	162
4.4.3. Nuri'nin Yargılanması	165
4.4.4. Behzat'ın Yargılanması	167
4.4.5. Veznedar İhsan'ın Yargılanması	171
4.4.6. Eşen Telgraf Müdürü Raşit Efendi Yargılanması	172
4.4.7. Kahveci İbrahim'in Yargılanması ve İtirafı	174

4.4.7.1. Diğer Yargılananlar ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin "Distolcüler Davası" Hakkındaki Kararı	175
4.4.7.2. Ankara İstiklal Mahkemesinin Kararı	187
5. SONUÇ	190
KAYNAKÇA.....	194
EKLER	208
EK-1. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin, Şeyh Sait İsyanı'na Destek Vermek İçin Hazırladığı Savaş Planı.....	208
EK-2. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin Nizamnamesi.....	209
EK-3. Darendeli İsmet'in Pasaport Belgesi.....	214
EK-4. Ertuğrul Şakir'in Filistin'de Kalmasına İzin Verilmesi İçin İsrail Hükümeti'ne Yazdığı Mektup	215
EK-5. Ertuğrul Şakir'in Masonluk Belgesi	216
EK-6. Kuşçubaşı Eşref'in Kız Kardeşine Yazdığı Mektup	217
EK-7. Fransız Elçisinin Distolcü Nihat İçin Yazdığı Tavsiyename.....	218
EK-8. Distolcü Nihat'ın Yazdığı Mektup Sureti	219
EK-9. Distolcüler Davası'nda Yargılananların Fotoğrafları	220
ÖZGEÇMİŞ	228

KISALTMALAR

AOİK	: Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi
ATASE	: Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi)
Çev.	: Çeviren
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İMC	: İngiliz Muhipleri Cemiyeti
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
MM Grubu	: Mim Mim Grubu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1. GİRİŞ

Türkiye’de siyasi partilerin kökenini oluşturan ve ilk siyasi partiler olarak kabul edilen dernekler, cemiyetler veya komiteler, Tanzimat’ın ilanından sonra kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde başlangıçta yasal zemini olmayan cemiyetler öncelikle gizli bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkmıştır.¹ Bu dönemde kurulan cemiyetlerin ortak amacı, mevcut rejimi yıkararak meşrutiyeti ilan etmek olmakla birlikte sonrasında neler yapılacağı hiç düşünülmemiştir. Bu bağlamda mutlak monarşinin yerine konacak rejimin içeriği, ikinci plana itilmiştir. Tanzimat döneminin reform politikaları Osmanlı Devleti içerisinde siyasi partilerin kurulmasının yanında entelektüel hayatı da önemli ölçüde etkilemiştir.

Tanzimat dönemi içerisinde Batılı tarzda açılan okullarda eğitim gören, yurt dışına, özellikle de Fransa’ya giden genç bürokrat ve aydın bir grup oluşmuştur. Osmanlı aydınlarının öncülleri olarak görülen bu aydın grubun çoğu, Tanzimat döneminin başlarında Mustafa Reşit Paşa’nın himayesi altında Tercüme Odası’nda bir süre görev alarak mesleklerine başlamışlardır fakat 1861 yılında Abdülaziz’in tahta geçmesi ve Mustafa Reşit Paşa’nın yerine Ali ve Fuat Paşaların gelmesiyle iktidarın merkezinden uzaklaştırılmışlar ve görevlerinde yükselmemişlerdir. Bu dönemde çoğunlukla gazetecilik yapmaya başlayan bu muhalif aydınlar, düşüncelerini yazdıkları gazeteler yoluyla yaymaya başlamışlardır.² Abdülaziz’in gazeteler ve basın üzerindeki baskısı nedeniyle 1867 yılından itibaren bazıları yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. İşte Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti’nin eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve eğitim sayesinde Batı düşüncesinin daha açık şekilde ülke içerisine girmesinin sonucu olarak aydın zümrenin ilk kuşağı olan “*Yeni Osmanlılar*” bu şekilde ortaya çıkmıştır.³

Yeni Osmanlılar, Tanzimat paşaları gibi tamamıyla geleneksel eğitimden gelmemiş, devlet kavramının yerine koyabilecekleri alternatif bir kavram olarak “*vatan*” kavramını öne çıkarmışlardır.⁴ Ayrıca Batı’nın bilgisini ve bilimini kullanarak İslam çatısı altında yenileşmek

¹ Bu cemiyetlerin en tipik örnekleri Fedailer Cemiyeti (1859) ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti (1865)’dir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922, Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 10, 30.

² Tevfik Çavdar, *İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler*, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, 19-40.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, 185, 302, 342.

⁴ Namık Kemal’in tarihsel romantizmi, bir bakıma Batı’nın Osmanlı tarihi konusundaki önyargılı görüşlerine karşı bir savunma niteliğinde olsa da büyük ölçüde toplumun sembol ve bağlılıklarını kendinde toplayan bir vatan kavramı aracılığıyla Osmanlı Devleti’ne sadakati artırma amacını taşıyordu. Özellikle Namık Kemal’in 1870-71 Alman-Fransız savaşının etkisiyle kaleme aldığı “*Vatan yahut Silistre*” adlı tiyatro oyunu Türk milletinin o zamana kadar farkında olmadığı vatan bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Bkz. Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev.) Gertraude Songu Habermann, İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999. Ayrıca hareket içinde öne çıkan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar, demokratik arayışlarını şeriatın alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir. Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 87.

ve güçlenmek yoluna gitmişlerdir.⁵ Bunların bir yansıması olarak Osmanlı Devlet’inde din, 19. yüzyılda, eski görünüşünü kaybederek ideolojik bir şekil kazanmaya başlamıştır.⁶ *Yeni Osmanlılar* içinde Namık Kemal, Mithat Paşa, Ali Suavi, Şinasi, Ziya Paşa yeni oluşmakta olan modern kurumlara İslami yasal gelenek ve Osmanlı yönetim ilkeleri açısından kapsamlı bir teorik meşruiyet ve ideoloji sağlama yönünde çaba gösteren ilk aydınlar olmuşlardır.⁷

Yeni Osmanlıların düşünceleri, dönemin devlet adamlarından olan Mithat Paşa tarafından da desteklenmiştir. Mithat Paşa, Tuna Valiliği yaptığı dönemde Vilayet Nizamnamesini düzenleyerek yeni vilayet düzeninin gerektirdiği idari, mali ve askeri konularda önemli işlere imza atmıştır. Aynı zamanda bürokratik işleyişi kurallara bağlayarak rüşvetin engellenmesi, hukuk, ticaret, cinayet meclislerinin daha etkin kullanılmasını sağlamıştır.⁸ Bu dönemde ön plana çıkan ve daha sonra Şura-yı Devlet Başkanlığı yapan Mithat Paşa’nın başını çektiği bir grup bürokrat, anayasal ve temsili sisteme karşı çıkan Abdülaziz’i (1861–1876) tahttan çekilmeye zorlamıştır. Ordunun da desteğini alan bu aydınlar, meşrutiyet rejimine geçmek istemeyen Abdülaziz’i tahttan indirmiş ve yerine V. Murat’ı tahta getirmişlerdir. V. Murat’ın tahta çıktıktan üç ay sonra psikolojik sorunlarının artması nedeniyle yerine anayasayı ilan edeceği sözünü veren II. Abdülhamit (1876 – 1909) tahta çıkarılmıştır. II. Abdülhamit, Mithat Paşa’nın başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan ve Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan *Kanun-i Esasi*’yi, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan etmiştir. Böylece Osmanlı siyasi hayatında yeni bir dönem başlamıştır.⁹ *Kanun-i Esasi*’nin ilanından kısa bir süre sonra II. Abdülhamit, Osmanlı – Rus Savaşı’ndaki yenilgiyi bahane ederek 1878 yılında meclisi feshetmiş, ardından meclisi toplantıya çağırıp *Kanun-ı Esasi*’ye aykırı olarak hareket etmeye başlamıştır. Böylece II. Abdülhamid’in 33 yıl sürecek olan idaresi başlamıştır.¹⁰

Avrupa’da *Jön Türkler* olarak adlandırılan *Yeni Osmanlılara* gelince onlar, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün sağlanmasının yanında toplulukların birlikte yaşama iradesi göstermesi için anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını istiyorlardı. Bu amaçlarla bir araya

⁵ Kemalettin Taş, Betül Göksuçokur, Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din, *Dini Araştırmalar*, 22 / 56 (2019), 463-488; DOI: <https://doi.org/10.15745/da.583546> .

⁶ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 88-89; Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 15,40.

⁷ Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, 42.

⁸ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa, Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021, 297.

⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan Matbaası, 1946, 45-51; Bülent Tanör, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 117-118.

¹⁰ II. Abdülhamit (1876-1909), tahta çıktığı zaman bütün Müslümanlar arasında bir siyasi dayanışma oluşturmak ve muhafazakâr Müslüman düşüncesini canlandırmak amacıyla İslam birliğini hedefleyen bir ideolojiyi benimsemiştir. Bu doğrultuda II. Abdülhamit, geliştirmiş olduğu pan-İslamizm doktriniyle kendisinin bütün Müslümanlar üzerinde manevi otorite sahibi bir halife olduğunu ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Bu yolda, Yeni Osmanlılarca başlatılan hareketliliğin bir kısmını devralarak, onu kendi yolunda ilerletmeye çalışmıştır.

gelen ve aralarında İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit'in olduğu bir kısım Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri 1889 yılında "*İttihad-ı Osmani Cemiyeti*" adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyete mensup olanlar 1895 yılında yaşanan Ermeni olayları hakkında "*Vatan Tehlikede!*" adında bir risale yayınlarak bu olaylardan II. Abdülhamit'i ve onun kurduğu rejimi sorumlu tutmuşlardır. Bunun üzerine *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* fark edilmiş ve artan baskılar sonucunda bir kısmı Paris'e kaçmak zorunda kalırken bir kısmı da tutuklanmıştır. *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* üyelerinin 1895 yılında Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde Paris'te oluşan muhalif bir grupla temasa geçmesi sonucunda Cemiyet, "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını almıştır.¹¹

II. Abdülhamit rejimine karşı Avrupa'dan yürütülen muhalefet hareketi içerisinde farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Osmanlı *İttihat ve Terakki Cemiyeti* içinde Ahmet Rıza'nın başını çektiği Paris merkezli grup, devletin kurtuluşu için güçlü merkezîyetçi bir idare biçimini ve milli iktisat politikasını benimsemiştir. Mizancı Murat'ın liderliğindeki Cenevre grubu ise daha İslamcı bir çizgide olmakla beraber II. Abdülhamit'in hilafeti etrafında tüm İslam dünyasının birleşmesini ve İslami meşrutiyet yönetiminin kurulmasını istiyorlardı. Cemiyetin içerisindeki diğer grup ise Prens Sabahattin'in başını çektiği, siyasi alanda âdem-i merkezîyetçi bir yönetimi ve özel teşebbüsü savunan gruptu.¹²

1902 yılına gelindiğinde *Osmanlı Liberalleri Kongresi* düzenlenmiştir. Kongreye Jön Türklerin yanında Bulgar, Ermeni ve Rum örgütleriyle Arnavut ve Yahudi temsilcileri de katılmıştır. Kongre'ye katılan gruplar, imparatorluk içinde yaşayan tüm etnik ve dini unsurların anayasal ve parlamenter bir siyasi düzen içinde eşitliğini savunan Osmanlıcılık ideolojisi üzerinde anlaşmışlardır.¹³ Ancak Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin grupları arasındaki farklar, istenilen devrimde silah kullanılıp kullanılmaması ve memlekette yapılacak ıslahatlar için

¹¹ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1981, 181, 214, 215.

¹² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018, 395.

¹³ Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti içerisindeki tüm etnik ulusların üzerinde bir Osmanlılık duygusunu yaratmak ve Osmanlı Devleti'nin çıkarları yönünde çabalamayı özendirmek amaçlarına yönelik bir düşünce akımıdır. Osmanlıcılık, Tanzimat'tan sonra egemen bir siyasi düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemin yöneticileri imparatorluk içindeki tüm etnik gruplara eşit haklar saplanması azınlık düşüncelerini ortadan kaldıracaklarına ve bunların kendi ulusal devletlerini kurma çabalarından uzaklaşacaklarını düşünmüşlerdir. Osmanlıcılık düşünce akımının temel sloganı olarak İttihad-ı Anasır düşüncesini görmekteyiz. Osmanlıcılığa karşı çıkan Türkçüler ise bu politikanın gerçekçi olmadığını ve devletin daha da güçsüz kalmasına yol açacağını ileri sürmüşlerdir. Balkan Savaşları'ndaki yenilgi ve Müslüman olmayan ulusların neredeyse tümünün imparatorluktan kopması Osmanlıcılık düşüncesinin de sonu olmuştur. Osmanlıcılığın siyasi yaşamdaki örgütlenmesine baktığımız zaman İttihat ve Terakki Fırkası dahil neredeyse tüm siyasi partilerin Osmanlıcılığı savunduğu görülmektedir. İttihat ve Terakki Fırkasının Osmanlıcılıktan uzaklaşıp Türkçülüğe doğru yönelmesi Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra olacaktır. Bkz. Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, 65.

yabancı devletlerin müdahalesine başvurma konularında görüş ayrılıkları keskinleşmiştir.¹⁴ Cemiyet'in bir süre sonra ikiye bölünmesiyle Ahmet Rıza, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'ni, Prens Sabahattin ise önce *Osmanlı Liberalleri Cemiyeti*'ni, 1906 yılında ise *Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuştur.¹⁵

Jön Türk muhalefeti Avrupa'da bu şekilde bir fikir hareketine dönüşürken, Edirne'de posta memuruyken Selanik'e sürülen Mehmet Talat Bey ve arkadaşları 1906 yılında Selanik'te *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Cemiyet, ağırlıklı olarak memur ve subaylardan oluşuyordu. Yeni üyelerin katılmasıyla Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde yayılmaya başlamıştır. Ahmet Rıza grubunun merkezîyetçi ve milli iktisat fikirlerini kendilerine yakın bulan cemiyetin üyeleri 1907 yılında Ahmet Rıza grubuyla birleşmiş ve cemiyet, "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını almıştır.¹⁶ Bu birleşme kısa zamanda II. Abdülhamit idaresinden hoşnut olmayan asker ve küçük memurlar arasında yayılmaya başlamıştır. Ayrıca Hristiyan azınlıklar da kurulacak olan meşruti idare sayesinde bağımsızlıklarını kazanacaklarını ümit ederek bu cemiyeti desteklemişlerdir. *31 Mart Olayı* öncesinde Jön Türkler II. Abdülhamit'in despot idaresinin önüne geçmek ve Kanun-ı Esasî'yi tekrar yürürlüğü koyarak Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak amacıyla birleşmişlerdir.¹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeniliklerin sadece askeri ve teknik alanda değil aynı zamanda siyasi alanda da yapılması gerektiği düşüncesiyle bir an önce meşrutiyet idaresini hayata geçirmek için İstanbul'a giderek II. Abdülhamit'i devirmek istiyordu. 1908 yılının Haziran ve Temmuz aylarındaki gelişmeler beklenen fırsatı sağlamıştır. 9 Haziran'da İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikolas arasında gerçekleşen ve gündeminde Makedonya için reform paketi bulunan Reval Görüşmeleri çoğu *İttihat ve Terakki Cemiyeti* üyesi olan

¹⁴ Bu kongrenin iki tartışma konusu vardı. İlki istenen devrimde silah kullanılıp kullanılmamasıydı. İki taraf da silahlı müdahalede bir sakınca görmemektedir. İkinci konu ise yabancı devletlerin müdahalesidir. Sabahattin Bey ve grubu müdahale yanlısıyken Ahmet Rıza'nın başını çektiği grup bunun Osmanlı hükümlerine haklarına vereceği zararı öne sürerek bu fikre karşı çıkmaktaydılar. Müdahale yanlısı gruba göre memleketteki ıslahatların yapılabilmesi için yabancı devletlerin müdahalesine başvurulmalıydı. Prens Sabahattin'e göre, ıslahat hareketleri iç kuvvetler vasıtasıyla başarılsa bile bundan faydalanmak isteyen devletlerin saldırılarına maruz kalınabilirdi. Bu nedenle menfaatleri ülke menfaatleriyle çelişmeyen bir dış güçle şimdiden anlaşmak ülkenin yararına olacak bir hareketti. Bu tartışmalar kongrede müdahaleci ve âdem-i müdahaleci şeklinde iki hizipleşmeyi ortaya çıkardı. Birincisinin başında Prens Sabahattin'den etkilenen İsmail Kemal, ikincisinin başında ise Ahmet Rıza vardı. Bkz. Kaan Durukan, "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri." *Modern Türkiye'de Düşünce Tarihi, Tanzimat ve Meşrutiyyet'in Birikimi*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 145.; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021, 130-145.

¹⁵ Eminalp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi*, Sayı: 11/6, (2007), 93-162.

¹⁶ Durdu, Mehmet Burak "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, (2003), 291-318. DOI: https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000502

¹⁷ Roderic H. Davison. *A Short History of Turkey*, The Eothen Press, England, 1981, 110-112.

kişileri harekete geçirmiştir. Cemiyet üyeleri eğer tedbir alınmazsa Makedonya'nın kaybedileceğini düşünmüşlerdir.¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu koşullar altında harekete geçmeye karar vermiştir. Binbaşı Enver ve Kolağası Arnavut Niyazi Bey, haziran ayının sonlarına doğru subaylardan ve gönüllü sivillerden oluşan silahlı çeteler ile birlikte dağa çıkarak isyan hareketine girmişlerdir. Bu isyan, yeni çetelerin katılmasıyla birlikte gittikçe büyümüştür. İsyanı bastırmak amacıyla Makedonya'ya gönderilen taburların bir kısmı *İttihat ve Terakki Cemiyeti* tarafına geçmiş bir kısmı da çatışmada öldürülmüştür. Anayasanın yeniden ilanı için saraya telgraflar yağdıran *İttihat ve Terakki Cemiyeti* eğer istekleri yerine getirilmezse İstanbul'a yürüyeceklerini bildirerek tehditte bulunmuşlardır. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin Manastır şubesi sarayın cevabını beklemeden, 23 Temmuz 1908 tarihinde anayasanın yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Sonuçta kontrolü kaybeden ve artan baskılara daha fazla dayanamayan II. Abdülhamit, 24 Temmuz günü İstanbul gazetelerinde anayasayı yürürlüğe koyduğunu ve meclisi yeniden açacağını duyurmuştur. "*Hürriyetin İlanı*" olarak adlandırılan bu olay sonucunda II. Meşrutiyet ilan edilmiş, seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan açılmıştır.¹⁹ II. Meşrutiyetin ilanından sonra *İttihat ve Terakki Cemiyeti* kendisini, siyasi bir parti olarak örgütlemiş meclis üzerinde bir otorite haline gelmiştir.²⁰

1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi, cemiyet kurma hürriyetini getirerek partilerin gizlilikten kurtulup özgürce faaliyette bulunma olanaklarını ortaya çıkarmıştır. 1909'da Anayasa'da yapılan dernek kurma ile ilgili değişiklikle geniş bir siyasi faaliyet dönemi başlamıştır. Yeni anayasa cemiyet kurma hürriyetini getirdiği gibi bu cemiyetlerin kanuni bir düzenlemeye tabi olmasını sağlamıştır.²¹ Anayasanın yeniden yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yaklaşık 5 ay içerisinde 78 yeni cemiyet kurulmuş ve takip eden yıllarda da cemiyetleşme faaliyetleri hızla devam etmiştir.²²

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya. Enver Paşa I.Cilt: 1860-1908*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, 509-510.

¹⁹ Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, İstanbul: Yeniçığır Yayınevi, 1960, 6.

²⁰ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, Çev. Ergun Aydoğdu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005, 141-142.

²¹ 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-ı Esasi'ye 120. madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. 120. maddede: "*Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamıyet-i mülkiyesini ihlal ve şekl-i meşrutiyet ve hükûmeti tağyir ve Kanun-ı Esasi ahkâmı hilafında hareket ve anâsır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdab-ı umumiyye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur.*" denilerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal açıdan tanınmıştır. Bkz. Zafer Toprak, "*1909 Cemiyetler Kanunu*", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 205; 1909 tarihli ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu.

²² 1908 Fedekâran-ı Millet Cemiyeti, 1908 Nesl-i Cedit Kulübü, 1908 Türk Derneği, 1908 Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, 1909 Muhammedi Fırkası, 1909 Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, 1910 Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1911 Türk Yurdu Cemiyeti, Cenevre Türk Yurdu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası,

II. Meşrutiyet döneminin özelliklerinden biri, henüz cemiyet ve fırka ayrımının kesin hatlarla gerçekleşmiş olmamasıdır. Belki de bu cemiyet – fırka ayrımının olmaması parti niteliğinde veya doğrudan doğruya siyasi programlı ancak yapısal özelliği iktidarı ele geçirmek olmayan cemiyetlerin de kurulmasını sağlamıştır. Bu tür girişimler toplumdaki fikir – eylem bağlantısını kuramamışlardır. Bununla birlikte ayrılıkçı cemiyetler de hızlı bir şekilde örgütlenerek amaçlarını gerçekleştirebilmek için terör faaliyetlerine başvurmuşlar, isyancı hareketleri beslemişlerdir.²³ Bu döneme damgasını vuran fırka ise önce gizli olarak örgütlenen sonrasında ise 1918 yılına kadar Türk siyasi hayatını yönlendiren *İttihat ve Terakki Fırkası*dır.

II. Meşrutiyet döneminin siyasi ortamında seçimlerin yapılması da dönemin önemli olaylarından biridir. 1908 yılında yapılan seçimler, siyasi partilerin ilk kez yarıştığı ve eskisine göre daha özgür basın, yayın faaliyetleri ve propaganda ortamının sağlandığı seçimlerdir. İki dereceli seçim sistemi uygulanan bu seçimlerde *İttihat ve Terakki Fırkası*, *Ahrar Fırkası* ile yarışmış ve ezici bir çoğunlukla kazanmıştır.²⁴ Bir süre sonra mecliste gelişen olaylar, *İttihat ve Terakki Fırkası*nın bu dönemde uyguladığı birtakım politikalar önce muhalif grupları ortaya çıkarmış ve daha sonra da *İttihat ve Terakki Fırkası*nın karşısında büyük bir muhalefet bloğunun oluşmasına neden olmuştur. 31 Mart Olayından sonra meclisteki muhalefet 70 kişiye ulaşınca 21 Kasım 1911 tarihinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* kurulmuştur. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın kurulmasından kısa bir süre sonra İstanbul Mebusu ve Hariciye Nazırı olan Rıfat Paşa'nın Londra Büyükelçiliği'ne atanması sonucu mecliste ortaya çıkan boş üyelik için ara seçim yapılmasına karar verilmiştir. Bu seçimlerde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın adayı olan Tunuslu Hayrettin Bey, *İttihat ve Terakki Fırkası*nın adayı Dâhiliye Nazırı Memduh Bey'e karşı 195'e 196 oyla kazanmıştır. Bu seçim *İttihat ve Terakki Fırkası*nda büyük bir paniğe neden olmuştur.²⁵ Bu nedenle İttihatçılar meclisin feshine dair 35. maddenin²⁶ değiştirilmesini gündeme getirmişler ancak bu değişiklik teklifi *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine 1912 yılında padişahın iradesi ile meclisi feshettirmişlerdir.²⁷ Meclis-i Mebusanın kapatılmasından sonra yapılan ve siyasi literatüre “*sopalı seçim*” olarak geçen 1912

1912 Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası, İstihlakı Milli Cemiyeti vb. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 367.

²³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I*, 14.

²⁴ Kenan Ongun, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 İzmit Sancağında Uygulanışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, (2004), 139-154.

²⁵ İlknur Türe, “İttihat ve Terakki Partisi”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, Ankara: Orion Kitabevi, 1. Baskı, 2010, 46.

²⁶ Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesine göre, Hükümet ile meclis arasında ihtilafa neden olan kanun Hükümet tarafından ısrar edilip Mebusan Meclisi tarafından da çoğunlukla ve gerekçeli olarak kesin ve mükerreren reddedilirse, padişah isterse Hükümeti değiştirebilecek isterse seçim yapılmak şartıyla Mebusan Meclisi'ni feshedebilecekti. Bkz. Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Devleti'nde Parlamento Fesihleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18/35, (2022), 67-101.

²⁷ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990, 112-119.

seçimlerinde 6 muhalif mebus dışında 264 mebusla *İttihat ve Terakki Fırkası* seçimi kazanmıştır. Ancak seçimden sonra bu seçimin hileli bir seçim olduğunu dışınen “*Halaskar Zabitan / Kurtarıcı Subaylar*” adlı bir grubun askeri darbesi sonucunda devrilmiştir. Bunun zerine *İttihat ve Terakki Fırkası* ok geçmeden Ocak 1913 yılında *Bab-ı Ali Baskını* adı verilen darbe ile mutlak otoritelerini perinlemişlerdir.²⁸ Bu olaydan sonra muhalefet şiddetli polis baskısıyla etkisiz hale getirilmiş ve *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* liderlerinin birçoğu 1918 yılına kadar geri gelmemek üzere yurt dışına kaçmıştır.²⁹

1913 yılındaki Bab-ı Ali baskınıyla siyasi iktidara tamamen hakim olan *İttihat ve Terakki Fırkası* 1914 yılında yapılan beşinci genel seçimlere rakipsiz olarak katılmış ve Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar hüküm srmştir. Bu dönemde yapılan seçimler, seçmenleri partiler arası rekabet ve muhalefet mefhumlarına aşına kılmıştır. Bu sebeple II. Meşrutiyet politik cemiyetleri, partiye dnştrerek siyasi oluşumları sağlayan önemli bir başlangıç olmuştur.³⁰

Meşrutiyet döneminde siyasi partilerin faaliyetleri dışında dış politika açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Büyük umutlarla ilan edilen meşrutiyetin hemen sonrasında Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, ardından Avusturya – Macaristan, Bosna – Hersek’i ülkesine katmıştır. Çok geçmeden 1911 yılında İtalya, Trablusgarp’a saldırmış ve daha bu savaş sona ermeden 1912 yılında Balkan Savaşları başlamıştır. Balkan Savaşları sırasında büyük devletler Balkan ülkelerini desteklemişler, Yanya, İşkodra, Edirne dşmştir. Bu savaşlarda halk da büyük darbeler almıştır. II. Meşrutiyet döneminde Trablusgarp ve Balkan savaşlarında yaşanan toprak kayıpları ülkede siyasi fikirler, siyasi partiler ve yeni yeni cemiyetlerin oluşmasında daha da etkili olmuştur.³¹ Bu olaylara daha sonra bir yenisi eklenmiştir: Birinci Dünya Savaşı. Bu savaşta Osmanlı Devleti, yenilmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’ni imzalamak zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*nın iktidarı sona ermiştir. Kendilerinin savaş suçlusunu durumuna düşerek yargılanacaklarını düşünen Enver, Cemal ve Talat Paşa ile Doktor Nazım, Bahattin şakir gibi önde gelen İttihatçılar, 2-3 Kasım 1918 tarihinde yurt dışına çıkmışlardır. *İttihat ve Terakki Fırkası*nın ülkede kalan yeleri ise 5 Kasım 1918 tarihinde toplanarak *İttihat ve Terakki*

²⁸ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999; Mehmet Ali Karaman, “Meşrutiyet Dönemi Basın ve Basında Ordu-Siyaset İlişikisi, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası alışmaları)*, 4 (2014): 1-20; Behçet Kemal Yeşilbursa, Taha Ayça Aydemir, Mirahan Yılmaz, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türkiye’de Partiler ve Demokrasi Tarihindeki Yeri (1908-1980), *TBMM’nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu*, 12-13 Mart 2020, Edirne; Bildiriler, Cilt: I-II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, 127-174.

²⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, 201,212.

³⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, 36.

³¹ Erdoğan Tezi, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, 279-287.

Fırkasının feshedildiğini ve yerine *Teceddüt Fırkası* adıyla yeni bir siyasi parti kurulduğunu açıklamışlardır.³² Mütareke döneminde İstanbul’da yoğun bir partileşme süreci de yaşanmıştır. *Teceddüt Fırkasının* yanı sıra “*Selamet-i Osmaniye Fırkası, Selamet-i Amme Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Ahali İktisat Fırkası*” gibi firkalar faaliyete geçmiştir.³³

Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri sorunları bu sefer Türkler aleyhine Sevr’le çözmek istemişlerdir. Sevr Antlaşması, İstanbul Hükümeti’nin temsilcileri tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmıştır. Osmanlı Devleti’nin topraklarını küçük bir toprak parçası ile sınırlandıran bu antlaşmaya ve işgallere İstanbul Hükümeti sessiz bir tavır takınınca hem işgallere hem de İstanbul hükümetlerinin faaliyetlerine karşı Anadolu’nun her yerinde müdafaa-i hukuk grupları oluşmaya başlamıştır.³⁴ Böylece mütareke döneminde yaşanan siyasi kutuplaşmadan dolayı siyasi nitelikli fırka ve cemiyetlerin sayısında hayli artış görülmüştür. Yasal olarak kurulan cemiyetlere gizli cemiyetler de eklenmiştir. Dönemin siyasi sorunları çeşitli partilerin ve cemiyetlerin programlarını oluşturmuştur. Devletin nasıl kurtulacağı sorusu yalnızca siyasi partileri değil, heyetleri, cemiyetleri de yakından ilgilendirmeye başlamıştır.³⁵

Bu dönemin siyasi yaşamında ise artık *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ön plana çıkmıştır. 10 Ocak 1919 tarihinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* yeniden kurulduğunu ilan etmiş ve Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlığında hükümeti kurmuştur. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki* düşmanlığını kendisi için bir program ve politika saymıştır. Millî Mücadele hareketi de İttihatçı sayıldığı için *Hürriyet ve İtilaf Fırkasının* yürüttüğü muhalefet hareketi bu yeni oluşumu da kapsamıştır.³⁶ Ancak fırka içindeki hizipleşmeler parti içerisinde bir muhalefetin çıkmasına neden olmuş ve firkadan ayrılanlar “*Muhafazakârlar Fırka*” ve bir süre sonra da “*Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” adıyla yeni bir fırka kurmuşlardır. Bunun ardından birliğin kurulması yolunda bazı çabalar olduysa da başarılı olamamışlar ve *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasıyla kendiliğinden ortadan kalkmıştır.³⁷

Osmanlı Devleti’nde cemiyetleşme süreci mütareke dönemine kadar bu şekilde gelişmiştir. Bu döneme gelene kadar yukarıda zikredilen ve Osmanlı siyasi hayatını etkileyen birçok önemli cemiyet ortaya çıkmıştır. Mütareke döneminde ise Millî Mücadele’ye karşı olan

³² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, 307.

³³ TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Sistemi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/collections/94ef4061-6fd9-482b-b17b-0420c8cf4ff8> Erişim Tarihi: 23.11.2023.

³⁴ Yasemin Doğaner, “Millî Mücadele’de 30 Ağustos’un Yeri ve Önemi”, *Türk Kültürü*, Temmuz-Ağustos 2003, Sayı: 483-484, 257-265.

³⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt II. ...*, 59.

³⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt II.*, 60.

³⁷ Fatih Türe, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, Ankara: Orion Kitabevi, 1. Baskı, 2010, 57-79.

grupların oluşturduğu ve bugüne kadar üzerinde yeterince durulmayan bir cemiyet daha ortaya çıkmıştır ki bu cemiyet *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'dir. *Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti*, Mondros Mütarekesi sonrasındaki karışık politik ortamda 19 Kasım 1919'da siyasi bir parti olarak kurulan *İlâ-yı Vatan Cemiyetinin* gizli bir yer altı örgütlenmesi olarak kurulmuştur.³⁸ Bu cemiyet *İttihad-ı İslam* idealinin rehberliğinde çalışacağını bildirmiş, Millî Mücadelenin ve Ankara Hükümetinin karşısında yer almış zararlı cemiyetlerden biridir. Millî Mücadelenin başarısızlığa uğraması için pek çok grupta iş birliği içerisinde çalışmış özellikle kurucusu Kiraz Hamdi Paşa, Millî Mücadele karşısında olan hemen her grupta yer almıştır. Yeniliklere karşı çıkan ve dinin arkasına saklanan pek çok hareket gibi *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* üyeleri de dinin arkasına saklanarak, halifeliğin ve saltanatın kaldırılarak halkın gavurlaştırılmak istendiği gerekçesiyle halkı kışkırtmaya çalışmıştır.

“*Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*” adlı tez çalışması *Tarikat-i Salahiye Cemiyetinin* faaliyetlerinin ve çalışmalarının ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. *Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti* ile ilgili bir tez veya herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle yapılan bu tez ile mütareke ve erken cumhuriyet dönemi cemiyet tarihi literatüründeki önemli bir eksiğin giderilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti kurulurken karşılaşılan muhalefet türlerinden birini daha ortaya çıkaracak ve böylece Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadeleyi gerçekleştiren kadronun mücadele ettiği unsurlardan biri daha anlaşılmış olacaktır.

Çalışmanın ana kaynağını Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Tez çalışması kapsamında Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv belgeleri ile Devlet Arşivleri ve Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE) belgelerinden, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Alemdar Gazetesi, İkdam Gazetesi gibi gazetelerden yararlanılmıştır ancak maalesef mütareke döneminin yazarları ve basın bu konuda zengin bir kaynak oluşturmamışlardır. O nedenle asıl kaynaklar İstiklal mahkemelerinin yargılamalarında zanlılara sorulan Meşrutiyet ve mütareke dönemini içeren sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Bu ifadelerle dayanarak sadece 1920 yılının değil, cemiyetin kuruluşuna ve faaliyetlerine ilişkin bilgiler tespit edilmiştir.

Arşiv belgeleri dışında tezde kullanılan bir diğer temel kaynak ise 1919 – 1925 yılları arasını çalışanların yazdığı kitaplar ve tezlerdir. Bu çerçevede özellikle Tarık Zafer Tunaya'nın Türkiye'de “*Siyasal Partiler*”, “*İslamcılık Cereyanı*”, Bülent Çukurova'nın “*M.M. Grubu Haber alma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*” adlı kaynaklar, cemiyetin temel dayanağını oluşturan unsurları görebilmek açısından önemli bir başvuru

³⁸ Tunaya, *Türkiye 'de Siyasi Partiler Cilt II.*; Tarık Zafer Tunaya, “Türk Devrimine Karşı İdeolojik, Bir Muhalefet Girişimi; Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti ve Eylemleri”, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II*, İstanbul: İÜ.İ.F.Yayınları, 256-265.

kaynağı olmuştur. Ayrıca Ziya Şakir'in "*Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*" Tarık Mümtaz Göztepe'nin "*Mütareke Günleri*", Samih Nafiz Tansu, "*İki Devrin Perde Arkası; Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*" adlı kitaplarından ve dönemin anılarını kaleme alan kişilerin yazdıklarından da önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Tez çalışmasının birinci bölümünde ilk olarak İslamcılık siyasetinden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Tımar Sistemi'nin bozulması askeri, sosyal, dini bozulmaları beraberinde getirmiştir. Devletin içinde bulunduğu durumu düzeltmek amacıyla başlattığı bir dizi ıslahatlar dine aykırılığı öne sürülerek bazı gruplar tarafından kabul edilmemiş veya karşı hareketlerle sonuçlanmıştır. Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlar ise halk arasında ikilik yarattığı düşüncesiyle eleştirilmiştir. Devletin kurtarılması için özellikle II. Meşrutiyet dönemi içerisinde gelişen fikir akımları bir süre sonra çeşitli siyasi örgütlenmelere dönüşmüş ve artık bu örgütlenmeler içerisinde devleti kurtarmak için tezler üretilmiştir. Bu siyasi örgütlenmeler dönem içerisinde taraftarlarını ve aleyhtarlarını bulmuşlar ve kimisi İslamcılık düşüncesiyle *İttihad-ı İslam* siyaseti üzerinde politikalar üretmiştir. Ancak mütareke döneminde İslamcılık iddialarıyla ortaya çıkan bazı cemiyetlerin İslamcılık ideali ile hareket ettiklerini savunmalarına rağmen İslamcılık düşüncesinin esaslarını yerine getiremedikleri görülmektedir. Nitekim 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla ortaya Ankara Hükümeti'ne karşı muhafakazar eğilimli, İslamcı ve *İttihad-ı İslam* siyasetini benimsediğini iddia eden bazı siyasi fırkalar veya cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerden bir tanesi de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* adıyla kurulan cemiyettir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ıslahatlara özellikle askeri sınıfın ve ulema sınıfının karşı çıkması ile başta İslamcılık siyaseti olmak üzere *İttihad-ı İslam* ideali ve İslamcıların siyasetle ilgileri üzerinde durulmuştur. Burada sadece İslamcılık siyasetinin ele alınması önümüze eksik bir portre çıkaracağından Batıcılar, Türkçüler ve Osmanlıcıların siyasi fikirlerinde İslamcılık düşüncesine bakışlarından bahsedilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Millî Mücadele hareketine karşı girişilen muhalif hareketlerden bahsedildikten sonra dönemin toplumsal ve siyasi olayları analiz edilmeye çalışılmıştır. *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*nin temelleri olan *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*, her iki cemiyetin *İttihad-ı İslam* siyasetleri, nizamnameleri, amaçları anlatılmış ve üyelerinin biyografilerine yer verilmiştir. Ayrıca *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*, *Nigehban*, *Kızıl Hançer*, *Ahmediye Cemiyetleri*, *Kürdistan Teali Cemiyeti* ve *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi*'nin aralarındaki bağlantılardan bahsedilmiştir. Bu bölümde bazı biyografiler yazılırken kaynak eksikliğinden dolayı çokça İstiklal Mahkemesi belgeleri kullanılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte yurtdışında yapılanarak tekrar faaliyetlerine başlayan muhaliflerin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* etrafında toplanarak ülkede çıkarmak istedikleri kargaşa, kaos ve fesat hareketleri hakkında bilgi verilmiştir. Cemiyetin Cumhuriyet dönemi içerisinde yapılan inkılaplara karşı almış olduğu tavır ve yapılanması *Şeyh Sait İsyanı* sırasında anlaşılmıştır. Bu faaliyetler Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yapılan araştırmalar ve elde edilen deliller sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

2. OSMANLI DEVLET DÜZENİNİN BOZULMASI VE DEVLETİ KURTARMA ÇABALARI

13. yüzyıl sonlarında Moğolların baskısı ile yıkılan Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, 14. yüzyılın başında Osmanlı Devleti kurulmuş ve 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi bir imparatorluk haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, ilk devlet teşkilatlanmasını düzenlerken Selçuklu, İlhanlı, İran ve Bizans gibi devletlerden etkilenmiş devletin yönetim felsefesi ve idari yapılanmasını İslam dini ve Türk töresine göre şekillendirmişlerdir.³⁹ Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olarak kabul edilen 1450 ile 1550 yılları arasındaki yüz yıllık dönemde hem devlet hem toplum düzeninde sadece padişah ve mensubu olduğu hanedan ayrıcalıklı konuma sahiptir.⁴⁰ Osmanlı toplumunda, Müslüman olsun veya olmasın yönetenler ve yönetilenler şeklinde iki temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar, Batı Avrupa'nın siyasi gelenek ve sosyo – ekonomik yapısından farklı olarak din üzerinden değerlendirilmemiştir. Yönetimde görev alan Askeriler veya Yönetenler sınıfı padişahın egemenliğini sağlayan ve maaş karşılığı devlet işlerini yürüten memurlardır. Memurların yükselebilmesi için Müslüman olmaları, Türkçe bilmeleri gibi şartlar söz konusuydu, iki şartın yanında bu hiyerarşide yükselebilenin bir diğer koşulu ise yetenekli olmalarıydı.⁴¹

Yönetenlerin en önemli kolunu *Askerî* sınıf oluşturmaktadır. Askeri sınıfın en önde gelenleri ise kapıkulları olup bu sınıf, devlet yönetiminde padişaha hizmet etme ve yardımcı olma görevlerini üstlenmişti. Kapıkulları bunun yanında yönetilenlerin yapmakla yükümlü olduğu birçok uygulamadan da muaf tutulmuşlardı. Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar'ın ele geçirilmesinden sonra Hristiyan tebaadan küçük yaştaki erkek çocukları toplama yöntemini, yani *Devşirme Sistemi*'ni geliştirmiştir. Bu sistemle Hristiyan ailelerden küçük yaştaki erkek çocukları eğitilmek üzere alınmıştır.⁴² Padişah, devlet yönetiminde kendisine yardımcı olacak askeri sınıf olan Yeniçeriler ve idari kadroları bu şekilde oluşturmuştur. Bu sınıfın mensupları, devletten maaş alma yoluyla hizmetlerini sürdürmüştür.

Askeri sınıfın diğer bir kolunu ise *Zaimler* ve *Sipahiler* oluşturmaktadır. Bu grup Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan Tımar sisteminin içerisinde bulunmaktaydı. Tımar sistemi sayesinde devlet, bazı görevlilerine maaş vermekten ve asker yetiştirmekten kurtulmuş, topraklar boş kalmadığından üretim artmıştır. Böylece hem devletin bütçesinden

³⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, 75.

⁴⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınları, 2006, 6.

⁴¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, (Editör. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 1994), 450.

⁴² Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, C. I*, Ankara: Ankara: İş Bankası Yayınları, 2009, 201.

gereksiz harcamalar önlenmiş hem de asker yetiştirmek zorunda kalınmamıştır. Ek olarak geçimlerini bu şekilde sağlayan *Zaimler ve Sipahiler* bulundukları yerleşim yerlerinde güvenliği sağlamışlardır.⁴³ Klasik düzende Osmanlı padişahı “*Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi*” olarak görüldüğünden devletin tüm topraklarının ve mülkünün sahibi kabul edilmişti. Bu nedenle halk yalnızca devlete hizmet etmesi karşılığında toprağın kullanım hakkını üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa, reaya olarak kabul edilmiştir. Reaya sınıfına kırsal kesimlerde yaşayan tarımsal üretimle uğraşanların yanında kasaba ve şehirlerde oturanlar, ticaret ve sanayi işiyle uğraşanlar ve göçebeler de dahil edilmiştir. Nüfusun en kalabalık kısmını köylü reaya sınıfı oluşturmuştur. Bu sınıf toprağı kullanma hakkına sahip olmakla birlikte Tımar Sistemi’nden ileri gelen sürekli üretim yapma gibi yükümlülükleri de üstlenmiştir. Klasik Osmanlı toplum düzeninde Müslümanların yanında Gayri Müslimler de bulunmaktadır. Müslüman halkın vermekle mükellef olduğu öşür ve hayvan vergisi gibi Gayrimüslimler de cizye ve haraç vergilerini ödemeye yükümlü tutulmuştur.⁴⁴ Bunlardan başka Osmanlı toplum yapısında ön plana çıkan önemli unsurlardan bir diğeri de kentlerde yaşamını sürdüren zanaatkârlar (hırfet) ve esnaf erbablarıdır. Kentli reaya kökeni 12. ve 13. yüzyıllara uzanan ve zaman içinde gelişim gösteren *ahilik* geleneğini devam ettirerek loncalar şeklinde örgütlenmiştir. Loncalar üye kabulü, yaşam tarzı ve uygulayış şekli gibi ahilik sistemine benzer faaliyetlerle toplumsal düzende denge oluşturmuşlardır. Toplumun diğeri bir kesimini oluşturan göçebelere gelince esasen devletin kurucu unsurlarını oluşturan bu grup büyük oranda yerleşik hayata geçmeyi kabul etmemiş ve yönetim kadrolarından da olabildiğince uzak kalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁵

Başını Şeyhülislam’ın tuttuğı *Ulema sınıfı* ise Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren yönetici sınıfının sivil kanadını oluşturmuştur. Kazasker olarak adlandırılan ve Ulema sınıfının Şeyhülislam’dan sonraki en yetkilisi kabul edilen kimseler ise esasında yargı teşkilatının başı konumundadır. Ulema, bütün üyelerini medreselerden temin etmiş, medrese eğitimi tamamlayan öğrenciler müderris veya kadı olarak görev almışlardır. Ulema sınıfı, devletin en temel unsurlarından eğitim ve yargıyı uzun yıllar boyunca tekelinde bulundurmuştur.⁴⁶

Osmanlı Devleti’nde “*Hilafet*” ve “*Halifelik*” kavramları da konumuz açısından önem kazanmaktadır. *Halife*, genelde Peygamberin halefi ve kendisinin yerine geçmek itibarıyla

⁴³ Ünver Günay, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/14, (2003): 33.

⁴⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, 134-141.

⁴⁵ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, 297-298.

⁴⁶ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600)*, İstanbul: Kronik Kitap, 173-179.

İslam dünyasının en yüksek imamının unvanıdır. *Hilafet* ise Hz. Muhammed'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.⁴⁷

Bir kurum olarak *Hilafet* İslam tarihi boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir. Hz. Muhammed'den sonra gelen ilk dört halife⁴⁸ yetkin üyelerden oluşan küçük meclisler tarafından seçilmiştir. Ancak Hz. Ali'nin halifeliği sırasında ortaya çıkan iç savaş dolayısıyla halifenin taşıyacağı vasıf ve şartlara ilişkin farklı kuramlar ortaya atılmıştır. Dört halife zamanında en güçlü dönemini yaşayan hilafet kurumu, Emeviler'den itibaren bir yandan giderek saltanata dönüşürken bir yandan da gücünü ve İslam dünyası üzerindeki otoritesini kaybetmeye başlamıştır.⁴⁹ Abbasiler'in güçlü oldukları dönemde ise ortaya çıkan "*Klasik Evrensel Hilafet Teorisi*", 1258 yılında Bağdat'ın işgalinden bir süre sonra fiilen geçersiz kalmış ve önemli bir değişim geçirerek Abbasi halifeliği sembolik bir makama dönüşmüştür.⁵⁰ Yaklaşık 14. yüzyıldan başlayarak İslam Dünyasında "*tek halife*" görüşü terk edilerek bağımsız Müslüman hükümdarlar "*Halife*" unvanını kullanmaya başlamışlardır. Kısa zamanda bu fiili durum teorideki yerini almış ve meşrulaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde de I. Murat'tan (1326-1389) itibaren Osmanlı padişahlarının Müslüman hükümdarların halife unvanını kullanması anlayışı doğrultusunda "*Halife*" ünvanını kullanmaya başladıkları görülür. Ancak bu durum Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Kahire'ye girmesiyle daha da baskın bir özellik haline gelmiş ve Osmanlı Devleti, İslam

⁴⁷ Casim Avcı, "Hilafet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#1> Erişim Tarihi: 05.09.2023.

⁴⁸ Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.

⁴⁹ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1982; Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876 – 1878), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, 14-19.

⁵⁰ Klasik hilafet teorisi, Abbasilerin kuruluşu ile birlikte toplumun halife-seçkinler-halk şeklindeki üçlü bir taksime tabi tutulduğu bir sosyal ve siyasi yapıda geliştirilmiştir. Bu hilafet modelinde halife, devletin varlığı, varlığına bağlı olan ve bugün yasama, yürütme ve yargı şeklinde ifade edilen erkleri yetkisinde toplayan bir kudrete dönüşmüştür. Halifenin bu yetkileri, seçkinler olarak adlandırılacak bir teknokrat grup tarafından kullanıldığında dahi, yetkinin asıl sahibinin gerçekte halife olduğu bir yönetim modeli kurgulanmıştır. Abbasiler, iktidarlarının ilk yıllarında Alevi muhalefete karşı Hz. Abbas'ın Hz. Peygamber'in halifesi olmaya daha hak sahibi olduğunu savunmuşlarsa da çok geçmeden bundan vazgeçmişlerdir. Bunun yerine daha geniş ölçekte meşruiyet temin eden ve tarihsel duruma da uygun düşen Kureyşilik şartını benimsemişlerdir. Bu şart Hz. Ali soyunun halifeliğini savunanlara karşı koruma sağladığı gibi, Kureyşli olmayanların taleplerinin de önünü kesmekteydi. Klasik hilafet teorisine göre, bütün idari görevler halifenin atamasıyla onun adına yürütülür. Ancak klasik hilafet teorisi, sahip oldukları askeri güç ile belirli bölgelerde hakimiyet kuran emirlikleri "imâratu'l-istila" olarak adlandırıp halifeye bağlı olmak ve şer'î hükümleri tatbik etmeleri şartıyla meşru gördüler. Bu bağlamda Gazneliler, Büveyhiler ve sonrasında Selçuklular gibi devletler istila emirlikleri kabul edilerek halifeden hil'at almak şartıyla meşru kabul edildiler. Klasik hilafet teorisi böyle bir yetki devrini, esas teorisini tümünden değiştirmeden meşru görmüştür. Klasik hilafet teorisi Fatımîlerin hilafetini, Abbasi hilafetinin tavrına uygun olarak, Daru'l-İslamın bölünmesine yol açacağı gerekçesiyle kesin olarak reddetmişlerdir. Endülüs Emevilerinin hilafet iddiası Fatımîlerin hilafet iddiası sebebiyle arka planda kalmıştır. Maverdî, Ebu Ya'lâ, Gazâlî ve İbn Cemâa gibi hukukçular tarafından sistemleştirilen klasik hilafet teorisi, İslam toplumunun birliği ve sürekliliğini korumayı amaçlamış ve bunun Raşit halifeler, Emevaler ve Abbasiler yoluyla süren toplumsal ve siyasi varlığın meşruiyeti ve korunmasıyla mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Bu teoride hilafet, bu birliğin sembolü ve koruyucusudur. Bkz. Mehmet Birsin, "Klasik Hilafet Teorisinin Geliştiği Siyasal ve Sosyal Yapı", *Journal of Turkish Studies*, 13, 25, (2018). DOI : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14494>.

dünyasının en büyük lideri konumuna yükselmiştir. Sonuçta Yavuz Sultan Selim, “*Mekke ve Medine’nin hizmetkârı*” unvanını almış, kutsal emanetleri İstanbul’a getirmiş, Kahire’de Mekke’nin anahtarları kendisine sunulmuştur. Bunlar “*Hilafet*”in fiilen Osmanlı Devleti’ne geçtiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Aslında I. Murat’tan itibaren halife unvanını kullanan Osmanlı padişahlarının Kureyş soyundan olmamaları “*Klasik Evrensel Hilafet Teorisi*”ne uymadığı için tartışılmıştır. Bu durum Lütfi Paşa tarafından getirilen yeni bir yorumla düzeltilmeye çalışılmıştır. Buna göre, Lütfi Paşa, Osmanlı hilafetinin meşruiyetini kanıtlamak için “*Halâsü’l-Ümme fî Ma’rifeti’l-Eimme*”⁵¹ adını taşıyan Arapça ve Farsça bir risale yayınlamıştır. Bu risalesinde hilafetin öneminden ve geçmişinden bahsederek Maverdi’den beri İslam uleması arasında kabul gören, halifenin Kureyş soyundan olması gerektiği yolundaki görüşü ele alarak bu görüşün doğru olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Abbasi hanedanının tarih sahnesinden çekilmesiyle Kureyş soyundan kimse kalmadığına göre Müslümanların halifesiz kalması söz konusu olacaktır. Bu nedenle İslam’ın ve Müslümanların hamisi Osmanlı sultanları halife unvanını taşımaya layık kişilerdir.⁵² Osmanlı padişahlarının “*halifetü’l-ulya*” olmalarını sağlayan gaza anlayışları ve üstünlükleriyle İslam dinini korumaları ve yüceltmeleri için kendilerine Allah tarafından bu görev verilmiştir.⁵³ Osmanlı Devleti, gücünü kaybettikçe evrensel halifelik iddiaları önem kazanmaya başlayacak ve bu düşünce *İttihad-ı İslam* siyasetine dönüşecektir.

2.1. Osmanlı Devlet Düzeninde Gerileme ve Devleti Kurtarma Çabaları

Osmanlı Devleti, güçlü askeri ve ekonomik yapısı sayesinde, kuruluşundan kısa bir süre sonra Asya, Afrika ve Avrupa’nın önemli bir kısmını kontrol eden bir güç haline gelmiştir. Ancak, 16. yüzyılın başlarına kadar olan dönemdeki yükselişini takiben, 17. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama ve sonrasında çöküşe doğru bir eğilim göstermiştir.⁵⁴ Askeri, sosyal ve ekonomik sorunlar, bu dönemde devlet kurumlarının işleyişini olumsuz etkileyerek

⁵¹ Eser aslında “*Hilafetin Kureyşiliği*” meselesi üzerinden Osmanlı devleti sultanlarının hilafetine, Kureyşliliğin geçersiz olduğuna, imametın şartları, imamların görevleri vb. konulara dairdir. Kureyşliliğin geçersizliğini savunan müellif bu anlamda Kanuni Sultan Süleyman’ı zamanın imamı olarak görmektedir. Ancak “*Halâsü’l-ümme*”den önce kaleme aldığı bir başka eserinde müellif hilâfetin Kureyşliliğini savunmaktadır. A. Cüneyd Köksal da müellifin bu fikir değişikliğini şu ifadelerle belirtmektedir: Lütfi Paşa, “*Halâsü’l-Ümme*”den altı sene önce kaleme aldığı “*Zübdetü’l-Mesâil*”de halifenin Kureyşi olmasını bir şart olarak zikretmektedir. Bu konudaki düşüncesinin, 955-961 yılları arasında değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Köksal, Lütfi Paşa’nın bu eserinde mevzu bahis mesele hakkında Neseî’nin görüşlerine yaptığı itirazlarına yer vermek ve Paşa’nın tartışmayı bir adım daha öteye götürüp “*Devlet başkanı*” hakkında Müslüman olma şartını da zorunlu görmediğini belirtmektedir. Bkz. Asım Cüneyd Köksal, Bir İslam Alimi Olarak Lütfi Paşa, *Osmanlı Araştırmaları*, L, 2017, 29-72. DOI: <https://doi.org/10.18589/oa.591625>

⁵² Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2023, 145.

⁵³ Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid, 16-19.

⁵⁴ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2007, 12, 16.

Osmanlı Devleti'nin çağdaşlarından geride kalmasına neden olmuştur. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle Tımar Sistemi, Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer edinmiş ve sistemden alınan askeri katkılarla birlikte devletin işleyişindeki en önemli yapı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasıyla birlikte Tımar Sisteminin de bozulması devleti temelden sarsmış, Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle de toprak kayıpları başlamıştır.⁵⁵ Bozulan Tımar Sistemi, ekonominin yanı sıra ordu, toplumsal yapı ve merkezi otorite üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Devlet, tımarlı sipahi sayısındaki azalmayı, kapıkulu askerinin sayısını artırarak telafi etmeye çalışmıştır ancak bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.⁵⁶ Ayrıca, Tımar Sistemi'nden ödünler verilerek İltizam Sistemi'nin⁵⁷ yaygınlaşması, toprak düzeninin bozulmasına neden olmuştur. İltizam Sistemi'ni uygulayan mültezimler, devlete ait tımarlardaki ürün vergisini toplama hakkını peşin para karşılığı satın alarak elde etmişlerdir. Bu sistem, 16. yüzyılda hazinenin nakit ihtiyacının arttığı dönemde yaygınlaşmıştır. Yeniçeriler klasik dönemde Avrupa'nın en etkin askeri gücü konumundayken zamanla çağın gerisinde kalmış ve savaş alanlarında etkisiz bir yapıya bürünmüşlerdir. Bununla birlikte sürekli sayılarının artması, seferlerde disiplinsiz davranışları ve yapılan ıslahatlara muhalefet etmeleri nedeniyle 17. yüzyıldan itibaren devlet içerisinde önemli bir sorun olarak görülmelerine neden olmuştur. Nitekim zamanla Yeniçeriler hem İstanbul'da hem taşrada güçlenerek devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Ordu ve toprak sisteminin bozulması, merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuş ve bu durum, taşradaki yöneticilerin öne çıkmasına yol açmıştır. Ayanlar adı verilen yerel beyler hem yerel halkı sömürmüş hem de elde ettikleri haklarla yerel hanedanlara dönüşmüşlerdir. Bu durum, Anadolu ve Rumeli'nin yarı-feodal taşra aristokrasisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁸

⁵⁵ Tımar sistemi, Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturur. Dirlik ve tımar, devletin miri araziden muayyen bir kısmının yıllık gelirinin tamamını, belirli hizmetler karşılığında bir şahsa verilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, miri arazileri savaşların kazanılmasında önemli roller üstlenen komutanlarına ve devletin üst düzey yöneticilerine hizmet karşılığı verilmiştir. Bu uygulamada toprağın mülkiyete devlete aittir ve mülkiyet tımar sahibine geçmemektedir. Bu çerçevede Tımar Sistemi hem Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını oluşturan tımarlı sipahileri yetiştiren kaynak olmuş hem de reaya sipahi devleti ilişkilerini sosyo-ekonomik düzenin temeli olmuştur. Bkz. Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995, 261.

⁵⁶ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978, 105, 110.

⁵⁷ İltizam, Osmanlı devlet gelirlerinin bir bölümünün belli bir bedel karşılığında devlet tarafından kişilere devredilerek toplanması yöntemi. Vergiyi toplamayı üstlenen kişiye mültezim denirdi. Bkz. Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2010, 37; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul: Arkadaş Yayınevi, 2015, 30-31; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, 323; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, 231-258.

⁵⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977, 8.; Ejder Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Din Devlet İlişkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1999, 110, 125.; Tanör, *Anayasal Gelişmelere*, 10.

Gerileme sürecinde Osmanlı uleması da devletin genel gidişine paralel olarak değişim geçirmeye başlamış ve doğal olarak bu değişim olumsuz yönde seyretmiştir. Devlet görevlileri gibi ulema sınıfına mensup olanlar da arpalık ve maiyetler ile kendi adamlarına ve yakınlarına rütbelere vermiştir. Bu nedenle taşralarda okumasını bilmeyen naipeler ortaya çıkmıştır. İlmiye sınıfı artık rüşvet, torpil ve ehil olmayan kişilerin oluşturduğu bir kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Ayan ve Eşraflar da 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra etkili bir varlık göstermeye başlamıştır. Bu dönemde dini şahsiyetlerden bazılarının da yerel Ayanların hızla artan siyasi gücü devletin taşra üzerindeki etkisini zayıflatmakla birlikte reformlara karşı koyarak mahalli yönetimde, merkezi tanımayacak hale gelmişlerdir. Böylece özerk bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır.⁵⁹ İlmiye sınıfındaki bu bozulmalara bir son vermek için çeşitli çabalar olmuşsa da bir düzelme olmamıştır.⁶⁰

Bu olumsuz gelişmeler adalet dairesinde de kendini göstermiş ve devlet adamlarının adalet dairesinin dışına çıkmaları zulüm olarak adlandırılmıştır. Adalet dairesi hakkında 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı yazarları, Osmanlı Devleti'nin gevşeklik, bıkınlık ve gerilemekten kurtuluşunun adalet dairesini hakkıyla uygulamaktan geçtiğini ifade etmişlerdir. Nitekim söz konusu bu gerileme ve bunalım sürecinde olumsuz gelişmelere neden olan sebep ve etkenleri konu edinen, sorunlara çözüm sunan ve görevlileri uyaran çeşitli çalışmalar yapılmış kitap ve risaleler hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda devletin kötü gidişten ve çöküşten kurtulması için kanun ve şeraite boyun eğmenin, şeriatın uygulanmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.⁶¹ Kınalızade Ali Efendi (1510 – 1572) “*Devlet ve Aile Ahlakı*” adlı bir eser yayınlayarak adalet dairesini sekiz madde ile belirtmiştir.⁶² Devletin düzelmesinin adaletten geçtiğini yazmıştır. Naima da adalet dairesini dört madde ile ele almış ve devletin zayıflayıp gerilemesini rükunların bozulmasına bağlamıştır.⁶³

⁵⁹ Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat*, 110,125.

⁶⁰ Davut Dursun, *Yönetim – Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, 307

⁶¹ Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat*,134.

⁶² 1. Adldir mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşu nu sağlayan)

2. Cihan bir bağdır dıvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet)

3. Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur)

4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak saltanat ile korunur).

5. Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet-, ancak ordu ile zaptedilir)

6. Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır)

7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır).

8. Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır.) Bkz. Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 38.

⁶³ 1. Mülk ve devlet asker ve rical iledir.

2. Rical mal ile varlık bulur.

3. Mal reayadan gelir.

4. Reaya ise adâlet ile muntazamu'l-hal olur.

Osmanlı Devleti, gerileme ve çöküşe doğru giderken Batı’da da reform ve rönesans hareketlerinin ortaya çıkmasıyla Batı dünyası aydınlanma dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti’nin ise bu değişiklikleri takip ederek reform ve rönesans hareketlerinden etkilendiklerini söylemek zordur⁶⁴ ancak 17. yüzyıl itibarıyla Batı hemen hemen tüm alanlarda Osmanlı Devleti’ne üstünlük kurmaya başlamıştır. Değişen şartlar Osmanlı Devleti’nin çağdaşlarından geri kalmasına yol açmış, bunun üzerine yöneticiler de devleti tekrar hakim duruma getirebilmek adına hal çareleri düşünmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti, devleti kötü gidişten kurtarmak ve siyasi çözölmeyi gidermek amacıyla genellikle kanun-ı kadime ve şeriate dönüşün uygun olacağını ileri sürmüştür.⁶⁵ Bu dönemde özellikle 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmalarıyla Osmanlı Devleti Batı’ya karşı tutum değişikliğine giderek bazı ıslahatlar yapma gereği hissetmiştir.

III. Ahmet döneminde Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığıyla başlayan ve Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan dönem, ilk ıslahatların yapıldığı dönem olarak kabul edilmektedir. Lale Devri ıslahatlarının önemli ismi olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Avrupa ile ilişkilere büyük önem vermiş ve bu çerçevede Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’yi Paris’e elçi olarak göndermiştir. Çelebi Mehmet’in burada yazdığı sefaretname padişah ve diğer devlet erkânı üzerinde oldukça etkili olmuştur.⁶⁶ Bu dönemde Batı, beğenilen, taklit edilen bir kültür haline gelmiştir. Rokoko mimarisıyla beraber o zaman ekâbir evlerinde Frenk eşyası ile döşeli odalar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁷

Lale Devri’nde Damat İbrahim Paşa’nın devleti güçlendirmek için giriştiği ıslahatlar ve uyguladığı politikalar sorunları çözememiş ve bu politikalara karşı çıkan muhalefet 1730 yılında İstanbul’da Patrona Halil’in öncülüğünde toplanarak harekete geçmişlerdir. Padişah ve sadrazam hal’ edilerek yenileşme ve devleti kurtarma yolundaki dönem geçici de olsa sona ermiştir.⁶⁸ Patrona Halil İsyanıyla kesintiye uğrayan ıslahatlar I. Mahmut döneminde (1730-1745) tekrar başlatılmıştır. Bu dönemde askerlik, tercüme ve matbaa faaliyetleri çerçevesinde Batı ile ilişkiler bir şekilde sürdürölmüştür. Bundan sonraki padişahlar dönemine ıslahat çabalarının intikali sağlanmıştır. Bu çabalar III. Osman (1754 – 1757), III. Mustafa (1757 – 1773) dönemlerinde de devam etmiştir. I. Abdülhamit (1774 – 1789) döneminde 1774 Küçük

---

Bütün bir devleti sarıp kuşatan zaaf, daima bu dört rüknün bozulmasından kaynaklanmıştır. Bkz. Mustafa Naimâ, *Târîh-i Nâimâ (Ravzatü’l-Hüseyin fî Hulâsati’l-Ahbari’l-Hafikeyn)*, Matbaa-i Amire, Cilt.1, İstanbul 1283, 40.

⁶⁴ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 41,45.

⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 92.

⁶⁶ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1992, 53-58.

⁶⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1993, 427.

⁶⁸ Okumuş, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat*, 116.

Kaynarca Antlaşması'ndan sonra yenilik hareketleri bir süre unutulmuşsa da tekrar başlatılmış ve askeri alandaki ıslahat çabaları bu dönemde de sürdürülmüştür.⁶⁹ Sonuç olarak bu çabalar kötü gidişi durduramadığı gibi kalıcı tedbirler de olamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi ıslahat girişimleri III. Selim (1789 – 1807) döneminde yapılmıştır. III. Selim'in ıslahat çalışmaları sadece askeri değil daha geniş çaplı girişimlerin başlangıcı olması ve Tanzimat'a zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir.⁷⁰ 1789 tarihi Osmanlı Devleti ve toplumunda olduğu kadar Batı dünyasında da önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Osmanlı Devleti, *Nizam-ı Cedid* hareketiyle Batı medeniyetine yaklaşmayı benimsemişken aynı tarihte Fransız İhtilali gerçekleşmiş, bütün dünyayı olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir.⁷¹

III. Selim şehzadelik döneminden itibaren devletin sorunlarıyla ilgilenmiş ve Padişah olduktan sonra ciddi bir program çerçevesinde kötü gidişatın durdurulabilmesi için çaba göstermiştir. III. Selim'e göre devletin köklü kurumları doğru bir şekilde yönetilememektedir.⁷² III. Selim kurumları tekrar çalışır hale getirebilmek ve disiplini sağlayabilmek adına Meşveret Usulü'nün tekrar hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda Meşveret Meclisi kurulmuş, devletin içinde bulunduğu sorunlarla ilgili görüşler alınmış ve Avrupa'daki gelişmeler takip edilerek ıslahatlar için bir program hazırlanmıştır.⁷³ Daha önce III. Ahmet döneminde Avrupa'da açılan geçici elçilikler, kalıcı hale getirilmiş, bunlar vasıtasıyla Fransız İhtilali'nin Avrupa'daki etkisi yakından gözlemlenmiştir. Bu gözlemler III. Selim döneminde yapılan ıslahatların temelini teşkil etmiştir.⁷⁴

III. Selim, planladığı ıslahatları hayata geçirebilmek için Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı ve ulemanın yönetim ve halk üzerindeki etkisini kırmayı hedeflemiştir. III. Selim yeniçerileri ve ulemayı ıslahatlar konusunda önemli bir engel olarak görmüştür. Bu engelin kalkması ile birlikte Avrupa'da bilim, sanat, eğitim ve askeri konularda yaşanan gelişmelerin Osmanlı

⁶⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972, 129-131.

⁷⁰ Bayram Kodaman, Ahmet Turan Alkan, "Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa", 150. *Yılında Tanzimat*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 8.

⁷¹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 57-63.

⁷² Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.I., İstanbul: E Yayınları, 2009, 352.

⁷³ Meşveret Meclisi savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Meşverete katılacak kişiler ve görüşülecek hususlar padişahın emri üzerine önceden belirlenirdi. Ayrıca sadrazam da bir telhisle meclisin toplanmasını padişaha önerebilirdi. Toplantılar padişahın, padişah katılmadığında sadrazamın başkanlığında yapıldı. Eğer konu, üzerinde düşünülerek karar verilecek kadar önemliyse gerekli bilgi ve belgeler önceden üyelere verilirdi. Meclisin aldığı kararlar mazbata haline getirilip saraya sunulur ve padişah genellikle alınan kararlara uyardı. Ayrıca meşverete katılmayan, ancak konuyla ilgili olan ricâle de bilgi verilirdi. Bkz. Ali Akyıldız, Meclis-i Meşveret, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesveret>, Erişim Tarihi: 23.11.2023; Tanör, *Anayasal Gelişmelere*, 11-12.

⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 61-63; Berkes, *Modern Türkiye'nin*, 98-99.

Devleti'ne de aktarılmasını planlamıştır. Bu doğrultuda *Nizam-ı Cedid* adı verilen düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Uygulamalar arasında en dikkat çeken ordu üzerinde yapılan ıslahatlardır. Daha önceki Padişahlar mevcut birlikler üzerinde askeri düzenlemeler yaparken, III. Selim ordu içerisinde mevcut yapıya ek olarak batı tarzında eğitim almış ve modern askeri yöntemleri uygulayan ikinci bir orduyu hayata geçirmeyi planlamıştır. Bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla da *İrad-ı Cedit* adı verilen bir hazine oluşturulmuştur.⁷⁵

III. Selim'in uygulamaya koyduğu bu ciddi düzenlemeler kendisine karşı bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle batı tarzı bir ordu kurulması Yeniçerileri rahatsız etmiştir. Yeniçeriler ulemanın da desteğini alarak Kabakçı Mustafa önderliğinde hazırlanan bir ordu ile İstanbul üzerine yürümüşlerdir. İstanbul'da At Meydanı olarak bilinen yere karargahını kuran Kabakçı Mustafa reform yanlısı askeri ve sivil bürokratları öldürmüştür. Yaşanan bu isyanın ardından III. Selim tahtan indirilmiş ve *Nizam-ı Cedid* adı verilen düzenlemeler sonuçsuz kalmıştır. İsyanlılar III. Selim'i tahtan indirerek yerine IV. Mustafa'yı tahta geçirmişlerdir.⁷⁶ Ancak III. Selim'in tahtan indirilmesine ve ıslahatların sona erdirilmesine tepki gösterenler de olmuştur. III. Selim'in padişahlığı döneminde kendisine ve ıslahatlarına destek veren *Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa*, tekrardan III. Selim'i tahta çıkarabilmek amacıyla İstanbul'a gelerek isyanı bastırmıştır. İsyan bastırılmasına rağmen III. Selim kurtarılamamış, bunun üzerine IV. Mustafa tahtan indirilerek yerine II. Mahmut getirilmiştir.⁷⁷

II. Mahmut da tıpkı III. Selim gibi devlet içerisinde ciddi reformların yapılması taraftarıdır. Ancak Ayanların desteğiyle tahta çıkması nedeniyle ilk iş olarak taşrada oldukça güçlenmiş olan Ayanlara karşı bazı tavizler vermek durumunda kalmıştır. Bu nedenle 1808 yılında Padişah ile Ayanlar arasında *Sened-i İttifak*⁷⁸ imzalanmıştır. Bu belge ile Padişah tarafından belirlenen görevler ve sorumluluklar doğrultusunda hareket eden Ayanlar, kendi feodal statülerini fiili olarak pekiştirmiş ve hukuki bir temele oturtmuşlardır.⁷⁹ Ancak bu gelişme merkezi iktidarı zayıflatmış, II. Mahmut ise yaşanan bu durumu kabullenmekte zorlanmıştır. II. Mahmut Ayanların etkisinden kurtulma amacıyla fırsat beklerken, yeniçeriler tekrar ayaklanmış ve Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdir. II. Mahmut ise yerine

⁷⁵ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, 352.

⁷⁶ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 72.

⁷⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, 370-373.

⁷⁸ *Sened-i İttifak*'ın tam metni için Bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976, 3-8; Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni". *İslam Araştırmaları Dergisi* (1998): 209-222.

⁷⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1988, 43-44.

gelebilecek şehzade olmaması nedeniyle tahta kalabilmiş ve bu durumu fırsata çevirerek Sened-i İttifak'ı kaldırdığını duyurmuştur.⁸⁰

II. Mahmut böylelikle Ayanların vesayetinden kurtulmuş ve yapacağı ıslahatlar için uygun zamanı beklemiştir. Bu sıralarda yönetim iki farklı sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan birincisi; Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının etkilediği *Sırplar* ile *Mora Rumlarının* Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarıdır. *Sırplar*, aynı dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşından sonra 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan *Bükreş Antlaşması* ile özerkliklerini elde etmişler, *Rumlar* ise 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan *Edirne Antlaşması* ile bağımsızlıklarını kazanmış ve *Yunanistan*, büyük devletler tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.⁸¹ İkinci sorun ise Ayanların ve taşra yönetiminde etkili olan yöneticilerin başlattığı isyanlardır. Yanya bölgesinde Ayan Tepedenli Ali Paşa ve Mısır bölgesinde Mehmet Ali Paşa'nın isyanları merkezi yönetimi zor durumda bırakmıştır. Tepedenli Ali Paşa İsyanı nispeten rahat bir şekilde bertaraf edilmişse de Mehmet Ali Paşa İsyanı oldukça büyümüştür. Mehmet Ali Paşa ordusuyla birlikte Anadolu içlerine kadar gelmiş, ilerleyişini engelleyemeyen II. Mahmut ise ancak büyük devletlerden yardım isteyerek isyanı bastırabilmiştir.⁸²

Yaşanan isyanlar sırasında Yeniçerilerin etkisiz kalması II. Mahmut'un askeri alanda düzenleme yapmasına neden olmuştur. II. Mahmut tıpkı III. Selim'in yaptığı gibi batı tarzında yeni bir ordu kurmuştur. *Eşkinici Ocağı* adı verilen bu orduya Yeniçeriler yine tepki göstermiş ve At Meydanı'nda toplanarak kazan kaldırmışlardır. Yeniçerilerin ayaklanmasına hazırlıklı olan ve ulemanın da önemli bir kısmının desteğini alan II. Mahmut, halkın da katılımıyla 1826 yılında *Yeniçeri Ocağı'nı* kaldırmayı başarmıştır.⁸³

Şeyhülislam, *Yeniçeri Ocağı'nın* kaldırılmasından sonra Yeniçeri ağasının karargahını Meşihat dairesi olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece Şeyhülislam'ın görevi bir anlamda İslam milletin liderliğiyle sınırlandırılırken din de hukuk alanıyla sınırlandırılmak istenmiştir. Bu ise adalet ile şeriatın, din ile dünya işlerinin ayrılmasının önemli temellerinden birini oluşturmuştur.⁸⁴ Bunun yanında II. Mahmut'un, medrese softalarının askere alınması, vakıf işlerini ele alması, din kurulunun iznini almadan haciz ve müsaderelere girişmesi, Frenk adetlerine karşı ilgi göstermesi gibi konularda Şeyhülislam'ın verdiği bir muhtırayı atarak “*Ulemanın sadece din işlerine karışması gerektiği, hükümet işlerini yönetme hakkının sadece*

⁸⁰ Berkes, *Modern Türkiye'nin*, 145; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 77.

⁸¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 61-62.

⁸² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu, Cilt I*, (Çev. Server Tanilli), İstanbul: Say Yayınları, 1992, 480,495.

⁸³ Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 81.

⁸⁴ Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat*, 110,115.

padişaha ait olduğu” şeklindeki sözü İlmîye sınıfının sınırlandırılmak istenmesine örnek olarak gösterilebilir.⁸⁵

II. Mahmut döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Müsadere Usulü’nü de kaldırarak ölen kişilerin miras ve mülkiyet hakları güvence altına alınmıştır. Gerek bu kanun ve gerekse idare, ceza, eğitim, ordu alanlarında çıkan diğer birtakım kurallar kamu hukukuna doğru atılan adımların ilk işaretleridir. Böylece şeriat hukukunun alanı gittikçe daralmıştır.⁸⁶

Bu dönemde ulema ve dini grupları ilgilendiren önemli bir gelişme de *Bektaşî Tarikatının* yasaklanmasıdır. *Bektaşilik* ve *Yeniçeri Ocağı* arasındaki yakınlık Bektaşiliğin de yasaklanmasına neden olmuştur. Bu olayda ulema ve diğer tarikatlar padişahın yanında yer almışlardır.⁸⁷ II. Mahmut Bektaşî tarikatını yasaklamasının yanında diğer tarikat ve tekkelerin de 1836 tarihli fermana göre birtakım kurallara uymasını istemiştir. Bununla tekkeleri, şeyh seçimini devlet kontrolüne almaya çalışmıştır.⁸⁸ Bu arada, mahallelerin yönetiminde İmamların görevlerine ortak bir kurum olarak muhtarlık teşkilatı kurulmuştur.⁸⁹

II. Mahmut, bu ıslahatların yanında askeri, toplumsal, eğitim konularında oldukça yoğun ıslahatlar yapmış ve birçok alanda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır. Devlet kurumlarında rüşvet, iltimas, adam kayırma gibi olumsuzlukların üst düzeyde olduğu bir dönemde tahta çıkan II. Mahmut, gidişattan memnun olmayan ve Mehdi beklentisi içerisinde bulunan halk tarafından da benimsenmemiş ve “*Gavur Padişah*” olarak anılmaya başlanmıştır.⁹⁰ II. Mahmut, 1839’da vefat etmiş ve yerine oğlu Abdülmecit geçmiştir.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla gelindiğinde artık tamamen ekonomisi ve tarımsal sistemi çökmeye başlamış ve doğal olarak ekonomik bunalım baş göstermiştir. İngiltere ile 1838 yılında *Ticaret Sözleşmesi*⁹¹ imzalamış, Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı’nı bile

⁸⁵ Niyazi Berkes, *Modern Türkiye’nin*, 169.

⁸⁶ Devletin verdiği görevler sırasında edinilen mal varlığının kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak birçok İslam devletinde uygulanan müsadere, Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Osmanlı Devleti tarafından da benimsenmiştir. Müsaderenin temel amacı önemli mevkilere yükselenlerin, öldükten sonra varislerine bir şey bırakamayacaklarını düşünmesi ve dürüst davranmalarını sağlamaktır fakat daha sonra kazanç sağlamak, padişaha ve sadrazama hediye sunmak için taşra yöneticileri o bölgedeki zenginlere de müsadere uygulamıştır. II. Mahmut müsaderenin ancak kamu malı olduğu mahkeme kararıyla saptanan servetlere uygulanması kuralını getirmiş 1839 yılında Tanzimat’ın ilanından sonra müsadere bütünüyle kaldırıldı. Bkz. Karataş, Mehmet. “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsadere Uygulamaları”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, sy. 19 (Şubat 2006): 219-37. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000379.

⁸⁷ Berkes, *Modern Türkiye’nin*, 171.

⁸⁸ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017, 215-216

⁸⁹ Lewis, *Modern Türkiye’nin*, 102-103.

⁹⁰ Okumuş, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat*, 88,95.

⁹¹ Osmanlı Devleti sözleşmenin sadece İngilizce metninde bulunan “*oradaki her türlü ticaret*” ibaresini düzeltirmek için çaba sarf ettiyse de bu isteği kabul edilmemiştir. İngilizler önce Rus muahedesinin imzalanmasını beklediklerini bildirmişler ancak Rus muahedesinden sonra da herhangi bir değişikliğe yanaşmamışlardır. Sonunda yabancıların da Osmanlı ülkesinde Osmanlı esnafı statüsünde faaliyet göstermeleri prensibi kabul edilmiştir. İngilizler’den sonra 25 Kasım 1838’de Fransızlar aynı şartları ihtiva eden bir ticaret

bastıramayacak duruma gelmiştir. Devletin bu kötü durumu toplumu da umutsuzluk içine sürüklemiştir. İlmiye sınıfında birkaç aklı başında ulema kalmış, medreseler bozulmuş, eğitimin kalitesi düşmüş ve bu sınıf denetlenemeyecek hale gelerek ilmi gelişmelerden uzaklaşmıştır.⁹² Seyfiye sınıfı ise savaşlarda sürekli yenik düşen bir sınıf haline gelmiştir. Kalemiye sınıfının durumu da pek parlak değildi. Kalemiye sınıfı, İlmiye sınıfına karşı rekabetçi bir siyaset içerisine girmiş ve devlet içinde etkili bir konum elde etmeye başlamıştır. Böylece devlet kurumları işlevsiz bir hale gelmiştir.⁹³

Böyle bir görünüm altında Fransız İhtilali'nin de etkisiyle ortaya çıkan ve giderek ağırlığını artıran milliyetçilik akımı, devleti önemli sorunlarla yüz yüze bırakmıştır. İşte Tanzimat Fermanı, bu şartlar altında devleti çöküşten kurtarmak umuduyla Topkapı Sarayı Gülhane Meydanı'nda 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuş ve ilan edilmiştir.⁹⁴ Fermana göre, tüm yurttaşların, Müslüman veya gayri Müslim ayrımı yapılmaksızın, can, mal ve ırz güvenliği sağlanacaktır. Osmanlı Devleti'nin tüm vatandaşları, kanun önünde eşit bir statüye sahip olacaklardır. Vergi sistemi adaletsizliğini gidermek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılacak ve her birey, kazancına uygun olarak vergi ödeyecektir. Ordu için asker toplama sürecindeki sıkıntılar çözülecek; bu düzenleme, asker toplama bölgelerinin nüfusunu dikkate alacak ve askerlik süresini ömür boyu değil, daha kısa bir süre, örneğin 4-5 yıl gibi belirli bir süre olarak belirlenecektir. Mahkemeler tüm yurttaşlar için açık ve bağımsız olacak, devletin vatandaşların mallarına el koyma olanağına sahip olduğu Müsadere Usulü kaldırılacaktır.⁹⁵

Tanzimat Fermanı bütün olarak incelendiğinde Osmanlı Devleti, yeni dönemde şeriata ve kanun-ı kadime uymaya devam edecektir. Ülkenin siyasi ve sosyal durumundaki bozukluğun gerçek sebeplerini şeriatın hükümlerinden uzaklaşmakta arayıp yüz elli yıl önceki dönemlerin devletine dönülmesi gereğinden bahsedilmiştir. Devletin kurtarılması amacıyla adalet dairesine de vurgu yapılmış ve adil bir idare kurulmasından bahsedilmiştir.⁹⁶ Tanzimat Fermanı bu yönüyle Osmanlı idari geleneğinde eskiden beri uygulanan, tahta çıkan sultanlar tarafından ilan edilen ve “*adaletname*” adı verilen hatt-ı hümayunlar içinde değerlendirilebilir; ancak bu

---

muahedesi imzalamışlardır. Bunu 1839'da Hansa şehirleri (18 Mayıs), Sardinya (2 Eylül); 1840'ta İsveç, Norveç (31 Ocak), İspanya (2 Mart), Hollanda (14 Mart), Belçika (30 Nisan), Zollverein hükümetleri (22 Ekim); 1841'de Danimarka (1 Mayıs) ve 1843'te Portekiz (20 Mart) takip etmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, Baltalimanı Muahedesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/baltalimani-muahedesi>, Erişim Tarihi: 25.11.2023; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal*, 80.

⁹² Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Yay. Haz.) Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, 3,4.

⁹³ Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat*, 142.

⁹⁴ Abdurrahman Şeref, “*İlave-i Naşir*”, Tarih-i Lütüfi, Cilt.8, İstanbul 1328, 390.; Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat*, 155.

⁹⁵ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu”, *Belleten*, 28/112/, (1964): 90-92.

⁹⁶ İnalcık, *Sened-i İttifak ve*, 153.

ferman geleneksel yapıyı kökten sarsacak yenilikler getirmiştir. Yunan ve Sırp isyanlarıyla birlikte ayrılıkçı bir tavır takınan gayri Müslimlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedefleyen projenin ilk adımı olarak görülmektedir.⁹⁷

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ortaya çıkması muhtemel muhalif girişimleri önlemek için Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Tanzimatın şariat dairesinin dışına çıkmadığını aksine İslam dininin öngördüğü esasları içerdiğini söyleyerek halkı ikna etmeye çalışmıştır. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Niş olayları sırasında buraya müfettiş olarak gönderilmiş, Tanzimata karşı oluşan tepkileri araştırmış ve sonuçlarını padişaha bir rapor halinde sunmuştur.⁹⁸

⁹⁷ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>, Erişim Tarihi: 23.11.2023.

⁹⁸ Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasına başlandığı zaman önceden tahmin edilemeyen zorluklar ortaya çıkmıştır. Öncelikle reaya tahrir defterlerinde varlıklarının iki kat gösterildiğinde şikâyet etmeye başlamıştır. Sonrasında ise o zamana kadar vergi vermeye alışık olmayan imtiyazlı sınıflar Tanzimat Fermanı'na karşı koymuştur. Bunların başında Niş Kalesi'ndeki Müslümanlar gelmektedir. Çünkü bu şehirdeki Müslüman halk padişahlar tarafından verilen ayrıcalıklarla vergi ödemekten muaf tutulmuşlardı. Diğer taraftan şimdiye kadar fakir reaya kadar vergi ödeyen zengin Hristiyanlar, çorbacılar da vergi oranlarının servetlerine göre artması üzerine harekete geçmişlerdir. Bağ sahibi olan çorbacılar ve zengin Hristiyan köylüler şarap ve rakıdan alınan vergiye itiraza devam etmişlerdir. Bağlarını battal edeceklerini, reâyâyâ artık iş vermeyeceklerini ve onların üzümlerini almayacaklarını söyleyerek köylüyü tahrik etmişlerdir. Diğer taraftan reâyâ, zecriyye ve orman resimlerini Padişah'ın affettiğini ileri sürerek bunları ödemeyeceklerini bildirmiş ve tahsildarlara karşı koymuşlardır. 5500 kadar reaya, Niş varoşunda toplanarak yüzde üçten fazla vergi ödeyemeyeceklerini, zira fazlasını memurların ve kocabaşların haksız yere kendilerinden almak istediklerini iddia etmişlerdir. Bu olaylar üzerine vergi defterleri kocabaşlar ile reâyâ tarafından tetkik edilmek üzere kiliseye gönderilmiş ve incelemeden sonra borçlu oldukları vergileri ödemeleri için reâyâyâ bir ay daha mühlet verilmiştir. Mühlet de geçtiği halde köylü vergilerini yine ödememiş ve Niş kalesi altına derme çatma silahlarla silahlanmış olarak gelip toplanmışlardır. İstanbul yolunu kesmişler, değirmenleri ele geçirmişler ve rastladıkları Müslümanı katletmeye başlamışlardır. Bunu gören Niş ileri gelenlerinden ve meclis âzasından Kocabaşlar olayları araştırmak için hükümet tarafından görevlendirilmişlerdir. Hükümetin tahkikat için gönderdiği Ahmet Tevfik Bey'e göre, bu ayaklanma hakikatte reâyânın vergi ve sair sebeplerden uğradığı haksızlıklardan doğmamıştır, daha ziyade siyasi bir mahiyet taşımaktadır. Bu bölgedeki altı nâhiye, evvelce *Sırbıya*'ya ilhak için ayaklandırıldığı zaman Müslüman halkın bu bölgeden çıkarılacağı düşüncesi reâyâ zihninde yer etmiş ve hâdise reâyâ ileri gelenlerinin tahrikiyle patlak vermiştir. Burada soruşturma için görevlendirilen diğer bir müfettiş Arif Hikmet Bey ise soruşturma sonucunu bir rapor halinde padişaha sunmuştur. Muhtelif kaynaklardan gelen, bu arada Sırp hükümeti tarafından verilen raporların ışığı altında Meclis-i Valâ'da mesele uzun uzadıya görüşülmüştür. Sadrâzam, Padişah'a bu müzakereleri özetleyen arz tezkiresinde “*Anadolu ve Rumeli taraflarında vaki olan uygunsuzlukların eksen i memurların vergi maddesinde yolsuz hareketlerinden neş'et etmiş olacağı zahir*”dir hükmünü vermiştir. Reâyâyı yatıştırmak üzere derhal birtakım tedbirler alınmıştır. Yakup Paşa kumandasında Niş'e muntazam asker, asâkir-i nizâmîye, gönderilmiş, Arnavut başbozuk askerinin esir ettikleri reaya fidye verilerek ellerinden kurtarılmıştır. Yağmaladıkları mallar geri alınmıştır. Padişah, reayaya 150 bin kuruş dağıtmış ve Sırbistan'a kaçıp sığınan köylülerin geri gelmesini sağlamıştır. Niş isyanı dolayısıyla meydana gelen meseleler, göstermiştir ki evvela Tanzimat esaslarının ilanı gayrimüslim reayada büyük ümitler doğurmuş, Padişah'ın vaatlerini benimseyen bu reaya fırsat buldukları yerde tanınmış birtakım haklar için direnme hareketlerine girişmişlerdir. Reâyânın bu hareketi ve yabancı müdahaleler, Babialı'yi ciddi kaygılara düşürmüş ve Tanzimat'ın memlekette doğuracağı tehlikeler hakkında muhafazakarların tahminlerini haklı çıkarmıştır. Muhafazakârlar için, Tanzimat'ın reayayı şımarttığı, genel bir ayaklanma ve imparatorluğun parçalanma tehlikesini yarattığı iddialarını Niş isyanı doğrulamış bulunuyordu. Bkz. Halil İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, XXXIII (102), Ankara, 1964, 623; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, 93.

Tanzimat Fermanı'nın suretleri valilere gönderilerek ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak bütün ülkeye duyurulmuştur. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın yanlış bir şekilde yorumlanıp ülkede karışıklık çıkmasından endişe etmiştir. Bu nedenle valilerden ve halkın önde gelenlerini meydanlarda toplayarak fermanı okumaları ve güzelce anlatmalarını istemiştir. Sonuçta Osmanlı tebaasını oluşturan her zümre, fermanı kendi açısından yorumlamış ve Müslümanlar, fermanlarla gayri Müslimlere verilen haklardan hoşlanmamış, gayri Müslimler ise büyük bir beklenti ve ümide kapılmıştır. Öte yandan çıkarları zarar gören Ayan, ulemâ ve hatta valiler şeriatın çiğnendiğini ve Müslümanların “gâvurlar”la aynı seviyeye getirildiğini söyleyerek halkı kışkırtmaya başlamıştır.⁹⁹

Tanzimat Fermanı'ndan sonra bu dönem içerisinde yapılmış olan reformlar arasında en önemlilerinden birisi de 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesidir. Islahat Fermanı, bir yandan Tanzimat Fermanı'nda söz verilen reformların gerçekleşebilmesi için birtakım somut önlemleri içerirken, bir yandan da özellikle gayri Müslim yurttaşlara yönelik yeni düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür.¹⁰⁰

Burada gayri Müslimlere vatandaşlık hukuku açısından Müslümanlarla tam eşitlik sağlayan önemli haklar tanınmıştır. Böylece yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi önlenmek istenmiştir. Islahat Fermanı'nda, Tanzimat Fermanı'yla “tebaaya verilen haklar ve daha önceki dönemlerde gayri Müslimlere verilen muafiyetler onaylandığı gibi bunların yeni ihtiyaçlara uyarlanması için hükümetin kontrolünde Patrikhanelerde meclislerin kurulması öngörülmüştür. Osmanlı devlet adamlarının beklentisinin aksine, Islahat Fermanı'nın ilanıyla birlikte büyük güçlerin devletin iç işlerine daha fazla müdahale ettiği yeni bir sürece girilmiştir.” Mustafa Reşit Paşa, yabancı devletlerin müdahalesine dikkat çekerek Islahat Fermanı'nı eleştirmiştir.¹⁰¹

Islahat Fermanı ile birlikte Müslümanlar dış baskılar sonucunda sadece gayri Müslimlere yönelik düzenlemeler yapıldığını düşünerek, gayri Müslim cemaat önderleri ise cemaatleri üzerindeki güçlerini sınırlandırdığını düşünerek Islahat Fermanına karşı tavır

⁹⁹ Ali Akyıldız, *Tanzimat*, Erişim Tarihi: 23.11.2023.

¹⁰⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 21.

¹⁰¹ Mustafa Reşit Paşa, Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere azınlıklara tanınan hakların yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi için bir araç olacağını belirtmiştir. Islahat Fermanı ile ruhani liderlere maaşın bağlanması, yabancılara “tasarruf-ı emlak” hakkının tanınması gibi hükümlerini ‘Avrupa’ya verilen bir tahrip aracı olarak” değerlendirmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanı öncesinde gerekli hazırlıkların ve tedbirlerin yapılmadığını belirten Paşa, Hristiyanlarla Müslüman halk arasında yaşanan sorunlarda sorumluluğun hükümet olduğunu belirtmiştir. Müslüman ve Hristiyan halkın arasındaki gerginliğin temelinde yatan etkeni, halkın geleneksel siyasi düşünce ve tutumları olarak değerlendiren aydınlar grubu da Avrupalı devletlerin himaye politikaları ile Osmanlı devletine olan bağlılıklarının azaldığını belirtmişlerdir. Bkz. Nergiz Aydoğdu, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 2020, 636-662. DOI: <https://doi.org/10.15869/itobiad.643615>

almışlardır. Hristiyan halkın geneli ise fermanı olumlu karşılamış ancak “*kendilerine askerlik yapma veya askerlik bedeli ödeme*” yükümlülüğünün getirilmesi hoşlarına gitmemiştir. Diğer taraftan Yahudi ve Ermeniler’le aynı düzeye getirilmeleri öteden beri imtiyazlı durumda bulunan Rumlar’ı da tedirgin etmiştir. Islahat Fermanı’na göre, “*gayri Müslim grupların temsilcileri bir yıllığına Meclis-i Vâlâ üyeliğine kabul edilmiştir.*”¹⁰² Bâbîâlî’de bir komisyon kurularak fermanın maddelerinin uygulanmaya başlanmasıyla değişik tarihlerde “*Maraş, Halep, Şam, Lübnan, Cidde, Girit, Bosna-Hersek*” gibi yerlerde fermana tepki göstermek veya daha fazla hak talep etmek amacıyla isyanlar çıkarılmıştır. Bunun sonucunda 1859 yılında İstanbul’daki bazı devlet görevlileri ve siviller padişahı tahttan indirmek amacıyla *Kuleli Vakası* diye adlandırılan olayları planlamışlar ancak faaliyete geçmeden yakalanmışlardır.¹⁰³

25 Haziran 1861 tarihinde Abdülmecid’in vefat etmesi üzerine kardeşi Abdülaziz tahta geçmiştir. Abdülaziz, ıslahatların devam edeceğini bildirerek ticaret, eğitim, matbuat, posta gibi alanlarda birçok ıslahat yapmaya devam etmiştir. Bu dönemde “*Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İbret ve Basiret*” gibi gazeteler de yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁰⁴ Bu gazetelerde özellikle “*Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Agah Efendi*” gibi aydınlar yazılar yazarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır. 1865 yılından itibaren, “*Yeni Osmanlılar*” diye adlandırılacak olan bu aydın grubu, kamuoyu oluşturmada basını bir araç şeklinde kullanıp özellikle dış politika konusunda hükümeti eleştirmeye başlamıştır. *Yeni Osmanlılar*, Fuat Paşa ve Ali Paşa gibi Tanzimatçılar’ın dış politikasını beğenmemekte ve Osmanlı Devleti’nin denge siyasetinde dayanak noktası olan İngiltere ile ilişkilerinin iyi düzeyde olmadığını düşünmekteydiler. Özellikle Namık Kemal, Osmanlı Devleti’nin dış siyasetinde İngiltere’nin gücünden yararlanmadığını düşünerek Fransa ile ilişkileri geliştiren Ali ve Fuat Paşaların politikalarını hatalı bulmuştur. Bu nedenle kaleme aldığı bir yazıda¹⁰⁵ İngiltere, Fransa ve Rusya’nın baskılarına maruz kalan hükümetin acze düştüğünden bahsedince Sadrazam Ali Paşa’nın öfkesine sebep olmuş ve bu nedenle

¹⁰² 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi ile daima üyeliğe geçmişlerdir.

¹⁰³ Pedrosyan, Y. A. “1859 Yılındaki “Kuleli Vak’ası”nın Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerine Dair”. Çev., İ. Kaynak. *Belleten*, 33 (1969): 587-594.

¹⁰⁴ Uğur Akbulut, “Osmanlı Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, 31-57. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4914>

¹⁰⁵ “*Her ne hal ise müşârinileyh vefat edip de meydan-ı istiklâl bütün bütün berikilere kalınca İngiltere’nin nüfuzunu âmâl-ı şahsiye yolunda istenildiği kadar isti’âm edebilmek kâbil olamadığı için dünyanın cüz’i ve küllî her işine müdâhale ile herzevekîl-i kâinât unvân-ı ma’rûfunun mâ sadak-ı müşahhası olan Napolyon’a dönüldüler. Ve ara sıra Avusturya’ya da merciyyet vermekden hâli olmadılar. Bu mesleğin en büyük hatası Devlet-i Aliyye’nin politikasını, mesleksiz bir veya birkaç şahsın âmâline tevdi’ etmekte idi. Vakı’a Reşid Paşa da hemân her fiilinde İngiltere’ye istinâd ederdi. Fakat İngiltere’nin meslek-i siyâseti Fransa ve Avusturya idâreleri gibi şahıs ile ka’im değil, birkaç asırdan beri yerleşmiş ve her fırka tarafından iltizâm olunmuş mu’ayyen bir tarik olmak cihetiyle müşârinileyhe göre istinâd ettiği kuvvetin mâhiyet ve temâyülâtını idrâk ederek tedâbirini ona tevfiğ etmek kâbil idi.*” Bkz. Namık Kemal, “Şark Meselesi”, *Makâlât-ı Siyâsiye ve Edebiye*, İstanbul, 13-14; Uğur Akbulut, *Osmanlı Tarihine*, 31,50.

gazetecilikten alınarak Erzurum Valiliği'ne tayin edilmiştir.¹⁰⁶ Namık Kemal'in yazısından sonra 1867 yılında “*Ali Paşa Kararnamesi*” adıyla bir kararname çıkarılmış, bu kararname ile basın üzerinde ciddi sınırlamalar getirilmiş ve gazete kapatmak kolaylaşmıştır. Aynı yıl Ali Paşa'ya karşı bir suikast planladıkları gerekçesiyle hükümetin baskılarına dayanamayıp Avrupa'ya kaçan *Yeni Osmanlılar*, burada Mustafa Fazıl Paşa'dan¹⁰⁷ destek görmüşlerdir. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde çıkardıkları gazetelerle seslerini duyurmaya çalışan *Yeni Osmanlılar*, 1869 yılında Fuat Paşa'nın, 1871 yılında ise Ali Paşa'nın ölümünün sonra İstanbul'a dönmüşlerdir.

Ali ve Fuat Paşaların ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nde hükümetlerin iktidar mücadelesi başlamıştır. Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa önderliğinde bir grup yüksek rütbeli sivil ve asker 30 Mayıs'ta bir ihtilalle Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V. Murad'ı tahta çıkarmıştır. V. Murat'ın kısa süre sonra rahatsızlığı anlaşılmca Kanun-ı Esasi'yi ilan etmesi şartıyla 31 Ağustos'ta II. Abdülhamid tahta geçirilmiştir.¹⁰⁸

Böylece *Yeni Osmanlılar* sayesinde 1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamit bu tarihte meşrutiyeti ilan etmişse de Osmanlı – Rus Savaşı'nı bahane ederek bir yıl içerisinde meclisi feshetmiş ve anayasayı rafa kaldırmıştır. Meclisin feshedilmesi, *Yeni Osmanlıların* tepkisini çekmiş ve 1889 yılında *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* adında gizli bir cemiyet kurarak anayasanın bir an önce yürürlüğe girmesi için faaliyetlere başlamışlardır. 1907 yılında “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”¹⁰⁹ adını alan cemiyet kısa zamanda ülke içerisinde yayılmaya başlamıştır. Gerek iç politikada gerek dış politikada meydana gelen olaylar ve *İttihat ve Terakki Cemiyetinin* giderek güçlenmesi sayesinde II. Abdülhamit 1908 yılında ikinci kez meşrutiyeti ilan etmek zorunda

¹⁰⁶ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları: Ankara 1943, 20,50.

¹⁰⁷ Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın üçüncü oğlu olarak 20 Şubat 1830 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. 1851 ile 1862 yılları arasında uzunca bir süre bürokratik tecrübeleri olmuş ve 18 Kasım 1862'de Maârif-i Umûmiyye Nâzırlığı'na tayin edilmiştir. 11 Ocak 1863'te birinci rütbeden nişan (nişân-ı Âl-i Osmânî) verilerek Maliye Nâzırlığı'na geçmiştir. Sadrazam Fuat Paşa yönetimi ile ters düşmesi nedeniyle Mecâlis-i Âliye'ye tayin edilmiş ve bu görevde 5 Kasım 1865'te Meclis-i Hazâin başkanlığına getirilmiştir. Amcası Sait Paşa'nın ölümü üzerine abisi İsmail'in Mısır valiliğine tayiniyle veliaht olmuştur. Hükümet muhaliflerinin önde gelen isimlerinden Ziyâ Bey (Paşa), Ali Suâvi ve Nâmık Kemal ile temaslarını arttırdığı ve evini Sadrazam Fuat ve Hariciye Nâzırı Âli paşaların tahakkümündeki hükümete karşı olanların toplantı merkezi gibi kullandığı konusunda şikâyetle bulunulmuş ve 18 Şubat 1866'da görevinden azledilmiştir. Başta Mısır'a gitmek istediye de Paris'e gitmek zorunda kalmıştır. 1867 yılında Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin Paris'e gitmelerini sağlamıştır. Burada Jön Türk olarak adlandırılan Yeni Osmanlılara maddî, manevî ve fikri desteklerde bulunmuştur. Yeni Osmanlılar'dan Ali Suâvi ve Ziyâ Bey ile aralarında anlaşmazlık çıkmış ve en uzun diyalogu Nâmık Kemal'le kurabilmiştir. Mısır siyasetinden dışlanmış olması onun İstanbul merkezli etkinliğini arttırmıştır. Döneminin basın ve yayın faaliyetlerine verdiği büyük destekle bilinen Mustafa Fâzıl Paşa, Mütercim Âsım tarihinin basılmasını sağlamıştır. 2 Aralık 1875 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Midhat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında)*, İstanbul 1944, I, 311-328, 348-355; Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Fazıl Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-fazil-pasa>, 23.11.2023.

¹⁰⁸ Hakan Türkkan, *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013, 192.

¹⁰⁹ Durdu, Mehmet Burak “Osmanlı Devleti'nde” 291-318. DOI: https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000502

kalmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan tekrar açılmıştır.¹¹⁰

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda eğitim, ilim, teknoloji ve birçok alanda artık geri kaldığını tamamen kabul etmiş ve son çareleri bulmak için bir dizi ıslahat yapmak zorunda kalmıştır. Bu ıslahatların hiçbiri devleti kötü gidişten kurtaramadığı gibi daha da uçuruma sürüklemiştir. Genel olarak Tanzimat reformları planlı ve programlı olmaktan daha çok pratik ihtiyaçlara cevap verebilecek bir program olmuştur. Tanzimat döneminde eğitim alanında da birçok yenilik olmasına rağmen Şeyhülislamlık ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti gibi dini kurumların denetiminde bulunan eğitime müdahale etmeyi göze alamamışlardır. Bu ise reformların kısa vadeli pratik çözümler şeklinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Uygulanan yeni mali programlar ıslahatların getirdiği ek masraflar nedeniyle daha da bozulmuş ve mali buhran gittikçe artmıştır.¹¹¹

Böylesine kötü sürecin içerisinde Tanzimat döneminde canlı bir değişiklik olduğu da gözlenmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından fermanda öngörüldüğü üzere çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmış, eğitim reformlarına yoğun olarak devam edilmiş, Batı'dan örnek alınarak çeşitli düzeylerde okullar açılmıştır. Tanzimat döneminin düzenlemeleri Osmanlı Devleti'ndeki entelektüel hayatı da önemli ölçüde etkilemiş ve yeni bir aydın kitlesinin doğmasını sağlamıştır. Devletin yeniden toparlanmasını sağlamak amacıyla başta “*Batıcı*” ve “*Gelenekçi*” olarak ikiye ayrılan Osmanlı aydınları, “*Batıcılar*”, “*İslamcılar*” ve “*Türkçüler*” şeklinde çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Bu gruplardan da “*Batıcılık*”, “*İslamcılık*” ve “*Türkçülük*” gibi ideolojik fikir akımları doğmuştur.¹¹²

2.2. Osmanlı Devleti'nde Devleti Kurtarma Çabalarına Örnek Olarak İslamcılık Fikir Akımı

İslamiyet, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri önemli bir etkiye sahip olmuştur. *İslamcılık* bir fikir akımı olarak ortaya çıktığında diğer fikir akımları arasında çok daha elverişli koşullara sahiptir. Çünkü her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin temel felsefesi ve iktidarının kaynağı İslamiyet'e dayanmaktadır. Padişahın otoritesinin kaynağı din olmakla birlikte Arabistan, Suriye, Mısır gibi Orta Doğu, Hindistan ve hatta Uzak Doğu'yu kapsamış olan bütün İslamların halifesi, dini lideri konumundadır. Devlet düzeni, şariat düzeni şeklinde biçimlenmiştir. Bu bakımdan İslamcılar ve İslamcılık fikir akımı diğer fikir akımlarının

¹¹⁰ Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, İstanbul: Yeniçığır Yayınevi, 1960, 6.

¹¹¹ Ali Akyıldız, Tanzimat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>, 23.11.2023.

¹¹² Kemalettin Taş, Betül Göksuçokur, *Osmanlı Dönemi*, 473.

karşılaştığı tepkilere hedef olmamıştır. Ayrıca İslamiyet'in sosyal hayatı düzenleyen bir din olması da İslamcılık fikir akımını destekleyenlerin işlerini kolaylaştırmıştır. İslamcılara göre, İslam toplumlarının sosyal hayat anlayışları dini inançlardan doğmuştur. Batı toplumları ise rahat ve selametlerini kanunlarda aramaktadırlar. Bu durumu İslamcılar şu şekilde açıklamaktadır: "... O bir din-i beşeriyedir ki... ne tamamıyla fıkriye ne de tamamıyla isbatiye olmayıp her ikisidir."¹¹³

Osmanlı Devleti içerisinde İslamcılığın bir fikir akımı olarak ne zaman başladığını belirtmek zor olsa da bu konuda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi *Kuleli Vakası*'dır. 1856 yılında II. Abdülmecit tarafından ilan edilen *Islahat Fermanı* ile gayri Müslim halkın hukuku genişletilmiş ve böylece Hristiyan halkın konumu güçlendirilmiştir. Ayrıca Kırım Savaşı'ndan sonra devletin ekonomik durumu iyice kötüleşmiş, toplum içerisinde Batılı adetler çoğalmaya başlamıştır. İstedikleri makamlara atanamayan, toplumun bu gidişatından rahatsız olan ve Abdülmecit'i tahtından indirmek isteyen bir kısım mülkiye memurları, din adamları ile subaylar bu durumu düzelteceklerini düşünerek 1859 yılında gizli bir cemiyet kurmuşlardır.¹¹⁴

Cemiyet kurucuları arasında "*Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Dâim Paşa, Arnavut Câferdem Paşa, Tophâne müftüsü Bekir Efendi, İmalât Meclisi âzasından Binbaşı Râsim Efendi, Tophane kâtiplerinden Ârif Bey, Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi, Fâtih Medresesi hocalarından Nasûhî Efendi, Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi*"¹¹⁵ gibi kişiler bulunmaktadır. Cemiyetin başkanı Bayezid Medresesi müderrislerinden Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Efendi'dir. Hüseyin Daim Paşa ise başkan vekilidir. Cemiyetin en aktif üyesi Tophane-i Amire kâtibi olan Arif Bey, cemiyet adına propaganda yaparak cemiyete üye toplama görevinde bulunmuştur. Cemiyet üye toplama ve halk arasında propaganda faaliyetlerine devam ederken cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri Mirliha Hasan Paşa tarafından Serasker Rıza Paşa'ya ihbar edilmiştir. Cemiyet, 14 Eylül 1859 günü Kılıç Ali Paşa Camii'nde yaptıkları toplantı sırasında basılmış ve orada bulunanlar tutuklanmıştır.¹¹⁶ Cemiyet üyeleri, Kuleli'de yargılandıkları için olay tarihi "*Kuleli Vakası*" olarak geçmiştir.

Kuleli Vakası, Müslümanları, Batı'nın ekonomik ve siyasi tahakkümü altına girmesine bir tepki olarak doğmuş ve Tanzimat sürecini tersine çevirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında

¹¹³ Prens Mehmet Sait Halil Paşa, *İslamlaşmak*, İstanbul: Darü'l-hülefa Hukuk Matbaası, 1921, 4.

¹¹⁴ Cemiyetin adının ne olduğu konusunda bir fikir birliği yoktur. Kimi yazarlar cemiyetinin adının "Fedailer Cemiyeti" olduğunu kimi yazarlar ise "Muhafaza-i Şeriat Cemiyeti" olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Hulusi Şentürk, *Türkiye'de Siyasi Oluşumlar ve Siyaset*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011, 24.

¹¹⁵ Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuleli-vakasi> Erişim Tarihi: 12.08.2023.

¹¹⁶ Erhan Afyoncu, "150 Yıl Önceki Darbe Teşebbüsünü Bir Paşa'nın İhbarı Önlemişti", *Bugün*, 1 Kasım 2009.

İslami özünden uzaklaşan devletin yönetim biçimini yeniden aslıyla değiştirmeyi hedeflemiştir.¹¹⁷

İslamcılık akımının gelişmesine önemli derecede katkı sağlayan diğer bir hareket ise *Yeni Osmanlıların* İslamcı söylemleridir. 1865 yılında oluşturulan *Yeni Osmanlıların* genel politikası Osmanlılık olduğu için kendilerine *Yeni Osmanlılar* adını vermişlerdir. *Yeni Osmanlılara* göre, Osmanlı Devleti'nde vatandaş değil tebaa vardır ve bu tebaa vatana değil sultana yani halifeye bağlıdır. Bu bağlılık ise çoğunlukla Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir. Ancak Balkan ülkelerinde Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp ve diğer etnik gruplar bağımsızlık peşinde koşmaktadırlar. Bu nedenle halifeye bağlı tebaa yerine vatana bağlı vatandaşların oluşması gerekmektedir. Namık Kemal bu düşüncelerden yola çıkarak vatan bilincinin oluşmasının yolunu açmış ve “*Vatan yahut Silistre*” isimli eserini yayınlamıştır.¹¹⁸

Yeni Osmanlılar, ideoloji olarak İslam bayrağı altında bir yapılanma değil Osmanlı kimliği etrafında bir yapılanmayı kurtuluş politikası olarak benimsemişlerdir. Ancak *Yeni Osmanlılar*, vatan kavramı tartışmalarıyla vatanın korunmasını dini görev haline getiren bir yaklaşım oluşturmuşlardır. Toprak ve inanç bir bütün haline gelerek devlet kavramında somutlaşmıştır.¹¹⁹ Bunların yanında Müslümanların bir arada tutulabilmesi için İslam dininin göz önüne alınmadan ilerlemenin olamayacağını da farkındalardır. Bu nedenle doğru olduğunu düşündükleri kavramlara ve olaylara İslam'dan çare geliştirmek yerine günün şartlarına uygun çözüm için İslam'dan delil bulma ve kendi doğrularını İslam'a onaylatma çabası içerisine girmişlerdir. *Yeni Osmanlıların*, olaylara İslami deliller bulmaları yer yer zorlama yorumlar şeklinde olmuştur. Çünkü *Yeni Osmanlıların* hiçbirisi İslami ilimlerde yetkin kişiler değildir. Sadece Ali Suavi bu konuda biraz eğitilmiş ise de İslam çerçevesinde çözüm üretme çalışması yapacak düzeyde değildir. Onlar genç aydınlar olarak Batı'yı takip etmiş ve orada olan özgürlük, halk iradesi, demokrasi gibi kavramların ve çözüm önerilerinin Osmanlı Devleti'ni de çöküşten kurtaracağını düşünmüşlerdir. *Yeni Osmanlıların* Müslüman olmaları savundukları görüşlere destek bulmak amacıyla İslam'a uygun olmasını gerekli kılmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ Mustafa İslamoğlu, *Fedailer Hareketi*, İstanbul: Denge Yayınları, 1998, 77.

¹¹⁸ Namık Kemal'in tarihsel romantizmi, bir bakıma Batı'nın Osmanlı tarihi konusundaki önyargılı görüşlerine karşı bir savunma niteliğinde olsa da büyük ölçüde toplumun sembol ve bağlılıklarını kendinde toplayan bir vatan kavramı aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne sadakati artırma amacını taşıyordu. Özellikle Namık Kemal'in 1870-71 Alman-Fransız savaşının etkisiyle kaleme aldığı “*Vatan Yahut Silistre*” adlı tiyatro oyunu Türk milletinin o zamana kadar farkında olmadığı vatan bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev). Gertraude SonguHabermann, İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999. Ayrıca hareket içinde öne çıkan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar, demokratik arayışlarını şeriatın alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir. Bkz. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 87; Türköne, *Siyasi İdeoloji*, 15,40.

¹¹⁹ Kemal Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, 26.

¹²⁰ Şentürk, *Türkiye'de Siyasi*, 29-37.

Yeni Osmanlılar tarafından ilk defa ortaya atılan kuramlar daha sonra İslamcılar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin, *Yeni Osmanlıların* en önemli yayın organlarından olan *Hürriyet Gazetesi*'nde “*Usul-ı Meşveret, Meşveret, Meclis, Cumhuriyet, Adalet*” gibi kavramları kullanmaları, onların “*Cumhuriyet, Demokrasi, Özgürlük, Adalet, Eşitlik, Milli Hâkimiyet*” gibi konulara önem verdiklerini göstermektedir. *Yeni Osmanlılar*, bu kavramları doğrudan Batı'daki anlayışı ile kabul etmek yerine, İslami anlayışa uygun açıklamalar getirmişlerdir. Ali Suavi meşveret ile ilgili bir yazısında “... *Hükümet-i İslamiye şura üzere tertib olunmuştur. Milletle istişare eden devlet terakki eder...*” sözleriyle Batı'daki meclis yerine meşvereti dile getirerek ve İslami yönetimin istişareye dayalı olduğunu savunmuştur.¹²¹

Sonuç olarak *Yeni Osmanlıların*, İslamcılık söylemini İslamcı bir ideoloji değil Osmanlıcılık anlayışının kullanıldığı bir söylem olarak ele almak ve buradan yola çıkarak İslamcılığın bir ideoloji olarak geliştirilmesinde önemli bir katkı sağladığını belirtmek gerekir. İslamcılık akımı asıl olarak II. Meşrutiyet döneminde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve döneme damgasını vuran fikir akımlarından biri olmuştur.

İslamcılık akımının *Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Seyyit Ahmet Han* gibi kişilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde *Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşat, Beyanü'l-hak, Volkan* gibi yayın organları etrafında toplanan İslamcılar tarafından geliştirildiği belirtilmektedir. İslamcılık akımının başlangıcı *Cemalettin Afgani*'ye atfedilse de *Afgani*'nin fikirlerinden daha önce ve daha düzenli bir şekilde *Yeni Osmanlılar* tarafından savunulmuştur.¹²² Bu açıdan bakıldığında *Cemalettin Afgani*, İslamcı akımın kurucusu değil mensuplarından biridir ve II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarının önemli bir kısmı üzerinde ciddi etkisi bulunmaktadır.¹²³ Örneğin *Cemalettin Afgani*, İslam dünyasının bağımsızlığı için öncelikle ulusalcılık ve milliyetçiliğin güçlendirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Ayrıca Avrupa saldırılarıyla eş zamanlı olarak Müslüman liderlerinin ve aydınlarının zorba kurallara karşı durmasının gerekli olduğunu ve Avrupalı devletlere karşı İslam dünyasının sadece birleşerek karşı koyabileceğini ileri sürmüştür. II. Meşrutiyet İslamcıları da aynı şekilde Müslümanların emperyalizme, sömürgeciliğe ve içinde bulundukları alçaltıcı durumlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Cemalettin Afgani'nin üzerinde durduğu bir diğer konu ise *İttihad-ı İslam* meselesidir. Çağdaşı olan *Muhammed Abduh* ile birlikte Avrupa gazetelerinde yazdığı makalelerde *İttihad-ı İslam*'a ulaşmayı hedeflemiş ve İslam'ı Müslüman milletler için öncelikli politika olarak sunmuştur. İslam ülkelerinin birlikte hareket etmek zorunda olduklarını belirterek gerekçelerini

¹²¹ Ali Suavi, “Meşveret Meclisi Olmadıkça Devlet Yaşayamaz”, *Muhbir*, 6 Şubat 1968.

¹²² Hülya Sevil Küçük, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketleri*, Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 40; Türköne, *Siyasi Bir İdeoloji*, 33-34.

¹²³ Hulusi Şentürk, *İslamcılık*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2011, 39.

şöyle açıklamıştır: “...Müslümanlar dünyaya öncülük etmiş olmalarına rağmen, bilgide ve endüstride geri kaldılar. Toprakları bölündü ve işgal edildi; fakat yine de dini emirleri yabancı hakimiyetine boyun eğmeyi yasaklıyordu. Allah’ın onlara yeryüzünü bağışlama sözü verdiğini hiçbir zaman unutmadılar. Bilimde ve güçte geri kalmalarında daha da önemlisi, içte meydana gelen ihtilaflar ve bunların neden olduğu yoksulluk, güçsüzlük ve açgözlülüktü ki bunlardan sonra büyük bir yozlaşma oldu. Müslümanlar, dinlerinin emrine rağmen yabancı hakimiyetini tercih ettiler ve yabancı güçlerden kendi din adamları aleyhine yardım istediler. Böylece İspanya hakimiyetine girdiler. Zevk arayışı endüstrilerini, ticaretlerini ve tarımlarını yerle bir etti.”¹²⁴

Bu dönemde İslamcıların en büyük amaçları, İslam dinini bütün yönleriyle topluma tekrar hakim kılmak, İslam dünyasını vahşi Batı’nın sömürsünden, liyakatsiz yöneticilerden, kölelik, taklit ve hurafelerden kurtararak, yeniden kalkınmayı ve birliği sağlamaktır. Dinde tecdid – yenileme – reform gereklerinden hareket eden İslamcılık hareketinin temel doğuş sebebi Osmanlı Devleti’nin ve İslam dünyasının Batı karşısındaki gerilemesidir. İslamcılara göre Osmanlı Devleti, bir gerileme içerisindedir. Osmanlı Devleti’nde bu gerilemenin sebepleri Müslümanlara değil, İslam dünyasındaki tembellik ve ihtiyatsızlığa dayanmaktadır. Zaman içerisinde Müslümanlar, İslamiyet ilkesinden uzaklaşmışlardır. Bu uzaklaşma ise Müslüman ülkelerini her türlü saadetten ve nimetten yoksun bırakmıştır. Bunun dışında Avrupa, İslam’ın son kalesi olan Osmanlı Devleti üzerinde aşırı bir baskı kurarak sömürgeci bir anlayışla ve tüm kuvvetiyle Müslüman dünyasına saldırmaya başlamıştır.¹²⁵

Bunların yanında İslamcılar, İslam ülkelerinin geri kalmışlıklarının sebebini bir taraftan Batı taklitçiliğine bağlarken diğer yandan da iç ve dış sebepler ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin de gerilemesinin en büyük sebebi “*Batı Taklitçiliği*”dir. Devletin, Batılılara benzemek için her şeyini feda ettiğini bu nedenle kendi geleneklerinden ve benliklerin uzaklaştığını söylemişlerdir. Dini, dünyası, adetleri, kıyafeti, selamı, kelamı kısacası her yaptığı taklit olan bir milletin fertlerinin gerçek bir Müslümanlığı meydana getiremeyeceklerini iddia ederek Müslümanların, Hristiyan dünyasından aldığı siyasi ve sosyal bir sistemle İslamiyet’in kurtarılamayacağını savunmuşlardır.¹²⁶

Osmanlı Devleti’nin gerileme ve çöküşe götüren diğer bir etken ise cehalettir. Buna göre İslam esaslarından habersiz Müslümanların çoğu hurafelere esir olmuş durumdadır. Müslümanların tüm ticaret, teknik, düşünce ve servetleri hep bu cehalet yüzünden

¹²⁴ Küçük, *İttihat ve Terakki*, 12-13.

¹²⁵ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962, 108.

¹²⁶ Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilürreşad*, 209, (Eylül 1912), 4.

kaybolmuştur. Bu cehaletin yanında bir de devletin etrafını büyük bir hareketsizlik sarmıştır. Devleti öncelikle bu cehaletten ve hareketsizlikten kurtarmak gerekmektedir. İslamcılar, Osmanlı Devleti ve İslam ülkelerinde gördükleri gerileme sebeplerinin neredeyse tümünü Müslümanlığa aykırı davranmanın ve İslam'ı anlayamamalarının eseri olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti, gerçek anlamda İslam'a dönmeli ve İslamlaşarak bu hengameden kurtulmalıdır. Bu düşünceler çerçevesinde Said Halim Paşa, İslamlaşmayı şu şekilde tanımlamıştır: “İslam'ın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edilmekte İslamlaşmak demek, İslam'ın itikat, ahlâk, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık surette tefsir ve bunlara uymaktır.”¹²⁷ İslamlaşan devletler sosyal haklarını, devletin rejimini, hürriyet ve adalet sistemini İslami ilkelere göre düzenleyecekler ve bu ilkeler İslam inanç sisteminden doğduğu için bocalamayacaklardır. Böylece Batı karşısında aşağılık duygusuna kapılmayacaklardır.

İslamcılar, Osmanlı Devleti ve İslam ülkelerindeki gerilemenin Batılıların ileri sürdükleri gibi İslamiyet'ten kaynaklanmadığını, İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını, yeniliklere açık olduğunu, İslamiyet'in özünde geniş özgürlükler bulunduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre dünyanın her tarafındaki Müslümanların zillet ve sefalet içinde esarete mahkûm bir şekilde olmasından İslam dininin sorumlu tutulması kabul edilemez.¹²⁸ İslam düşünür ve daha sonra nazır olacak olan *Sait Halim Paşa*¹²⁹ Batılıların, İslam ülkelerinin geriliğini, İslam'ın şariat yapısına bağladıklarını ve bu nedenle gerilemenin gerçek sebebini belirleyemediklerini iddia etmiştir. Ona göre: “... 'Müslüman milletler Şariat'a uydukları müddetçe, Hıristiyan milletlerin daima aşağısında kalacaklar.” diye ilan edilen iddialar Müslümanlarca reddedilmekte ve itirazlarla karşılanmaktadır.¹³⁰ Sonuç olarak İslamcılar, İslam dininin ilerlemeye engel olmadığını, İslamiyet'in yenilikçi olduğunu savunmuşlardır.

¹²⁷ Said Halim Paşa (1993). “İslam Dünyası Neden Geri Kaldı?”. Buhranlarımız ve Son Eserleri. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. 2. Baskı. 147-180, İstanbul: İz Yayıncılık.

¹²⁸ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 102.

¹²⁹ 1864 yılı doğumlu olan Said Halim Paşa, İsviçre’de siyasi bilimler alanında yükseköğrenimini tamamlamıştır. İstanbul’a döndükten II. Abdülhamid tarafından 1888 yılında “Şura-yı Devlet”, üyeliğine getirilmiştir. Abdülhamid tarafından çeşitli nişanlar ile ödüllendirilen Said Halim, yenilikçi fikirleri nedeniyle yine II. Abdülhamid tarafından 1900 yılında Mısır’a sürgün edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul’a dönmüş ve 1913’te Mahmut Şevket Paşa’nın Sadrazam olduğu ilk İttihat-Terakki hükümetinde Dışişleri Nazırlığı yapmıştır. 1913 yılında İttihat ve Terakki Fırkasının Merkezi Umumi seçilen Said Halim Paşa, Mahmut Şevket Paşa’nın suikast sonucu öldürülmesinden sonra sadrazam olmuştur. 1913 ve 1917 yılları arasında bu görevi yapan Said Halim Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul’u işgal eden galip devletler tarafından savaş suçlusu olarak tutuklanmış ve Malta Adası’na sürülmüştür. İki yıl tutukluluktan sonra, 29 Nisan 1921’de serbest bırakılmıştır ancak, işgal güçleri tarafından İstanbul’a dönmesi yasaklandığı için Roma’ya gitmiştir. 6 Aralık 1921 tarihinde burada bir Ermeni suikastçı tarafından öldürülmüştür. Kudret Bülbül, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Prens Said Halim Paşa*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, 95,105. Mehmet Hanefi Bostan, *Bir İslamcı düşünür: Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992, 75,77.

¹³⁰ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, 184-185

İslam'ın ilerlemeye engel olmadığı bu düşünceler ile kanıtlanmaya çalışıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ni ayağa kaldıracak yolu aramak gerekmektedir. İslam dininin kullanılmasının devleti kurtarmak için tek çare olduğunu düşünen İslamcılar, Müslüman olduğunu söyleyenlerin İslam'ın ahlakına, içtimasına, siyasetine tamamen kendini uydurmadıkça yalnız Müslüman'ım demekle bir şey kazanamayacağını belirtirler. Bu bağlamda *Sait Halim Paşa*'nın düşünceleri önem kazanmaktadır. *Sait Halim Paşa*'ya göre: “... Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam kabul etmiş olduğu dinin mabadi-i esasiyesine göre hissetmedikçe ona göre düşünüp ona göre hareket eylemedikçe yani İslam'ın ahlakıyatına, içtimaiyatına, siyasetine tamamıyla kendini uydurmadıkça yalnız Müslümanlığını itiraf etmekle bir şey kazanamaz, hiçbir saadet elde edemez. Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlakıyatına inanan, bununla beraber içtimaiyatta Fransız, siyasatta İngiliz tarz-ı telakkisini kabul eden bir Müslüman ne kadar mütebahhir olursa olsun ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir. Çinlilerin ahlakıyatını, Hintlilerin içtimaiyatını, Meksikalıların siyasetini kabul eden bir Fransız yahut bir Alman acaba ne olabilir?”¹³¹

İslamcılar, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu sağlanırsa bütün İslam dünyasının kurtuluşunun sağlanacağını ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu kötü gidişini durdurabilmek için öncelikle eğitim ve öğretim alanında ıslahatlar yapıp Batı taklitçiliğine savaş açmak, İslami konularda ortaya çıkan düşünce ayrılıklarını gidermek gerekmektedir. Bunu başarabilmek için de *Medrese-i Aliye-i İslamiye* gibi aydınlatıcı ve toplumu geliştirici kurumlar oluşturulmalıdır. Toplumu tembelliğe sevk eden sorunları bularak aktif bir Müslüman tipi ortaya çıkarmak ve geniş bir cihat anlayışı geliştirmek gerekmektedir.¹³²

İslamcılar, *saltanat*, *meşrutiyet*, *hilafet* ve *din-devlet ilişkileri* gibi konular üzerinde de tartışmışlardır. Zamana, şartlara ve ihtiyaçlara göre İslam esasları dahilinde oluşturulmuş her türlü yönetim şekli şeraite uygundur. Yönetimde asıl unsurlar şûra ve meşverettir. Buradan yola çıkarak İslamcılar “II. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Kanun-ı Esasi”nin tekrar yürürlüğe girmesi gibi hareketleri destekleyerek bunlara şer'i dayanaklar oluşturmak için gayret sarf etmişlerdir.¹³³ İslamcılar, modernleşmenin çağın geleneklerine uyarak yapılması gerektiğini, yenilikler yapılırken kendi özünden uzaklaşılmasını savunmuşlardır. Modernleşmenin temeli İslamiyet esaslarına, hadislere ve Kur'an'a dayanmalıdır. İslam dini aslında bir bilimdir çünkü her konuda gerekli olan bilgi Kur'an'da yazılmıştır.¹³⁴ Aynı şekilde

¹³¹ Said Halim Paşa, “İslamlaşmak”, *Darü'l Hilafe*, 1337, 5.

¹³² İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi III, İstanbul: Dergah Yayınları, 1994, 63-66; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 72.

¹³³ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, 155-157.

¹³⁴ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 73.

tarikatların bir tembellik ve miskinlik yuvası haline geldiğini, buralarda batıl inançlar ve hurafelerin geliştiğini sık sık tekrar etmişlerdir.

İslamcı düşünce temsilcilerinin çoğu, bazı dindar çevrelerin gelişmelere karşı olumsuz tutumlarından dolayı, II. Meşrutiyet sonrasında kurulan siyasi teşkilatlar içerisinde yer almışlardır. Özellikle 1912 yılına kadar İslamcılar tarafından yayınlanan mecmualar incelendiğinde *İttihat ve Terakki Fırkası*nın bir kurtarıcı olarak karşılandığı görülmektedir. Ancak *İttihat ve Terakki Fırkası*nın giderek baskıcı bir politika izlemeye başlaması İslamcıları farklı siyasi örgütlenmelere ve *İttihat ve Terakki Fırkası*na karşı cephe almaya yöneltmiştir. İlk olarak 31 Mart Olayının düzenleyicileri arasında yer alan *İttihad-ı Muhammedî Fırkası* içerisinde örgütlenmişlerdir. 1911 yılında *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* kurulunca bu partiyi desteklemişlerdir. 1918 sonrasında ise İslamcıların büyük bir bölümü *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nı desteklerken bir kısmı da Ankara Hükümeti'ni destekleyerek mücadelede bulunmuşlardır.¹³⁵

2.3. İttihad-ı İslam Düşüncesi ve II. Abdülhamit

Osmanlı Devleti, gücünü kaybettikçe evrensel halifelik iddiaları gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Bu konuda dönüm noktası 1774 yılında imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Antlaşmaya göre “*Osmanlı Devleti, Kırım Tatarları üzerindeki hükümranlığından vazgeçmiş ve Kırım Hanlığı, Rusya tarafından 1783 yılındaki ilhakına kadar müstakil hale gelmiştir. Rus İmparatoriçesine de İstanbul'daki Rus kilisesi üzerinde sonraları kötüye kullanılacak olan bir himaye hakkı tanınmıştır.*”¹³⁶ Bunlara karşılık Osmanlı padişahı da Kırım Müslümanları üzerinde dini bir otorite sahibi olarak kabul edilmiştir. Daha önce Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında dini bir otorite iddiası olmamasına rağmen artık Osmanlı padişahının tebaasından başka Müslümanlar üzerine genişletilen yeni bir sistem getirilmiştir.¹³⁷

Hilafet, II. Mahmut'tan itibaren iç politikada belli sorunlar karşısında toplumsal seferberliği sağlayacak bir araç olarak kullanılmıştır. 1870–1871 yıllarından itibaren Osmanlı halkında Tanzimat'la birlikte başlayan ve özellikle Islahat Fermanıyla iyice belirginleşen Batılı reformların devlet yönetiminde ve toplum hayatında görülen sonuçlarına karşı tepki oluşmaya başlamıştır. Tanzimat deneyiminin yol açtığı tepkilerin yanında Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı gittikçe artan müdahaleleri ile gayri Müslim unsurlar arasında ayrılıkçı hareketler başlamıştır. Özellikle Balkanlar'da çıkan isyanlar Osmanlı Devleti'nin müdahaleleri

¹³⁵ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 73.

¹³⁶ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, 121-137.

¹³⁷ Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminin*, 20.

ile bastırılınca bu müdahalelere karşı *özgürlük isteyen masum Hristiyan halkın Müslümanlar tarafından zulme uğradığı* şeklinde yoğun bir kampanya başlatılmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan baskılar artmıştır.¹³⁸ Bu sıkıntılar Batı karşıtlığının yanında bir de dini heyecanı beraberinde getirmiştir. Orta Asya'daki Müslüman halkın Rusya'nın, Türkistan hanlıklarına doğru yayılması karşısında yaşamış olduğu sıkıntılar, Güney ve Doğu Asya, Hindistan, Orta Asya ve Afrika gibi oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış Müslümanların sömürgeci güçler tarafından sömürülmesi halifeliliğin kurtarıcı bir makam olarak görülmesini sağlamıştır.¹³⁹

İslam ülkelerinin Avrupa hakimiyetine girdiği bu dönemde ülkelerinden kaçan ya da sürgün edilen Müslüman aydınları Osmanlı Devleti'ne sığınarak yardım ve destek sağlamak için kamuoyunu harekete geçirme faaliyetlerine başlamıştır. Hızlanan iletişim ağının Müslümanlardan haber alabilme imkanını kolaylaştırmış olması Müslüman coğrafyalardan gelen olumsuz haberlerin kamuoyunda İslamcı bilincin oluşmasını sağlamıştır. Avrupa Devletleri'nin, sömürgeci ve emperyalist emelleri doğrultusunda hareketlerinin yoğunluk kazanması, toplumda bu sıkıntıların üstesinden gelebilmek için bir *İttihad-ı İslam* kurulması fikrinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bu saldırılara karşı tüm Müslüman halkın ve Müslüman devletlerin bir araya gelerek mücadele etmesi vurgulanmıştır. 1870'li yıllardan itibaren Türk basınında da *İttihad-ı İslam* kavramı gündeme getirilip tartışılmaya başlanmıştır.

İttihad-ı İslam kavramı ilk olarak Namık Kemal tarafından Hürriyet Gazetesi'nin 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında kullanılmıştır.¹⁴⁰ Daha sonra *Yeni Osmanlılar*ın diğer yayın organlarında ve özellikle *Basiret Gazetesi*'nde tartışılmaya başlanmıştır. Ticaret Mahkemesi katibi olan Esat Efendi'nin Müslümanları başta Rusya olmak üzere yabancı işgaline karşı birleşmeye çağıran "*İttihad-ı İslam*" başlıklı risalesinin yayınlandığı tarih ise 1872'dir. Müslümanlar arasındaki dayanışmanın önemi ve sömürge tehdidine karşı halifenin etrafında birleşmenin gerekli olduğunu anlatan bu risale Abdülhamit'in saltanatı boyunca Mekke ve Medine'de basılarak hac mevsiminde hacılara dağıtılmıştır.¹⁴¹ Bunlardan sonra dönemin diğer

¹³⁸ Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ittihad-i-islam> Erişim Tarihi: 07.09.2023.

¹³⁹ Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, 32-80.

¹⁴⁰ Namık Kemal gazetesinin bu nüshasında "*Bugün hükûmat-ı İslamiye'nin hemen cümlesi inkîrâz-ı küllî halinde olarak en büyük çare-i hâlâsımız ittihadıdır. Devlet-i Âliyye en kuvvetlibulunmak cihetiyle mü'ta ve muktedâ olmaya lâayık odur*" ifadeleri ile Osmanlı Devleti merkezli bir beraberliğin İslam ülkeleri arasında şart olduğunu belirtmiştir. Bkz. Akın Kiren, *II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslamist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, 2017, 37.

¹⁴¹ Esad Efendi risalesinde düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: "... giriftar oldukları nifak ve bedevîyyet cihetiyle bir takım barbar ve vahşilerin atlarının ayakları altında kalan aşayiri İslamiyye'nin ahvali felaket ihtimalinden intibah ederek çare-i selamet ve saadetleri olan livayı ittihad altına hemen iltica eylemeleri için Asya'da ve sair taraflarda kendi başlarına te'ayyüş ve tavattun eden nüfus-i İslamiyyenin şimdiden nazarı dikkat ve basiretleri celb olunur. 'Ale'l-husus ittisalat-ı hududiyemizden başka cihet-i cami'a-i İslamiyye saikasıyla cümleden ziyade Devlet-i 'Aliyye ile akd-i ittifak ve ittihad muhtaç olan İraniler bu dakikayı bir an hatırdan çıkarmamalıdır. Çünkü şurasını herkes bilir ki bazı taraftan kendilerine olunan nümayişler hep celb-

gazeteleri olan “*İbret, Hakayıku’l Vekâyi, Hadika, Rusname-i Ceride-i Havadis, Devr-i Bedir*” gibi çok sayıda gazete ve dergide İttihâd-ı İslam’la ilgili yayınlar yapılmıştır.

İttihad-ı İslamcılar Sebilü’r-reşad’da yazdıkları yazılarda İslam devletini ve medeniyetini koruyacak en önemli kurumun halifelik makamı olduğunu, bu makamın da Osmanlı Devleti’nde olduğunu vurgulamışlardır. Tüm Müslümanların ve İslam leminin bir araya gelerek Osmanlı Devleti’nin kurtuluşunu sağlayacaklarını, önemli olan bu birlikteliği sağlayacak iş birliğini bir an önce kurmak ve bunun için çalışmak olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre tüm Müslümanların en önemli görevi Avrupa’ya karşı kendi ülkelerini ve kültürlerini savunmak ve bir araya gelebilecek kurum ve kuruluşları oluşturmak olmalıdır. Halifeliğin siyasi ve dini önemini vurgulayan İslamcılar bu kurumun etrafında toplanıldığı takdirde Müslümanların aralarındaki ayrımın ve rekabetin sona ereceğini söylüyorlardı.¹⁴² Onlara göre alem-i İslam’ın kurtuluş yolu buydu. İttihad-ı İslamcıların diğer bir istekleri ise eski gücünü ve mücadele azmini kaybetmiş olan Müslümanları örgütleyerek bir araya getirmektir. Müslümanlar neredeyse bir asırdan beri büyük bir cehalet içerisinde ve bu da Müslüman dünyasının gerilemesine sebep olmuştur. Bu nedenle İslam ülkeleri eğitim ve ilme tekrar geri dönerek kurtuluş yolunu bulmalıdır. Böylece Müslümanlar hem cehaletten kurtulacak hem de İslam dünyası yeniden hareketlenecektir. Ayrıca İslam dünyasındaki sorunlara çözüm bulmak amacıyla her yıl İslam ülkelerinin temsil edildiği bir kongre toplanmasının doğru olacağı düşünülmüştür. Bütün bunları yaparken düşünülmesi gereken tek şey, İslam teşkilatının esası olan Kur’an-ı Kerim’e geri dönmek, Müslümanların kutsal kitabını dönemin olayları dikkate alınarak ciddi bir şekilde inceleyip yeni düşünceler meydana getirmek olmalıdır. Bu toplantıların bir an önce yapılması gerektiğini belirten İslamcılar bunu “*İttihad-ı İslam*”a giden yolda önemli bir araç olarak görmüşler ve Sebilü’r-reşad’daki yazılarında da bu konuyla ilgili çağrılarda bulunmuşlardır.¹⁴³

Osmanlı basınındaki bu tartışmalardan Avrupalı devletlerin rahatsız olduğu görülmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 1873 yılının Ağustos ayında Müslüman ülkelerde bulunan bütün temsilciliklerine talimat göndererek “*Müslümanlar arasında bir bakıma dini*

---

i menfaat içindir.” Bkz. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, 27.; Hasan Barlak, “Esad Efendi’nin İttihad-ı İslam Risalesinde İslam Birliği ve Osmanlı Halifesine Bağlılık Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, (43), (2016), 598-615.

¹⁴² Mirliya Seyid, “Osmanlı Devleti ve Alemi İslam”, *Sebilürreşad*, 17, 28.

¹⁴³ İttihad-ı İslam düşüncesi bütün İslam ülkelerinin İslami kimliği korunarak, ilerlemesi gelişmesi ve kendi devletlerini kurma gerekliliğini savunmaktadır. Buna göre bağımsızlıklarını sağlayan Müslüman ülkelerinde İttihad-ı İslam fikrini sağlamak daha kolay olacaktır. İttihad-ı İslamcılar için en önemli ilham kaynağı İslam dünyasının geçmişte yaşadığı gösterişli dönemdir. Geçmişte bu kadar büyük bir medeniyeti oluşturmayı başaran Müslümanlar neden şimdi aynı durumu yaşamasin. İşte bu düşünceler İttihad-ı İslam’ın temelini oluşturmuştur. Bunun başlangıcı ise II. Abdülhamit zamanında görülmektedir. Bkz. Küçük, *İttihat ve Terakki*, 208-211

*karakterli olup siyasi uyanışı andıran gelişmelere karşı dikkatli olunmasını” istemiştir.*¹⁴⁴ İttihad-ı İslam düşüncesi *Yeni Osmanlılar*’ın, “*Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik*” tartışmaları arasında da bir çıkış yolu olarak gündeme gelmiştir. Hatta *İttihad-ı İslam* ismiyle bir dergi çıkarılmış, *İttihad-ı İslam* başlığını taşıyan kitap ve risaleler yayımlanmıştır.¹⁴⁵

II. Abdülhamid’in padişah olması *İttihad-ı İslam* düşüncesinin hayata geçirilmesinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1876 Kanun-ı Esasisi’ndeki “*Zât-ı hazret-i pâdişâhî hasbe’l-hilâfe dîn-i İslam’ın hâmisî ve bilcümle tebaa-i Osmâniyye’nin hükümdarı ve padişahıdır*” şeklindeki 3. madde hilafet ve *İttihad-ı İslam* düşüncesiyle diğer Müslüman ülkeler üzerindeki etkinliğini artırma ve onların desteğini sağlama amacıyla olduğunu göstermektedir.¹⁴⁶

1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamit, daha saltanatının başında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin ağır bir yenilgiye uğraması ile 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos ve 13 Temmuz 1878 tarihinde 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmalarını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmalarla Balkan topraklarından yarısı Müslüman olan en az beş milyon nüfus ve toprakların üçte birine yakın bir bölümü kaybedilmiştir. Tanzimat’ın “*Osmanlıcılık ve ittihad-ı anasır*” düşüncesine büyük bir darbe olan bu durum devletin bütünlüğünün sağlanabilmesi için Müslümanlardan başka bir dayanağın olmadığına da göstergesi olarak anlaşılmıştır. 1880’lere gelindiğinde kısmen Balkanlar’daki kayıplar kısmen de elden çıkan yerlerden gelen muhacir akınıyla Müslüman nüfusun oranı yüzde 70’lere ulaşmıştır. Bunun ardından İngiltere’nin Kıbrıs ve Mısır’a yerleşmesi, Fransa’nın Tunus’u işgal etmesi, II. Abdülhamit’i devletin bekası için Müslüman unsurlara dayanmaya yöneltmiştir.¹⁴⁷

II. Abdülhamit, devletin işlerini kendi kontrolüne aldıktan sonra hem toplumsal alanda hem başka Müslüman halklarla olan ilişkilerde İslamiyet’e, İslam kardeşliğine özellikle hilafet kurumuna özel bir önem göstermiştir. Bu dönemde “*sultan ve padişah*” gibi unvanlardan ziyade dini ve siyasi çağrışımlarından dolayı “*halife*” ve “*emîrü’l-mü’minîn*” unvanlarını kullanmaya dikkat etmiştir. Bunun yanında Osmanlı hilafetinin meşruluğunun tartışılmaz bir gerçek olarak tüm dünyada kabul edilmesi için yoğun faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu amaçla İstanbul,

¹⁴⁴ Azmi Özcan, “İslamcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik#2-ikinci-mesrutiyet> Erişim Tarihi: 07.09.2023.

¹⁴⁵ Bunlardan en tanınmışları Azmzâde Refik’in Arapça yazdığı ve İbrâhim Halil’in tercüme ettiği İttihad-ı İslam ve Avrupa ile (İstanbul 1327) Celâl Nuri’nin (İleri) İttihad-ı İslam’ın Mâzisi, Hâli, İstikbâli (İstanbul 1331/1913) adlı eserleridir. Celâl Nuri İttihad-ı İslam ve Almanya başlıklı başka bir eser daha neşretmiştir (İstanbul 1333/1914). Genel olarak İslam dünyasını geri kalmışlıktan kurtarmak için düşünülen tedbirler mahiyetinde kaleme alınan bu tür eserler için ilmiyeden bir örnek de Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi’ye ait olan ancak oğlu tarafından yazıya geçirilen İttihad-ı İslam’a Dair Bir Risale’dir.

¹⁴⁶ Azmi Özcan, “İttihad-ı İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23/471.

¹⁴⁷ Özcan, *İslamcılık*, , Erişim Tarihi: 07.09.2023.

Kahire ve Londra gibi Osmanlı hilafetinin propagandasını yapmak amacıyla gazeteler çıkarılmış, mevcut yayın organlarına destek sağlanmış ve hilafet risaleleri hazırlatılarak İslam dünyasına dağıtılmıştır. Aynı şekilde İslam dünyasından bazı nüfuzlu ulema, önemli kişiler, tarikat şeyhleri ve gazeteciler İstanbul'a davet edilerek ağırlanmış, zaman zaman ortak meseleler hakkında görüşleri alınmış ve bu misafirlerin kendi ülkelerinde yapacakları çalışmalar için yönlendirmelerde bulunulmuştur.¹⁴⁸ Çeşitli ülkelerde bulunan Osmanlı konsoloslukları da hilafet politikasının yürütülmesinde etkili olan merkezler arasına girmiştir. II. Abdülhamit dışarıya gönderilecek konsolosların seçimini bizzat kendisi yapmıştır. Bu konsoloslardan diplomatik görevlerinin yanında *İttihad-ı İslam* için çalışmalar yapması beklenmiştir.

II. Abdülhamit döneminde İslam dünyasıyla sıkı bir şekilde iletişime geçilmiştir. Bazen sembolik de olsa diplomatik temaslar kurulmuştur. Örneğin "*Cava, Japonya, İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Kuzey Afrika*"ya özel görevliler gönderilirken Hicaz demiryolu projesi ile Hicaz ve Hindistan gibi kalabalık İslam nüfusunun yaşadığı merkezlerin birbirine bağlanması hedeflenmiştir.¹⁴⁹ II. Abdülhamit Hac müessesesinin İslam toplumları üzerindeki öneminin farkında olduğu için kendi fikirlerini hacılar vasıtasıyla Müslümanlara ulaştırmak amacıyla Hicaz demiryolunu Medine'ye kadar ulaştırmıştır.¹⁵⁰

Bu dönemde Afrika Kıtası'nda İslamcılık geniş bir taraftar bularak yaygınlaşmıştır. Ayrıca Rusya'da özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerde, Çin ve Hindistan'da İslamiyet'in etkinliğinin korunduğu görülmüştür. *İttihad-ı İslam* çalışmalarının yoğun bir şekilde devam ettiği önemli bölgelerden birisi de nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Afganistan'dır. Bunda Afganlı İslamcı düşünür olan *Cemalettin Afgani*'nin de rolü büyüktür. *Cemalettin Afgani*, Cevdet Paşa'nın tavsiyesiyle İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Müslümanlar arasında ihtilafların kaldırılması yönünde çalışmalarda bulunmuş ve hatta bunun için bir de cemiyet kurarak İslam dünyasındaki nüfuzlu kişilere İslam birliğinin önemine dair mektuplar yazmıştır. Afgani'ye göre İslam ülkeleri Batı sömürgeciliğine karşı tek tek milli bağımsızlık hareketi verip başarılı olduktan sonra ancak İslam birliği etrafında birleşebilirler.¹⁵¹

¹⁴⁸ Azmi Özcan, İslamcılık, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik#2-ikinci-mesrutiyet>, Erişim Tarihi: 07.09.2023.

¹⁴⁹ Şentürk, *İslamcılık*, 53.

¹⁵⁰ Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994, 65.

¹⁵¹ Abdullah Alperen, "Cemaleddin Afgani'nin İslam Birliği ile İlgili Görüşlerinin Günümüz İslam Dünyasındaki Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), (2015), 81-96.

II. Abdülhamit döneminin temel politikası olan *İttihad-ı İslam* bu bölgelerde kısmi bir gelişme sağlamakla birlikte tüm Müslümanları birleştirecek bir hareket olamamıştır. Yalnızca küçük ibadet merkezlerinin açılmasından öteye gidememiştir. Ayrıca II. Abdülhamit'in İslamcılık siyasetinin gelişip yerleşmesi için gerekli olan fikri derinlik de sağlanamamıştır. Geleneksellikten kurtuluş mümkün olmamış, İslam dünyasının içinde bulunduğu çıkmazlara karşı güçlü bir alternatifin fikri temelleri yeterince gelişmemiştir. Aynı şekilde muhtelif İslam memleketlerinde bağımsız olarak ortaya çıkan dini-siyasi fikir hareketleriyle bir irtibat kurulamamış ve benzer hedeflere yönelik sağlanamamıştır.¹⁵² Trablusgarp ve Balkan savaşlarında İslam dünyasından destek alabilmek için *İttihad-ı İslam* 'a yapılan vurgular, Birinci Dünya Savaşı'ndaki *cihad-ı ekber* ve *cihad-ı mukaddes* ilanlarıyla en üst düzeye çıkmıştır. Ancak bu dönemde neredeyse İslam dünyası diye bir güç kalmamıştır. Millî Mücadele sırasında ise dünya Müslümanlarına birlik ve dayanışma mesajları gönderilerek destek olmaları istenmiştir. Bu çağrılara karşılık özellikle Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarından önemli miktarda mali yardımın Türkiye'ye ulaştığı bilinmektedir.¹⁵³

2.4. İslamcılık Fikir Akımının Diğer Fikir Akımları ile İlişkisi

İslamcılık fikir akımı, yukarıda da belirtildiği gibi Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak, İslam ülkelerini Batılı devletlerin karşısında geri kalmışlıktan ve sömürölmekten kurtarmak amacıyla 19. yüzyılda Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. İlk olarak *Yeni Osmanlılar* tarafından tartışılmaya başlanan bu düşünce II. Abdülhamit döneminde bir politika olarak kullanılmıştır. *Yeni Osmanlılar* ile birlikte *İslamcılık fikir akımı* içerisinde yer alan Osmanlı aydınları devletin kurtarılması için kimi zaman birbirleriyle mücadele kimi zaman fikri çatışmalar içerisinde gitmişlerdir. Bu anlamda *Osmanlılık*, *Batıcılık* ve *Türkçölük* fikir akımları karşısında İslamcılık fikir akımının ileri sürdüğü görüşler önem kazanmaktadır.

2.4.1. İslamcılar ve Batıcılık Fikir Akımı

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gerilemesi üzerine Batı medeniyetinin örnek alınarak devletin teknik, bilim, siyasi ve sosyal hayat alanlarında gelişmesini ve bütönlüğünü sağlamak amacıyla ortaya atılan bir fikir akımıdır.

Batıcılar ile *İslamcılar* arasındaki ilişkiler üzerinde Osmanlı Devleti'nde ve İslam dünyasında yaşanan siyasi olayların etkisi görölmektedir. Avrupalı devletlerin, Osmanlı

¹⁵² Küçük, *İttihat ve Terakki*, 204.

¹⁵³ Özcan, *İslamcılık*, Erişim Tarihi: 07.09.2023.

Devleti'ne ve İslam dünyasına karşı giriştikleri mücadele İslamcı cepheyi manevi anlamda güçlendirmiştir. *İslamcılar*, özellikle Balkan Savaşlarının ve Rumeli'nin kaybı üzerine Hristiyan Avrupa'ya karşı daha kesin bir şekilde karşı çıkılması gerektiğine inanmışlardır.¹⁵⁴

İslamcılar'a göre, Batı'nın asıl zayıf tarafı maneviyatı ve ahlakıyatıdır. İslam'ın maneviyat alanında Batı'dan bir yenilik almasına gerek yoktur. Batı'nın üstünlüğü teknikte, makinede, ticarettedir. İktisadi kalkınma için gerekli araçları Batı'dan almak mümkündür ve alınmalıdır ancak Batı tekniğinin ileri olmasına rağmen ahlak bakımından düşkündür ve manevi bir yıkım içerisindedir. Tekniği ilerledikçe ahlakını kaybetmektedir. Batılılar, geriledikleri dönemlerde bunun sebebinin dinleri yani Hristiyanlık olduğu kanısına varmışlardır. İslam dininde ise aynı tarihi seyir mevcut olmadığından dinin devletten, şeraitin siyasetten ayrılmasına gerek yoktur. Din ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır. Batı zalimdir, kendi insanlarını bile sefahat içinde çürütmektedir. Doğu'yu ve birçok memleketi medeniyet taşıyıcılığı maskesi altında istila etmektedir. Batı karşısında her şeye rağmen adalet ve kardeşlik duygularını kaybetmeyen İslamların üstünlükleri vardır. Doğu'nun cahilliğine ve tembelliğine rağmen bu henüz kaybolmamıştır. İslamiyet sadece Batı'nın tekniğine muhtaçtır. Batı'nın tekniğini alırken taklitten kaçınmak ve alınan yenilikleri devletin ihtiyaçlarına, İslam dininin prensiplerine göre uygulamak gerekmektedir. Taklit, devletin önde gelenlerini Batı tutkunu yapmış ve bütün başarısızlıkların sebebi bu olmuştur. Taklit sadece dini değil, dünyayı parçalamıştır. Avrupa'da her görülenin kendinden geçercesine bizde de yayılmasına çalışmak kadar büyük bir yıkılış sebebi olamaz.¹⁵⁵

İslam aleminde kesin ve köklü bir fikir ıslahatına ihtiyaç vardır. Batı'dan aldığımız her şey ahlakımızı, sosyal hayatımızı ve dinimizi korumak şartıyla uygulanmalıdır. Milleti bugünkü atalet ve sefaletinden kurtaracak eller "*Daima derhatır etmelidir ki millet-i İslamiyeyi kurtaracak dimağlar atalet ve sefalet-i hazırayı izale edecek çelik eller, asrı hazıra layık darülmuallimlerle meslek ve sanat evleri, ticaret ve ziraat mektepleridir.*"¹⁵⁶

İslamcılar'ın, *Baticılık* fikir akımı ile ilgili düşünceleri bu şekilde belirtildikten sonra aralarındaki ihtilafın sebebinin anlaşılması gerekmektedir. Öncelikle *Baticılar*, Batı kültüründen ahlakıyat ve içtimaiyatından da ihtiyaçlar göz önünde tutularak iktibaslar yapılmasını savunmaktadırlar. Fakat *İslamcılar*, Batı'nın fen ve teknik alanlarından istifade etmeyi şart koşmaktadırlar. *Baticılar* ile *İslamcılar* arasında önemli bir anlaşmazlıklardan bir diğeri de dervişlik, tekkeler ve taassup meselelerinden kaynaklanmaktadır. *İslamcılar*,

¹⁵⁴ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 88.

¹⁵⁵ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 92.

¹⁵⁶ Mehmet Şemsettin Günaltay, "Bir Milleti Sefalet Saik Kuvvetler ve Kurtaracak Eller," *Sebilürreşad*, 8, 198, (20 Haziran 1912), 297.

Baticılar’ı basit taklitçiler olarak tasvir etmişler ve onlara taklitçiliğin büyük sorumluluğunu yüklemişlerdir. Kaldı ki “*taassup, batıl itikat yuvaları ve taşıyıcıları halinde gösterilen dervişler ve tekkeler*”, Batı’nın tekniğini tavsiye eden bazı İslamcılara faydalı görünmektedir.¹⁵⁷

II. Meşrutiyet sonrasında *Baticılık* fikir akımının önde gelen isimleri *İctihad Dergisi*’nde yazdıkları yazılarla *Baticılık* fikrini yaymaya çalışmışlardır. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi önemli isimler *İctihad Dergisi*’nde yazdıkları yazılarda İslamiyet’i ve dini geleneklerin, doğu toplumlarının gerilemesinin temel sebebi olarak göstermişlerdir. *Baticılar*’a göre Meşrutiyetin ilanının siyasi ve içtimai inkılaplarla tamamlanması gerekmektedir.¹⁵⁸ Bunun için ilk olarak geri kaldığımız yönlerimizi anlamalıyız ve geriliklerimize sırtımızı dönerek Batı’ya yönelmeliyiz.

Osmanlı Devleti’nin geriliklerinin en önemli sebeplerinden birisinin kadınların durumu olduğunu ileri süren Celal Nuri, kadınların eğitimi meselesine İslam toplumlarının eğitim ve kalkınmaları açısından büyük önem vermiş ve çok kadınla evlilik, tesettür, cariyelik, erkeklerden kaçma gibi geleneklerin eleştirisini yapmıştır. Avrupai tarzların da taklit edilmesinin gülünç durumlara düşürdüğünü belirten Celal Nuri, kadınların özgürlüğüne kavuşmasının zaman gerektirdiğini vurgulamıştır.¹⁵⁹

Kılıçzade Hakkı bütün belaların kaynağı olarak softalığı göstermiştir. Ona göre bu günlere kadar softaları, şeyhleri, dervişleri dinlemek hüsrandan ibarettir. Artık gerçekleri Kur’an’dan dinlemenin vakti gelmiştir. Ne olursa olsun Avrupalılar gibi çalışmadıkça din bizi kurtarmayacaktır.¹⁶⁰ Bunların yanında *İctihad Dergisi*’nde medreselerin kapatılması, tesettürün kalkması, mecellenin ıslah edilmesi ve Latin alfabesinin kabulü gibi konular da tartışılmıştır.

Abdullah Cevdet de yazdığı yazılarında Batılılaşmayı savunarak Türk toplumunun inanç, düşünce, davranış ve adetlerini terk etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İslam dininin çok katı kuralları yüzünden ilerlemeye engel olduğunu savunarak İslam hukukunda baştan aşağı yenilik yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶¹

İctihad Dergisi, II. Meşrutiyet sonrasında *Baticılar*’ın belli başlı yayın organı durumuna gelmesine rağmen derginin kurucuları Balkan Savaşı’ndan sonra aralarında ortaya çıkan tartışma ile ayrılmışlardır. Celal Nuri ve diğer arkadaşlarının kendisinden ayrılmasıyla yalnız

¹⁵⁷ Hulusi, *İtikadat ve İtiyadatı İslamiye, Hocapaşada* İstanbul: 33 Numaralı Matbaa, 1912, 29-33.

¹⁵⁸ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938, 16.

¹⁵⁹ Celal Nuri İleri, *Kadınlarımız*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017; Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Türk Devriminin Fikir Temelleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, 259,270.

¹⁶⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılabına*, 27; Kılıç, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete*, 137,145.

¹⁶¹ Nazım H. Polat, “İctihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad--dergi> Erişim Tarihi: 14.08.2023.

kalan Abdullah Cevdet *İslamcılar*'a karşı eleştirilerini daha da artırmıştır. Abdullah Cevdet, irtica hürriyeti olamayacağını, Avrupa ahlakının İslamiyet'e göre hiç de geri olmadığını belirtmiştir. Abdullah Cevdet, Bahailiğe övgü yaptığı bir yazısından dolayı *İslamcılar*'ı ve *Türkçüler*'i karşısına almıştır.¹⁶² İctihad Dergisi kapatılmış ve Abdullah Cevdet hakkında “*Erkânı mukaddese-i İslamiyeye hürmetsizlik*” sebebiyle dava açılmıştır fakat bu davadan beraat etmiştir.¹⁶³

İslamcılar'ın *Batıcılar*'dan ayrıldıkları en önemli konular arasında Tanzimat döneminin yorumlayış biçimleri gelmektedir. *İslamcılar*'a göre Tanzimatçılar, milletin doğal ilerleyişinin kanunlarını gözetmeksizin Doğulu'yu ve Doğu'nun manevi durumunu, zihniyetini araştırmaya yanaşmamıştır. Avrupa'nın bu tutkunları, Avrupa'yı körü körüne taklit ve oradaki kurumları alınca, hemen Avrupa kadar yükseleceğimizi zannetmek gafletine düşmüşlerdir. Sonuçta *İslamcılar* ne olursa olsun bütün kötülüklerin kaynağının İslam dininden uzaklaşmaları ve ilerlemek için İslamcı bir ıslahata ihtiyaçları olduğunu belirtmektedirler.

2.4.2. İslamcılar ve Türkçülük Fikir Akımı

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti aydınları arasında edebi ve tarih alanlarında Türklük bilinci ve *Türkçülük* gibi kavramlar tartışılmaya başlamış ve Rusya'da yaşayan Rusya Müslümanlarının ve Türklerinin Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle *Türkçülük* akımı güç kazanmıştır. Çar Petro sonrasında Rusya'nın uyguladığı Türkleştirme politikaları Rusya Müslümanlarının ve Türklerinin *İslamcılık* ve *Türkçülük* akımları etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Bu doğrultuda II. Meşrutiyet döneminde *Türkçülük* Rusya'dan gelenler ve Osmanlı Türkçüleri olarak iki gruptan oluşmuştur.¹⁶⁴

Rusya'dan gelen *Türkçüler* ile *İslamcılar* ilk zamanlarda ideolojik olarak farklı konumda olsalar bile bu dönemde *Osmanlıcılık* siyasetinin ön plana çıkmasından dolayı iş birliği içerisinde olmuşlardır. Daha sonra Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan sonra *Osmanlıcılık* siyasetinin etkisini kaybetmesi ve *Türkçüler*'in *İttihat ve Terakki Fırkası*nda önemli kademelere gelmeleri *Türkçüler* ve *İslamcılar*'ın ayrılmasını başlatmıştır. İstanbul'a ilk geldikleri zamanlarda *Sırat-ı Müstakim* gibi dergilerde yazılar yazan *Türkçülük* fikir akımının

¹⁶² Abdullah Cevdet Bahâiliğin bütün insanlar için ortak bir din olarak kabulünü teklif etmiştir. Hz. Peygamber'in, “*Din akıldır, aklı olmayanın dini yoktur*” sözünü hatırlatan Abdullah Cevdet, Bahâiliğin akılla çelişen hiçbir fikir ve hüküm ihtiva etmediğini ileri sürer. Bu düşünceleriyle İslamiyet'in hurafesiz, saf hali gibi gösterdiği Bahâiliği materyalizme geçişte bir basamak olarak kullanmak istemiştir. Nazım H. Polat, “İctihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad--dergi>, Erişim Tarihi: 13.09. 2023.

¹⁶³ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür*, 291.

¹⁶⁴ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, 20; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1995, 14-15.

önce gelenleri daha sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*nın desteğiyle *Türk Yurdu Dergisi*'ni kurmuşlardır.

İslamcılar ile *Türkçüler* devletin yönetimi konusunda benzer tavır göstermişlerdir. Örneğin Yusuf Akçura meşveretin Türk siyasi geleneğinde olduğuna dikkat çeker. Ona göre meşveret konusunda Türklük ön plana çıkmalıdır. Bu konuda Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü de merkeze Türklüğü alarak İslam'ın sonra gelmesi gerektiğini savunurlar.¹⁶⁵ *İslamcılar* da aynı şekilde meşvereti savunmakla birlikte merkeze İslam'ı almaktadırlar.

İslamcılar ile *Türkçüler* arasındaki diğer bir benzerlik ise Batı'ya, Avrupa'ya karşı bakışlarıdır. Bilim, teknik ve fen bilimlerini Avrupa'dan almakta bir mahzur görmeyen *Türkçüler*, Türk ahlakını Batı ahlakından üstün görmektedirler. *İslamcılar* da Avrupa'nın ahlaki açıdan çöküntü içerisinde olduğunu ve İslam ahlakının her şeyin üzerinde olduğunu savunurlar. Her ikisi de Batı'nın ahlakını almayı değil bilim ve teknik alanlarındaki gelişmelerin alınması gerektiğini savunur.

İslamcılar ve *Türkçüler*, arasındaki ayrılık, *Türkçülük* düşüncesinin İslam birliğini tehdit etme olasılığından dolayı gelişmiş olmalıdır. *İslamcılar* kavmiyetçilik ve etnik milliyetçiliğin karşısında durmuşlardır. Kavmiyetçiliği, İslam alemi arasına ayrılık sokmak şeklinde yorumlamışlardır. *İslamcılar*'a göre İslam alemi yenilgiden yenilgiye uğramaktadır. İslamiyet ise kavmiyet ve milliyet duygusunu reddeder. Müslümanların hepsi kardeştir. Bunun dışında kavmiyet davası Osmanlı Devleti arasına bir nifak sokar, İslam alemini ise musibet zede haline getirebilir. İslam devletleri kardeşlik içerisinde refah ve medeniyetle yaşamıştır. Eğer tekrar refah günlerine dönmek istiyorsa milletler üstünde uluslararası bir kardeşliğin yeniden kurulması sağlanmalıdır.¹⁶⁶ Babanzade Ahmed Naim, kavmiyet davasının dini açıdan kabul

¹⁶⁵ Şenol Gündoğdu, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İslamcılığın Türkçülük Eleştirisi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), (2022), 33-45.

¹⁶⁶ Mehmed Akif, İslamcıların bu düşüncelerini en iyi şekilde özetlemiştir. Buna göre; Müslümanlık, müminleri arasında kavmiyetler ve cinsiyetler üstü bir ittifak vücuda getirmiştir. "*İrk, renk, lisan, muhit, iklim itibarıyla büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet içinde cem' eden yegâne rabıta*" olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu rabıtaya müsteniden yaşamış ve idamesinde uzun yaşayışının menfaatlerini bulmuştur. Bu rabıta çeşitli milletleri, kaplayıcı bir müessese olan imparatorluk içinde ve Osmanlılık namı altında kardeş gibi yaşatmıştır. "Türk, Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vuruyordu." Zaten Müslümanlıkta kavmiyet davası yoktur. Kavmiyet davası demek Müslümanlık bağlarının, ittifakı İslam'ın ortadan kalkması demektir. Peygamber "Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir" buyurmuştu. Çeşitli unsurlar Araplığa, Arnavutluğa, Kürtlüğe sarılacak olurlarsa, en metin sosyal ve siyasi bağlantı olan din bertaraf edilecek, imparatorluk hüsrana uğrayacaktır. Zira Müslümanları başka camialarla kıyas etmemek gerek. Bu parçalanma isteği, milliyetçilik (Türkçülük, Kürtçülük, Araplık, Arnavutluk, vs.) siyasetinin ilahi cezasını ahirette değil, dünyada çekmek mümkündür. Nitekim Osmanlı imparatorluğunun uğradığı iç sarsıntılar ve feci Balkan yenilgisi bu siyasetin ilahi cezasıdır, olaylar "*Şeriat sahibinin sözünü teyid etmektedir*". İslamcılar, milliyet duygusunun tamamen bir tarafa bırakılmasını mı istemişlerdir? Onların bilhassa istedikleri milletlerarası ve üstü kardeşliğe dayanan bir topluluktur. Öyle bir kitle ki fertler birbirlerine tek sosyal bağ olan İslamiyetle bağlanmış olsunlar. Şu halde milliyet iddiasında bulunanlar, dine karşı gelmektedirler. Acaba, bilhassa Türkçüler cephesinde görülen bu karşı gelmenin, bu dini ihlal suçunun cezası var mıdır? Bkz. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 99.

edilemeyeceğini kavmiyet propagandasında bulunanların eşkıyalık yaptığını ve İslam dünyası felaketler içerisinde kıvrılırken Türk dünyasına ağlanamayacağını belirterek Türkçüler'den, bakışların Kabe'den Turan'a çevrilmemesini istemiştir.¹⁶⁷ Ahmet Naim'e göre kavmiyetçilik Avrupa'nın şeytani bir oyunudur ve *Türkçüler*'in vücuda sokmaya çalıştığı bir hastalıktır. İslam'ın geri plana atılıp İslam öncesi Türklüğün ön plana çıkarılması *İslamcılar* tarafından kabul edilemez bir durumdur. *İslamcılar* her ne kadar etnik milliyetçiliği reddetseler de etnik farkındalığın ve kültürel kimliğin ortadan kalkmasını istemezler. Bir Müslümanın etnik kimliğini kültürel alanda sahiplenmesinde bir sakınca yoktur. Örneğin İslamcı akımın önemli isimleri arasında olan Babanzade Ahmed Naim etnik bir cemiyet olan *Kürt Teaviün ve Terakki Cemiyeti*'ni kuran isimler arasında yer almıştır.¹⁶⁸

İslamcılar, *Türkçülerin* “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” kavramlarının yanlış olduğunu bu amaçlarının gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirterek en büyük sevginin din sevgisi olduğunu savunmuşlardır. *İslamcılar*, milliyetçilik duygularının din duygusunun önüne geçmemesi gerektiği düşüncesiyle *Türkçüler*'e karşı cephe almışlardır. Batı karşısında dağılmanın engellenmesi için Müslümanlık bilincinin ön planda tutulduğu siyasi birlik kurmanın tek çare olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁶⁹

Sonuç olarak *İslamcılar* ve *Türkçüler* dine verilen önem konusunda genel olarak ayrılık noktasına varmıştır. Bu dönemde *İslamcılar* dini, Türklük bilincinin önünde tutarken *Türkçüler* ise Türklük bilincini ön planda tutmuşlardır.

2.4.3. İslamcılık ve Osmanlıcılık Fikir Akımı

İslamcılık fikir akımı *Yeni Osmanlılar* zamanında iyice olgunlaşmaya başlamış ve *Yeni Osmanlılar*'ın düşünceleri *İslamcılık* fikir akımının ideoloji olarak gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlıcılık siyaseti Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün insanları din, dil, ırk ayrımı yapmadan birleştirmeyi amaçlamıştır. Buna rağmen azınlıkların ayaklanmaları ve Osmanlı Devleti'nden ayrılma istekleri engellenememiştir. Bu durumda Osmanlı devlet adamları ve aydınlar en azından Müslüman olan unsurları birleştirmenin mümkün olduğunu düşünmüşler ve böylece *İttihad-ı İslam* siyasetine yönelmişlerdir.

Osmanlıcılık düşüncesi genel olarak *İslamcılar* ve *Batıcılar* arasında taraftar bulmuştur. İslamcı bir yazar olan Süleyman Nazif “*Cengiz Hastalığı*” adlı makalesinde Osmanlıcılığın gerekli bir politika olduğunu belirterek “*Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardır ki*

¹⁶⁷ Babanzade Ahmed Naim, *İslamda Dâvai Kavmiyet*, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2000, 15-17.

¹⁶⁸ Şenol Gündoğdu, “*İkinci Meşrutiyet Döneminde*”, 33-45.

¹⁶⁹ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 102.

o da Osmanlı kanıdır ve lisanımız gibi hün-ı milliyemizle de birçok ihtilaf ve istifade ile aslından büsbütün ayrılmıştır...” sözleriyle Osmanlılık düşüncesine de değinmiştir.¹⁷⁰ Yine İctihad Dergisi’nde “İslamiyet Karşısında Milletler” adlı makalesinde Avrupa’da Hristiyanlık ile milliyetçilik sorununun nasıl çözüldüğünü inceler ve oradan hareketle Osmanlı toplumunda nasıl çözülebileceğine dair görüşlerini belirtir. Ona göre bu konuda “ne dini bir taassup göstererek din ile millet birdir demeli ne de diğer ırklara hürmet etmeyen aşın bir milliyetçiliğe koşmalı” sözleriyle bir ölçüde İslamcılığı ve Osmanlıcılığı bağdaştırmaya çalışmıştır.¹⁷¹ Ona göre ortak çıkarlarımız, ortak hayat tarzlarımız olduğu için diğer İslam milletleri ile birlikte hareket etmeliyiz. Ancak örf, adet, gelenek ve kendi milletimize olan görevlerimizi de unutmamalıyız.¹⁷² Manastırlı İsmail Hakkı Efendi’ye göre ise “İslam kardeşliği yanında bir de vatan kardeşliği vardır. Bu kardeşlikler birbirine aykırı değildir. Vatan kardeşi bir toprakta yaşayanları bağlayan bir bağdır. Bir devlet idaresinde bulunan Müslüman ve gayri Müslimler vatan kardeşidir. Bütün Osmanlılar kardeştir; hepsinin hukuku birdir, İslam devleti olan Osmanlı Devleti’ne Allah’ın emanetidir. İttihad-ı İslam siyaseti ittihad-ı anasıra muhalif değildir.”¹⁷³ Batıcılık fikir akımının temsilcisi Celal Nuri de Osmanlılık düşüncesini eleştirenler için bu eleştirilerin büyük devletleri aleyhimize sevk edeceğinden bahisle Osmanlılık düşüncesini savunmuştur.¹⁷⁴

Balkan yenilgisinden itibaren, İslamcılar iki cephe karşısında kalmışlardır. İslamiyet’i yeni bir mağlubiyete uğratan Batı ve bu yenilgi karşısında beliren milliyetçilik akımı. Bütün felaketlerin sebebi kavmiyet ve milliyet cereyanı mensuplarına yüklenmiştir. Türkçülük, İslamcılar’a yıkıcı ve devlet hayatını tehlikeye sokan bir akım olarak görünmüştür. Ali Kemal Peyam Gazetesi’nde “Atalet-i Fikriye” başlığıyla yayımladığı yazısında böyle kötü günlere gelinmesinin nedeni olarak Osmanlılık siyasetini göstermektedir. Ona göre yalnız Türk unsurunun öne alınması devletin güçlenmesiyle değil diğer etnik unsurlar buna razı olmadığı için yok oluşuyla sonuçlanacaktır.¹⁷⁵ Yusuf Akçura da Türk Yurdu’nda yazdığı “Peyam’a Cevap” adlı makalesinde “Bugün artık Osmanlılık bir gerçeğin ifadesi değildir. Çünkü Osmanlıların içerisinde pek çok unsur ayrılmış ve devletlerini kurmuşlardır. Bu nedenle

¹⁷⁰ Süleyman Nazif, “Cengiz Hastalığı”, *İctihad*, 4, 72, (1329-1913), 1543-1544.

¹⁷¹ Kudret Bülbül, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Prens Said Halim Paşa*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, 143.

¹⁷² Timur, “İslamiyet Karşısında Milletler” *İctihad*, 4, 68, (1329-1913), 1488-1493.

¹⁷³ Manastırlı İsmail Hakkı, Mevaiz, Sırat-ı Müstakim, 1, 5, (25 Eylül 1908), 79. Yazının başına “Mukarriri (Anlatan): Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Muharriri (Yazan): Sirozlu H. Eşref Edip” notu düşülmüştür. Yazının sonuna “Mâbadı var” notu düşülmüştür. Bkz. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/96773/mevaiz>. Erişim Tarihi: 11.11.2023.

¹⁷⁴ Fuat Uçar, “Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (18), 81-108.

¹⁷⁵ Ali Kemal, “Atalet-i Fikriye”, *Peyâm*, Birinci Sene, 9 Mayıs 1914, 1; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, İstanbul 2005, 308-321.

Türkler Türkçülük yapmaktan vazgeçseler bile artık diğer unsurlar kendi milliyetçiliklerini yapmaktan vazgeçmeyeceklerinden Osmanlılık tarihte kalmış bir hakikattir."¹⁷⁶ diyerek *Osmanlılık* düşüncesinin iflas ettiğini ve *Türkçülük* düşüncesinin ön plana alınması gerektiğini belirtmiştir.

2.4.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde İslamcıların Teşkilatlanması

Osmanlı Devleti'nde siyasi partiler, ilk defa organize bir teşekkül olarak II. Meşrutiyet'in siyasi hayatı içerisinde görülmüştür. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra 1909 yılında çıkarılan *Cemiyetler Kanunu* ile cemiyet kurmak için ruhsat alma zorunluluğu kalkmış ancak cemiyeti kurduktan sonra bildirme şartı getirilmiştir. Bu şartlarda oluşan özgürlük ortamıyla *İslamcılık* akımına mensup kişiler de İslam'ın halka düzgün bir şekilde anlatılması, inanç birliğinin sağlanması amacıyla bir araya gelerek dernekler, cemiyetler ve yayın organları kurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetlerden ön plana çıkanlar arasında *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, *Cemiyet-i Sufiyye* ve *31 Mart Olayı*ndan birkaç gün önce kurulan ve çok kısa ömürlü olan *İttihad-ı Muhammedî Fırkası*dır.¹⁷⁷

Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1908 yılında devlet yönetiminde meşveret usulünün korunması, hükümet tarafından yapılan dini çalışmaların desteklenmesi ve takip edilmesi, hilafetin yaşatılması, dini eğitime destek verilmesi gibi amaçlarla kurulmuştur. Cemiyet kurucularının isimleri nizamnamelerinde yazmamasına rağmen haftalık olarak çıkardıkları *Beyanü'l-Hak Gazetesi*'nde cemiyet adına kaleme aldıkları yazılardan Mustafa Sabri Efendi, Şehrî Ahmet Efendi, Mehmet Fatin (Gökmen), Küçük Hamdi (Elmalılı Muhammed Hamdi)'nin cemiyetin kurucuları oldukları söylenebilir.¹⁷⁸

Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye başlangıçta *İttihat ve Terakki Fırkası*yla birlikte çalışmış ve II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı beraber hareket etmişlerdir. Ancak daha sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*nın İslamcı politikadan ayrıldığı gerekçesiyle cemiyet üyeleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun sonucunda cemiyet üyelerinin bir kısmı *İttihat ve Terakki Fırkası*nı desteklemeye devam ederken bir kısmı da *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*na katılmışlardır.¹⁷⁹

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında, kardeşlik bağlarını güçlendirmek, tarikat ehlinin ahlakını güzelleştirmek, tarikatlara yakışmayan halleri engellemek ve dervişlerin

¹⁷⁶ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 308-321.

¹⁷⁷ Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", 985, 205.

¹⁷⁸ Halis Ayhan, "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VII, 332.

¹⁷⁹ Nesrin Aktaran, *İkinci Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 68.

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birtakım dervişler tarafından kurulan diğer bir cemiyet ise *Cemiyet-i Sufiyye*'dir. Cemiyetin başkanı dönemin Şeyhülislam'ı olan Musa Kazım Efendi iken ikinci başkanı Kelâmî Dergahı postnişini olan Esat Erbilî Efendi'dir.¹⁸⁰ Cemiyetin en büyük amacı tasavvufun bütün yönlerini ele alan bir tasavvuf tarihi yazmak ve tasavvuf ile ilgili yazılmış tüm eserleri içeren büyük bir kütüphane kurmaktır. Ancak bu konular düşünceden ileri gidememiş ve bir süre sonra cemiyet dağılmıştır.

Bu dönemin en önemli cemiyeti *31 Mart Olayı*ndan kısa bir süre önce kurulmuş olan *İttihad-ı Muhammedî Fırkası*dır.

2.4.5. Kör Ali Vakası, İttihad-ı Muhammedî Fırkası ve 31 Mart Olayı

II. Meşrutiyet döneminin ilk büyük bunalımı Ekim 1908'de yaşanmıştır. Bulgaristan'ın 5 Ekim'de bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya – Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesi, Girit ve Yunanistan'ın birleşme kararı alması gibi Balkanlar'da yaşanan olaylar ve toplumsal kargaşa yeni rejimin idaresinden memnun olmayanlar için bir fırsat olmuştur. İlk tepki, 7 Ekim'de dinsel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kör Ali adıyla tanınan Ali Hoca'nın liderliğinde büyük bir kalabalık saraya yürümüş meşrutiyetin kaldırılmasını, padişahın ümmetin başına geçmesini ve şeriatın geri getirilmesini talep etmişlerdir. Camilerde, halkın toplandığı yerlerde olaylar çıkarak kadınların meşrutiyet idaresi yüzünden gerektiği gibi örtünmedikleri ve İslam'ın gereklerini yerine getirmediikleri bahanesiyle meydandaki Müslüman kadınlara saldırmışlardır.¹⁸¹ Olay çok büyümeden bastırılmış ve Kör Ali tutuklanarak Manastır'a gönderilmiştir.¹⁸²

Kör Ali Olayı bu şekilde bastırılırken 31 Mart'a doğru giden süreçte siyasi alanda da bazı hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır. *İttihat ve Terakki Fırkası* ile Sadrazam Kamil Paşa arasında karşılıklı siyasi çıkarlar nedeniyle anlaşmazlıklar başlamıştır. Fırka, yönetimde tamamen egemen duruma gelebilmek için seçimleri kazanıp Meclis-i Mebusan çoğunluğunu ele geçirmek amacıyla meşrutiyetin ilanından hemen sonra seçim çalışmalarına başlamıştır. *İttihat ve Terakki Fırkası*nın karşısında seçime giren tek fırka *Ahrar Fırkası*ydı. 14 Eylül 1908 tarihinde kurulan *Ahrar Fırkası* seçimlere kadar örgütlenebilecek duruma gelememiştir. Kasım sonu aralık başında yapılan seçimde *Ahrar Fırkası*ndan sadece Ankara'dan aday olan Mahir Sait Bey seçilmiştir. Seçimlerin yapıldığı süre içerisinde Sadrazam Kamil Paşa, *Ahrar*

¹⁸⁰ Reşat Öngören, "İstanbul'da Tasavvufi Hayat", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, <https://istanbultarihi.ist/167-istanbulda-tasavvufi-hayati> Erişim Tarihi: 13.08.2023.

¹⁸¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2023, 53-54.

¹⁸² Doğan Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, (2016), 105-106

Fırkasını desteklemiştir.¹⁸³ *İttihat ve Terakki Fırkası* ile zaten anlaşmazlık içerisinde olan Kamil Paşa'nın *Ahrar Fırkasını* desteklemesi, ordunun siyasetten çekilmesi için çalışmalar yapması, irticayı güçlendirmek olarak yorumlanmıştır. Kamil Paşa, Meclis-i Mebusan'a bilgi vermek için çağırılmıştır ancak meclise dört gün sonra gelebileceği bildirmiştir. Meclise gelmesi için kendisine zaman verilmesini istemiştir. Bu süre Kamil Paşa'ya tanınmadığı gibi meclise gelmediği için güvensizlik kararı verilmiştir. 14 Şubat 1909 tarihinde görevine son verilen Kamil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.¹⁸⁴

Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi hem *Ahrar Fırkası* hem de *İttihat ve Terakki Fırkası* karşıtları tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu olay sonrasında *İttihat ve Terakki Fırkasına* ve *İttihatçı* basına karşı savaş açılmıştır. Ayrıca İngilizler tarafından desteklendiği bilinen Kamil Paşa'nın düşürülmesi İngiltere'nin de hoşuna gitmemiş ve İngilizlerin saygınlıklarına bir darbe olarak görülmüştür. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın İngiltere'ye karşı izlediği dostça tutumu devam ettireceklerini bildirmiştir. Durumdan endişe duyan *İttihat ve Terakki Fırkası* bu sefer de muhalefete karşı ılımlı bir tutum içerisine girmeyi denemiştir. *Ahrar Fırkası*, *İttihat ve Terakki Fırkası* ile iş birliği yapmak için cemiyetin hükümet ile ordunun işlerine karışmamasını ve gizli bir örgüt olmaktan çıkmasını istemiş ve *İttihat Terakki Fırkasının* ülkeyi getirdiği durumdan ancak yine onların çıkarması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁵

İttihat ve Terakki Fırkasına karşı saldırılar bir kampanyaya dönüşerek devam etmiştir. 6 ve 7 Nisan 1908 tarihlerinde Serbesti Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda *İttihat ve Terakki Fırkasının* şantajla memurlardan rüşvet aldığı ve Meşrutiyet kahramanlarından Niyazi'nin cemiyetten istifa ettiği yazılmıştır. Niyazi bu haberi hemen yalanlamıştır. *İttihat ve Terakki Fırkası*, toparlanmaya çalıştıkça İslamcı örgütlenmeler gittikçe güçlenmeye başlamıştır. 31 Mart Olayı işte böyle bir siyasi ortam içerisinde olgunlaşmıştır.¹⁸⁶ 31 Mart Olayının gerçekleşmesinde rol oynadığı düşünülen siyasi partilerden en önemlisi *İttihad-ı Muhammedî Fırkasıdır*.

İttihad-ı Muhammedî Fırkası, 31 Mart Olayından birkaç gün önce Derviş Vahdeti tarafından çıkarılan *Volkan Gazetesi*'nin etrafında toplanan kişilerce 5 Nisan 1909 yılında İstanbul'da *Volkan Gazetesi İdarehanesinde* kurulmuştur.¹⁸⁷

¹⁸³ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 66-67.

¹⁸⁴ İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa (1832 – 1913)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, 242.

¹⁸⁵ Hüseyin Cahit, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası", *Tanin*, 28 Mart 1909.

¹⁸⁶ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 263; "Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1950.

¹⁸⁷ Partinin kurucuları: Saadetli Seyidettü Şeyh Fazıl Paşa Hazretleri, Şeyh Feyzullah Efendizâde Reşadettü Mehmet Sâdık Efendi Hazretleri, Bayezid dersiâmlarından faziletli Mehmet Emin Hayretî Efendi, İbnünnâfi'

Volkan Gazetesi, 5 Şubat 1908 tarihli sayısında *İttihad-ı Muhammedî Fırkasının* yayın organı olduğunu açıklamıştır. Gazetenin yazarları, Meşrutiyet yönetiminin ilanına rağmen Osmanlı Devleti'nde açlık ve iktisadi sefaletin devam ettiğini belirtmekle birlikte devletin çöküşünün en büyük sebebi olarak Batı ahlakını görmüşlerdir. Meşrutiyet idaresinin, istibdadı geçtiğini ve hürriyetlerin gasp edilerek zulüm getirdiğini savunmuşlardır. Rüşvet, gereksiz işler, devletin malını çalan memurlar her yeri doldurmuş herkesi ümitsizliğe sevk etmiştir. Onlara göre her şeyden önce meşrutiyet idaresi şeriatın koruyucusu olmalı ve mecliste şeriata uygun kanunlar çıkarılmalıdır. Devletin kurtulması için yapılacak her türlü yenilik İslam dinine dayanmalıdır. Jön Türkler ve İttihatçıları kastederek Avrupa ahlakıyla yetişen dört beş kişi bu görevi yerine getiremez denilmiştir.¹⁸⁸

İttihad-ı Muhammedî Fırkası da bu düşünceler çerçevesinde şekillenmiş ve yayınladıkları beyannamede Müslümanları bir çatı altında toplamak amacıyla çalışacaklarını bildirmişlerdir. Fırkanın asıl başkanı Hazret-i Muhammed'dir. Fırkanın asıl amacı Kur'an-ı Kerim'e uygun bir şekilde şeriatın devamını sağlamaktır. Bütün İslam dünyası, saldırılardan korunacaktır. Fırka, adalet, eşitlik ve hürriyet prensiplerine saygı gösteren siyasi teşekküllerle çalışacaktır. Fakat bu prensiplere sahip olmayan fırkalarla birleşmeyecektir.¹⁸⁹ *İttihad-ı Muhammedî Fırkası* kısa süre içerisinde ilmiye sınıfı arasında büyük ilgi görmüştür. Fırkaya üye olabilmek için *Volkan Gazetesi*'ne mektuplar gönderilmiştir. Fırkanın yayılıp gelişmesi Müslümanlığın yayılması olarak görülmüştür.

Meşrutiyet idaresinin ilanından sonra *İttihat ve Terakki Fırkasının* sertleşen idaresi, özgürlüklerin sınırlandırılması, sosyal hayattaki kargaşa ve belirsizlik gibi problemler muhalefet hareketlerinin başlangıcı olmuştur. *İttihat ve Terakki Fırkasının* ordudan alaylı zabitleri çıkarıp birçok memurun açıkta kalması, ilmiye sınıfının askerliği hakkında Meclis-i Mebusan'a kanun tasarısı vermesi İslamcı ve muhafazakar çevreyi kışkırtan uygulamaların başında gelmektedir. Sonunda askerlikte din meselesi aranmadığını namaz kılmak bahanesiyle

---

Ahmet Es'ad Efendi, Şeyh el-Haç Mehmet Efendi, Karagümrük Cami-i Şerifi ikinci imamı Nevşehirli Hafız Mehmet Sabri Efendi, Bandırma naibi faziletli Şevket Efendi, Bediüzzaman Said-i Kürdi İbni Miraç, Hırka-i Saadet-i Hazret-i Nebvî kethüdası atufetli Hacı Hayri Beyefendi, Evkaf-ı Hümayun ser-Veznedarı saadetli Raşid Efendi. Debre-i Bâlâ redif kumandanlığından münfasıl Faik Rıza Paşa. Volkan muharrirlerinden Farukî Ömer Şevki Efendi. Tarikat-ı Halvatiyyeden Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi Darende. Binbaşı Refik Beyefendi. Kadirî Şeyhi reşadetli Veli Mehmet Efgani Efendi, Muciz dersiâmlarından faziletli Ahmet Nazi Efendi. Feriklikten Mutekaid Hacı İzzet Paşa, Sivas vilayeti nakibûleşref Kaymakamı Seyyid Abdullah el-Haşimi el-Mekkî Efendi Hazretleri, Me'murından İhsan Bey, Me'murından Hayri Bey, Fatih dersiâmlarından Divriki Kadızade faziletli Abdullah Ziyaüddin Efendi, Şeyh Yunus Dergahı postnişini Şeyh Ali Efendi, Beylerbeyi Cam-i Şerifi Vaizi Hacı Kazım Efendi, Şeyhzâde Hacı Mehmet Efendi, Volkan muharriri Derviş Vahdetî. Bkz. Küçük, *İttihat ve Terakki*, 109-110.

¹⁸⁸ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 43.

¹⁸⁹ Şentürk, *İslamcılık*, 78.

talim ve terbiyeden geri kalinamayacağını bildiren sözleri İlmiye sınıfının tepkisini artırmıştır.¹⁹⁰

Toplum ve siyasi çevre içerisinde artan kutuplaşmalar sonucunda 7 Nisan 1909 tarihinde hükümete ve İttihatçılara karşı ağır eleştiriler yapan Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in arkadaşı Ertuğrul Şakir ile birlikte yürürken öldürülmesi muhalif gazetelerde büyük bir tepkiye sebep olmuş ve ölümünden *İttihat ve Terakki Fırkası* sorumlu tutulmuştur. *İttihat ve Terakki Fırkası* bu olayla bir ilgisinin bulunmadığını açıklamasına rağmen İslamcı basın buna inanmayarak bu suikastı *İttihat ve Terakki Fırkası*nın kaybolan gücünü yeniden tesis etmek ve muhalifleri sindirmek için yaptığını iddia etmiştir. Bu durumu kendi lehine çeviren Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi*'nde bir yazı yayınlayarak Hasan Fehmi'nin ülkeyi zapt edenler tarafından öldürüldüğünü ifade etmiştir.¹⁹¹ Dini duygulara dayanan bu yazının yanında "Ya şehidi hürriyet Hasan Fehmi Bey'in katilini bulmalı yahut malum olan beş kişiyi vatan haricine çıkarmalı. Bu ikiden maadası milletin galeyanını teskin edemez. İşte mezalim. İşte Meşrutiyet."¹⁹² sözleriyle halkı Hasan Fehmi'nin intikamını almaya çağırmıştır.

31 Mart Olayı, Rumeli'den İstanbul'a getirilip Taşkışla'ya yerleştirilen 4. Avcı Taburunun, 12-13 Nisan 1909 gecesi kışladaki komutayı ellerine geçirerek bir kısım subayı hapsedmeleri bir kısmını da ağaçlara bağlamalarıyla başlamıştır. Sayıları 4-5 bini bulan askerler "Şeriat isteriz, padişahım çok yaşa" sözleriyle Ayasofya Meydanı'na doğru ilerlemişlerdir. Askerlerin başında Hamdi Çavuş, bölük emini Mehmet, kamacı ustası Arif vardır. İsyana katılan pek çok hoca ve medrese öğrencisi de alaylı subayların ordudan ihraç edilmesinden yakınarak mektepli subayların orduyu Frenkleştirmeye çalıştıklarını bunların sorumlusunun da *İttihat ve Terakki Fırkası* olduğunu belirten konuşmalar yapmışlardır. Bu fesatçılar ellerinde İttihad-ı Muhammedî'yi temsil eden yeşil beyaz bayraklar dalgalandırmışlardır. Başında sarık ve elinde yeşil bayrak bulunmakla birlikte Derviş Vahdeti de meydana gitmiş, orada askere elini öptürerek şeriat hakkında nutuklar vermiştir.¹⁹³

Meydanda toplananlar kabinenin çekilmesini, *Volkan Gazetesi*'nin ilan ettiği beş kişinin sınır dışı edilmesini (*Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat, Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler*), Harbiye Nazırı olan Ali Rıza Paşa ile Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın azledilmesi, ihraç edilen alaylı subayların mağduriyetlerinin giderilmesi, dini kaidelerin tamamen uygulanması, bu harekete katılanların affedilmesini istemişlerdir. Olayda Adliye

¹⁹⁰ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 125.

¹⁹¹ Küçük, *İttihat ve Terakki*, 127 - 130

¹⁹² Derviş Vahdeti, "Teskini Helecan Emr-i Muhal", *Volkan*, 102, 30 Mart 1325, (12 Nisan 1909).

¹⁹³ Küçük, *İttihat ve Terakki*, 119.

Nazırı Nazım Paşa ve Lazkiye Mebusu Aslan Bey öldürülmüş, Bahriye Nazırı Rıza Paşa da yaralanmıştır.¹⁹⁴

Selanik, 31 Mart Olayından İsmail Canbulat'ın “Meşrutiyet Mahvoldu” yazılı telgrafiyla haberdar olmuştur. Bu haber Selanik'te büyük bir tepkiyle karşılanarak hemen isyana karşı bir miting düzenlenmiştir. Bu irtica hareketinin meşrutiyeti ortadan kaldıracığını ve hürriyetin devamı için isyanın durdurulmasını istemişler ve İstanbul'a bir kuvvet gönderilmesine karar vermişlerdir. 14 Nisan akşamı İstanbul'a hareket eden “Hareket Ordusu” adını verdikleri destek kuvvetlerini göndermişlerdir.¹⁹⁵ Mahmut Şevket Paşa başkanlığındaki ordu ilk olarak Taşkışla, Davutpaşa, Taksim Kışlalarında çarpışmıştır. 27 Nisan'da Yıldız Sarayı'na girerek denetimi eline almıştır. Hareket ordusunun hakimiyeti eline geçirmesinden sonra II. Abdülhamit şeriat ilkelerine dayanılarak, Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin fetvasıyla isyana destek verdiği gerekçesiyle tahttan indirilmiştir. II. Abdülhamit'in yerine V. Mehmet Reşat padişahlığa getirilmiştir.

Olaydan sonra İttihat ve Terakki hükümeti iktidarda kalmış ancak ülkeyi bir terör havası sarmıştır. Örfi idare ilan edilmiş, divan-ı harpler kurulmuş ve muhalefet susturulmuştur. İlk tutuklananlar Derviş Vahdeti ve İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlardır. Prens Sabahattin ve Mizancı Murat da isyana destek vermeleri nedeniyle gözaltına alınmıştır. Zaten güçsüz olan siyasi partilerin çoğu ortadan kaybolmuş *İttihad-ı Muhammedî Fırkası* ve *Ahrar Fırkası* kapatılmıştır. Derviş Vahdeti'ye idam cezası verilmiştir. Muhalefetin yeniden bir kitle haline gelebilmesi için 1911 yılını beklemek gerekecektir.¹⁹⁶

2.4.6. İslamcıların İktidar ve Muhalefet ile İlişkileri

İslamcı veya muhafazakâr bir toplumun eğilimlerini temsil etmek iddiasıyla Meşrutiyet döneminin iki büyük partisi *İttihat ve Terakki Fırkası* ile *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* programlarında ve siyasetlerinde İslamcı görüşlere yer vermişlerdir. Böylece her iki parti de İslamcı akım içerisinde taraftarlarını ve muhaliflerini bulmuşlar, makalelerden, yayınlara kadar övülmüş veya eleştirilmişlerdir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş, 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, (2006), 15-53.

¹⁹⁵ Taner Aslan, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 28, (2010), 1-26.

¹⁹⁶ Kamil Paşa, Sait Paşa, Ali Kemal, Mevlanzâde Rıfat, Yeni Gazete sahibi Abdullah Zühtü, Berat Mebusu İsmail Kemal, Ergiri Mebusu Müfit, Ahrâr Fırkası Katibi Umumisi Nurettin Ferruh, Derviş Vahdeti bunların bazılarıdır. Bkz. Küçük, *İttihat ve Terakki*; Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 142.

¹⁹⁷ Kara, *Hilafet ve Meşrutiyet*, 208.

2.4.7. İslamcıların İktidar ile İlişkileri

İttihat ve Terakki Fırkası, Meşrutiyet döneminin başında bizzat önderlerinin isimleri anılarak camilerde, dini dergilerde, basında savunulmuş ve övülmüştür. *İttihat ve Terakki Fırkası* doğrulukla çalışan, yıllarca işkencelere göğüs gerenlerin kurduğu “*mukaddes bir cemiyet, cemiyet-i celile, fırka-i muhtereme, fetih erbabı, Hızır, ashab-ı celadet, ahraran-ı ümmet, mücahid, İslam fedaileri, İttihâd-ı İslam’a ve panislamizme bir mebde-i tarihi keşide edenler, duygulu kimseler, cihad-ı mukaddes, Melaike*”¹⁹⁸ sıfatlarıyla kamuoyuna tanıtılmıştır.

İslamcılar ile *İttihat ve Terakki Fırkası*, II. Abdülhamid’in yönetim tarzına karşı birlikte tavır almışlardır. Ancak 31 Mart Olayından sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*nın politikaları karşısında rahatsız olan İslamcılar, Müslümanlar arasında ortaya çıkan milliyetçi gelişmeleri *İttihad-ı İslam* düşüncesine bir darbe olarak görmüşlerdir. Bu durum özellikle 1910’da Arnavut İsyanı’ndan sonra Mehmet Akif ve Said Nursi’nin sert bir şekilde eleştirdiği kavmiyetçilik Babanzade Ahmet Naim’in 1914’te yazdığı “*İslam’da Dava-yı Kavmiyet*” makalesiyle *Türkçülük ve İslamcılık* arasında yoğun tartışmaları beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte İslamcılar büyük oranda Kuva-yı Milliye ve Ankara karşısında yer almışlardır.

*İttihat ve Terakki Fırkası*nın kongre kararlarına ve programlarına baktığımızda ise İslamcı tezler üzerinde de durulduğu görülmektedir. 1913 yılında alınan bir kararla *İslamcılık* eğitim alanında söz konusu edilmiştir.¹⁹⁹ Ancak siyasi hayatta uygulanması gereken başlıca kararlar son kongreleri olan 1917 Kongresinde alınmıştır. *İttihat ve Terakki Fırkası*nın bu kararları incelendiğinde fırkanın gittikçe artan bir hızla *Türkçü ve İslamcı* olduğu görülmektedir. *İttihat ve Terakki Fırkası* bu dönemde Birinci Dünya Savaşı’nın içerisinde olmasına rağmen din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini düşünerek bir dizi toplumsal ve kültürel yenilikler yapmıştır. Şeyhülislamlık ve Adliye Nezareti arasında bir görev paylaşımı yapılmıştır. Buna göre Şeyhülislamlık teşkilatı itikatların düzeltilmesi, cami ve mescitlerin düzenlenmesi, Müslümanların halifelik makamı ile bağlarının güçlendirilmesi ve din görevlilerinin artırılması ile ilgilenecektir. Bunun yanında yargı konusundaki yetkileri alınacaktır. Şer’iye Mahkemeleri Adliye Nezaretine bağlanacaktır. Ayrıca 2 Nisan 1917 yılında

¹⁹⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, “Mevaiz”, *Sırat-ı Müstakim*, 2, (36), (14 Mayıs 1909), 157. Yazının başına “Mukarriri (Anlatan): Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Muharriri (Yazan): Sirozlu H. Eşref Edip” notu düşülmüştür. Bkz. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/97092/mevaiz>. Erişim Tarihi: 19.11.2023.

¹⁹⁹ Madde 45: Medaris-i ilmiyenin ihtiyacı-ı asriyeye muvafık bir surette ıslahı ve doğrudan doğruya Evkaf idaresinde bulunan müessesası diniye ve ilmiyenin imarı hakkında kanunlar tanzim ettirilecekti. Evkaf Nezaretinde bir maarif şubesi teşkiliyle köylerde cami ve hususi mektepler imar ve idare edilmesi için teklifte bulunulacaktır. Bkz. TBMM Açık Erişim Sistemi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/b3eb0b0f-fd38-4d13-b7d5-c786c259f910>, Erişim Tarihi: 01.12.2023.

yürürlüğü giren bir kanun ile dini eğitim belirli esaslara bağlanmıştır.²⁰⁰ *İttihat ve Terakki Fırkası*, programının bu yönde değiştirilmesi için bir karar almış ve bu durum 1918’de Meclis-i Mebusan’da tartışılarak “*Darü’l-hikmet-i İslamiye*” kurumu kanunu çıkarılmıştır. Bu dini kurum Şeyhülislamıya bağlı olacak ve Şeyhülislama yardımcı olacaktır. Böylece kısmi bir laiklik esası gerçekleştirilmek istenmiş ancak Darü’l-hikme’nin 1918 yılında kongresini topladığı zaman *İttihat ve Terakki Fırkası* Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden dolayı kendini feshetmiştir.

2.4.8. Muhalefet ile İlişkileri

İkinci Meşrutiyet döneminin neredeyse tüm siyasi fırkaları gibi 1911 yılında *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* da İslamcı bir eğilimle siyaset sahnesine çıkmış ve *İttihat ve Terakki Fırkası*na muhalif olanları kendi içerisinde toplamıştır. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *İttihat ve Terakki Fırkası*ndan daha açık bir şekilde parti programında “*Devlet-i Osmaniye’nin dini İslam’dır.*” maddesine yer vermiştir. Fırkanın düzenlediği Kur’an-ı Kerim kursları ve din dersleri ön plana çıkmıştır. Ancak *İttihat ve Terakki Fırkası* mensuplarının ülkeyi terk etmesinden sonra mütareke senelerinde 1919 yılında yayınladıkları beyannamelerinde hiçbir İslami esastan bahsedilmemiştir.²⁰¹ 1920 yılında kurulan “*Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” aralarında çıkan bu ayrımın eseri olarak görülmektedir.²⁰² Bu grup özellikle maarif alanında öğrencilere İslami ve milli bir terbiye verilmesi gerektiğini savunmuştur.

*İttihat ve Terakki Fırkası*na karşı oluşan düşmanlık Anadolu’da başlayan Millî Mücadele hareketine karşı da bir cephe oluşturmuştur. Çünkü *Hürriyet ve İtilafçılar*, Millî Mücadele’nin bir tür İttihatçılık olduğunu Anadolu’da, İstanbul Hükümeti’ne karşı oluşan cephenin ortak olduğunu savunmuşlardır. *Hürriyet ve İtilafçılara* göre ülke, *İttihat ve Terakki Fırkası* yüzünden bir felakete savrulmuştur. Çıkardıkları Cihad-ı Ekber Fetvası ise İslam’ın esaslarına uygun değildir. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ve bu fırkanın içerisinde bulunan İslamcılar vaazlarında hem İttihatçılar hem de Millî Mücadeleyi hazırlayanları eleştirmişlerdir. Bu doğrultuda *Hürriyet ve İtilafçılar* Anadolu’da başlatılan Millî Mücadele hareketini İttihatçıların

²⁰⁰ Akşin, *Jön Türkler*,33-34.

²⁰¹ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, 109.

²⁰² *Hürriyet ve İtilaf* fırkalarının hepsi liberalizmi savunmuştur. Fırkanın bu görüşleri esas itibariyle Prens Sabahaddin Bey’in fikirlerine dayanır. Siyasî birliğin sağlanması için ileri sürülen görüş ise ittihâd-ı anâsır olmuştur. Dış siyasette fırkanın en önemli reçetesi olan İngiliz taraftarlığı da tıpkı ittihâd-ı anâsır gibi I. Dünya Savaşı’na ve İngiliz sömürgeciliğinin Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına yönelik icraatına rağmen azalmamış, aksine artmıştır. Fırka, İngiliz dostluğunu kazanmayı devletin bekası için tek yol olarak kabul etmiştir. Bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*; *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hurriyet-ve-tilaf-firkasi> Erişim Tarihi: 19.11.2023.

yaptığı bir savaş, Kuva-yı Milliye'yi ise İttihatçıların oluşturduğu bir teşkilat olarak görmüşlerdir.²⁰³

İtilafçılar, yaşadıkları tüm sıkıntıların sebebi olarak *İttihat ve Terakki Fırkasını* göstererek Enver, Cemal ve Talat Paşalar ile birlikte İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden savaş suçlusu olarak hesap sormak istemişlerdir. En büyük amaçları İttihatçıları yok etmek olan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ülke içerisinde ne kadar muhalif, gayrimemnun, kadro dışı kalan, işten uzaklaştırılanların yanında ne kadar Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları varsa bünyesine katmaya çalışmıştır. Ayrıca, ülkenin kurtuluşunu saray ve çevresi ile İngiliz mandasında görmüşlerdir. 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Damat Ferit Hükümeti, İngiltere'ye bağlılığını bildirirken Osmanlı Devleti'nin son padişahı Mehmet Vahdettin ise tüm ümitlerinin İngiltere'de olduğunu belirterek İngiliz taraftarı bir siyaset izleyeceklerinin altını çizmiştir. Böylece İngilizlerin tepkisini çekmeyerek tam bir teslimiyetçi tavır almışlardır. Bu nedenlerden dolayı İttihatçıların devamı olarak gördükleri Kuva-yı Milliye'ye karşı olan ayaklanmaları desteklemekten geri durmamışlardır. Ali Kemal, *Peyam-ı Sabah*'ta yayınlanan bir yazısında Kuva-yı Milliye destekleyenleri *yılan, sahtekâr, hin oğlu hin*, Kuva-yı Milliyecileri ise *başibozuk, şaklaban, dalkavuk, yordakçı* olarak tanımlamış ve bunların Allah'a ve Resulullah'a karşı isyankar olduklarını yazmıştır.²⁰⁴ *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın merkez-i umumi üyelerinden ve *31 Mart Olayı*nın hutbedarlarından olan Rasim Avni, *Alemdar Gazetesi*'nde yazdığı Kuva-yı Milliye'ye lanetler yağdıran "*Fetava-yı Deccaliyeyi İbtal*" adlı bir makalesinde, İttihatçıları bütün Rumeli'yi kaybettiren, Turan'ı fethedeceğiz diye Birinci Dünya Savaşı'na girip Bütün Arabistan'ı ve bu devletin en değerli, en kıymetli, en mukaddes yerlerini elden çıkaran ve en sonunda çoğunluğu Türk olan yerlere razı olmak üzere mütareke teklif ederek kaçıp giden uğursuzlar, utanmak, sıkılmak, korkmak, yılmak bilmeyen deccallar olarak tanımlamıştır. Rasim Avni'ye göre bu deccallar şimdi de Kuva-yı Milliye kılığında gelmiş ve halk da bu yalancılara yine inanmıştır.²⁰⁵ *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* bu düşüncelerle bugüne kadar başlarına gelenlerden İttihatçıları sorumlu tutarak onların yok edilmesi için tam bir düşmanlık içerisinde girmişler bunun gerçekleşmesi için de İngilizlere güvenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Allah tarafından cezalandırıldığını söyleyen Hafız İsmail Paşa devletin başına gelen bütün felaketlerin sebebinin devlet işlerinin ehline verilmemesi olduğunu belirtmiştir. Hafız İsmail Paşa'ya göre bir tarafta "*Bu vatana, bu millete, bu dine gönülden bağlı*

²⁰³ Cengiz Dönmez, *Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, 169.

²⁰⁴ Ali Kemal, "Serkerdelerin Milliyetleri," *Peyâm-ı Sabah*, 13 Nisan 1920, 1

²⁰⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesi Rumuzu: T3, Kutu Numarası: 21, Dosya Numarası: 075-1, Gömlek Numarası: 003, Sayfa Numarası: 0010, 7 Haziran 1341 (1925); *Alemdar*, 11 Mayıs 1336, 1.

olmayan beş on kişiye uyan savaş sorumluları, taktik ve tehcir failleri, sarikler, kardaş, vatandaş, ana baba ocağı söndürenler” vardır. Bir tarafta da “şeriat, halife, hükümet, millet” bulunmaktadır. İttihatçıların eline kaç tane devlet geçse hepsini tahrip etmeye hazırlardır.²⁰⁶ “İslam hükümdarsız olamaz, Cumhuriyet idaresi olamaz.”²⁰⁷ sözleriyle Cumhuriyet idaresinin olamayacağını savunmuşlardır.

İttihatçılar hakkındaki bu sözler aslında Millî Mücadele hareketini de kapsamaktadır. İttihatçılara yönelen bu düşünceler İslamcılara göre tasdik edilirken Şeyhülislam Dürri Zade fetvasıyla Millî Mücadele hareketini “*Kuva-yı Milliye*” adıyla fitne ve fesat çıkaran bagiler olarak şeriat esaslarına göre idam edilecekleri ilan edilmiştir.²⁰⁸ Bagilik töhmeti altında gelişen

²⁰⁶ *Alemdar*, No:494, 2794, 1336 (1920 Pazartesi), 3

²⁰⁷ *Alemdar*, No: 496-2796, 1336 (1920 Salı), Salı, 3.

²⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi’nin Fetvası

Sebeb-i nizam-ı alem olan halife-i İslam idamallahu Teala hilafetihi ile yevmülkıyam Hazretlerinin tahtı velayetinde bulunan bilad-ı İslamiye’de bazı eşhası şerire ittifak ve ittihad ve kendilerine rüesa intihap ederek tebai sadıkai şahaneyi hiylü tezvirat ile iğfal ve idlale ve bila emr-i ali ahaliden asker cem’ine kıyam edip zahirde askeri iase ve teçhiz bahanesiyle itlaf ve hakikatta cem’i mal sevdası ile hilafı şer’i şerif ve mugayırı emri münif birtakım garamat ve vergiler tarh ve tevzi ve envai tazyik ve işkenceler ile nasın emval ve eşyasını gab ü garet ve bu vechle ibadullahı zulmü itiyat ve tercime cesaret ve Memalik-i Mahrusenin bazı kura ve biladına hücum ile tahrip ve hak ile yeksan ve teb’ai sadıkadan nice nüfusu masumeyi katl ü itlaf ve dımai mahkumeyi sefk ve iraka ettikleri ve canibi Emirü’l-mümininden mansup bazı memurini ilmiye ve askeriye ve mülkiye hotbehot azil ve kendi hempalarını nasp ve merkezi Hilafet ile memalik-i mahrusanın muvasalat ve münakalat ve muhaberatını kat’ ve tarafı devletten sadır olan evamirin icrasını men’ ve merkezi diğer memalikten tecrit ile şevketi hilafeti kesrû tevhin kastederek makamı muallayı imamete ihanet etmekle taati imamdan huruç ve Devlet-i Aliye’nin nizam ve intizamını ve biladın asayişini ihlal için neşri eracif ve işaaî ekazip ile nası fitneye saik ve saii bilfesat oldukları zahir ve mütehakkak olan rüesayı mezburun ile avan ve etbai bagiler olup dapımları hakkında sadır olan emri aliden sonra hala inat ve fesatlarında ısarar ederler ise mezburların habasetlerinden tathiri bilad ve şer ve mazarratlardan tahlili ibat vacip olup “Fekatilü elletî tebgî Hatta tefî’e ilâ emrillâh nass-ı kerîmi” mucibince kati ve kıtalleri meşrû ve farz olur mu, beyan buyurula.

El-Cevab: Allahû teâlâ a’lem olur.

Ketebehu el-fakîr Dürrîzâde es-seyyid Abdullah

afa anhumâ

Bu sûretde memâlik-i mahrûse-i şâhânede harp ve darba kudretleri bulunan Müslümanlar, İmam-ı âdil halifemiz Sultan Mehmed Vahîdüddin Han hazretlerinin etrâfında toplanıp mukatele için vâki olan dâvet ve emrine icabet ve buğât-i mezbûrûn ile mukatele etmeleri vâcib olur mu, beyan buyurula.

El-cevab: Allahû teâlâ a’lem olur.

Ketebehu el-fakîr Dürrîzâde es-seyyid Abdullah

afa anhumâ

Bu sûretde halîfe-i müşarünileyh hazretleri tarafından buğât-ı mezbûrûn ile mukatele için tayin olunan askerler, mukateleden imtina ve firar eyleseler, mürtekb-i kebîre ve âsim olup dünyada ta’zîr-i şedide ve ukbâda azab-ı elîme müstehak olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevab: Allahû teâlâ a’lem olur.

Ketebehu el-fakîr Dürrîzâde es-seyyid Abdullah

afa anhumâ

Bu sûretde halifenin asâkirinden olub da buğâtı kati edenler gâzi ve buğât tarafından kati olunanlar şehîd ve müsâb olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevab: Allahû teâlâ a’lem olur.

Ketebehu el-fakîr Dürrîzâde es-seyyid Abdullah

afa anhumâ

Bu sûretde buğât ile muharebe hakkında sadır olan emr-i sultânîye itaat etmeyen Müslümanlar âsim ve ta’zîr-i şer’îye müstehak olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevab: Allahû teâlâ a’lem olur.

Ketebehu el-fakîr Dürrîzâde es-seyyid Abdullah

afa anhumâ

21 receb 1338/11 Nisan 1336

Millî Mücadele ve Millî Mücadele hareketi de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın gölgesinde gelişen, İslamcı söylemlerle ortaya çıkan siyasi fırkalarla karşılaşmıştır. Bu fırkalar *İttihad-ı İslam* siyasetini savunmakla birlikte İslami ilkelerin ve şeriatın uygulanmasını istemekteydiler. Ancak bunun yanında İngilizlerin desteğini almak istemiş ve İngilizcilik politikası izlemişlerdir.

İslamcı bir söylemle ortaya çıkan ve 1919 yılında kurulan *Teali-i İslam Cemiyeti* de nizamnamesinde kişi ve toplum hayatına tümüyle karışmak amacıyla olduğunu siyasetle ilgilenmeyeceğini belirtmiştir. Bunu belirtmesine rağmen sadece siyasetle ilgilenmiş ve Millî Mücadele ile Kuva-yı Milliye'nin karşısında olan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nı desteklemiştir.²⁰⁹

Teali İslam Cemiyeti, önce “*Cemiyet-i Müderrisin*” olarak kurulmuştur. II. Abdülhamit zamanında medreselerde görevli müderrisler istibdat yönetimine karşı *İttihat ve Terakki Fırkası* ile ortak tavır ortaya koymuştur. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Olayından sonra ulema *İttihat ve Terakki Fırkası*ndan uzaklaşarak *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın saflarına katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* mütareke döneminin tek siyasi gücü haline gelmiştir. Bu arada ulema sınıfı bozulan bürokratik yapı içerisinde iktidarda bulunmanın avantajlı konumundan yararlanmak üzere *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* içerisinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Meclis-i Mebusan'da alınan bir kararla Dersiazamların terfi işleri tasnife tabi tutulmuş ve bir sıraya konulmuştu. Ancak buna rağmen Dersiazamlar bu sıraya uymayarak terfi etmişlerdir. Sonucunda mağdur olan medrese görevlileri teşkilatlanma ve haklarını arama yoluna gitmiştir.²¹⁰

Böylece 15 Şubat 1919 tarihinde Vefa'da Molla Hüsrev Mahallesi'nde Şehzade Camii sokağında 1 numaralı evde Tokatlı Mustafa Sabri (Başkan), İskilipli Atıf Efendi (İkinci Başkan), Ermenekli Saffet Efendi (Katib-i Umumi), Eşrefefendizade Şevketi, Bediüzzaman Sait, Düzceli Zahit, Manisalı Mustafa, Seydişehirli Hasan Fehmi, Asitaneli Abdullah, Sinoplu Mehmet Efendiler tarafından Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretmenleri Derneği) kurulmuştur.²¹¹ Cemiyetin kurucuları sadece dini eğitim ile kurtuluşun olamayacağını ilim ve fen alanlarında da ilerlemelerin takip edilerek öğretilmesini amaç edinmiştir. Cemiyetin kurucuları siyasetle ilgilenmeyeceklerine dair karar almalarına rağmen siyasetle ilgilenmiş ve 26 Eylül 1919 yılında Heyet-i Temsiliyenin İttihatçı olduğunu iddia ederek Heyet-i Temsiliyeyi ağır şekilde eleştiren bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiri üzerinde başka bir yapılanma kararı

Bkz. Fetava-yı Şerife Suretleri, *İrade-i Milliye*, 22 Nisan 1336 (1920 Perşembe).

²⁰⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II, 49.

²¹⁰ Örneğin Cemiyet-i Müderrisin Başkanı olan Mustafa Sabri'nin Damat Ferit hükümetlerinde Şeyhülislam olmasıyla aynı şekilde cemiyet içersinde de istismar iddiaları başlamıştır. Bkz. Kemal Gurulkan, *Teali-i İslam Cemiyeti (Cemiyet-i Müderrisin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 15-16.

²¹¹ *Alemdar*, 20 Şubat 1919, 2.

veren cemiyet üyeleri, 14 Kasım 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda müderrisler dışında da üye olmak şartıyla “*Teali İslam Cemiyeti*” adıyla yeni bir cemiyet kurmuşlardır.²¹²

Teali İslam Cemiyeti’nin kurucuları İskilipli Atıf Efendi (Başkan), Konyalı Abdullah Efendi (İkinci Başkan), Bergamalı Mehmet Zeki Efendi (Katib-i Umumi), Erzincanlı Hasan Fehmi Efendi, İstanbullu Şerafettin Efendi, Manisalı Hayrettin Efendi, Tarihi Osmanî Müderrisi Tahirü’l Mevlevi, Seydişehirli Hasan Fehmi ve Kayserili Şemsettin Efendilerden oluşmaktadır.²¹³ *Teali İslam Cemiyeti*, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* çizgisinde, hilafetçi ve İttihat-ı İslam’ı savunan ümmetçi bir anlayışa sahiptir. Teali İslamcılar, eğitim amaçlı yeni medreseler ve okullar açmayı öngörmüşlerdir.

Teali İslam Cemiyeti’nin faaliyetleri arasında Millî Mücadele’ye en çok zarar veren ve Kuva-yı Milliye aleyhinde yayınlanan beyannamelerdir. Bu beyannameler *Teali İslam Cemiyeti* adına Yunan uçaklarıyla Anadolu’da farklı bölgelere Büyük Millet Meclisi aleyhine atılmıştır. Bu beyannameler “*Anadolu’nun Muhterem ve Masum Ahalisi!*” başlığıyla yazılmış ve memleketin içine düştüğü durumdan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* sorumlu tutulmuştur.

Anadolu insanının daha önceden gayet mutlu ve refah içinde yaşadığı, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* gibi bid’at bir grubun memlekette iktidarı ele geçirmesiyle bu güzel talihinin değişmiş olduğu ve İttihatçıların maceracı ruhlarıyla ülkenin savaştan savaşa sürüklendiği belirtilmiştir. 31 Mart Olayı ve II. Abdülhamit’in tahtan indirilmesi, Balkan Savaşları da İttihatçıların hataları arasında görülmektedir. *İttihat ve Terakki Fırkası*, Osmanlı Devleti’ni Birinci Dünya Savaşı’na sokarak, sınırlarının Bağdat’tan Arnavutluk’a Yemen’den Karadeniz’e kadar kaybedilmesinden de sorumludur. Yine beyannameye göre; “*Tam savaşı kaybetmiş ve yeni bir barış imzalamış olmanın gereği olarak (Sevr Antlaşması) huzur bulunacakken, milletle hiçbir ilgileri olmayan ve İttihatçı oldukları bilinen Mustafa Kemal ve arkadaşları kendilerini Kuva-yı Milliye olarak isimlendirip ortaya çıkmışlardır. Kendileri savaş alanlarından kaçtıkları halde Anadolu’nun evlatlarını cepheye göndererek hem onların kırılmalarına hem de düşmanların iyice kızdırılmalarına sebep olmuşlardır. Bu nedenle büyük devletler Kuva-yı Milliye isyanının bastırılmaması halinde İstanbul’un işgal edileceğini*” belirtmişlerdir.²¹⁴

²¹² Her iki cemiyetin kurucularının da aynı kişilerden oluştuğuna dair bir kanaat olsa da cemiyetlerin kurucuları ve idare heyetleri karşılaştırıldığında İskilipli Atıf Efendi ve Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi dışındaki kişiler iki cemiyette aynı anda görev almamışlardır. Bkz. *İkdam*, 20 Aralık 1919, 2.

²¹³ *İkdam*, 25 Kasım 1919, 2.

²¹⁴ Beyanname şu şekilde devam etmektedir: “... İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. ... Düşünmüyorsunuz ki Yunanlılara fazla zayiât verdirmek bile bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz. ... Utanmaz hâinler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenâb-ı Hakk’ın gazap ve lâneti sizin üzerine olsun!” Şimdi sulh imzalandı Kuvâ-yı Milliye belasının tevlit ettiği mecburiyetle galip devletlere karşı yeniden taahhüt altına girdik. Devletler şimdi bize: “Eğer Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye isyanını devam ettirir ve bastıramazsanız İstanbul’u da elinizden alacağız.” diyorlar. Kuvâ-yı Milliye eşkiyası ise İstanbul’u da elimizden çıkarmak ve memlekete son hizmet şeklinde son ihanetlerini de yapmak için çalışıyorlar. Ey

Anadolu halkına hitap eden, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele’yi yürütenlere, Kuva-yı Milliye’ye karşı çok ağır ifadelerin yer aldığı bu beyanname 25 Ekim 1920 tarihinde *Teali İslam Cemiyeti* tarafından “*Teâlî-i İslam Cemiyeti’nden: “Vakit gazetesinin 1032 numaralı nüshasında ‘Teâlî-i İslam Cemiyeti’nin beyannâmeleri’ unvanlı bir fıkra gördük. Cemiyetimizin te’sisinden beri vukû bulan neşriyâtının mühr-i resmî ile tahtîmi, müttehaz usûl cümlesinden olmağla mühr-i resmî ile mahtûm olmayan neşriyâtın Teâlî-i İslam Cemiyeti’ne ta’alluku bulunmadığı ve Cemiyet’in İstanbul gazetelerinde münteşir beyannâmelerinden maâdâ risâle şeklinde ve suver-i sâirede hiçbir beyannâme neşr etmemiş olduğu beyân olunur.*”²¹⁵ yazısıyla tekzip edilmiştir.

Teali İslam Cemiyeti, bu beyannameyi tekzip etmesine rağmen halk arasında Kuva-yı Milliye’ye karşı bir cephe oluşmuş ve Büyük Millet Meclisi iç isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. İngilizlerin ve İstanbul Hükümeti’nin kışkırtmalarıyla Anadolu’da başlayan iç isyanlar artmış ve Kuva-yı Milliye aleyhine gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Büyük Millet Meclisi’ne bağlı birlikler, cemiyet taraftarlarının Konya dışında toplanarak şehri basmaya kalkışacakları haberi üzerine, 5 – 6 Mayıs 1920 tarihleri arasında isyancıları şehre girmeden dağıtmışlar ve çoğunu tutuklamışlardır. Bu isyanı teşvik edenler Divan-ı Harp’te yargılanmıştır. Beyannameler, Kuva-yı Milliye tarafından toplatılmıştır. Beyannamelerde geçen ifadeler *Teali İslam Cemiyeti’nin* Anzavur ve Cemiyet-i Ahmediye’yi desteklediği ve onun lehinde propaganda yaptığı şeklinde yorumlanmıştır.²¹⁶

Bu olaydan kısa bir süre sonra cemiyet yönetimine *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* mensuplarının hakim olmasıyla Tahirü’l Mevlevi ve İskilipli Atıf Efendi yönetim dışı kalmış ve cemiyetle ilişkileri tamamen kesilmiştir. Böylece 1920 yılından itibaren *Teali İslam Cemiyeti* fiilen sona ermiştir.²¹⁷ Ancak Cumhuriyet’in ilanından sonra muhalif grupların tekrar bir araya geldiği ve özellikle Türkiye’de yapılan inkılaplara karşı bir isyan hareketi başlatmaya

---

*Anadolu’nun mazlum ve muhterem ahâlisi! İyi biliniz ve emin olunuz ki bu hal böyle devam edemez ve memleketin her sancağına ve her bucağına sarmış olan bu ateş-i vahşet ve şekâvet böyle sürüp gidemez! ... Ey kahraman askerler! Harb senelerinde sizi cephe cephe sürükleyen ve aç susuz süründüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zâlimler de var idi! İşte bu hâinlerin harb cephesi haricinde kalmış olan efrâd-ı alinize kanlı elleriyle ne kadar fecâyîi irtikâb etmiş olduklarını harbdan avdetinizi müteakib gördüğünüz! ...Elinize aldığınız fetvâ-i şerif ki Allah’ın emridir; okuduğunuz hatt-ı münif ki halifemizin, padişahımızın bir fermânıdır; siz Allah’ın emrine halifenin fermânına ittibâen bu canileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellefsiniz. ...Allah’ını, peygamberini ve padişahını seven bu tarafa gelsin!” Bkz. Zekai Güner- Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 38, 1990, 218-223.*

²¹⁵ Teâlî-i İslam Cemiyeti’nden, *Vakit*, 25 Ekim 1920.

²¹⁶ Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt 1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976, 380.

²¹⁷ Bkz. Selma Yel, *Teali İslam Cemiyeti*, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teali-i-islam-cemiyeti/> Erişim Tarihi: 20.07.2023.

çalıştıkları görülmektedir. *Teali-i İslam Cemiyeti*'nin içerisinde olduğu bazı faaliyetler sebebiyle üyeleri Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.²¹⁸

Bu siyasi partilerin yanında, savaşlardan yorgun düşen ve dinden uzaklaşan halkı İslam konusunda aydınlatmak amacıyla 1921 yılında kurulan *Cemaat-i İslamiye İhzar Cemiyeti* de hatırlanmalıdır. *Cemaat-i İslamiye İhzar Cemiyeti*, gayri Müslimlerin cemaat halinde örgütlenen böylece dini ve kültürel kimliklerin korunması için yapılanan cemaat örgütleri örnek alınmıştır. İhzar cemiyetleri ile Müslüman halkın ıslah edilerek geri kalmışlıktan kurtarılması düşünülmüştür. Ancak *Cemaat-i İslamiye İhzar Cemiyeti* teşkilatı Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ve Osmanlı Devleti'nin sona ermesi üzerine hayata geçirilmemiştir.²¹⁹

1919 yılında *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*, 1920 yılında kurulan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* de bu amaçlar doğrultusunda İslam devletini kurtuluşa erdirmek ve İttihad-ı İslam siyasetini başarıya ulaştırmak için kurulmuştur. İttihatçıların amansız düşmanı olarak Millî Mücadelenin karşısında yer almışlardır. Bu cemiyetler veya teşkilatlar siyasetin içinde *İslamcılık* fikir akımının birer parçasını oluşturmuşlardır. Buradan hareketle gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde devletin uyguladığı yenileşme veya laikleşme hareketleri toplumun tamamı tarafından hoşnutlukla kabul edilmemiştir. Bu durum daha sonraki dönemde de çeşitli ayrışmaları ve karşı faaliyetleri beraberinde getirmiştir.

---

²¹⁸ Selma Yel, *Teali-i İslam Cemiyeti*, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teali-i-islam-cemiyeti/> Erişim Tarihi: 20.07.2023; TBMM Arşivi, İM_T3_K080_D172_G0015_001, 015; Ömer Kesikbaş, *Ankara İstiklal Mahkemesi Kayıtlarında Rizeliler Davası ve Şapka Hadisesi*, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023, 65.

²¹⁹ Esra Yakut, Kemal Yakut, *Mütareke Döneminde Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı*, (Yay. Haz) Mehmet Öz, Fatih Yeşil Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, 733-745; "Cemaat-i İslamiye Teşkilatına Halkı İhzar Cemiyeti", *İkdam*, 21 Şubat 1921,1.

3. İLÂ-YI VATAN CEMİYETİ'NDEN TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ'NE

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra imzalanan Mondros Mütarekesinin 7. ve 24. maddeleriyle Osmanlı Devleti topraklarının işgallere açık bırakılması tepkiyle karşılanmıştır.²²⁰ Bu tepki sadece mütareke hükümlerine karşı değil aynı zamanda da Birinci Dünya Savaşı'na girilme nedeni olarak görülen ve mütarekenin hemen sonrasında liderleri yurtdışına kaçan İttihat ve Terakki'ye karşı da yöneltildi. Meşrutiyet döneminde *İttihat ve Terakki Fırkası*nın baskılarıyla karşı karşıya kalan, sürgüne gönderilen veya yurtdışına çıkan muhalefetin etkin isimleri ülkeye dönmeye, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nı canlandırmaya, yeni siyasi fırkalar kurmaya, gazeteler çıkarmaya başladılar.²²¹ *İttihat ve Terakki Fırkası*nı yıkmak amacıyla bir araya gelenler bu sefer İttihatçılardan intikam almak ve eski kayıplarını telafi etmek için bir araya gelmişlerdi.²²²

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, yeniden canlanmaya çalışırken 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve çevresi Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgale karşı, direnişin zarar getireceği ve İngilizleri gücendireceği gerekçesiyle ne İstanbul Hükümeti ne de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ses çıkarmıştır. İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgaline karşı İstanbul Hükümeti'nin sessiz kalması, yerel direniş hareketlerinin ortaya çıkmasını ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin örgütlenmesini sağlamıştır. Başlangıçta birbirlerinden bağımsız kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetleri, kısa sürede kuruldukları bölgelerin sınırlarını aşarak ortak örgütlenmeler yoluna gitmişlerdir. Müdafaa-i hukuk cemiyetleri, milis birliklerinden oluşan Kuva-yı Milliye güçleriyle işgallere karşı silahlı direnişe başlamış ve böylece bölgelerini işgalden kurtarmaya çalışmışlardır.²²³

²²⁰ Madde 7 - Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyşi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

Madde 24 - Vilâyat-i sittede igtîşas, zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf devletleri muhafaza ederler. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri*, Cilt: 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: TTK Basımevi, 1953, 519-524.

²²¹ Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri, Yüzellilik Gazeteciler*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2021, 15.

²²² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2000, 96.

²²³ 5 Kasım 1918 tarihinde Kars İslam Şurası, 14 Kasım 1918 tarihinde Birinci Kars Kongresi, 30 Kasım – 2 Aralık 1918 tarihlerinde Kars İslam Şurası Büyük Kongresi, 3 – 5 Ocak 1919 tarihlerinde Birinci Ardahan Kongresi, 17 – 18 Ocak 1919 tarihlerinde Büyük Kars Kongresi, 23 Şubat 1919 tarihinde Birinci Trabzon Kongresi, 17 – 19 Mart 1919 tarihlerinde İzmir Büyük Kongresi, 22 Mayıs 1919 tarihinde İkinci Trabzon Kongresi, 27 Haziran – 12 Temmuz 1919 tarihlerinde Birinci Balıkesir Kongresi, 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihlerinde Erzurum Kongresi, 26 – 30 Temmuz 1919 tarihlerinde İkinci Balıkesir Kongresi, 6 – 8 Ağustos 1919 tarihlerinde Birinci Nazilli Kongresi, 16 – 25 Ağustos 1919 tarihlerinde Alaşehir Kongresi, 18 Ağustos 1919 tarihinde Muğla Kongresi, 4 – 12 Eylül 1919 tarihlerinde Sivas Kongresi, 16 – 27 Eylül 1919 tarihlerinde Üçüncü Balıkesir Kongreleri, 19 – 20 veya 23 – 24 Eylül 1919 tarihlerinde İkinci Nazilli Kongresi, 6 Ekim 1919 tarihinde Üçüncü Nazilli Kongresi, 16 Ekim 1919 tarihinde Birinci Edirne Kongresi, 20 – 31 Ekim 1919 tarihinde Sivas için Muğla Kongresi, 19 – 29 Kasım 1919 tarihlerinde Dördüncü Balıkesir Kongresi, 15 Ocak

Müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa da Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’da İtilaf Devletleri’nin müdahalesine yol açacak herhangi bir kargaşanın çıkmaması için kurulan ordu müfettişliğine atanmasıyla Anadolu’ya gitme fırsatı bulmuştur. Ordu müfettişi olarak Samsun’a gitmek üzere yola çıkmış ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a varmıştır. Artık Anadolu’da Millî Mücadele başlamıştı. Amasya’da (22 Haziran 1919) egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olacağına dair karar alınmış, Erzurum (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919) ve Sivas’ta (4 – 11 Eylül 1919) milletin temsilcileriyle kongreler düzenlenmiş, manda ve himaye gibi istekler reddedilerek tam bağımsızlık yolunda ilerlemeye karar verilmiştir. İstanbul’da ise Damat Ferit’in başkanlığında kurulan hükümetler bir türlü tutunamamış ve sürekli yenilenmek zorunda kalmıştır.²²⁴

İstanbul Hükümeti ve Damat Ferit Paşa’nın desteklediği muhalif çevrelerin çoğu İngilizlerin mandası altına girmeyi istiyor ve bu doğrultuda İngilizlerle iş birliği yapmayı savunuyorlardı. Bu düşüncelerini gerek *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın altında kurdukları küçük siyasi teşekküller yoluyla gerek gazeteler yoluyla duyurmaya çalışmışlardır.²²⁵

İstanbul’un İngilizcilik, mandacılık karşısında Anadolu’dan da sesler yükselmeye başlamıştır. İlk olarak Kastamonu’da çıkan Açık Söz Gazetesi’nde 19 Temmuz 1919 tarihinde “*Uyan, Ey Anadolu Ahalisi!*” şeklinde halka seslenilmiştir²²⁶.

1920 tarihinde İkinci Edirne Kongresi, 21 Şubat 1920 tarihinde Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi, 10 – 23 Mart 1920 tarihlerinde Beşinci Balıkesir Kongresi, 31 Mart – 2 Nisan 1920 tarihlerinde Lüleburgaz Kongresi, 9 – 14 Mayıs 1920 tarihlerinde Üçüncü Edirne Kongresi, 2 Ağustos 1920 tarihinde Afyon Kongresi, 5 Ağustos 1920 tarihinde Birinci Pozantı Kongresi, 8 Ekim 1920 tarihinde İkinci Pozantı Kongresi yapılmıştır. Bkz. Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarlari (1918 -1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, 97,98.

²²⁴ Direniş hareketinin yereliktan ulusallığa doğru ilk adımı Amasya toplantısı, kararları ve genelgesiyle atılmıştır. Amasya Tamimi’nde milletin durumunu ortaya koymak ve haklarını duyurmak için bir heyet-i milliye’nin gerekliliğine işaret edilerek Sivas’ta milli bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir. Erzurum Kongresi’nde, Sivas’ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin benimseyeceği müdafaa-i hukuk ilkeleri kararlaştırılmıştır. Kongrenin ve kurduğu derneğin (Şark-i Anadolu Müdafaa-i Anadolu Hukuk Cemiyeti) bölgesel bir etkinlik alanına sahip görünmesine karşın bölgeselliği aşan bir yankı uyandırmış, yurdun başka yörelerinde izlenmiş, almış olduğu kararlar bazı kentlerde gizlice çoğaltılıp dağıtılmıştır. Sivas Kongresi alınan kararlar bütün vatani içine alacak şekilde güçlendirilmiş ve milli amaca erişmek yolunda ayrı ayrı çalışan dernekler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilmiştir. Bkz. Tanör, *Türkiye’de Kongre*, 185,188.; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, 116,155.; Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1991.

²²⁵ Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyen Alemdar (İstanbul), Peyam-ı Sabah (İstanbul), Ferda (Adana), Tanin, İstanbul, Adana Postası (Adana), İrşad (Balıkesir), Selamet (Trabzon), Zafer (Kastamonu), Kürsü-i Millet (Mudurnu) gibi gazeteler Millî Mücadelenin, Kuva-yı Milliye’nin ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte olanların karşısında olmuşlardır. Bu gazetelerde Ref’i Cevad, Refik Halit, Ali Kemal gibi kişiler Kuva-yı Milliyecileri eşkiya, çete olarak adlandırırken Mustafa Kemal’i Bolşevik, çete lideri, Millî Mücadele hareketini ise İttihatçılık olarak adlandırmışlardır. Bkz. İzzet Öztoprak, Millî Mücadele Basını, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/> Erişim Tarihi: 01.01.2023; Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri*, 10, 20.

²²⁶ Bunun dışında Babalık, Öğüt (Bk. Öğüt Dergisi), İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, İzmir’e Doğru, Doğrusöz (Balıkesir), Ses (Balıkesir), Aydın İli (Aydın), Ertuğrul (Bursa), İnkılâp (Bursa), Yeni Adana (Adana), Misak-ı Millî (Kayseri), Açiksöz (Kastamonu), Mücadele-i Milliye (Sivas), Gaye-i Milliye (Sivas), Satvet-i Milliye (Elazığ), Hukuk-u Beşer (İzmir), Amal-i Milliye (Maraş), Emel (Amasya), Türkoğlu (Bolu), Işık (Giresun), Ahali (Edirne), Albayrak (Erzurum) gibi gazeteler yayınlanmış ve halk giderek Millî Mücadele

Anadolu'nun Millî Mücadeleye destek vermeye ve Millî Mücadele etrafında toplanmaya başlamasına rağmen İngiliz işbirlikçileri, Damat Ferit ve İstanbul Hükümeti de boş durmamış ve bu ulusal direnci kırmak amacıyla hem siyasi hem askeri olarak Millî Mücadeleyi yürütenler ile uğraşmayı sürdürmüştür. Siyasi olarak *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* başta olmak üzere İngilizler tarafından desteklenen pek çok parti kurulmuş ve Anadolu'ya karşı halk, dini duyguları da istismar edilerek ayaklandırılmak istenmiştir. Bu siyasi fırkalar birbirleriyle temas halinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* etrafında kümelenmişlerdir. Her geçen gün bir başka siyasi parti, cemiyet kurulmuş ve defterlerine tanıdıkları, bildikleri kendilerine yakın gördükleri kimler varsa herkesi yeni üye olarak kaydetmişlerdir²²⁷. Mondros Mütarekesi sonrasında bu karışık politik ortamda Millî Mücadele hareketine karşı kurulan cemiyetlerden bir tanesi de *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'dir.

3.1. İlâ-yı Vatan Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin yönetimi *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*na geçmiş ancak bu fırka Millî Mücadele hareketine, Kuva-yı Milliye'ye karşı yürütmüş olduğu siyasetten dolayı halk nezdinde bir karşılık bulamamıştır. Dönemin padişahı Mehmet Vahdettin de halkın desteğini etrafında toplamak amacıyla İlâ-yı Vatan adında bir cemiyet kurulmasını desteklemiştir. Cemiyet, Emekli Erkan-ı Harbiye Mirdivası Kiraz Hamdi Paşa tarafından kurulmuş olmasına rağmen, Şerif Yahya Adnan Paşa cemiyetin kurucusu olarak gösterilmiştir. Gerçek amacı *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* 'ni bu cemiyetin arkasında gizlemektir.²²⁸

Şerif Yahya Adnan Paşa, cemiyetin temelini *Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti* 'ne dayandığını bu sürecin de Mehmet Reşat döneminde başladığını belirtmiştir. Mehmet Reşat'ın vefatından sonra Şerif Yahya Adnan Paşa, Padişah Mehmet Vahdettin'in huzuruna giderek kendisine konuyu açmış ve bir cemiyet kurmak istediğinden bahsetmiştir. Mehmet Vahdettin ise o sırada İttihatçıların hala güçlü olmasını sebep göstererek böyle bir cemiyetin kurulmasının zamansız olacağını belirtmiştir²²⁹.

---

etrafında kenetlenmeye başlamıştır. Kastamonu'da çıkan Açık Söz Gazetesi'ndeki yazı şu şekildedir. "...Bugün, bütün Anadolu nazarında, İstanbul, vazifesini suistimal etmiş bir suçlu ve milyonlarca İslam ve Türk'ün hakkını çiğnemiş bir günahkardır. Yazıklar olsun İstanbul'un bu haline! Şimdi size hitap ediyoruz: Ey Anadolu vilayetleri, şehirleri, köyleri! İstanbul'u doğru yola getirmeliyiz. İstanbul'daki bütün fırka gürültülerine nihayet verdirek, onları milli ittihat ve seçime davet etmeliyiz. Türkleri kurtaracak, İstanbul'u irşad edecek bütün milleti birleşmeye davet edecek Anadolu'dur. Uyan ey Anadolu ahalisi! Uyan! Uyan! Uyku devresi çoktan geçmiştir!" Bkz. "İstanbul Bir Mücrim, Bir Günahkardır" *Açık Söz*, 18 Temmuz 1919, 1; İzzet Öztoprak, Milli Mücadele Basını, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/> Erişim Tarihi: 01.01.2023; Halıcı, Mütareke Döneminin İşbirlikçileri, 20.

²²⁷ Selek, *Anadolu İhtilali*, 98.

²²⁸ Bülent Çukurova, *MM Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989, 113-118.

²²⁹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu Numarası: 59, Gömlek Numarası: 27, Belge Numarası: 27/1

Mondros Mütarekesi'nden sonra *İttihat ve Terakki Cemiyeti* liderlerinin ve üyelerinin bir kısmının ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıyla uygun ortamı bulduklarını düşünen Damat Ferit Paşa, Bursa Valisi Ziver, İsmail Hakkı Bey, Rüştü Molla ve Şerif Yahya Adnan Paşa, Padişah Mehmet Vahdettin ile yaptıkları görüşmenin sonucunda “*Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti*” adında bir cemiyetin kurulmasına karar vermişlerdir. Yahya Adnan Paşa, cemiyetin amacının vatanı yücelmek, ilâ-yı vatan olduğunu fakat bunu gerçekleştiremeyeceğini gördüğünden istifa ettiğini belirtmiştir.²³⁰ Böylece Şerif Yahya Adnan Paşa, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin köklerini hem kendisine hem de Padişah Mehmet Vahdettin'e bağlamıştır.²³¹ Tarık Mümtaz Göztepe, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa'nın, Şerif Yahya Adnan Paşa'yı maske gibi suratına takarak hüviyetini gizlediğini yazmıştır. Mehmet Vahdettin'in, Kiraz Hamdi Paşa'ya para yetiştirmekten usandığını ve o nedenle kendisinden yüz çevirdiğini gören Kiraz Hamdi Paşa'nın Şerif Yahya Adnan Paşa'yı kullanarak sarayı avlamaya çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu ifade etmiştir.²³²

İlâ-yı Vatan Cemiyeti heyet-i azasından Bekir Fahri Bey, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* hakkında; “*Tarikat-ı Salahiye ismini gazetelerde gördüm fakat eğer bendenize Yahya Adnan Paşa'nın daha bazı meyilleri var mıdır diye sorulursa cevap verebilirim. Mesela Yahya Adnan Paşa şiddetle Şerif Hüseyin aleyhindedir. İngilizlere Şerif Hüseyin'den ziyade hulül etmek ister. Onlardan yüz bulamayınca Fransızlara meyleder. Suriye taraflarından icra-yı nüfus ederek o suretle Şerif Hüseyin aleyhinde bulunmak ister. Bunun birçok hırsları vardır fakat tekrar arz ediyorum ki Tarikatı Salahiye'yi hiçbir yerde işitmedim.*”²³³ diyerek cemiyet hakkında bilgisi olmadığını, kendisinin sadece Yahya Adnan Paşa'yı tanıdığını belirtmiştir. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* üyelerinden olan Eski Şeyhülislamlardan Hüseyin Hüsni Efendizade de Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderdiği bir yazıda *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile bağlantısı olmadığını eğer olsaydı kendisinin böyle bir cemiyete üye olmayacağını açıklamıştır. Hüseyin Hüsni Efendizade, *İlâ-yı Vatan* ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* hakkında şu bilgileri vermiştir. “*İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin Tarikat-i Salahiye ile Münasebeti Var mıdır? İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin Tarikat-i Salahiye'nin siyasi cebhesini teşkil eylediği ve daha açıkça Tarikat-i Salahiye'nin bu cemiyetten mülhem bulunduğu zann u faraziyesine gelince: Hükümdarlık u devr-i Meşrutiyet'te bu tarikatin böyle müstear bir fırka ile bi'l-vasıta temessül-i siyasisi muvazaasına ihtiyacı farz ve devr-i cumhuriyette ise sıfat u*

²³⁰ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE) Kutu No. 59, Gömlek No. 27, Belge No.27/2.

²³¹ İsmail Özer, Mütareke Günlerinde Faaliyet Gösteren Kuva-yı Milliye'ye Muhalif İngilizlere Muhib Cemiyetlerden İlâ-yı Vatan Cemiyeti”, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 13/29, (2020): 452. DOI: <https://doi.org/10.12981/mahder.660565>.

²³² Göztepe, *Mütareke Günleri*, 213.

²³³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0026, 25 Haziran 1341 (1925).

mevcudiyeti kalmayan mülga bir cemiyetin ayn-ı muvazaayı devam ettirmesi varid ü mümkün olamaz. Zira esbab-ı teessüsleri ile program u beyannameleri miyanındaki fark-ı külli birinin diğerinden mülhem bulunması nazariye vü faraziyesini mümteni kılar ve bu babdaki sıdk-ı maruzatım nakizi yani *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin *Tarikat-i Salahiye* ile münasebetini teyid ve {şühud-ı şahsiye vü delail-i maddiye ile onların ianesinden hâsıl olan kanaat-i vicdaniyeden ibaret olan esbab-ı sülasiye-i kanuniye ile} tevsik eder derecede keyfiyetin iddianamede bir kaziye-i mahkeme şeklinde tasvir buyurulmayışı delil-i celidir."²³⁴ Şerif Yahya Adnan Paşa'nın, Bekir Fahri'nin ve Hüseyin Hüsnî Efendizade *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* diye bir cemiyetten haberdar olmadıklarına dair açıklama yapmaları Kiraz Hamdi Paşa'nın arka planda kalmak istediğini göstermektedir.

Damat Ferit Paşa'nın Paris Konferansı'na gitmek için İstanbul'dan ayrılmasından sonra cemiyet kurucuları bir araya gelmiş ve cemiyetin kurulması için toplantı yapmışlardır. Bu arada Damat Ferit Paşa'nın konferansa gitmeden önce kendisini Fransız dostu olarak tanımlaması, İngiliz dostu olan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın hoşuna gitmemiş sonuçta fırka 27 Haziran'da kendilerinin hükümetle hiçbir alakalarının kalmadığını açıklamıştır²³⁵. Bu nedenle *İlâ-yı Vatan Fırkası*nın kurulması için yapılacak toplantıya pek çok *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* üyesi de katılmıştır. Yapılan toplantı sonucunda kurulacak olan cemiyetin adı "*İlâ-yı Vatan*" olarak kararlaştırılmış ve toplantıya katılanlar Mehmet Vahdettin'in huzurunda, padişahın ve halifenin kudretini yükseltmek amacıyla kurulan *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'ne madden ve manen hizmet edeceklerine dair yemin etmişlerdir.²³⁶

Böylece *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*, padişahın izniyle Letafet Apartmanı'nda 19 Kasım 1919 tarihinde kurulmuştur. Letafet Apartmanı'na verilen 150 liralık²³⁷ kira Padişah Mehmet Vahdettin tarafından karşılanmıştır. Mehmet Vahdettin, Şerif Yahya Adnan Paşa'nın kendi namına mahsus olmak üzere de 100 lira vermiştir.²³⁸ MM Grubu İstihbarat raporlarında Padişah Mehmet Vahdettin'in cemiyetin kuruluşunda 300 lira yardım yaptığına dair bilgi olmasına rağmen İstiklal Mahkemesi belgelerinden bu paranın Şerif Yahya Adnan Paşa'nın şerafet maaşı olduğu anlaşılmıştır.²³⁹

²³⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K027_D075-20_G313_0003, İM_T3_K022_D075-4_G033_0035.

²³⁵ Özer, Mütareke Döneminde, s.453.

²³⁶ TİTE Arşivi, K-59, G-27, B-27/2.

²³⁷ Osmanlı Devleti'nde kuruş hesap birimiydi. 1 Osmanlı lirası 100 kuruştur. 1919 yılında 1 gram altın 800 kuruştur. Buna göre Padişah Vahdettin tarafından verilen 150 liralık kira, 18,75 gr. altına denk gelmektedir. Bkz. Feridun Ergin, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Feridun-ERG%C4%B0N-Birinci-D%C3%BCnnya-Sava%C5%9F%C4%B1nda-ve-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde-Fiyatlar-ve-Gelirler.pdf> Erişim Tarihi: 10.02.2024.

²³⁸ Yahya Adnan Paşa'nın bu parayı cemiyete harcamak için almasına rağmen cemiyete bu paradan yardımda bulunmamıştır. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0030, 25 Haziran 1341 (1925).

²³⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0030; TİTE Arşivi, K58,G110, G110/1.

Cemiyet, *heyet-i idare* ve *heyet-i faale* olarak iki kısma ayrılmıştır. Heyet-i idarenin teşkiline “*Heyet-i idarenin üssü’l-esası ve ruh’i-ervahı, kısmı siyasi olacağından bunda bervechi ati beş zattan ibaret olmak üzere teşkiline karar verilmiştir. Bunların heyet-i mecmuası reis ve müessis-i evveli bulunan Yahya Adnan Paşa Hazretleri, saniyen:sani ve müessisi bulunan Rasih Beyefendi, cemiyetin heyet-i idare azasından Bekir Fahri Efendi, cemiyetin müessis ve azasından katip Rüştü Efendi’dir*” şeklinde karar verilerek en yüksek siyaseti idare etmek amacıyla beş kişi ayrılmıştır.²⁴⁰ Cemiyetin heyet-i idaresinin yanında bir de en önemli üyeleri arasından oluşan Bekir Sami Bey başkanlığında heyet-i faale üyeleri vardı. Hattat Şevki Efendi’nin oğlu Sait Efendi, Şura-yı Devlet eski üyelerinden Tahir Bey, Padişah Mehmet Vahdettin’in yakın arkadaşlarından olan Bekir Sıtkı Bey, Selanik İkilüle Dergahı Postnişini Şeyh Ömer Efendi, Revandizli Mehmet Emin, İsa Ruhi Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetinden Ramiz Efendi’nin oğlu ve İstanbul eski Şehremini Salim Paşa’nın damadı İskender Fahreddin, Cemiyet katibi ve Sadık Bey’in damadı Rüştü Molla, Mısırlı Darüşşafaka hocalarından Hoca Sadık Efendi, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan Muhammed Ali Bey ve Bekir Sıtkı Bey, Hicaz eski valisi Suphi Bey, Cidde eski kadısı Hacı İsmail Efendi, Sûküşşüyuh Kaymakamı Tevfik Bey, Cezayir eski yazı işleri memurlarından Mahmut Fasih Bey, Binbaşı Nuri, Binbaşı Arap Asım, Kolağası Yasin, Merkez Kumandanı Emin Paşa, Kaymakam Fettah gibi kişiler yer almıştır.²⁴¹

Cemiyetin en önemli özelliği *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile birlikte çalışması, İttihatçılara ve Kuva-yı Milliye karşı olmasıydı. Yani Anadolu’daki vaziyete karşı Padişah Mehmet Vahdettin etrafında bir kuvvet meydana getirilmesine çalışıyorlardı. Bu dönemde Millî Mücadele hareketi tamamen teşekkül etmiş Adana Cephesi, İzmir Cephesi, Antep ve Urfa Cepheleri kurulmuş, Mustafa Kemal Paşa istifa etmiş ve millet büyük bir kuvvet halinde birleşmiş her tarafta mücadele ederken bu cemiyet Millî Mücadele’nin karşısında olmuş kurtuluşun İngilizlerin desteği ile olacağını savunmuştur. İngilizler de “*Büyük bir uğurda teşekkül eden şu fırkanın muvafakatini hep birlikte alkışlayalım.*”²⁴² diyerek *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*’nin kuruluşunu memnuniyetle karşılamışlardır. Cemiyetin programında, her devletle hoş geçinmeye ve içlerinden birisiyle ittifak yapmaya karar vermelerine rağmen gizlenen asıl hedef İngilizcilik idi ki cemiyetin programında görülen dış siyaset bu şekilde olacaktı. İç siyasete göre zulümle kurulmuş bir idare ile bu memleket yaşayamaz, 1908’den bugüne *İttihat ve Terakki Hükümeti* bu ülkeye iyilik yapmamıştır. Ülkede felaketler meydana getirmiştir, onun

²⁴⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0028, İM_T3_K021_D075-2_G014_0040. Katip Rüştü daha sonra istifa etmiş ve yerine İskender Fahrettin getirilmiştir.

²⁴¹ TİTE Arşivi, K.58,G.97,B.97-2001, 02.11.1337,22.11.1337,10,09,1337,09.09.1337, TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0026-0028, 25 Haziran 1341 (1925).

²⁴² TİTE Arşivi, K.58, G.107, B.107001, 26 Ağustos 1337.

için bu memleketin etrafında kalan kuvvet padişahın etrafında toplanmalıdır.²⁴³ Cemiyet kurucusu Şerif Yahya Adnan Paşa da Türklük ve milliyetçilik politikaları ile Arnavutların ve Arapların gücendirildiği, en büyük amaçlarının bütün fırkaları birleştirip padişahın etrafında toplanarak İngilizler vasıtasıyla bir barış yapılması gerektiğini söylemiştir.²⁴⁴ Rüştü Molla, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* hakkında verdiği ifadede “*Cemiyete intisabım Şerif Yahya Paşa'nın nezdinde katip olarak girmiş bulunmaklığım dolayısıyladır. Cemiyet Şerif Yahya Paşa'nın riyasetinde teşekkül etmiş bulunuyordu. Cemiyetin programı harici siyasette devletlerle hüsn-i münasebeti muhafaza ve bazılarıyla ittifak addini istihdaf ediyordu. Fakat hakiki maksadı İngilizcilik idi. Dahili siyasette de meşrutiyeti müteakip idareye vaz-ı yed eden İttihat ve Terakki Hükümeti'nin memleketi maruz bıraktığı vaziyet karşısında hilafet ve saltanat etrafında efrad-ı milleti birleştirmek idi*²⁴⁵.” sözleriyle kendisinin *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nde katip olarak çalıştığını, cemiyetin amacının yabancı devletlerle iyi geçinmek ve ülkeyi hilafet ve saltanat etrafında birleştirmek olduğunu belirtmiştir.

Cemiyetin amaçları *İttihad-ı İslam* siyaseti çizgisinde olmakla beraber nizamnamesinde “*Cemiyetin maksad-ı teşekkülü doğrudan doğruya tac-ı saltanat etrafında toplanmak ve bunun etrafında mütesanid bulunmaktadır.*” maddesiyle anlatılmaktadır. Cemiyetin nizamnamesinde yer alan diğer bir maddede “*Cemiyetimizin maksadı, mesleği ikinci maddede tasrih kılındığı üzere bervechi şer'i şerif teamül ve âdâtına riayet olunduğu ve anasır seviyesi dahi nazarı dikkat ve itibara alınarak eşkali hükümetten muhafazakarlık tarzı idaresini amik-i tedkikatımız neticesi kabul eylediğimizden zat-ı hazreti akdes hilafet penahi etrafında toplanmak ve meşrutiyeti meşrutayı tersîn eylemektir. İlah.*” şeklinde açıklanmıştır.²⁴⁶ Cemiyetin en büyük amacı nizamnamelerindeki maddeden de anlaşıldığı üzere padişahın ve saltanatın durumunu sağlamlaştırmaktır. Nizamnamelerinde bu maddeyle her ne kadar meşruti bir yönetimden bahsediliyorsa da aslında cemiyet, toplantılarında halkın tepkisinden korktukları için bu maddeyi koyduklarını belirtmişlerdir. Cemiyetin yayınladığı bir beyannamede; “*Esasen bir hükümet -i İslamiye olan Devlet-i Osmaniye'nin asırlardan beri devam edegelen inikât-ı tarihiyesini karşı sarîh tecavüzlerle başlayan ve bununla beraber ... Meşrutiyet idare namı verilmiş şu on üç senelik devr-i hakiki istibdadın memleketi ne bereke-i inhayat ve inhilale uğrattığı meydanda dururken bu babda tafsil-i beyana hacet kalmaksızın denilebilir ki ... bu devlet-i islamiyeyi azimet kadime ve hakikiyesiyle maalesef düşürdüğü yerden kaldırmak lüzumu her kalbi saf, mümin-i muttaki Osmanlının uhde-i cihetine terettüb eden bir vazife-i haliyedir.*” sözleriyle meşrutiyet idaresinin devleti zayıflattığı ve parçalanmaya doğru

²⁴³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0029, 25 Haziran 1341 (1925).

²⁴⁴ TİTE Arşivi, K.58,G.85, B.85, 2 Teşrinievvel 1337 (Ekim 1921).

²⁴⁵ İlâ-yı Vatan Cemiyeti, Tarikat-ı Salahiye'nin Şekl-i Zahiri, Cumhuriyet, 25 Haziran 1925, S.2

²⁴⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G016_0019, 27 Haziran 1341 (1925).

götürdüğünü iddia etmişlerdir. Beyannamenin devamında cemiyetin faaliyete başladığı günden itibaren vatan ve milletin saadet ve selameti için saltanat ve hilafet etrafında toplanarak bütün Şark'ta sulh ve sükûnun sağlanması amacıyla çalışacaklarını yegane görevleri olarak kabul ettiklerini bildirmişlerdir.²⁴⁷ Şerif Yahya Adnan Paşa, bir mülakatta meşrutiyet idaresinin şeriata aykırı olduğunu belirterek *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin maksadının hilafet makamını yükseltmek olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Damat Ferit Paşa'nın Zaptiye Nazırlığını kendisine vermesini isteyerek amacını "*Miktarı dört bine baliğ olan İstanbul'daki İttihatçıları bir gecede imha ile domuzu ve şarabı bismillah ile yiyip içen Mustafa Kemal Paşa ve onun pişdarı olan hal-i hazır kabinesi erkânının icraat ve hareketlerine bir anda hitam vermek*"²⁴⁸ şeklinde açıklamıştır.

Cemiyetin heyet-i azasından olan Bekir Fahri, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin 12 Eylül 1921 tarihinde yapmış oldukları bir içtimada Yahya Adnan Paşa namına okuduğu yazıda, içtimada bulunan kişilere neden orada olduklarını ve amaçlarının ne olduğunu açıklamıştır. Buna göre "*... Filhakika bugün memleket vehime-i evlada ikiye ayrılmış biri Anadolu'nun teşebbüsât-ı harb cuyanesine vakf-ı amil ile vakf-ı emel ile oradan çıkacak eseri salah ve muvaffakiyete intizar ediyor ki cereyan-ı hale nazaran bugün memleketin ekseriyet-i ammesini teşkil ediyor. İkinci kısım ise bizler de dâhil olduğumuz halde millet ve memlekete emniyet ve İslamiyetimizi münhasıran zat-ı hazreti padişahiye'nin hükümet ve hâkimiyetine muallâk bilerek hukuk-ı saltanat ve hilafetin teyit ve teşbibine taraftarız. Vakıa bu böyle olmakla beraber elyevm Anadolu mukadderatı milliyeyi eline alarak kendi bildiği ve dilediği vechle ona tasarruf vehmediyor. Hâlbuki bizler davamızın hak ve hakikatine fart-ı kanaatimizle beraber tecelli-i hadisata müterakkıb bir vaziyette kalıyoruz. Bu ise müsaade-i aliyelerine iğtiraren doğru bir şey değildir. Zira bir hututda ötede millet-i osmaniye'nin önüne ne çıkabileceği kestirilemez. İhtimal ki fevz ve felahımızdan suret-i katiyede kat'ı ümit edenler artık Türklük ve İslamı sarahaten aleyhine yürüyebilirler ve bu suretle de dâhil ve hariçten vatanın aleyhine olan tehacümün altında maazallah ezilip kalırlar.*" diyerek padişahın tarafında olduklarını açık bir şekilde belirtmişlerdir. Yazının devamında Anadolu'nun içerisinde bulunduğu durumun kolay olmadığını ve bu devleti eski mevki ve selametine getirmeye çalıştıklarını anlatmıştır. Bunu yapabilmek için de aynı fikir ve kanaatin samimi hizmetçilerinin bir arada toplanmasının gerekli olduğunu bu fikri görüşmek için de bir araya geldiklerini söylemiştir.²⁴⁹

Bu içtimada kendileriyle çalışabilecek kişilerin olduğu iki adet liste açıklanmıştır. Birinci liste içerisinde Prens Sabahattin, Şükrü Kamil, Reşit Bey, Mazhar Osman, Muhtar Bey,

²⁴⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K040_D075-62_G1057_0002.

²⁴⁸ TİTE, K-59, G-34, B-34, Özer, Mütareke Döneminde, 459.

²⁴⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0028-0029, Temmuz 1341 (1925).

Rıza Tahsin Bey, Lütfi Fikri Bey, Hüseyin Rahmi, Ali Kemal Bey, Siret, Sait Molla, Refik Halid, İsmail Mutki Bey, Muallim Bey Bayezid, Abdulkadir Efendi, Reşit Bey-Fatih, Rıza Tevfik, İhsan Bey-Beyoğlu, Gümülcineli İsmail Bey, Rıza Bey-Üsküdar, Ahmet Refik, Mesut Bey-Kadıköy, Hasan Remzi Paşa, Ali Rıfat Bey-Adalar, Hamdi Paşa, Niyazi Bey-Beylerbeyi, Ferit Paşa, Necmi Bey-Aksaray, Kamilpaşazade Şevket Bey, Atıf Bey-Eyüp, Dr. İlyas Salih, Ahmet Rıfat Bey, Osman Şerafettin, Şükrü Mehmet, Lütfi Bey gibi kişiler bulunmaktaydı ve bu kişilerden iktidar olduklarında bir kabine teşkil edeceklerini düşünmüşlerdir.²⁵⁰ İkinci listede ise müşteşarlıklar ve çeşitli görevler verilmek istenmiştir. Yine bu içtimada heyet-i idare azalarından olan Esseyid Mehmet Sait bir takrir vermiştir. Bu takrirden “... Cemiyetimize maddi ve manevi müzaharet İngiltere’nin taht-ı teminine alınması ve aldırılmasını şuunat-ı hazıra takıyyet-i nazarlarından pek ziyadesiyle muktazi görmekteyim.”²⁵¹ diyerek İngiltere’nin desteğinin alınması gerektiği belirtilmiştir.

Bekir Fahri Bey, kaleme aldığı bir makalede Kuva-yı Milliye’yi maceraperest serseriler olarak nitelendirmiş ve Ankara’ya koşanların hareketlerini yanlış bulduğunu yazmıştır. Bu makalede aslında *İlâ-yı Vatan Fırkası*’nın amaçları da özetleniyordu. Buna göre; “*Hakiki millet-i Osmaniye başta padişah ve halifemiz olduğu halde fevz ve felahın ne taraftan geleceğini biliyor ve bunu kemal-i itinam ile bekliyor. Ümit ederiz ki muhibbi İslam olan İngiltere siyaseti de artık bu intizar devresinden çıkar ve yakında memleketimiz hakkında seri ve kati bir tecessüs ve Anadolu’yu birtakım maceraperest serserilerin tasavvutundan kurtarır. Zira bu halin kemalisi hiçbir tarafın dahi hiçbir kimsenin işine tevafuk etmediği meydandadır. Bununla beraber istihsal-i sulh ve emniyet etmek maksadıyla Ankara’ya koşanların hareketi asla doğru değildir. Bunu bizim kadar kendileri de bilmelidir. Ne çare ki beklediğimiz padişahımız ve halifemiz lehine olacağını şüphe etmediğimiz o halaskar müdafa-i fiiliye uzadıkça bu hatalı hareketlerin vukuu tabiidir.*”²⁵² diyerek İngiltere’yi yardıma çağırıştır. Bu örneklerden de açıkça görüldüğü gibi *İlâ-yı Vatan Fırkası* aynı *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* gibi İngilizci bir politika izlemiştir. İktidar yolunda ilerleyip kendilerine kabineler oluşturmuş ve kendileri gibi düşünen diğer fırkalarla iş birliği yoluna gitmişlerdir.

Cemiyet içindeki kişiler, başarının ancak İngilizlerin yardımı ile geleceğini düşündüğü için Millî Mücadele hareketini İngilizlere şikayet ederek Bekir Fahri tarafından İngilizlere verilmek üzere bir muhtıra hazırlamışlardır. Bu muhtırada Millî Mücadele hareketine yakınlaştıklarını düşündükleri İtalya ve Fransa’yı kınayarak bunlardan cesaret alan Anadolu eşkıyalarının hareketlerinin en çok İngiltere devletine zarar vereceğini yazmışlardır. Muhtıranın

²⁵⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0031, Temmuz 1341 (1925).

²⁵¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0032.

²⁵² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0036.

devamında İngiliz taraftarı olan bir kabine kurulması, bu kabinenin Fransa, İtalya ve Yunanistan ile ortak bir askeri harekate girişerek Mustafa Kemal yandaşlarının ortadan kaldırılınca kadar savaşılmamasını önermiştir. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'ne göre ancak bu şakiler temizlenince yapılacak anlaşma sonrasında Hilafet-i Osmaniye ve müttefiklerin imzaları ile Anadolu'ya refah, saadet ve asayiş gelecektir.²⁵³ Başka bir belgede ise Cemiyetin Heyet-i İdare azasından olan Sait Efendi, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti Riyaset Umumiyesi*'ne yazdığı yazıda İngiltere'nin İstanbul'da bulunan fevkalade Komiseri *Sir Horace Rumbold* ile Hamdi Paşa Hazretleri'nin bir an önce görüşerek bu cemiyete İngiltere'nin desteğinin alınmasını istemiştir.²⁵⁴ İzmir'in Yunanistan tarafından haksız yere işgaliyle ortaya çıkan durumun her ne suretle olursa olsun Düvel-i Muazzama-i İtilafiye'nin yardımlarıyla Osmanlıların saltanat ve hilafet etrafında toplanması sağlanacaktır.²⁵⁵ Bu belgelerde cemiyetin İngilizlerle işbirliği yaparak güçlenmek istedikleri görülmektedir.

İlâ-yı Vatan Cemiyeti, Kuva-yı Milliye'yi başarısız kılmak için Millî Mücadele hareketine karşı Yunanlılarla da iş birliği içerisinde olmuştur.²⁵⁶ Yunanlılar tarafından Ankara'ya karşı kurulmak istenen bir meclisin ve hükümetin kuruluş çalışmalarına katılmışlardır. Kiraz Hamdi Paşa, bu düşünceye destek vermekle birlikte karşısında İsmail Hakkı Bey'i bulmuş ve İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'ın Ankara'yı ve Konya'yı işgal etmesini beklemenin alçakça bir şey olduğunu çünkü Yunanistan'ın girdiği hiçbir yerde Türk bırakmadığını söylemiştir.²⁵⁷ Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan ve İngiltere ile birlikte ortak bir ordu kurarak Türk milliyetçiliğini yok edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu amaçla 14 Kasım 1921 tarihinde *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin bazı üyelerinden oluşan bir heyet Fener-Rum Patrikhanesi'ne giderek Patrik IV. Meletius ile görüşmek istemişlerdir fakat Meletius müsait olmadığını belirterek heyeti kabul etmemiştir. Cemiyet üyeleri Meletius ile görüşemeyince patrikhanenin Kapı Kahyasına, Fener-Rum Patrikhanesi ile ittifak ederek birlikte çalışabilirlerse Mustafa Kemal Paşa'ya karşı büyük bir kuvvet çıkarabileceklerini belirten bir yazı vererek Meletius'a iletilmesini istemişlerdir. Cemiyetin üyeleri Meletius ile görüşmek amacıyla Patrikhaneye tekrar gitmişlerse de Meletius tarafından yine kabul edilmemişler ve Kapı Kahyası gelen heyete Meletius'un, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin düşüncelerine katılamayacağını söylediğini bildirmiştir. Ayrıca Meletius, kapıya gelen bu

²⁵³ TİTE Arşivi, K.58, G.89, B.89001; Özer, Mütareke Döneminde, 459.

²⁵⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K040_D075-62_G1057_0001. 12 Eylül 1337.

²⁵⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K040_D075-62_G1057_0002; İM_T3_K040_D075-62_G1057_0003.

²⁵⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II, 508.

²⁵⁷ TİTE Arşivi, K.58, G.145, B.145-1001, 17 Kasım 1337 (1921).

heyete eğer cemiyet Ankara'nın karşısına çıkaracağı ortak bir ordu kurmak fikrinde ısrarlı ise kendisinin konuyu ancak Yunan Fevkalade Komiserliği'ne iletebileceğini belirtmiştir.²⁵⁸

İlâ-yı Vatan Cemiyeti, Arabistan, Suriye ve Kafkaslar'da da yayılmaya çalışmıştır.²⁵⁹ Şerif Yahya Adnan Paşa, Cemiyet'in kuruluşunun Arabistan ve Suriye'de olumlu karşılandığını, Hicaz Kralı Hüseyin'in, Padişah Mehmet Vahdettin'in halifeliğini kabul etmeyi düşündüğünü söylemiştir.²⁶⁰ Ancak geline süreçte ne Hüseyin, Mehmet Vahdettin'in halifeliğini kabul etmiş ne de Arabistan ve Suriye'de halifelik adına olumlu bir gelişme yaşanmıştır. Kafkaslardaki amaçları için İstanbul'daki Azerbaycan Başkonsolosu Mehmet Haşim Bey'e padişahın etrafında toplanmak amacıyla kendisini cemiyetlerine dahil etmek istediklerine dair bir yazı yazmıştır ancak Mehmet Haşim Bey, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'ne katılmayı kabul etmeyerek cemiyetin eylemlerini Ankara'ya bildirmiştir.²⁶¹ Cemiyetin Kafkaslar'da yayılması için de Anadolu'daki Çerkesler kullanılmaya çalışılmıştır. Şerif Yahya Adnan Paşa, akrabalarının büyük kısmının Çerkeslerden oluştuğunu ve bunların cemiyete, para yardımıyla bulunduğunu ifade etmiştir.²⁶²

Yahya Adnan Paşa, Bektaşileri de kendi yanına çekmeye ve böylece cemiyeti güçlendirmeye çalışmıştır. Kendisiyle yapılan bir mülakatta "*Bektaş Baba'ya bu cemiyete katılması için davet gönderildiğini ancak Bektaş Baba'nın bunu kabul etmediğini*" ifade etmektedir. Yahya Adnan Paşa bu mülakatta cemiyetin amacını "*Kuva-yı Milliye'nin İslam milleti arasına Türklük fikirlerini sokarak Müslüman camiyayı birbirine darıltmakta ve ayırmakta*" olduğunu, bu nedenle bir cemiyet kurarak Müslümanları birleştirmek istediğini açıklamıştır.²⁶³

İlâ-yı Vatan Cemiyeti, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* ve *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* gibi siyasi oluşumlarla ortak hareket etmiş ancak iktidar yolunda onları kendisine rakip olarak görmüş bir partidir. İktidar olabilmek ve gücünü arttırabilmek için Hürriyet ve İtilaf ile iş birliği yapmaya, saltanat yanlısı küçük partileri de bir araya toplayarak güç birliği yapmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır.²⁶⁴ O sırada ikiye ayrılan *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* içerisinde Mustafa Sabri, Zeynelabidin Efendilerle anlaşamamıştır. Bu bağlamda sarayla ilişkileri sıkı tutmaya çalışmış

²⁵⁸ TİTE Arşivi, K.58, G.89, B.89001; Özer, Mütareke Döneminde, 458.

²⁵⁹ Özer, Mütareke Döneminde, 450-465.

²⁶⁰ TİTE, K-58, G-85, B-85

²⁶¹ TİTE Arşivi, K.59, G.35, B.35001, 12 Eylül 1921.

²⁶² TİTE, K-59, G-27, B-27/2

²⁶³ TİTE, K.59, B.37.; Fahri Maden, Topkapı'da Bir Bektaşî Ocağı: Takyeci Büyük Abdullah Baba Tekkesi ve Vakfiyesi, 2015 / Yıl: 5 Sayı: 9.

²⁶⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt II*, 556-560.

ve cemiyetin üyelerinden olan Sait Molla, Prens Sabahattin'in sadrazam yapılmasını istemiş ancak bu istekleri padişah tarafından kabul edilmemiştir.²⁶⁵

Cemiyetin mali kaynağını, üyelerin ödedikleri kayıt paraları ve aylık aidatlar ve bağışlar oluşturmuştur. Örneğin Teşrinisani 1337'de Şerif Yahya Adana Paşa 20 kuruş²⁶⁶, Hacı Ali Efendi 40 kuruş²⁶⁷, Ahmet Hamdi Teşrinisani ve Kanunievvel 1337'de elli kuruş²⁶⁸, Bekir Fahri Bey Teşrinisani 1337'de yüz yirmi kuruş²⁶⁹ olarak aidatlarını veya bağışlarını vermişlerdir.

İlâ-yı Vatan Cemiyeti, etrafında belirli bir zümre toplayamamış ve ülkede ümit edilen en küçük bir tesiri gösterememiştir.²⁷⁰ Ülkede gereken etkiyi gösteremeyince Millî Mücadele hareketine karşı olan tüm fırkaları birleştirmek amacıyla gizli bir teşkilat olan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* devreye sokulmuştur. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'ni diğer cemiyetlerden ayıran en önemli özelliği, Cemiyete bağlı gizli olarak kurulmuş ihtilalci örgütlenme şeklinde olan *Tarikat-i Salâhiye Cemiyeti*'dir. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* daha sonra etkilerini 1925 yılına kadar devam ettirecek olan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* içerisinde faaliyet göstermeye başlamış, Millî Mücadele'ye ve Cumhuriyete karşı tehlikeli bir siyasi hareket olmuştur.²⁷¹

3.2. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti

Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nden yaklaşık bir yıl sonra 19 Eylül 1920 tarihinde Letafet Apartmanı'ndaki İlâ-yı Vatan lokalinde²⁷² mütareke dönemi içerisinde Kiraz Hamdi Paşa, Yahya Adnan Paşa, Arap Asım, Darendeli İsmet, Ahmet Rasim, Avni Hoca gibi kişiler tarafından kurulmuştur. Cumhuriyet dönemi içerisinde Distolcü Nuri, Distolcü Osman Daver, Hırstaki, Tevfik Hamdi, Yüzbaşı Nihat, Romanyalı Halil gibi kişileri göreceğiz.

Kiraz Hamdi Paşa, cemiyeti bu sefer mason teşkilatı veya bir tarikat yapılanması şeklinde örgütleyerek cemiyete ihtilal cemiyeti görünüşü vermeye çalışmıştır. Cemiyet, üyelerine dini rütbeler dağıtarak, din-siyaset birliğine dayanan bir amaçla örgütlenmiş ve bu şekilde kitleleri yanına çekmeye çalışmıştır. İslam milletleri arasında hiçbirini ayırmayarak

²⁶⁵ TİTE Arşivi, K.58, G.105, B.105001, 21 Ağustos 1337 (1921).

²⁶⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K041_D075-73_G1168_0046.

²⁶⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K041_D075-73_G1168_0048.

²⁶⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K041_D075-73_G1168_0045.

²⁶⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K041_D075-73_G1166_0011.

²⁷⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0033.

²⁷¹ TİTE, K.58, G.89, B9.

²⁷² Cemiyetin esas kurucuları yurt dışına kaçtıktan sonra Cumhuriyet dönemi içerisindeki heyet-i fesadiye grubu toplantılarını Beyazıt'ta Kemaliyeli İbrahim'in kahvesinde yapmaya başlamıştır. Bkz. Cumhuriyet, 16 Temmuz 1925, s.1 – 3. Çukurova, *MM Grubu Haberalma*, 107.

tümünü İslam saadeti altında birleştirmek²⁷³ için kurulduğu ifade edilen *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*, mistik ayinleri ile bir tür İslami mason örgütü görüntüsü vermektedir.²⁷⁴

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti, önceleri dünyayı kapsayan bir siyasi çizgi takip etmeyi amaçlamış ve bunun için de dine dayalı bir devlet kurarak İslam halifeliğinin yok olmaması amacıyla mücadele etmeye çalışmıştır. İslam halifeliğinin yok olmasını İslam'ın yok olması olarak görmüşlerdir.²⁷⁵ Ankara İstiklal Mahkemesi'nin iddianamesine göre ise bu cemiyet, İslam inancına hizmet için kurulmasından ziyade asıl olarak, Anadolu'da oluşan mukavemet hareketi aleyhine çalışan ve Padişahın saltanatını korumak için faaliyet gösteren bir oluşumdur. İddianamede, Mondros Mütarekesi'nin ardından ülkenin yönetiminin *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın eline geçtiği ancak bu fırkaya mensup kişilerin halk nezdinde karşılığı olmadığı için yönetimde istenilen etkiye ulaşamadıkları belirtilmiştir. Dönemin Padişahı Vahdettin'in ise bu olay neticesinde halkın desteğini etrafında toplamak amacıyla *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin kurulmasını sağladığı vurgulanmıştır. İddianameye göre ne *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın ne de *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin, Türk halkının vicdanında yer alan bağımsızlık duygularını karşılayacak yolda hareket etmedikleri için etraflarında destekçi toplayamadıkları, bunun üzerine Padişah Vahdettin'in halkın dini duygularından yararlanmak amacıyla *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin kurulmasını istediği ifade edilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin de belirttiği amaçlar doğrultusunda, cemiyetin kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa, cemiyete katılması için özellikle Osmanlı bürokrasisinde etkin ve Padişah Vahdettin'e yakın olan isimleri seçmiştir.²⁷⁶

²⁷³ TİTE, K-58, G-137, B137/2.

²⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi'nde Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin ayin töreni hakkında şunlar yazılmıştır: "Tarikat-i Salahiyyede bir mürid ve muhib kabulü ayini. Karilerimiz, elbette Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemelerin tafsilatını okuyorlardır. (Tarikat-i Salahiye), (İlâ-yı Vatan), (Müdafaa-i Hukuk-ı Kübra), (Tarikat-i Ekmeliye) gibi isimlerle zamane halifesinin riyaseti altında toplanan ve gayesi de sözde dinsizlerle mücadele, dini müdafaa olan bu tarikat veya cemiyetin mürid kabulü ayinleri hakkında mahkemeye vaki olan ifşaat hakikaten şayan-ı ibrettir. Tarikate mürid veya muhib kabul etmek için yapılan merasim ve ayinler İstanbul tarafında bir tekyede bir bezm-i nuşa nuş halinde cereyan eder imiş. Bu alem-i meyde, hazirun yere serilmiş minderlere bağdaş kurup oturur, el ve diz öpülür, kadehleri teati ederken öpüşürmüşler, saçlı, sakallı heriflerin sermest, bir halde bir elde rakı kadehi, diğerinde su bardağı veya bir pastırma parçası tütün, ispirto ve sarmaşık kokan salyalarını saçarak birbirlerini öpmeleri çok müstekreh bir manzara teşkil ettiğine şüphe mi var? Dini muhafaza ve dinsizlerle mücadele edeceklerin namaz ve niyaz yerine rakı ve şarap alemleri ile işe başlamaları, patlayınca kadar içmeleri bu heriflerin din nikabı altına saklanan ne dinsiz, imansız melunlar olduğunu isbat etmiyor mu? Masum ve saf halkı aldatmak için kendilerine dinin nigezbani süsünü veren bunların eğer dine biraz hürmetleri olsaydı sözde dini muhafaza için teşkil ettikleri bu cemiyetin celselerini dinin men ettiği ayş u nuş alemleriyle bir meyhane safasına döndürmezlerdi. Çok hacıların çıktı haçı zir-i bağalde! demişler. O vatan ve millet hainlerinin ayrıca birer din haini olduğu da riyakarane (Tarikat-i Salahiye)ismini verdikleri tarikatlarının bir (Tarikat-i Ayyaşiye) olduğuyla da tahakkuk etmiyor mu?" Bkz. Dini Bu Yolla mı Siyanet ve Müdafaa Edeceklermiş? Çok Hacıların Çıktı Haçı Zir-i Bagalde !.., *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1925, 1,2; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2018, 397,414; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 195.

²⁷⁵ Kamil Erdeha, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998, 93-94.

²⁷⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0033, 5 Ağustos 1341 (1935).

Cemiyetin “Üçler”inden olan Şerif Yahya Adnan Paşa’ya göre, eğer Kuva-yı Milliye başarılı olursa padişahı değersiz bir nesne gibi görecekler, İstanbul’u basit bir vilayet olarak telakki edeceklerdir. Bu nedenle Müslümanların bir çatı altında toplanması gereklidir.²⁷⁷ Kiraz Hamdi Paşa, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin amacını, İslam dünyasının kurtuluşuna çalışacak İslam farmasonluğu olarak tanımlamıştır. Bu nedenle *İttihat ve Terakki Fırkası*nın gizliliği, yeminli törenle fırkaya giriş taklit edilmek istenmiştir. Böylece bir yer altı örgütünün temeli atılmıştır.²⁷⁸

Cemiyet, *İttihad-ı İslam* düşüncesini savunmakla birlikte İngilizci bir politika izlemiştir. Buna göre öncelikle İslam dünyasındaki problemleri ortaya çıkarmak gereklidir. Bunun için de her yıl İslam ülkelerinin temsil edildiği bir kongre düzenlenmelidir. Yapılacak olan bu kongrelerin İslam birliğinin sağlanması için önemli bir adım olacağını iddia etmişlerdir. Halifenin siyasi ve dini önemi üzerinde duran cemiyet, halifelik kurumunun çevresinde toplanıldığında Müslümanlar arasındaki ayrımın ve çıkar kavgalarının sona ereceğini savunmuştur. İslam aleminin kurtuluş yolu *İttihad-ı İslam*’dır. Ankara İstiklal Mahkemesi cemiyetin İngilizleri destekleyen politikalarına da vurgu yaparak, cemiyetin kurulduğu tarihlerde İstanbul’da bulunan İngiliz temsilcileriyle cemiyet üyelerinin bağlantısı olduğunu ve bu bağlantı dolayısıyla İngilizlerin cemiyetin faaliyetlerinden sürekli olarak haberdar olduklarını ve desteklediklerini belirtmiştir.²⁷⁹

Cemiyet üyelerinden bazılarını ilk olarak Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye ve Filistin Cephelerinde bulunan ve savaşın sonuna doğru Fransızlar tarafından esir alınan²⁸⁰ Türk askerlerinin yanına Ankara’da kurulan hükümete karşı propaganda yapmak amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilen bir komisyonda görmektedir. Topçu Kaymakamı Muhyiddin Bey başkanlığındaki bu komisyon, askerlerin esir edildiği kampa gelerek İstanbul Hükümeti’nin teşkil ettiği fırkalara dahil olacakları serbest bırakacaklarını, Halifeye sadakat vaadinde bulunan askerleri İstanbul’a rahat içinde göndereceklerini, İstanbul’a gittikten sonra İstanbul Hükümeti’ne hizmet edeceklerini, İngiliz Hükümeti ile İstanbul Hükümetlerinin birlikte çalıştığını ve bu suretle İstanbul Hükümeti’nin fırkalarına girecek olanlara yüksek maaş vereceklerini söylemişlerdir.²⁸¹ Komisyon görevlileri buradaki askerleri sürekli Anadolu Hükümeti’ne karşı kışkırtmaya çalışarak, askerlere İttihat ve Terakki’nin ülkenin başına bir sürü felaket getirdiğini, Ferit Paşa’nın ise ülkeyi kurtuluşa götüreceğini saltanatı ve hilafeti kurtarmaktan başka çare kalmadığını ve hilafetsiz yaşamının kabul edilemez olduğunu uzun

²⁷⁷ TİTE Arşivi, K. 59, B. 39, 10 Teşrin Evvel 1337 (10 Ekim 1921).

²⁷⁸ “Tarikat-i Salahiye Hakkındaki Hüküm Tefhim Edildi”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925, 1.

²⁷⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0033, 5 Ağustos 1341 (1935).

²⁸⁰ Bu esirler Mısır, Kuveysna ve Seydibeşir gibi yerlerdeki kamplara gönderilmişlerdir.

²⁸¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0011, 24 Haziran 1341 (1925).

uzadıya anlatmışlardır. Bu teklifi kabul eden askerlere “*Hilafete, hanedan-ı hilafete, Ferid Paşa Hükümeti’ne sadakatten ayrılmayacağımıza ve verdikleri her vazifeyi kabul edeceğimize yemin ederiz vallahi billahi*” sözleri ile yemin ettirmişler ve kampta bulunup bu teklifi kabul etmeyen askerleri “*Siz memleketi düşkün bir vaziyette görüyorsunuz ve zannediyorsunuz ki memlekette para yoktur fakat bakınız bizi hükümet buraya gönderiyor. Her birimize böyle üç İngiliz lirası veriyor. Bundan başka bütün masrafımızı temin ediyor. Biz burada lortlar gibi yaşıyoruz, fakir olan bir hükümet bunu yapabilir mi? Siz eğer bu dediklerime muvafakat ederseniz size de verilecek para bize verilen paradan aşağı olmayacaktır.*”²⁸² sözleriyle baskı altında tutarak teşkilatlarına katmaya çalışmışlardır.²⁸³ Komisyon görevlileri kampta bulundukları sürece İngiliz kumandanının yanında kendilerine tahsis edilen bir yerde ikamet etmişlerdir. İngilizlerle birlikte kamptakileri tazyik altında bırakarak kendilerinin İngilizlerle iş birliği içerisinde olduklarını da kanıtlamışlardır.²⁸⁴

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti kurucusu Kiraz Hamdi Paşa, Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyetlere katılmış, yabancı istihbarat örgütleriyle iş birliği yapmıştır. Cemiyetin mütareke dönemindeki faaliyetleri açısından bakıldığında *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*, Kiraz Hamdi Paşa’nın yeni bir oyunudur. Bu kişi elinde gezdirdiği defterine Padişah Mehmet Vahdettin’den parasal yardım koparmak amacıyla istediği tanınmış isimleri cemiyetine üye olarak yazmış ve onlara Cemiyet nizamnamesine göre unvanlar vermiştir. Kiraz Hamdi Paşa, bu hareketinde başarılı da olmuş ve Padişah Mehmet Vahdettin, Kiraz Hamdi’yi kendisine yaver olarak atamıştır.²⁸⁵ Bu nedenle Kiraz Hamdi Paşa, cemiyet üyeliğine seçildiklerinden haberi bile olmayan birçok insanın tutuklanarak İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmasına sebep olmuştur.

Cemiyet, gizli ve siyasi faaliyetlerde bulunarak Anadolu’da gelişen milli mukavemeti kırmayı ve memleketin yabancı esareti altına girmesi pahasına da olsa Mehmet Vahdettin’in tahtını korumayı hedeflemiştir.²⁸⁶ Bu dönemde *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* amacının, hilafeti korumak ve yabancı işgallere karşı Müslüman dünyasını uyandırmak, İslam dünyasının kuruluşuna çalışmak olduğunu açıklamıştır.²⁸⁷ Bu amaçla Kiraz Hamdi Paşa, önce Afganistan, İran, Mısır gibi ülkelerin de içerisinde olacağı bir İslam birliği kurma düşüncesini Dağıstan Hükümet Reisi General Halilof’la paylaşmış ve Halilof’u bu birliğe davet etmiştir.²⁸⁸ Bunun

²⁸² TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0014, 24 Haziran 1341 (1925).

²⁸³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0015, 24 Haziran 1341 (1925).

²⁸⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0011, 24 Haziran 1341 (1925).

²⁸⁵ Mütareke Gayyasında, 150.

²⁸⁶ TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41, 15 Ağustos 1341 (1925).

²⁸⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G246_0015, 6 Haziran 1341 (1925).

²⁸⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0032, 21 Temmuz 1341 (1925).

yanında Halilof'a 1921 ilkbaharında üç yüz bin lira karşılığında Çerkes, Dağıstanlı ve Gürcülerden oluşan bir süvari fırkası kurması için başvurmuştur.²⁸⁹ Kiraz Hamdi Paşa, Halilof'a cemiyetin adını *İttihad-ı İslam* olarak bildirmiştir. General Halilof, İslam dünyasının yararına olacağını düşündüğü bu birliğe üye olmuştur ancak üye olduğu birlik aslında *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'dir. Hamdi Paşa, Halilof'a Padişah Mehmet Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşüşte aralarının açık olduğunu fakat perde altından iş birliği yaptıklarını ve Anadolu ile Vahdettin'in ortak amaçlar için çalıştığını, bu ilişkiyi saklamaktaki amaçlarının da düşmanların vaziyeti anlamamaları için olduğunu söylemiştir. Halilof, mahkemedeki ifadesinde Kiraz Hamdi Paşa'nın kuracağı bu süvari fırkasının Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olmayacağını Vahdettin'e hizmet edeceğini anlayınca teklifi reddettiğini söylemiştir. Halilof'un bu beyanına karşılık Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yapmış olduğu geniş tahkikat sonucunda kendisinin de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne bilerek üye olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Halilof, Kiraz Hamdi Paşa'nın birçok toplantısına katılmış ve Rusya'dan bu teşkilat için çok fazla Müslüman geleceğini belirtmiştir.²⁹⁰ Halilof, kendisine destek vermesine rağmen Kiraz Hamdi Paşa'nın bu hayali gerçekleşmemiştir.

Cemiyet üyeleri arasında Anadolu'daki birçok tarikat şeyhi ve Bektaşiler de yer almıştır. Kiraz Hamdi Paşa, Arnavutların desteğini almak için İstanbul'daki Arnavut binbaşılarının yardımını istemiş ve bu amaçla Polis Müdürü olan Tahsin'le beraber çalışmıştır.²⁹¹ Polis Müdürü Tahsin Bey, Arnavut kökenli bir kişi olup Türk düşmanlığı, Kuva-yı Milliye aleyhtarlığı ve Arnavut milliyetçiliği yapmıştır. 25 Mayıs 1921 tarihinde yapılan bir ayin-i cem sırasında Tahsin Bey "*Yaşasın Arnavutluk ve Kahraman Arnavutlar*" demesi üzerine cemiyetin içerisine bilgi almak amacıyla sokulmuş olan Topal Tevfik Baba, "*Müdür Bey şu hareketiniz şayan-ı teessüftür. Yaşasın İslamiyet ve Türklük demeliydiniz?*" demiştir. Bu sözler sonrası Tahsin, Tevfik Baba'nın üzerine yürüyerek, "*Bu herifi dışarıya atınız, yoksa dergâhu dağıtır ve bir daha ayak basmam.*" şeklinde tepki göstermiştir. Tevfik Baba bu şekilde toplantıdan uzaklaştırılmıştır.²⁹²

Cemiyet, Şerif Hüseyin'in hilafeti kazanma ve kendi adına Arabistan'da hutbe okutmak gibi teşebbüslerinden dolayı bir Arap birliği vücuda getirerek İstanbul'daki hilafet makamının devam etmesini sağlamak, halifeliği güçlendirmek ve İslam Birliği projesini gerçekleştirmek için milli ordunun İstanbul'a girmesinden yaklaşık bir buçuk ay önce Yahya Adnan Paşa'nın

²⁸⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0034, 21 Temmuz 1341 (1925); TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0034, 20 Temmuz 1341(1925).

²⁹⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0037, 21 Temmuz 1341 (1925).

²⁹¹ TİTE Arşivi, K.59, B.39, 10 Teşrinievvel 1337 (10 Ekim 1921).

²⁹² TİTE Arşivi, K. 64, B. 145; Fahri Maden, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Şahkulu Sultan Tekkesi ve Postnişinleri, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15/Haziran 2018, 176.

başkanlığında *Şark Kongresi* adında bir *Şürefa Kongresi* düzenlemiştir. Bu kongrede Erzurum eski milletvekili Hüseyin Avni, Kara Vasıf, Kara Kemal, Mersinli Cemal Paşa, eski Hicaz Polis Müdürü Hacı Refik Bey²⁹³, in yanında, Yahya Adnan Paşa, Şerif Zeyd, Şerif Ali Bey ve bir de Şerif Haşim Bey²⁹⁴, Harp kabilesinin şeyhi Ulyanülcebri, Emir Mesut ve diğer bazı şürefa da bulunmuştur.²⁹⁵

İstanbul'un İngilizler tarafından boşaltılmasından sonra Kiraz Hamdi Paşa ve cemiyetin asıl yöneticileri yurtdışına kaçmışlardır. 1923 yılında Romanya İngiliz postanesi kanalıyla İstanbul'daki cemiyet üyeleri ile ilişkilerini sürdürmüştür.²⁹⁶ San Remo'da Mehmet Vahdettin'in başkanlığı altında toplantılar yapılmış ve verilen kararlar sonucunda cemiyet daha şiddetli faaliyetlere geçmiştir.²⁹⁷ Romanya'da kongre çalışmaları yapmışlar ve Türkiye'de suikastler yapmaya, ihtilaller çıkarmaya karar vermişlerdir.²⁹⁸ Çalışmalarını, Teşkilat-ı Esasiyi yıpratmak suretiyle Cumhuriyeti yıkmak, hanedan ile "Yüz Ellilik"lerin ülkeye girip yönetime yeniden el koymalarını sağlamak üzerine toplamışlardır. Bu nedenle San Remo'dan başka Köstence, Atina, Selanik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve Bağdat'ta merkezler kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır.²⁹⁹ İçeride ise İstanbul, İzmir, Antalya ve çevreleriyle doğu illerini de faaliyet alanı olarak seçmişlerdir. Bunun dışında cemiyetin kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa yurtdışındaki üyelerle de sürekli görüşerek seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerdeki amacı yurtdışındaki muhaliflerle bir araya gelerek kırınglılıkları gidermek, başlıca muhalif grupları bir çatı altında toplamak ve Cumhuriyet idaresi hakkında olumsuz propagandalar yaptırmak ve Türkiye aleyhine toplantılar düzenlemektir.

Cemiyet, 1924 yılında Hilafetin kaldırılması üzerine Hilafet kurumunun yeniden ihyası için çalışmalara başlamıştır. Ayrıca memlekette aksi inkılap yapmak fikir ve emeliyle çalışarak memleketin idaresinin şer'i hükümlere göre yönetilmesini sağlamak ve halifeyi yeniden saltanatın başına getirmeye çalışmıştır.³⁰⁰ Güya İslam unsurunun menfaat ve hayrına çalışmak iddiasında bulunan bu cemiyete nizamnamesinde belirtilen özel merasim ile pek çok gayri

²⁹³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G019_0008, 6 Temmuz 1341 (1925).

²⁹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G017_0023, 6 Temmuz 1341 (1925).

²⁹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G019_0008, 6 Temmuz 1341 (1925).

²⁹⁶ Çukurova, *MM Grubu Haberalma*, 114.

²⁹⁷ Bu görüşmelerden bir tanesi de 1925 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yapılmıştır. Mehmet Vahdettin ile San Remo'da yapılan görüşmeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkili makamlarına Kiraz Hamdi Paşa bildirmiştir. Görüşmelerin yapıldığı tarih, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırıldığı döneme denk gelmektedir. Bu nedenle isyan da görüşmelerin konusu içinde yer almıştır. San Remo görüşmelerinin asıl amacı "Saltanat'ın iadesi" ve bunun yönteminin ne olacağıdır. Tarikat-i Salahiye ve Distolcüler davasının devam ettiği bir dönemde San Remo'daki konferansların kesilmediği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu görüşmeleri yakında takip ettiği görülmektedir. Bkz. Şaduman Halıcı, San Remo Görüşmeleri, Vahideddin, Bir İttihatçı ve Üç Yüz Ellilik, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

²⁹⁸ "Fesatçılar Kabinelerini Bile Hazırlamışlar!", Cumhuriyet, 23 Haziran 1925, 1.

²⁹⁹ TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41, 15 Ağustos 1341 (1925).

³⁰⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K025_D075-13_G162_0001. 15 Ağustos 1341 (1925).

Müslim de kabul edilmiştir. Mahkeme heyetine göre bu olay cemiyetin İslam menfaatlerine hizmetin asıl amacı olmadığını açıkça göstermektedir.³⁰¹ Cemiyetin üyeleri arasında gayri Müslimlerin olması aslında cemiyetin İslamcı bir cemiyet olmadığını, din ve siyaseti birbirine karıştırdıklarını da göstermektedir.

Cemiyetin gizli faaliyetleri yöneticilerin *Şeyh Sait İsyani*'na katılması ile ortaya çıkmıştır. İstanbul zaviyelerinde Anadolu'da karışıklık çıkarmak ve *Şeyh Sait İsyani*'nın ülkenin her tarafına yayılmasına yardımcı olmak amacıyla çaba harcayan Tarikat-i Salahiye Cemiyeti, bu isyana yabancı orduların katılmasını sağlamak için bölgeye elçiler göndermiştir. Ayrıca bazı yabancı memurlara teklif edilmek üzere bir harp planı da hazırlamışlardır. Elde edilen dosyalarda "507" numaralı vesika suretinde bulunan plana göre; Karargâh Halep. Bir numaralı sevk noktası Urfa, bunun hedefi İzoli'dir. İzoli Geçidi elli kişilik bir müfreze tarafından tutulur ve mahallinde kuvvet kazanır. İki numaralı sevk noktası Resülayn, hedefi ise Diyarbakır'dır. Büyük kuvvet Resülayn'den ve Siverek üzerinden Diyarbakır'a sevk olunur. Birinci cephe: Kemah-İzoli Siverek hattı ve Fırat nehrinin doğu yönü. Burada teşkilat ikmal edildikten sonra hedef Kayseri olmalıdır. İkinci cephe: Yozgat, Kayseri hattı ve Kızılırmak'ın doğusundaki arazidir. Burada toplandıktan sonra hedef Ankara olacaktır.³⁰²

Daha sonra *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin yöneticileri Merkezi Macaristan'da bulunan "Distol"³⁰³ adındaki hayvan ilacı müessesesi vasıtasıyla ilacın satışını elde etmişler ve köylerdeki "koyun hastalığı"nı bahane ederek Anadolu'da geniş sahalar içinde köyden köye dolaşarak halkı Cumhuriyet aleyhine kışkırtmışlar, Padişahın geri gelmesi düşüncesine sevk etmek için propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Cemiyet üyeleri halk arasında "*Ankara Hükümeti*"ni devirmek, hilafet ve saltanatı yerleştirmek ve güya dağılmaya yüz tutan İslamiyet'i kurtarmak amacıyla Vahideddin'in başkanlığı altında İstanbul'da, Arabistan'da, Mısır'da şubeler bulunduğu ve cemiyete dahil olacak her ferdin İslamiyet fedaisi olduğu ve cemiyete dahil olabilmek için birtakım merasimlere tabii tutulduğunu, cemiyetin gizli tutulması ve cemiyet hakkında asla bilgi verilmemesi gerektiği bu cemiyete yeminle dahil olunduğu birçok

³⁰¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0019. 21 Temmuz 1341 (1925).

³⁰² TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, SN.: 85, EN.: 41, 15 Ağustos 1341 (1925). *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925, s.2. EK 1.

³⁰³ Kelebek hastalığı, bataklik ve su birikintilerinin yoğun olduğu bölgelerde otlatılan hayvanlarda sürü veya mera hastalığı olarak görülen önemli ve yaygın bir paraziter hastalıktır. Hastalığa neden olan parazitler sığırlar yanında koyun, keçi gibi ruminantlar başta olmak üzere insan dahil birçok memelide görülür. Konaklarının karaciğerinde yerleşim gösterirler. Karaciğer dokusunda genç parazitlere safra yolları ve safra kesesinde de olgun parazitlere rastlanır. Distol ise kelebek hastalığını tedavi ve imha için Avusturya kimyagerlerinden Mösyö Marke tarafından ihtiva edilmiş bir ilaç şirkettir. Distol müessesesi aslında millet aleyhine kurulmuş bir müessese olmamakla beraber Tarikat-i Salahiye ile alakadar olan eşhas bu müessese vasıtasıyla iş görmüşlerdir. Bkz. <https://hayvancilik.mehmetakif.edu.tr/upload/hayvancilik/82-form-557-94778336-buyukbas-hayvanlarda-bulasici-hastaliklar.pdf>; İM_T3_K041_D075-73_G1167_0013.

eski paşanın ve saltanat üyelerinin bu cemiyete dahil olduklarını” anlatarak halkı kendilerine çekmeye çalışmışlardır.³⁰⁴

Kemaliye İbrahim’in kahvesinde³⁰⁵ toplanan cemiyet üyeleri burada planlarını yaparak yurt dışındaki ekip ile sürekli temas halinde olmuştur. Distolcü emekli Yüzbaşı Nuri ve eski yüzbaşılardan olan Nihat, askerlikten ihraç edilmiş olan Osman, adındaki kişilerin askeri sevkıyat gibi konularda yabancılara casusluk yapmakta oldukları da elde edilen mektuplardan anlaşılmıştır.³⁰⁶ Cemiyet üyeleri 1925 yılında tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmışlardır.³⁰⁷

3.3. Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti’nin Nizamnamesine Göre Teşkilat Yapısı ve Yapısal Özellikleri

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’nin nizamnamesi incelendiğinde, aslında siyasi bir cemiyet olmasına rağmen tarikatçı ve masonik bir düzene göre teşkilatlandığı görülmektedir. Buna göre *Tarik-i Salah*’ta en büyük paye *Hilafet-i İslamiye*’ye verilmiştir. Ondan büyük mertebe yoktur. Halifeye *Üstad-ı Azam* ve *Halife-i Mufahham* denilmiştir. *Tarik-i Salaha* mensup kişiler İslam büyüklüğü, hükümdarlar, şahlar ve padişahlar mertebesinde sayılmışlardır³⁰⁸.

Tarikat-i Salahiye’nin Piri, Padişah Mehmet Vahdettin olarak kabul edilmiş ve kendisine “*Gavs-ı Azam*” unvanı verilmiştir. Cemiyetin Meclis örgütlenmesi, yönetim kadrosu hiyerarşik bir sistemle “*Kırklar*”, “*Yediler*” ve “*Üçler*” şeklinde yapılmıştır. Nizamnamede “*Üçler*”in “*Yediler*” arasından, “*Yediler*”in de “*Kırklar*” arasından seçileceği belirtilmiştir. Cemiyeti yöneten meclisin adı “*Kırklar*” meclisidir. Bu meclisin üzerinde “*Yediler*” Meclisi ve onun üzerinde de kesin kararların verildiği “*Üçler*” Meclisi bulunmaktadır. Bu teşkilata “*Rical El Gaib*” veya “*Süeda*” denilmiştir. Eğer Gavs ölürse yeni Gavs seçimini “*Üçler*” yapabilir.

³⁰⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0009. 8 Temmuz 1341 (1925).

³⁰⁵ Nihat, Kemaliye İbrahim’in kahvesi hakkında şu bilgileri vermektedir: İttihat ve Terakki Fırkasıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası münakaşa ettiği zaman da o kahveye Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları gelirmiş, orada otururlar kalkarlarmış. Binaenaleyh bu kahvenin ismine ya İttihatçılar yahud kendileri Muhalifler kahvesi derler. Bu İttihat’la Hürriyet ve İtilaf’ın oyun oynadıkları zamandı. Orada bir de kahveci varmış, o da gelene safa geldin, gidene uğurlar olsun bereket versin dermiş. Sonra mürur-ı zamanla İttihat dağılmış, İtilaf dağılmış. Yalnız ortada falan bir şey varsa o da (Muhalifler Kahvesi) ismidir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G007_0026.

³⁰⁶ Nihat’ın “*Bizim gaye ve maksadımızı mesail-i hariciye halledecektir. Merkezi içtima ve konferans ne hal kesbediyor. Antalya’da ecnebi konsolos olarak İtalya’nın vardır. Bunlara yavaş yavaş yanaşıyorum. Bundan böyle malumat ve müşahedâtımı iş’ar edeceğim*” cümlelerini içeren raporu mahkeme heyeti tarafından casusluk faaliyeti yaptığına dair yeterli bir delil olarak görülmüştür. Bkz. İM_T3_K021_D075-1_G001_0066.

³⁰⁷ TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, SN.: 85, EN.: 41, 15 Ağustos 1341 (1925).

³⁰⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0001.

“Üçler”den birinin ölümü ve eksikliği halinde “Yediler”den birinin “Üçler”e terfi hakkı “Yediler”e aittir. “Yediler”in eksikliği ise “Kırklar”dan tamamlanır³⁰⁹.

Tarikat-i Salahiye’de dokuz mertebe bulunmaktadır ve her bir mertebenin üyeleri sadece bir üst sınıfın üyeleri tarafından tanınır. Her üç sınıf bir mertebe oluşturur. Bu mertebeler *Salah-ı Hal*, *Salah-ı Nefs* ve *Salah-ı Tam*’dır. *Salah-ı Hal* mertebesi; *Hadim*, *Mürşit* ve *Sai*’lerden³¹⁰, *Salah-ı Nefs* mertebesi; *Kâşif*, *Vakıf* ve *Arifler*’den³¹¹, *Salah-ı Tam* mertebesi; *Muallim*, *Muhakkik* ve *Mürşit* veya *Şeyhler*’den³¹² oluşmuştur. Tarikat-i Salahiye’nin yolunda olan her kişi bir mertebedeki görevini bitirmeden diğer mertebeye geçemez. *Salah-ı hal* sınıfına mensup olanlara demirden, *salah-ı nefis* sınıfına bakırdan ve *salah-ı tam* sınıfına nikelden alametler verilmiştir. Bu alametler, askeri veya sivil elbiseler üzerinde ve tam kalbin üstünde durur. *Salah-ı tam* sınıfı cemiyet ayini sırasında ve merasim sırasında renkli kurdeleyi omuzdan çapraz asar³¹³.

Nizamnamede Cemiyetin özel gününün 9. Ayın 19’u olduğu belirtilmiştir. Kuruluşunu takip eden her Eylül ayının 19. günü cemiyet üyeleri toplantıya davet edilerek, cemiyetin yıllık faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş ve sonrasında ayin düzenlenmiştir. İstiklal mahkemesi iddianamesinde, Cemiyetin kuruluş tarihi olarak nizamnameden hareketle 1920 senesinin Eylül ayı gösterilmiştir.³¹⁴

³⁰⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0005.

³¹⁰ *Hadim*: 17 yaşına giren her Müslüman bu mertebeye tarikata katılabilir. Zaviyeyi koruyabilmek için kuvvetli olmak zorundadır. Sağlık kurallarına riayet etmelidir. Ata binmeyi, spor yapmayı ve silah kullanmayı bilmelidir. 3 sene içerisinde Tarikat içerisindeki hal, tavır ve hizmetleri dikkate alınarak Mürid derecesine yükselebilir.

Mürid: Hadim sınıfında olanlara ağabeylik eder. Zaviyelerin görevleri dahilinde dinin gelişmesi için çalışır. 1 sene bu görevde kaldıktan sonra Sai derecesine yükselebilir.

Sai: Memalik-i İslamiyenin belirlenen mahallerinde dolaşarak mensup olduğu zaviye ve dergâh vasıtasıyla Asitane’ye rapor hazırlar. Köy okullarında öğretmenlik yapmak ve halkı bilgilendirmek görevidir. Hizmet süresi 5 yıldır. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0005.

³¹¹ *Kâşif*: İstihbarat faaliyetlerinde bulunur. Tarikata hizmet edebilecek uygun isimlere Tarikata katılması için telkinlerde bulunur. Kaşiflerin istihbarat faaliyetleri için her türlü şekle girmesine müsaade edilmiştir. Görev süresi 3 yıldır. Başarı ile tamamlayanlar bir üst mertebeye geçebilirler.

Vakıf: Kaşiflerin vermiş olduğu bilgilerin doğruluğunu incelemekle görevlidirler. Görev süresi 1 yıldır.

Arif: Kâşif ve Vakıfların vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda Şeylere rapor sunar. 3 sene kusursuz görev yaptıkları takdirde bir üst mertebeye yükselirler. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0005.

³¹² *Muallim*: Muallim misyonerlere eş değerdir. Bir misyoner nasıl çalışıyorsa, Muallim de o şekilde çalışır. Diğer dinlere mensup kişileri ikna etmek ve bu doğrultuda okullar açmakla görevlidir. 5 yıl süre ile bu görev ifa edilir. *Muhakkik*: Misyoner reislerine eş değerdir. Devlet memuru olamaz. Eğer memur ise görevden çekilir. İslam aleminin gelişmesi için fikirlerini Asitane’ye bildirmekle yükümlüdür. Hak yolunu gösterme konusunda yoğun faaliyet gösterirler. 3 sene bu görevi yaptıktan sonra, Tarikata girişinin 28. yılına girdiklerinde Mürşid veya Şeyh mertebesine yükselmeyi hak ederler. Tarikatta iyi hizmette bulunan ve 40. yılına giren kişiler Şeyh Kâmil unvanı alır. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0005.

³¹³ Tarikat-i Salahiye’ye mensup olanlara ait demir, bakır ve nikelden üretilen bir de kurdele yapılır. Kişinin mertebesi yükseldikçe bu kurdele daha sonra başka madenlerden veya inci, elmas, yakut, kıymetli taşlarla da yapılabilir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0005.

³¹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0033, 5 Ağustos 1341 (1935).

Cemiyet üyelerine “*Salih*”, tümüne ise “*Süleha-yı Ümmet*” adı verilir ve sadece 9. mertebeye erişen kişiler Meclislere üye olabilir. Zaviye şeyhinin unvanı “*Şeyh-i Kâmil*”dir. Şeyh derecesinden sonra “*Şeyh-i Kâmil Üstat ve Üstad-ı Azam*” dereceleri vardır.

Tarik-i Salahın işareti “441” rakamıdır ki bu rakam “*DAD*” kelimesine karşılık gelir. Bunun anlamı da Adalet demektir. Asitane’nin işareti “*AS*”, Dergâhın işareti “*DR*”, Zaviyenin işareti ise “*Z*” harfleri ile gösterilmiştir. Tarik-i Salahın sembollerinden biri “9” rakamıdır. Dokuz derece, dokuz görevli, dokuz isim, dokuz tekbir anlamına gelir. “441” rakamı ($4+4+1=9$), cemiyetin 9. ayın 19’unda kurulduğunu gösterir.³¹⁵

Tarikat-i Salahiye içerisinde oldukça detaylı bir örgütlenme ve hiyerarşik düzen mevcuttur. Tarikat-i Salahiye üyeleri toplantılarını *Asitane*, *Dergâh* ve *Zaviye* adı verilen mekânlarda gerçekleştirmiştir. Cemiyetin merkezi ve toplanma yerinin en büyüğüne “*Asitane*”, ikinci derece olana “*Dergâh*” ve üçüncü derecedekine de “*Zaviye*” adı verilmiştir. Cemiyetin merkezi Asitane’de, 9 mertebeyi de kazanmış yani Şeyh derecesine ulaşmış kişilerden oluşmaktadır. Asitane içerisinde, *Heyet-i İrşadiye*³¹⁶, *Heyet-i Faale*³¹⁷, *Heyet-i Murahhasa*³¹⁸ olmak üzere üç kurul bulunmaktadır. Asitane’nin reisi *Şeyhi Kâmil*’dir. En yüksek derece İslam halifesine aittir. Asitane’nin işareti (*AS*)’dır. Bu kelime esas manasına gelmektedir. Tarikat-i Salahiye’ye bağlı dergâhların işareti ise (*DR*)’dir. Güzel eser manasına gelmektedir. Zaviyeler de (*Z*) işareti ile gösterilir. Zevallahu Feyzuhu manasına gelmektedir.

Asitane, ayda bir kere özel olarak toplanır. Bunun haricinde altı ayda bir kere de dergah ve zaviyelerin Şeyh ve Mürşit payelerine sahip üyeleri toplanarak altı aylık zaman içerisindeki gelişmeyi, dul ve yetimlere yapılacak yardımı, genel mali durumu, hasenat sandığının bilançosunu Asitane heyetine sunar. Asitane’de her yıl Cemiyetin kuruluş günü olarak kabul edilen 19 Eylül’de bir toplantı düzenlenir. Cemiyete mensup tüm üyeler bu toplantıda bir araya gelerek, Tarikat-i Salahiye’nin bir yıl içerisinde yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi alır.

Tarikat-i Salahiye nizamnamesinde zaviyeler hakkında detaylı açıklama yapılmıştır. Zaviyelerin özellikleri, gelir ve gider bilgileri, burada bulunan mertebeler ve görevleri, yapılacak toplantı ve ayinlerin hangi şartlar altında düzenleneceği, cemiyete kabul ve yükselme merasimlerinin kuralları belirtilmiştir. Tarikat-i Salahiye’ye mensup ve Osmanlı Devleti sınırları

³¹⁵ Tamer Ayan, Uğur Özcan, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti (1920-1925)*, Mimar Sinan Dergisi, 9.

³¹⁶ *Heyet-i İrşadiye*, yol gösterici kuruldur. Alim ve fazilet sahibi ulemadan siyasilerden yazarlardan ve tarihçilerden oluşan 12 üyeli bir heyettir ve salah-ı tam sınıfına yükselirler. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0006.

³¹⁷ *Heyet-i faale*, yöneticilerden oluşur ve faaliyetleri düzenleyen kuruldur. Kırklardan ve salahın ikinci sınıfından meydana gelmiştir. Tarikat-i Salahiye ve İslamiyet için çalışırlar. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0006.

³¹⁸ *Heyet-i murahhasa*, temsilciler kuruldur. Bütün önemli İslam alemi ve dergahlara mensup üyelerden oluşur. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0006.

içerisinde bulunan zaviyeler, dergâhlara, dergâhlar da Asitane'ye bağlıdır. Ancak zaviyeler Asitane'ye yakın ise onlar da direkt Asitane'ye bağlı olurlar. Osmanlı dışındaki zaviyeler ise 9 payeli sülehadan oluşan bir dergâha bağlanırlar. Böyle bir dergâhı bulunmayan zaviyeler direkt olarak Asitane'ye bağlı olurlar.

Her zaviyenin bir aydınlatma, doğru yolu gösterme (irşat) heyeti vardır. Her zaviye önemli sorunlarla ilgili kararları ve hesap durumlarını Asitane'ye düzenli olarak bildirmek zorundadır. Zaviyeler Asitane'den veya bağlı oldukları Dergâhtan gelecek her türlü emirlerin yerine getirilmesi için çalışırlar. Zaviyelerde 9 görevli bulunmaktadır. Bunlar; *Mürşid veya Şeyh, Ser-tarik, Nakib, Hatip, Kâtip, Emin-i hasenat, Meydancı, Mubassır ve Rehber (Delil)*'dir³¹⁹.

Zaviye görevlileri, Tarikat-i Salahiye'nin etkinliğini arttırmak, yeni üyeler bulmak ve İslam dinini yaymak amacıyla yeni zaviyelerin açılması için çalışmışlardır. Bunun için özellikle köylerde örgütlenmeyi sıkı tutmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla iletişim halinde ve etkin oldukları köylerdeki köy camilerini zaviye merkezi olarak kullanmışlardır. Bu örgütlenme çerçevesinde, köydeki imamlar mürid derecesine sahiptir. Köyün ağası, muhtarı ve öğretmeni köyün heyet-i salahiyesini oluşturur. Köy halkı ile iletişimi arttırmak için Cuma namazı çıkışları merasim yapılır³²⁰.

Tarikat-i Salahiye'nin örgütlenmesi, zaviyelerin kurulması, düzenlenen toplantı ve ayinler cemiyet için büyük bir masraf oluşturmaktaydı. Cemiyet'in nizamnamesinde bu masrafların nasıl karşılanacağı, nereden gelir elde edileceği de yer almaktadır. Nizamnameye göre cemiyetin gelirleri; cemiyete girerken kabul töreninden sonra alınan giriş hediyesi,

³¹⁹ *Mürşit* – *Şeyh*, zaviyenin reisidir. Toplantıları açar, iş ve işlemler ile sülehanın müzakerelerini idare eder, merasim ve kutlamaları yerine getirir, şikâyetleri araştırır, zaviyenin maddi manevi tüm olaylarından sorumludur.

Ser – tarik derecesinde olanlar salah-ı nefis sınıfının durumu, disiplini ve konuşmasından sorumludur. Bu sınıfa dahil olanlar toplantı esnasında konuşmak isterlerse Şeyhten ser-tarik vasıtasıyla izin alabilir.

Nakib derecesinde olanlar salah-ı hal sınıfının düzenini gözetim altında tutar ve bu sınıfa mensup olanların maruzatlarını şeyhe bildirirler.

Hatip derecesinde olanlar toplantılarda doğacak sorunlar hakkında görüş bildirir ve sulehayı aydınlatıcı konuşmalar yapar. Cuma günleri okunacak hutbeleri hazırlar. Hatipler büyük ilim sahibi ve üstün kişilerden seçilir.

Kâtip, zaviyenin bütün toplantılarını, konuşmalarını zapta geçirir. Bir önceki toplantı tutanaklarını okuyarak Şeyhe onaylatır. Ayrıca zaviyenin bütün haberleşmesini Şeyhin emri ile yerine getirir.

Emin-i hasenat, zaviye üstlerinin onayı ile gelir ve masrafları deftere kaydeder. Her ay hesapları ve hesap içeriklerini Şeyhe onaylatır.

Meydancı, toplantının yapıldığı yerde yabancıların olmamasına dikkat eder.

Mubassır, toplantı yerinin dış kapısında görevlidir ve içeri yabancıların girmemesine dikkat eder.

Rehber – Delil, zaviyede yapılacak ziyaret, kabul ve törenlerde yapılacak işlere bakar. Tarikata girecek adaylara kabul merasiminde yardım eder, tören usulü hakkında bilgi verir, zaviyede toplanacak yardım için yardım kesesini gezdirir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0009.

³²⁰ Köy imamları mensup olduğu nahiyedeki zaviyelere bağlıdır ve zaviyenin şeyhi ile haberleşmede bulunur. Hatta bazı olağanüstü haller hakkında Asitane'ye maruzatta bulunabilir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0012 – 0013.

sülehanın teberruları, her celse sonunda gezdirilen hasenat kesesinden hasıl olan meblağ ve mensup zenginlerin adak, zekat, sadakaları ve düğün masraflarından ayrılacak ihtiyari hediyelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda köylerde bulunan zaviyelerde, Cemiyete katılan her köylü giriş için bir mecidiye, her ay sonunda da beş kuruş öder böylece zaviye giderleri karşılanırdı. Ayrıca yazarların, kitap hasılatı sayfa sayısının %5'i nisbetinde bağış kabul edilmekteydi. Zaviyenin giderleri ise sülehanın felaket zamanlarında imdadına yetişmek, biçare, hasta, sakat olanlara güç vermek, onları tedavi ettirmek, yetim ve dul kadınlara bakmaktır. Kâşif ve seyahat eden mürşitlerin masraflarını karşılamaktadır³²¹. Bilanço tasdikinden sonra kalan para Asitane'ye veya dergâha takdim edilmektedir.

Osmanlı sınırları içerisinde bulunan zaviyelerde her hafta düzenli toplantılar yapılır. İhtiyaç durumunda ise birden fazla toplantı düzenlenebilir. Bu toplantılarda Şeyh ilk olarak “*Allahü Ekber*” diyerek üyelerin dikkatini çeker ve aynı zamanda toplantının başladığı bildirilmiş olur. Toplantının devamında Şeyh, Ser-tarik'ten sülehanın emniyette olup olmadığını sorar. Emniyette cevabını alırsa toplantı, bir önceki toplantıda konuşulanların okunması ile devam eder. Daha sonrasında ise gündemdeki konular tartışılır ve kabul edilen konular hakkında sülehanın fikri sorulur. Sülehanın konuşmasının ardından Hatip görevinde bulunan kişi tarafından tarikin genişleme ve gelişmesini, İslam hakkında ne gibi bilgiler edindiğini anlatılır. Toplantının sonunda ise sülehanın teklifleri alınır ve bağış toplanır.

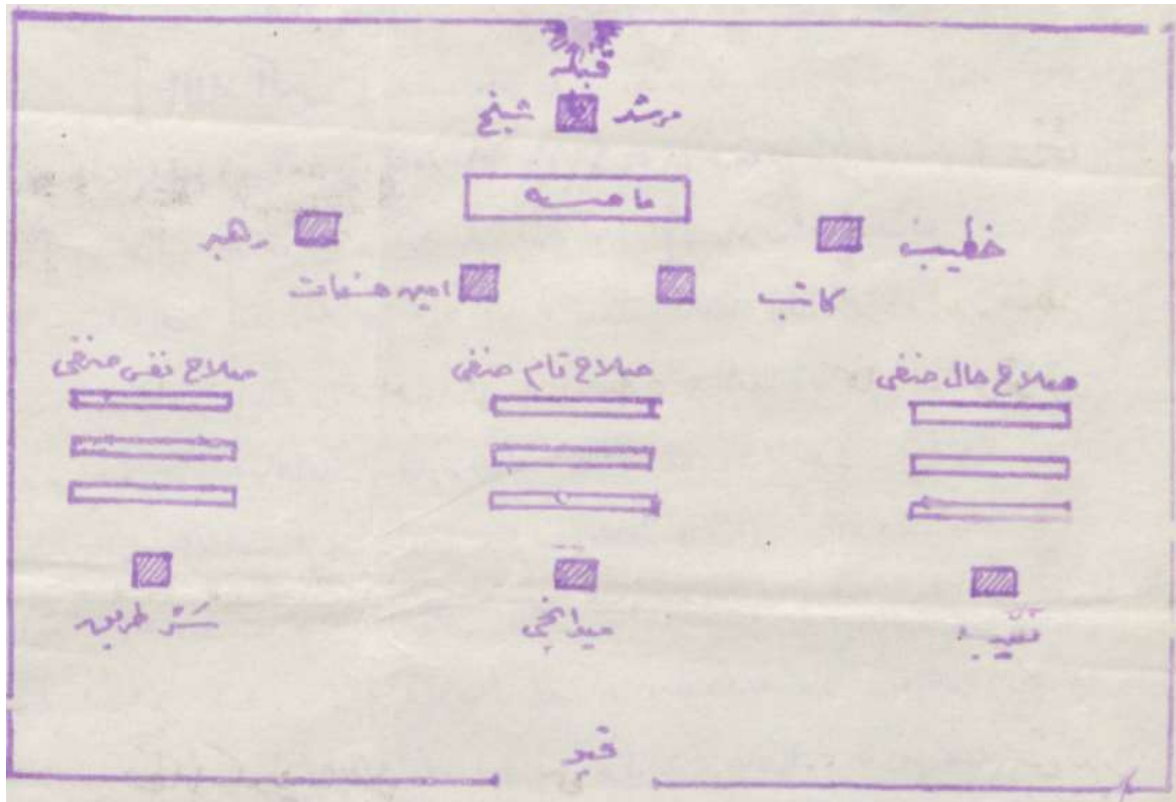
Zaviyelerde toplantılar gibi düzenli olarak ayinler de yapılırdı. Bu ayinler yine Şeyhin “*Allahü Ekber*” demesiyle başlar ve bütün sülehanın ayağa kalkıp kıbleye dönerek 9 kere tekbir getirmesiyle devam eder. Sonrasında ise dualar okunur ve tüm müminler adına Allah'tan İslam'ın yükselmesi dilenerek sona erer³²².

Zaviyede gerçekleşen toplantılar ve ayinlerde belirli bir oturma düzeni bulunur. *Mahfel-i Mukaddes* olarak adlandırılan toplantı alanında, Salah-ı Tam sınıfı, kapıdaki Meydancı'nın önünde, solunda Salah-ı Hal sınıfı, sağında ise Salah-ı Nefs sınıfı olmak üzere Kıbleye doğru otururlar. Şeyhin oturduğu mahallin arkasında levhalar bulunur, bunlardan aşağı kısımda olanları değiştirilebilir niteliktedir. Diğer üç duvarda da resimler, haritalar, hadisler, güzel sözler yer alır. Kible tarafında bulunan duvarda en yükseğe “*Lailahe İllallah Muhammedün Resulullah*” yazılı levha bulunmaktadır. Bu levhaların altında *Kasım, Tahir, Tayyib, Abdullah,*

³²¹ Tarikat-i Salahiye içerisinde her sene hac mevsiminde Şeyh ve Muallim ve Muhakkik derecesindeki sülehadan murahhaslar tayin ederek Mekke ve Medine'ye gönderirler. Bunların vazifeleri kendilerine verilen talimat ile tayin olunur. Heyetlerin üyeleri Alimler, bilginler, yazarlar, doktorlar, İslam filozofları, diplomatlardan oluşup yukarıdaki rütbelere seçilirler. Bunların hepsinin masrafı Asitane'den ve dergahlardan karşılanır. Asitane ve Dergâh heyetleri her sene yapacakları işler hakkında Mekke ve Medine'de ser-tarik vasıtasıyla görüşürler. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0015 – 0021.

³²² TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0013 – 0021.

İbrahim, Zeynep, Emine, Ümmügülsüm, Fatımatü'z-Zehra isimleri yazan başka bir levha bulunmaktadır. Bu dokuz isim sülehanın dokuz derecesinin her birine aittir³²³.

Şekil 1. Toplantılar ve ayinlerde oturma düzeni³²⁴

Tarikat-i Salahiye içerisinde yapılan toplantı ve ayinlerde üyelerin birbirlerini tanımaları için belirli işaret (sır) ve şifreler vardır. En küçük mertebeden en büyük mertebeye kadar tüm üyelerin bileceği işaret selam işaretidir. Büyük derecede olanlar mertebesine ait işaret ve sırlarını alt derecede olanlara katiyen söylemeyeceklerdir. Söylerse ceza verilir. Yardım işareti veren üye, o mahalde bulunan üyenin malen, bedenlen ve nüfuzen imdadına mazhar olur. Tarikat-i Salahiye'nin sırrı işaret gibi şifhahen telkin olunur. Katiyen yazılmaz son derece gizli tutulur. Cemiyete hıyanet eden kendine verilmiş görevleri yerine getirmeyen tard olunur. Lanetlenir sırrı ifşa eden imha olunur. Tarikat-i Salahiye'nin sırrı da işareti gibi şifhahen söylenir kesinlikle yazılmaz son derece ketum tutulur³²⁵.

Toplantılarda ve ayinlerde üyeler karşılaştıkları zaman birbirlerine selam verir. Ancak selamlaşmanın ardından iki üye şüpheye düşerse, kesin olarak cemiyet üyesi olduklarının anlaşılması için belirli bir ritüel vardır. Bu durumda ilk selam veren şahıs “*Ak*” der ikincisi “*Lam*” diye devam eder. Bunun üzerine birincisi “*Sin*” deyince ikincisi “*Mim*” diyerek

³²³ TBMM Arşivi, İM T3 K026 D075-17 G241 0012 – 0021.

324 TBMM Arşivi, İM T3 K026 D075-17 G241 0011.

³²⁵ TBMM Arşivi, İM T3 K026 D075-17 G241 0011 – 0021.

kelimeyi tamamlar. Bu harflerin ebced hesabındaki karşılıkları Elif 1, Lam 30, Sin 500, Mim 40 olarak değerlendirilirse bu rakamların toplamı bize Hz. Muhammed'in doğum tarihi olan 571 yılına denk gelmektedir. Bu durum sadece ilk mertebe olan Hadim sınıfı için geçerlidir. Üst mertebelere geçtikçe işaret ve kelimeler değişir³²⁶.

Tarikat-i Salahiye üye sayısını arttırabilmek için örgütlenmeye oldukça önem vermiştir. Ancak üye kabulü için belirli kıstaslar mevcuttur. Tarike katılacak kişi öncelikle "*Lailahe illallah Muhammeden Resulullah*" diyen bir Müslüman olmalıdır ancak mezhep ve ırk farklılıkları üyelik için engel teşkil etmez. Üye olmak için Müslüman olmak şartı olmasına rağmen cemiyette gayrimüslimler de bulunmuştur. Örneğin Şeyh Fuat'ın Tekkesinde, Tevfik Baba tarafından Misaidis isminde Hristiyan birisinin cemiyete giriş töreni yapılmıştır. Törende masanın üzerine su, toprak, kılınç, rovelver konulmuş ve bunları bir çarşafa sararak telkinatta bulunmuşlardır. Cemiyete giriş töreni nizamnamede gibi gerçekleşmiştir. Aynı zamanda yine Avrupa ile irtibatı sağlamak için Hristaki adında başka bir gayrimüslimi de cemiyete üye olarak görmekteyiz.³²⁷ Bu kişilerin cemiyete üye olmaları cemiyetin aslında İslam birliğini gerçekleştirmek için çalışmalar yaptıkları konusunda samimi olmadığını göstermektedir. Bunun yerine bu kişiler yurt dışı bağlantıları kurarak ülke aleyhine çalışmalar yapmışlardır.

Tarike katılacak kişinin iyi ahlaklı olması, boş konuşmaması, yalan söylememesi, alaycı, savurgan olmaması gerekir. Tarike girecek kişinin amaçları tarikin hayrına değilse, ıslah edilmeleri için tarike katılabilirler ancak sürekli kontrol altında tutularak kendilerine işaret ve sırlar verilemez ve müzakerelere katılamaz, sadece ayinlere iştirak edebilirler. İslam dinini seven, hürmet edip yayılmasına ve kuvvetlenip gelişmesine çalışan Salih, Tarikat-i Salahiye'nin en şerefli evladıdır. Bu nedenle çeşitli cemiyetlere mensup olan süleha da kendi yollarına devam etmek üzere Tarik-i salaha katılabilirler. Bunlar haricinde, haricilerle gizli görüşmeler yapanlar ve casusluk yapmaları muhtemel olanlar kesin teminat alınmadan tarike kabul edilemez, tarik-i salaha rehbersiz, kefilsiz girilemez, girildikten sonra çıkılamaz. Tarikat-i Salahiye'nin amacı Müslümanlar arasında münasebet tesis etmek, haberleşme sağlamak, hak ve adaleti geliştirmek, sanat, iktisat, ticaret gibi alanlarda iş birliği sağlamaktır.³²⁸

³²⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0018 – 0021.

³²⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0021, 21 Temmuz 1341 (1925).

³²⁸ Özetle dört bir cihanda İslam dinini yaymak ve İslam medeniyetini geliştirerek "İnnemel mu'minune ihvetun fe aslihu beyne ehavaykum vettekullahe leallekum turhamun." ayet-i kerimesine bağlı olan kişiler azaldığı için bu zamanda Allah'ın bu emrini bütün samimi maneviyatı ile ortaya koymaya çalışacak ve bu ayet-i kerimenin uygulandığını, devam ettirildiğini görecektir. Bunun için Müslümanlar arasında karşılıklı ilişkileri geliştirmek, denetlemek amacıyla bir "Şebeke-i Teftişye Teşkilatı"na lüzum görülmüştür. Bu şebeke heyetinin "Zabita-i Ahlakiye" veya "İrşad-ı Müslimin" gibi isimlerden birini alması uygun görülmüştür. Bu suretle teşkil edilen "Şebeke-i Teftişye Teşkilatı"nın en önemli işlerinden birisi nüfusun çok olduğu yerlerde ekonomik ve medeni durumlar da göz önüne alınarak zaviyeler açmaktır. Bu zaviyeler oradaki Müslümanların ilmen, ebeden, ahlaken ve iktisaden gelişmesine ve mutlu olmasına yardımcı olacaklardır. Bu görev sayesinde "Kade'l-fakru en yekune küfran" emrinin haber verdiği şekilde İslam ahlakını sarsıp mahvetmek ihtimalinden uzak

Tarikat-i Salahiye'ye katılması için karar verilen kişi için de bir tören düzenlenir. Bu törene Muamele-i Tesdiye denilir. Tarikat-i Salahiye katılacak üye Rehber (Delil) vasıtasıyla zaviyeye getirilir. Zaviyede Şeyhin önüne çıkartılır ve kendisini tanımak, amacını anlamak ve hayatı ile ilgili bilgiler almak için sorular sorulur³²⁹. Şeyhin huzurunda gözleri kapalı bir şekilde belirli ritüeller gerçekleştirildikten sonra kişinin gözü açılır ve yemin etmesi istenir. Kişi yeminini tamamladıktan sonra ise zaviyede bulunanlarla birlikte ayin yapılır³³⁰. Ayinin ardından kişinin bilmesi gereken işaret ve cemiyet sırları kendisine öğretilir. Son olarak ise tebrik merasimi yapılır ve burada yeni üyeye uhuvvetname verilir³³¹.

durulacaktır. Fakat görevlerde ciddiyet, ketumiyet, ağırbaşlılık, muhabbet, samimiyet gibi faziletleri esirgemeden Gavs, Üçleri, Yedileri ve Kırkları, Kırklar da Salah-ı Tam sınıfındakileri tanıyacıklar yani üst sınıflar maiyetlerini tamamen tanıyabilecekleri halde alt sınıflar yalnız bir derece üstlerini tanıyacıklardı.

Gavs'ın İmzası (Mehdi) veya "59"

Üçlerin İmzası (Hadi) veya "20"

Yedilerin İmzası (Mansur) veya "336"

Kırkların İmzası (Nasır) veya "341"dir.

Bunlar yukarıda söylendiği üzere cemiyetin üst sınıfları olup Şebeke-i Teftişye'yi oluştururlar. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0019 – 0021.

³²⁹ Cemiyete girişte sorulan sorular şunlardır: İsminiz nedir, pederinizin ve validenizin isimleri nelerdir? Ailenizin unvanı nedir? Doğum yeri ve tarihi nedir? Nerede oturuyorsunuz? Hangi mezheptensiniz? Hangi ırka mensupsunuz? Sarhoş eden şeylerden hangisine düşkünsünüz? Hangi mektep veya medresede okuyorsunuz veya hangi mektepten mezunsunuz? İslam'ı sever misiniz ve İslam'ı yüceltmek için çalışabilir misiniz? Ne gibi bir amaçla tarike girmek istiyorsunuz? Borcunuz var mıdır? Hasta mısınız ve hiç hasta oldunuz mu? Cesur musunuz? Seyahati sever misiniz? İnceleme yapmayı sever misiniz? Sözüünüzün eri misiniz? Sır saklayabilir misiniz? Hangi meslekte iyi çalışabilirsiniz? Akılla ispatlanabilir şeyleri kabul eder misiniz? Şahsi menfaatinizi toplum menfaatine feda edebilir misiniz? İnsanlara yardımdan zevk alırsınız? Cevaplarınızın doğru olduğunu onaylayıp imzalar mısınız? Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0019 – 0022.

³³⁰ Tarikata kabul sırasındaki yemin metni şöyledir: Tanrı sıfatları olan Cenab-ı Rabbü'l aleminin tanrısal ve ilahi adına yemin ederim ki Müslüman, mümin ve Tanrı'nın birliğine inananım. İslamiyet'in bütün emir ve esaslarına itaat edeceğim. İslam dininin yayılması, iman sahiplerinin yükselmesi hürriyet ve refahı uğruna, mal ve hayatımdan vazgeçeceğim. İslamın tutumlu, çalışkan, fedakâr bir uzvu olacağım. Zalimin, hainin, rüşvetçinin, menfaatçinin düşmanı, İlim, fazilet sahibi insanların, bir hüner sahibi insanları dostu ve bilhassa mazlumların yardımcısı olacağım. Eğer tarikatın sırlarını açıklarsam ketum olmazsam yeminimi bozarsam, kanım İslam alemine helal olsun. Her türlü cezaya ve azaba razıyım, tamahım yoktur. Elbisem ihramımdır, ölürsem kefenim olacaktır. Bütün arzum İslam'ın gelişmesi yükselmesi iyilik ve barış içerisinde olmasıdır. Şahsımca hiçbir kötü amacım yoktur. Bu amaca dayanmış olması nedeniyle Tarik-i Salah'a katılıyorum. Tarikata sadık kalacağıma yemin ederim. Vallahi Billahi.

Şeyh, "Bu vasiyetnameyi imza eder misiniz?" sorusunu yöneltir ve haricinin tereddütsüz "evet imza ederim" deyip imzalaması veya mühürlemesi üzerine Şeyh vasiyetnameyi huzura okuyarak "Şahit misiniz?" der. Huzurdakilerin hepsi birden "Şahidiz" dedikten sonra Şeyh "Bir mümin ve muvahhid ve Müslim sözünde sebat eder. İslamın tealisi için say-ü amelde bulunur. Ahdında vefa gösterir tarikini muhafazada azim ve irade sahibi olur. O halde bu vasiyetnameyi saklamaya lüzum ve bu tekellüfe ihtiyaç yoktur. Vasiyetnameyi yakıyorum." diyerek vasiyet kağıdını yakar ve huzurdakilere haricinin tarike girmesini kabul edip etmediklerini sorar. Huzurdakilerin hepsi kabul ettik dedikten sonra Şeyh "O halde ben de kabul ettim." der ve ayin-i tarikat icra olunur. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0019-0021, 21 Temmuz 1341 (1925).

³³¹ Uhuvvetname ve alametü'l ahd, kardeşlik veya yemin belgesi de diyebileceğimiz bir belge olup üzerinde "Kur'amı mübinin mıntika-i tecvizi dahilinde alem-i İslama hadim ve sükkân-ı arza nafi olan Tarik-i salaha intisap edene verilen işbu uhuvvetname ahdında vafi olduğuna alamettir." Yazılı bir bağlılık belgesidir. Tarik-i Salaha iki türlü icazetname vardır ve bir de uhuvvetname vardır. Bunların adedi 40 olan ve kuruculara verilen icazetnameler 40 adet basılmış ve kendilerine teslim edilmiştir. Onların ikinci nüshaları yoktur ve olmayacaktır. Mürşit ve Şeyh payesini ihraz edenlere verilen icazetnameler ise Asitane tarafından tanzim edilir. Uhuvvetname ise tarike giren kişiye verilir bir de payesi yükselen zevata her payeye mahsus olarak tanzim edilen "Rıfat Varakası" verilir. Bunların tümüne icazetname denilebilir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0017 – 0021.

Şekil 2. Yeni üye kabulü ³³²

Yeni üye kabulünde olduğu gibi üyelerin sınıflar arası geçişlerinde de tören düzenlenmektedir. Ancak bu yeni üye töreninden biraz farklıdır³³³. Salah-ı hal sınıfından Salah-ı nefis sınıfına terfi töreninde Kâşif mertebesine geçecek kişi rehber vasıtasıyla ihrama bürünür, kutsal mekânın kapısına getirilir ve kapıya vurulur. Meydancı “*Ne istiyorsunuz?*” diye sorar cevap “*Feyz istiyorum*”dur. Şeyhin önüne giderler. Salih masa üzerinde duran Kur’an-ı Kerim’in üstüne elini koyarak Hadim, Mürid ve Sai mertebelerindeki kalıplaşmış sözleri tekrar ederler. İslam dinine bağlılığını ve Tarik-i salaha olan sadakatini tekrar teyit ederek Tanrı’ya şahit gösterir. Tören sonucu ayin-i tarik icra olunur ve Kâşiflere mahsus sır verilir, işaret öğretilir. Tören esnasında kutsal mekânda salah-ı hal sınıfından hiç kimse bulunamaz, bulundurulamaz.

Salah-ı nefis sınıfından Salah-ı tam sınıfına geçiş töreni ise Asitane’den gönderilen görevliler huzurunda ve zaviye heyeti önünde yapılır. Mertebesi yükselecek olan kişi mücevher ve süslerinden arındırılıp kırmızı bir cübbe giydirilerek Rehber aracılığıyla kutsal mekânda bulunan heyet karşısına çıkarak Şeyhin önüne gider ve “*Teali İsterim.*” der. Şeyh bu kişinin durumunu, gelişmesini ve terfi nedenini anlattıktan sonra salah-ı tam sınıfının görevini öğreterek bu görevi tam olarak yerine getireceğine dair tekrar yemin alıp Tarikat-i Salahiye’nin ayinine geçer.

Şeyhlerin yükselme töreni zaviyede değil Asitane’de yapılır. Hilafet merkezindeki bütün zaviyelerin şeyhleri Asitane’ye davet edilir ve şeyh-i kâmilin başkanlığı altında toplanır. Asitanenin görevlileri ile Şeyh veya Mürşit derecesinde bulunan herkes, Şeyh olacak kişiye eşlik ederek ve saygıyla tekbir getirerek kutsal mekâna gelinir. Şeyh olacak kişi Şeyh-i kâmilin

³³² TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0013.

³³³ Merasim yalnız sınıf terfilerinde ifa edilir, mertebelerin terfi ise zaviye heyeti önünde işaret ve sır verilip görevlerinin anlatılması şeklinde yapılmaktadır.

karşısında masa önünde bulunan diğer kişiler ise onun iki tarafında yer alır. Şeyh-i kâmil yönünden Şeyhlik görevi hakkında bilgiler kendisine aşılmalı işaret öğretilerek sır verilir. Bu işlemi takiben tüm süleha içeri alınarak cemiyet ayini yapılır. İcazetname, alamet ve kurdele verilir³³⁴.

“*Innemel Amalu Binniyet*”³³⁵ ayetine göre tapınmak amacıyla olmamak şartıyla tarihi, coğrafi resim ve fotoğraflara izin verilmiştir. İslam’a hizmet eden Seyyitlerin resimleri korunarak İslam alemine tanıtılmaya çalışılmıştır. Tarik-i Salahiye’ye dair olan kişilerin Efendi, Bey ve Paşa gibi unvanları cemiyet dairesi dahilinde kullanılmamış sadece isminin söylenmesi tercih olunmuştur. Her “*Salih*”in aile ismini taşımasına özen gösterilmiştir.³³⁶

3.4. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’nin Üçler ve Kırklar Tabakasına Mensup Önemli Üyeleri

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’nin Meclis örgütlenmesi ve yönetim kadrosunun hiyerarşik bir sistemle *Üçler*, *Yediler* ve *Kırklar* şeklinde yapılandığını belirtmiştik. Cemiyetin yönetim kadrosuna, kurucularına ve Tarikat-i Salahiye adına çalışan kişilere hem Mim Mim Grubu raporlarından hem de istiklal mahkemesinin belgelerinden ulaşabiliyoruz. Kiraz Hamdi Paşa, Cemiyete üye yaptığı kişilere Cemiyetin nizamnamesine göre unvanlar vermiştir. Bu unvanların dışında cemiyet üyelerinin ebced hesabıyla rakamlar kullandığı görülmüştür. Buna göre Kiraz Hamdi Paşa ve Cemiyetin önemli üyelerinin kullanmış olduğu rakamlar bulunmaktadır. 115 rakamının ebced hesabıyla Ahmet Hamdi’ye, 2206 rakamının ebced hesabıyla cemiyetin katibi olan İsmet Gıyasettin’e tekabül ettiği görülmüştür. Cemiyet üyeleri gizli yazışmalarında bu rakamları da kullanmıştır.³³⁷ Kiraz Hamdi Paşa’nın tanıdığı kişileri cemiyete üye yazmasının dışında cemiyet üyeleri de yapılanmalarına üye toplama işiyle görevlendirilmişlerdir.³³⁸ Ayrıca cemiyet üyelerine “*Âlem-i İslam’a hadim ve dolayısıyla bi’l-cümle sükkân-ı arza nafi olmaya çalışan tarik-i felaha intisab ile mütemayiz olduğunuzdan (tuveffâ kullu nefsin mâ kesebet ve*

³³⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0018 – 0021.

³³⁵ Ameller Niyetlere Göredir.

³³⁶ Mesela Gaffari ailesinden Ali Efendi’nin oğlu Hüseyin Bey Tarike katılırsa kardeşler arasında ismi Hüseyin Ali Gaffari olarak zikrolunur. Ehl-i beytten olanlar, seyyitler, şerifler bundan muaftır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G241_0001 / İM_T3_K026_D075-17_G241_0020; Nizamnamenin ilk müsveddesi için bkz: TBMM Arşivi, İM_T3_K039_D075-59_G1016_0000 / TBMM Arşivi, İM_T3_K039_D075-59_G1016_0025. 13.05.1318 – 24.09.1335. EK2

³³⁷ Kiraz Hamdi Paşa ebced hesabıyla kullandığı imzalarında cemiyet üyelerine icazetname vermiştir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G013_0030-0033, 24 Haziran 1341 (1925).

³³⁸ Örneğin 10/03/38 tarihli raporda belirtilen Sakallı Rıfkı delaletiyle Tarik-i Salaha kaydolunan eşhas Peyam-ı Sabah muhbiri Ali Nejad, Peyam-ı Sabah muhbiri Müşir Süleyman, Akşam Muhbiri Sadi, Neyzen Said, Zekipaşazade İshkinceci Rıfkı, Şeyh Halil. Aynı şekilde 9/3/37 tarihli raporda Sakallı Rıfkı’nın Salaha kaydedilenlerin listesini istediği şahsı Şeyh Abdürrahim Paşazade Ziya Bey mahdumu Nusret, İlâ-yı Vatan Cemiyeti Katib-i Mesulu Rüştü Molla olarak gösterilmiştir. Bkz. TİTE Arşivi, K58, G97, B97-3a001, 10 Mart 1338 (1922), 09 Mart 1337 (1921).

hum lâ yuzlemûn emri Rabbanisini) hatırdan çıkarmayarak ahdinizi ifa ve vaadinizi icra ile bulunduğunuz mahallerde neşr-i füyuzat etmeye memur ve icab edenlere icazet vermekle mezun olduğunuzu mübeyyin işbu icazetname ita kılındı.” şeklinde bir icazetname verilmiştir. İcazetnamenin sonunda “19 Eylül 333” sonra imza yerine de “ennallâhe lâ yudîu ecrel mu'minîn” (فما استفا) مولکم فاست فيجو اللهم³³⁹ ayet-i kerimesi konulmuştur.

Mim Mim Grubu raporlarına göre Cemiyetin birinci tabakası olan “Üçler” kadrosu Ahmet Hamdi Paşa (Kiraz Hamdi), Müverrih Ahmet Refik, Eski Asir Mebusu Seyyit Yusuf ve Bey'den oluşmaktadır.³⁴⁰

Cemiyetin “Süleha-yı Ümmet” olarak anılan ve “Yediler”, “Kırklar” kadrosu ise Şeyh Fuat, Sait Ali, Dava Vekili ve Avukat olan Misaidis, Aydede Gazetesi Muharriri İşkenceci Rıfki, Gurubun İstihbarat çalışanlarından Mehmet Refik, Safvet ve İbrahim Beyler, Mekkeli Ahmet Fakih, Davud Vehbi Haydari, Seyyit Abdulvahhab, Şerif Zeyd, Yahya Adnan Paşa'nın kardeşi olan Şerif Haşim, Üsküdar'da bakıcılık(fal) ile meşgul olan Tefvik Hamdi, Harbiye Nezareti'nde Tercüme Müdürü olan Feyzullah Bey, Avukat Feridun, Konya Valisi Mehmet Şükri, Şerif Adnan'ın katibi Asım, Mehmet Mikail Halilof, Lütü Fevzi, Revandizli Mehmet Emin Paşa, Birinci Ordu Sıhhiye Eski Müfettişi İsa Ruhi Paşa, Seyyit Haydar, Hasan Kemalettin, Darü'l-hikmetül İslamiye azasından İsmail Hakkı, İsmet Molla, Celal Bafravi, Ağa Bala, Hafız Ömer, Şevket Efendi, Mehmed Hüsni, Hafız İsmail Hakkı, Binbaşı Ahmet Muhtar, Sıdkı, Elif Rıfki, Mehmet Şerif, Tarikat-i Ekmeliye-i İslamiye mensuplarından Mehmet Sami, Askeri Kaymakamlardan Edip, Halil Refet Hüseyin Bey, Akif Bey, Mehmet Fahrettin, Postanede kontrol müfettişi olan ve Varna'ya firar eden Şeyh Ramiz, Şeyh Halil Bafravi, Mehmet Tefvik Baba, *İlâ-yı Vatan Fırkası*nın kurucularından olan Şerif Yahya Adnan³⁴¹ gibi isimlerden oluşmaktadır.

Bunun dışında Cemiyet adına çalışan bazı kişiler de MM Grubu tarafından tespit edilmiş ve bildirilmiştir. Buna göre;

19/3/1922 tarihinde Tarik-i Salahın Cerrahpaşa'da Bekarbey Tekkesinde muhalifler tarafından icra ettirilen ayin merasiminde bulunan kişiler, Bekarbey Tekkesi Şeyhi Fuat, Sait

³³⁹ Onlar, Allah'tan olan ni'meti, fazlı ve “Allah'ın mü'minlerin mükâfatını zayi etmeyeceğini” müjdelemek isterler. Âli İmran Suresi, 171. Ayet. Bkz. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>. Erişim Tarihi: 20.02.2024.

³⁴⁰ TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97-3a001. 18/12/1337 tarihli MM Grubu Raporu. Hafız Nefi'nin İstiklal Mahkemesinde vermiş olduğu ifadesinde “Üçler”in Kiraz Hamdi, İsa Ruhi, Ahmet Refik'ten oluştuğunu söylemesine rağmen biz MM Grubu raporlarını dikkate alarak “Üçler” tabakasına mensup kişileri bu şekilde yazdık. “Üçler, Yediler, Kırklar Kimler İmiş”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1925, 3.

³⁴¹ Tarihi salahın kırklarına mensup olan birinci ve ikinci tayfalarının isim listesi. Bkz. TİTE Arşivi, K.58, G.118, B.118001.

Ali Bey, İngilizce Tercüman Hilmi, Dava Vekili Misaidis, Keleş Maarif Mektebi Muallim Emin Bey, Başkâtip Rıfkı Bey, Salih.

10/03/1922 tarihli raporda bildirilen Sakallı Rıfkı delaletiyle Tarık-i Salaha kaydolunan kişiler, Peyam-ı Sabah muhbiri Ali Nejat, Peyam-ı Sabah muhbiri Müşir Süleyman, Akşam muhbiri Sadi, Neyzen Said, Zekipaşazade İşkenceci Rıfkı, Şeyh Halil.³⁴²

02/09/1921 ve 28/08/1921 tarihli raporda bildirilen İlâ-yı Vatana dahil kişilerden Sertabip Neşet Paşa, Islahat Komisyonu azasından Seyfettin, Sabık Bursa Valisi Ziver, Şeyhülislamzade Rüştü, İlâ-yı Vatan Kâtiplerinden Kaymakam Fettah, Binbaşı Nuri, Binbaşı Arap Asım, Yüzbaşı Ali Gazi, Kolağası Yasin, Yüzbaşı Şinasi, Bahriye Yüzbaşısı Hasan, Kadı Sait Paşa, Merkez Kumandanı Emin Paşa, Emin Paşa.³⁴³

02/11/1921 tarihli raporda bildirilen İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin ilk toplantısında Heyet-i İdare olarak bulunan kişilerden Bekir Fahri, Topçu Binbaşısı Çopur Hacı, Kâtip Şerif Hüseyin, Muhyiddin, Damat Kemalettin Paşa, Binbaşı Mustafa Bey, Serkomiser Zeynel Refik Efendi, Hasan Efendi, Rüştü Monla, Üslüce İsmail.

22/10/1921 tarihli raporda bildirilen İlâ-yı Vatan Cemiyetinin ilk Heyet-i İdaresini oluşturan kişilerden Şerif'in oğlu Adnan, Filibeli Şükrü, Hoca Remzi, Eyüp Sabri.

09/09/1921 tarihinde seçilmiş olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti Heyet-i İdaresine dahil olan kişilerden Miralay Sadık, Gümülcineli İsmail, Hoca Vasfi, Hoca Rasim oğlu Avni

Darü'l-hikmet-il İslamiye üyelerinden Londra Cemiyet-i İslamiyesi üyesinden olan Mısırlı Kaptan Lütfi, Mebus Feyzi, Endülüszade Sami, Beyoğlu Eski Mutasarrıf Sadullah, Agop, Lion, Ref'i Cevat³⁴⁴

23/05/1922'de toplana Necat ve İ'tila Cemiyeti'nin toplantısında bulunan kişilerden Anarşist Gurubu Komiserliğinden atılan Muhsin Komiser, Binbaşı Nevres, Taşnak Fırkası Murahhası Mesuli Simon, Mezeci Evenik'in Damadı Migirdiç, İhtiyat Zabiti Erzurumlu Sadık, Rizeli İsmail.

21/04/1922 tarihli raporda bildirilen kabineye suikast için tertibat düzenlemeye çalışan kişiler Eskişehir Eski Mutasarrıfı Ertuğrul Şakir, Polis Eski Müdürü Halik, İkinci komiserlikten ihraç edilmiş olan Mahmut Nedim, komiserlikten ihraç edilmiş olan İhsan ve Laz Emin³⁴⁵

³⁴² TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97-3a001, 10 Mart 1338 (1922).

³⁴³ TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97-1001, 2 Eylül 1337 ve 28 Ağustos 1337 (1921).

³⁴⁴ TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97-2001, 2 Kasım 1337, 22 Ekim 1337, 9 Eylül 1337 (1921).

³⁴⁵ TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97-3001, 23 Mayıs 1338, 21 Nisan 1338 (1922).

03/02/1922 tarihli raporda bildirilen Kiraz Hamdi Paşa'nın Tarik-i Salah hakkında görüştüğü kişiler Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Zeynelabidin, Sakallı Rıfkı ve Haydarizade Davut

Bu hususta aynı şekilde 19 Mart 1338 tarihli rapor daha vardır. Tarik-i Salahın düzenlediği Bekar Tekkesinde bulunan kişiler Bekar Tekkesi Şeyhi Fuat, Seyit Ali, Mütercim Hilmi, Dava Vekili Misaidis, Keleş Maarif Mektebi Muallimi Emin, Postane Kontrol Müfettişi Şeyh Ramiz³⁴⁶

18/12/1921 tarihli raporda bildirilen farklı yerde tarik-i salah hanesine çalışan kişiler, Halep'te Kürt Hamdi Paşa, Mısır'da Emin Ali, Kafkasya'da General Halilof, Süleymaniye'de Kürt Mustafa Paşa olarak bildirilmiştir.

3.4.1. Kiraz Hamdi Paşa

Cemiyetin “Üçler” tabakasına mensup olan Kiraz Hamdi Paşa³⁴⁷ 27 Haziran 1871'de Hersek sancağına bağlı Nikşiç'te doğmuştur. Lise eğitimini Bursa Askeri İdadisinde tamamlayan Kiraz Hamdi Paşa, 1887 – 1888 yılında Harbiye Mektebi'ne, 1890 – 1891 yılında mülazım rütbesi ile Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girmiştir. 1893 – 1894 yılında kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1897 yılında Belgrat Elçiliği'ne atanmış, 1898 yılında Binbaşılığa yükselmiştir. 1900 yılında Sırbistan sınır komiserliği görevini yürütürken Abdülhamit tarafından Mirlivalığa terfi ettirilmiştir. Ferikliğe terfi edeceği zaman Meşrutiyetin ilanı nedeniyle terfisi İttihatçılar tarafından onaylanmamış ve bu olay üzerine Kiraz Hamdi Paşa İttihatçılara karşı muhalefet saflarına geçmiştir.³⁴⁸ İttihat ve Terakki'ye karşı çıkan çeşitli hareketlerde bulunduğu için 1914 yılında ordudan emekliye sevk edilmiş ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası yönetimi tarafından Kolordu Komutanı olarak tekrar göreve getirilmiştir.³⁴⁹

Damat Ferit Paşa, ordu içerisinde değişiklik yapmaya başladığı 1919 yılı içerisinde Merkezi Eskişehir'de bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın yerine Kiraz Hamdi Paşa'yı atamıştır. 13 Ağustos 1919'da tayin için yola çıkan Kiraz Hamdi Paşa Millî Mücadele taraftarlarının onun bu göreve verilmesini istememeleri nedeniyle 31 Ağustos 1919 tarihinde

³⁴⁶ TİTE Arşivi, K.58, G.97, B.97a001, 3 Şubat 1338, 19 Mart 1338 (1922).

³⁴⁷ Asıl adı Ahmet Hamdi Paşa olan Kiraz Hamdi Paşa simasının yakışıklılığından dolayı bu lakap ile bilinir. Bkz, Göztepe, *Mütareke Günleri*, 213.

³⁴⁸ Şaduman Halıcı, “Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, *Belgi*, 2/20, (2020), 2343-2364. DOI:10.33431/belgi.749967; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul: Dilmen Kitabevi, 1984, 142.

³⁴⁹ Yalçın Toker, *150liklerden Portreler*, İstanbul: Toker Yayınları, 2006, 83.

Eskişehir’den ileriye gidememiştir.³⁵⁰ Burada kalması sonucunda ise Ankara’da bulunan Yirminci Kolordu karargâhı kaldırılmış ve yeni kolordu oluşturulup Eskişehir’e tayin edilmiş, ismi Beşinci Kolordu olarak değiştirilmiştir.³⁵¹ Bunun üzerine Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa,³⁵² Kiraz Hamdi Paşa’nın karargâhlara atandığını tebliğ ederek duyurmuştur. Kiraz Hamdi Paşa, Kuva-yı Milliye karşıtı olduğu için onun komutanlığında kimsenin subay olarak çalışmak istememesi sebebiyle komutanlık görevine subaysız bir şekilde başlamak zorunda kalmıştır.³⁵³ Bu süreçte Kiraz Hamdi Paşa, yazışmalarda unvan olarak bazen “*Beşinci Kolordu Kumandanı*” bazen de “*Yirminci Kolordu Kumandanı*” unvanını kullanmıştır. Eskişehir’e gittiği zaman kendisinden çok büyük görevler beklenen Paşa’ya fahri yaverlik payesi verilmiştir. Ancak Kiraz Hamdi Paşa, bu fahri yaverlik unvanını kendine göre bir şekle sokarak “*Yaver-i Ekremlik*” payesine çıkarmış ve imzaların üzerine bir müddet “*Yaver-i Ekrem*” ibaresini de yazmıştır. O sırada “*Yaver-i Ekrem*”lik payesi eski sadrazam Müşir Ahmet İzzet Paşa’nın uhdesinde olduğu için Kiraz Hamdi Paşa’nın bu emrivaki teşebbüsü Babîâli tarafından derhal engellenerek kendisinin “*fahri yaver*” olduğu konusunda uyarılmıştır.³⁵⁴

Merkez ve isim değişikliğine rağmen herhangi bir subay ya da askerin kolorduya katılımı da söz konusu olmamıştır. Aslında Kiraz Hamdi Paşa ve İstanbul Hükümeti, Eskişehir halkını baskı altında tutmak suretiyle Eskişehir’i Millî Mücadele dışında bırakmak istemişlerdir. Bu sebeple Kiraz Hamdi Paşa atandıktan sonra Damat Ferit Paşa’dan çok geniş çaplı yetkiler talep etmiştir.³⁵⁵ Bu esnada ise özellikle Anadolu’da olup biten siyasi gelişmeleri birinci ağızdan İstanbul Hükümeti’ne iletmek gibi bir görev üstlenmiştir.

³⁵⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi, 2001, 61.

³⁵¹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi “Sivas Kongresi”*, C.II, Ankara: Başnur Matbaası, 1969, 32.

³⁵² Süleyman Şefik Paşa 1860 yılında Erzurum’da doğmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında işgal karşıtı direniş gruplarına karşı savaşmak amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından kurulan Kuva-yı İnzibatiye birliklerinin komutanı olarak tanınır. Babası, Mevlana Türbesi haziresinde yatan Konya valisi Ali Kemali Paşa’dır. Harp Okulu’nu bitirdikten sonra çeşitli orduların başına geçmiş ve Basra Valisi olmuştur. 1919 yılında üç aylığına Harbiye Nazırlığı yapmıştır. İstanbul Hükümeti’nin Kuva-yı Milliye’ye karşı kurduğu Kuvâ-yı İnzibatiye’nin komutanı olduğu için vatandaşlıktan çıkarılarak Yüzellilikler listesine alınmıştır. 1939 yılında çıkan af kanunundan sonra Türkiye’ye döndü. 1946 yılında İstanbul’da ölmüştür. Mustafa Kemal Atatürk Nutuk’ta Süleyman Şefik Paşa’dan şu şekilde bahseder: Efendiler, İzmit’te de Süleyman Şefik Paşa komutasında, Hilâfet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de Bolu yakınlarında Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında âsileri desteklemişti. Bu kuvvetle birlikte İstanbul’dan gönderilmiş birçok subay da vardı. Hilâfet Ordusu’nun, Süleyman Şefik Paşa’dan sonra, bellibaşlı komutanları, Süvari Tümgenerali Suphi Paşa ve Topçu Yarbaylarından Senâî Bey’di. İstanbul’da da özel olarak kurulmuş bir kurmay hey’eti vardı. Bu hey’etin başlıca komutanları da Kurmay Albay Refik ve Kurmay Yarbay Hayrettin Bey’lerdi. Bkz. <https://www.atam.gov.tr/nutuk/hilafet-ordusu>. Erişim Tarihi: 28.11.2023

³⁵³ Zafer Koylu, *Esaretten Özgürlüğe 432 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir*, Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2010, 138.

³⁵⁴ Göztepe, *Mütareke Günleri*, 303.

³⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2000, 263.

Kiraz Hamdi Paşa, Eskişehir’de Mutasarrıf Hilmi Bey ve İngiliz General Solly Flood ile birlikte hareket etmiştir. Millî Mücadele hareketini engellemek adına ellerinden gelen her türlü desteği vermişlerdir. Hilmi Bey’in jandarma emeklisi kardeşine gizli bir görev verilmiş, bu görevle Ali Fuat Paşa ve yanında bulunan kişiler ele geçirilmeye çalışılmıştır. Bu esnada Eskişehir’de pek çok kişi İngilizlerin müdahalesiyle birlikte tutuklanmıştır. Mutasarrıf Hilmi Bey sadece bu eylemlerle kalmamış, İngilizlerden Kuva-yı Milliye taraftarlarının yakalanarak Eskişehir’e gönderilmelerini hatta öldürölmelerini istemiştir ancak bu isteğine olumlu bir cevap alamamıştır.³⁵⁶ 23 Eylül’de Mutasarrıf Hilmi Bey ve Hamdi Paşa, İngiliz generali ile yaptıkları görüşmede Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin Eskişehir’den çıkarılmasını talep etmişlerdir.³⁵⁷ Tüm bunların yanında Kiraz Hamdi Paşa’nın Eskişehir’deki faaliyetleri bir süre sonra halkı da rahatsız etmeye başlamıştır. Eskişehir’de sıhhiye malzemelerini zimmetine geçirmiş olması tepki toplamasına yol açmış ve Eskişehir’de bulunan Kuva-yı Milliyecilerin ölümünden sorumlu tutulmuştur.³⁵⁸ Bunların dışında halk yaşadıkları mağduriyet için Hamdi Paşa’ya gelip mutasarrıfı şikâyet ettiklerinde onlara karşı küçümseyici bir yaklaşım sergilemiştir.³⁵⁹

Damat Ferit Paşa’nın 1 Ekim 1919’da istifa etmesi üzerine yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti gelmiştir.³⁶⁰ Millî Mücadele hareketi de Hamdi Paşa’nın görevden alınması talebini yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümetinden istemiştir. Kuva-yı Milliyeciler de Mutasarrıfı ve Kiraz Hamdi Paşa’yı görevden almak için çeşitli kalabalıklar oluşturarak ilanlar asmışlar,³⁶¹ Kiraz Hamdi Paşa’nın evine gece yarısı girip “*Yaşasın Millet*” nidaları atmışlardır. Ali Fuat Paşa da Ankara’dan harekete geçerek gerekirse bu şehirdeki İtilaf Devletleri askerleriyle çarpışmayı göze alarak Eskişehir üzerine yürümüştür.³⁶² Tüm bunlar artık Kiraz Hamdi Paşa’yı İstanbul’a dönmeye mecbur bırakmıştır.³⁶³ Bunun üzerine Kiraz Hamdi Paşa, Eskişehir’den ayrılarak İstanbul’a gitmiştir. İleri Gazetesi, bu haberi “*Beşinci Kolordu Kumandanlığına tayin edilip Eskişehir’de karargâhını tesis eden Hamdi Paşa gördüğü lüzum üzerine karargâhını İzmit’e nakletmiştir. Müşarünileyhin artık vücuduna ihtiyaç kalmadığından Harbiye Nezareti’nce buraya avdeti emrinin derdest-i tebliğ olduğu müstahberdir.*”³⁶⁴ şeklinde vermiştir. Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul’a döndükten sonra Ali Rıza Paşa kabinesini değiştirmek

³⁵⁶ Cebesoy Millî Mücadele, 252.

³⁵⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), DH. ŞFR., Dosya No. 647, Gömlek No. 56, Eskişehir’den Dahiliye Nezareti’ne Gönderilen Şifre, 23 Eylül 1335 (23 Eylül 1919).

³⁵⁸ Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 70.

³⁵⁹ Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, *XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayinevi, 2013, 522.

³⁶⁰ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*, 67-68.

³⁶¹ İhsan Güneş, Kemal Yakut, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, 174.

³⁶² Göztepe, *Mütareke Günleri*, 214.

³⁶³ Cebesoy, *Millî Mücadele*, 219.

³⁶⁴ “Hamdi Paşa Geliyor” *İleri*, 5 Ekim 1919, 3.

için içerisinde bulunduğu muhalif çevrelerde birçok toplantı düzenlemiştir. Kendilerince planladıkları hükümetlerin sadrazamlığına ise genelde Damat Ferit Paşa veya Müşir Zeki Paşa düşünülmüş kendi ismi ise çeşitli nazırlıklarda geçmeye başlamıştır.³⁶⁵

Bunların dışında Kiraz Hamdi Paşa, 1919 yılı itibariyle siyasetle meşgul olmaya başlamış, ocak ayında kurulmuş olan *Askeri Nigehban Cemiyeti*'nin kurucuları arasında yer almış ve ikinci başkanlığını yapmıştır. 19 Kasım 1919 tarihinde Millî Mücadele'ye karşı çıkan ve İstanbul Hükümeti'ni destekleyen cemiyetlerden biri olan *Îlâ-yı Vatan Cemiyeti*'ni kurmuştur. *Îlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin başına Şerif Yahya Adnan Paşa'yı getirmiş kendisi perde arkasından bu cemiyeti yönetmeye çalışmıştır. Tarık Mümtaz Göztepe'ye göre; *Îlâ-yı Vatan* perde arkasından yönetmesinin nedeni padişah'tan en genç vatandaşa kadar herkesin Kiraz Hamdi Paşa'nın ciddiyetinden şüpheli olmasıdır. Olabildiğinde laubali ve sefahate düşkün olan bu zata Mehmet Vahdettin para yetiştirmekten usanmıştır.³⁶⁶ Mayıs 1920 yılına gelindiğinde kendisini *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*'nin kurucuları ve yöneticileri arasında görmekteyiz. *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*'nin Bandırma yöresindeki örgütlenmesini sağlamaya çalışmıştır.³⁶⁷ 19 Eylül 1920 tarihinde *Îlâ-yı Vatan Fırkası*nın bir yer altı uzantısı olan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ni kurarak faaliyetlerini burada sürdürmüştür.³⁶⁸ Kiraz Hamdi Paşa, bu siyasi faaliyetleri aslında Padişah'tan maddi kazançlar elde etmek için yapmıştır ve bunda da başarılı olmuştur. Kiraz Hamdi Paşa, kızlarını evlendirmek bahanesiyle bile padişah'tan defalarca para istemiştir.³⁶⁹

Kiraz Hamdi Paşa, Damat Ferit ile olan ilişkisiyle de dikkat çekmiştir. Damat Ferit'in Eylül 1919'da ikinci kabineyi kurma girişimleri sırasında Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye Nazırlığına getirilmek istenmiştir. Ancak Damat Ferit Paşa'nın bu düşüncesi Hürriyet ve İtilaf çevreleri tarafından uygun görülmemiş ve Kiraz Hamdi Paşa hakkında yapılan olumsuz eleştiriler Damat Ferit Paşa'yı bu düşüncesinden vazgeçirmiştir. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın bu düşüncesini paylaştığı Şaban Efendi, Kiraz Hamdi Paşa'nın orduda çok kötü bir şöhreti olduğunu ve onu Harbiye Nazırı yaptığında ordunun isyanına sebebiyet verilebileceğini belirtmiştir. Hatta Kiraz Hamdi Paşa, daha sonra bir yemekte karşılaştığı Şaban Efendi'yi göstererek "*Harbiye Nazırı olacaktım şu adam engel oldu.*" diye sitemde bulunmuştur.³⁷⁰

³⁶⁵ Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 5, Gömlek: 0, Sıra: 100, 31 Ekim 1919.; 28 Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 24, Gömlek: 0, Sıra: 39, 4 Mart 1920.

³⁶⁶ Göztepe, *Mütareke Günleri*, 534.

³⁶⁷ Selim Sarıbey, *İstiklal Harbinde Mudurnu-Bolu-Düzce*, Aydın: Aydın Halkevi Yayını, 1943, 21; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal, C. II*, 117.

³⁶⁸ Tunaya, *Türk Devrimine Karşı İdeolojik, Bir Muhalefet Girişimi; Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti ve Eylemleri*, 59; TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0032, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁶⁹ Göztepe, *Mütareke Günleri*, 534.

³⁷⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, "Harbiye Nazırı Oluyordum Şu Adam Mâni Oldu.", *Tan*, 16 Şubat 1938, 9.

Kiraz Hamdi Paşa, 8 Mayıs 1920 tarihinde bu sefer de 25. Kolordu Kumandanı olmayı başaramamıştır ancak Kiraz Hamdi Paşa hakkındaki olumsuz yorumlar, onun güvenilirlik kişiliği ve padişahın başyaveri Avni Paşa ile de anlaşmazlığa düşmesi Kiraz Hamdi Paşa'nın iyice gözden düşmesine neden olmuş ve 25. Kolordu Kumandanlığında da ancak 3 ay kalabilmiştir. 25. Kolordu Kumandanlığı lağvedilince 2 yıl boyunca açıkta kalmıştır.³⁷¹ Kendisi bu süre zarfında Padişahla görüşmelerine yine devam etmiş ve Büyük Taarruzun ardından 6 Kasım 1922 tarihinde Köstence'ye firar ederek buraya yerleşmiştir.

Tarihimize “Yüz Ellilik”ler olarak geçen, Lozan Antlaşması'na ekli Genel Af Protokolü çerçevesinde af dışında bırakılan yüz elli kişi arasında “Padişah Vahdettin'in Maiyetindekiler” başlığı altında birinci sırada yer almıştır. 1925 yılına kadar Türkiye karşıtı propagandalarını sürdürmüş, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ni yurt dışından tekrar örgütlemeye çalışmış ancak bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne muhbirlik yapmaya başlamış ve “*Malum Zat*”, “*Malum Muhbir*”, “*Köstence Muhbiri*” takma adlarıyla bu görevini sürdürmüştür. Kiraz Hamdi Paşa, 1931 yılına kadar yaptığı işlerin karşılığında ücretini Türkiye'den alarak muhbirlik görevine devam etmiştir ancak Kiraz Hamdi'nin bu muhbirlik görevi de Türk yetkililer tarafından sürekli şüpheli görülmüştür. 1931 yılında sağlık durumu bozulan Kiraz Hamdi, 1935 tarihinde Köstence'de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.³⁷²

3.4.2. Müverrih Ahmet Refik Bey

Cemiyetin “Üçler” tabakasına mensup olan Ahmet Refik Bey, 1880 yılında Beşiktaş'ın Valideçeşmesi semtinde dünyaya gelmiştir.³⁷³ Ailesi itibariyle Ürgüplü olup soyu Kürlükçüoğulları adıyla tanınmıştır. Ahmet Refik'in babası Abdülmecit zamanında Ürgüp'ten İstanbul'a gelmiş ve daha sonra Abdülaziz'in vekilharçlığında bulunmuştur. Ahmet Refik ilköğrenimini İstanbul Beşiktaş'ta Vişnezade okulunda yapmış sonra Beşiktaş Askeri Rüştiyesinden ve ardından Kuleli Askeri İdadisinden mezun olmuştur. Buradan Harbiye Mektebi'ne geçmiş ve 1898 yılında 18 yaşında iken Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirmiştir. Okulu bitirdikten sonra kendisine teğmen rütbesi verilmiş, yaşı küçük olduğu gerekçesiyle kıtaya sevk edilmemiştir. “*Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştiyesi*” ile “*Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi*”ne coğrafya öğretmeni olarak atanmıştır. Dört yıl boyunca bu görevlerine devam ettikten sonra 1902 yılında Harp Okulunda Fransızca öğretmenliğine geçmiştir. 1903 yılında

³⁷¹ Halıcı, “Yüzellilik Bir Muhbirin,” 2348.

³⁷² Halıcı, “Yüzellilik Bir Muhbirin,” 2362.

³⁷³ Ahmet Refik Bey'in doğum tarihi, Muzaffer Gökman'ın “*Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*” adlı eserinde doğum tarihinin 1876, 1881 veya 1882 olduğuna dair bazı bilgiler olmasına rağmen İstiklal Mahkemesinde alınan ifadesinde doğum tarihinin 1880 (1296) olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.

üsteğmen, 1907 yılında da yüzbaşı olmuştur.³⁷⁴ Harbiye Mektebi'ndeki öğretmenliği sırasında günlük, haftalık gazete ve dergilerde yazılar yazmış, özellikle tarihi araştırmalarıyla dikkat çekmiştir. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Harbiye Mektebi'ne tarih öğretmeni olarak atanmıştır. Aynı yıl içinde Millet Gazetesi başyazarlığını elde etmiştir. 31 Mart Olayından sonra mektepli subaylara düşman olan asiler Ahmet Refik Bey'in çalıştığı İkdâm Gazetesi'nin matbaasını basmışlar ve Ahmet Refik Bey'i ele geçirmek istemişlerdir. Ahmet Refik Bey, bu olaydan sonra İkdâm Gazetesi ile ilişkisini kesmiş ve bir süre için Millet Gazetesi'ne geçmiştir. Ancak gazetecilik hayatında en önemli dönem İttihat Gazetesi'nde çalışması olmuştur. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'ne ait olan İttihat Gazetesi'nde Yazı işleri müdürü olmuş ve gazete yayın hayatına son verene kadar da bu görevini sürdürmüştür.³⁷⁵ 1909 yılında Ahmet Refik, yeni kurulan Tarihî Osmanî Encümeni³⁷⁶ üyeliğine seçilmiştir.

Balkan Savaşı ilan edildiği zaman Naci Paşa'ya sansürün gerekli olduğunu söylemiş ve İzzet Paşa'nın da sansür müfettişliğini Ahmet Refik'e vermesi üzerine *Sansür Umum Müfettişi* olmuştur. Ancak bu görevi sırasında gazetecilerden veya birtakım çevrelerden bir hayli zorluk görmesi üzerine görevden çekilmiş ve emekli olmuştur.³⁷⁷

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladığında Harbiye'de öğrencisi olan Halil Paşa'nın kendisini çağırıp tekrar *Sansür Umum Müfettişliği* görevini teklif etmesiyle *Sansür Umum Müfettişliğine* getirilmiştir. Bu görevi yaptığı sırada Hafız Hakkı Paşa, Ruslarla Osmanlılar arasındaki tarihi ilişkilere dair yazı yazmasını istemiştir. Bunun üzerine Ahmet Refik, İkdâm Gazetesi'nde Rus Osmanlı ilişkilerine dair makaleler yazmaya başlamıştır. Bu yazıların birinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Osmanlı'ya ihanetle itham ettiği için Sadrazam Sait Halim Paşa'yı kızdırmıştır.³⁷⁸ Ahmet Refik, bundan sonra *Sansür Umum Müfettişliği* görevinden alınarak *Arpa Saman Memurluğu* göreviyle Ulukışla'ya alaylı bir yüzbaşının maiyetine gönderilmiştir. Burada çalışmaya başladıktan sonra Ürgüp ve Nevşehir taraflarını dolaşmış Nevşehirli İbrahim Paşa hakkında araştırmalar yapmıştır. 1915 yılında *Eskişehir Askeri Sevk Komisyonu Başkanlığı*'na tayin olunmuş ve burada şiddetli romatizmaya yakalanmıştır. Eskişehir'de tedavi imkanı bulamadığı için meseleyi arkadaşı olan Enver Paşa'ya bildirmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Sadrazam Sait Halim Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda İstanbul'a gidebilmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Hazine-i Evrak'ta

³⁷⁴ Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam*, 43.

³⁷⁵ Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam*, 115.

³⁷⁶ Daha sonra adı Türk Tarih Encümeni olacaktır.

³⁷⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0027, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁷⁸ Ahmet Refik bu olaya dair ifadesinde o sıralarda Sultan Reşad'ın kızıyla Sadrazam Halim Paşa'nın akrabasından izdivaçlar olduğunu ve Halim Paşa hain bir aileye mensuptur şeklinde bir anlam çıkardıklarını ve bu nedenle kendisinin ihbar edildiğini belirtmiştir.

çalışmaya başlamış ve eski harplere ait ne kadar evrak varsa onları birleştirmiş ve orduda dağıtılmak üzere kitapçıklar hazırlamıştır.³⁷⁹

Ahmet Refik, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Ermeni mezalimiyle ilgili araştırma yapmak amacıyla Doğu Anadolu'ya gönderilmiştir. Erzincan, Kars, Ardahan yoluyla Batum'a gelmiştir. Orada Ermenilerin ne kadar Türk'ü öldürdüğünü tespit etmiş ve Almanlara ölen Türklerin fotoğraflarını aldirarak Avrupa ülkelerine zorla telgraf çekirmiştir. Bu telgraflar Avrupa'da büyük bir tesir yapmış ancak o sırada mütareke yapıldığı için konunun üzeri kapatılmıştır.³⁸⁰ Savaşın sonunda da memurluktan ikinci kez emekli olmuştur.

Mütarekeden sonra memleketin uğradığı felaket karşısından Hürriyet ve İtilaf'tan Rıza Tevfik, Refik Halit gibi muharrir olan arkadaşlarının isteği üzerine *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* katılarak Merkez-i Umumiye seçilmiştir.³⁸¹ Bu dönemde Darülfünun'da bir ıslahat yapılması düşünülmüş ve her fakülteden bir komisyon kurulmuştur. Edebiyat Fakültesi için kurulan komisyonda Ali Ekrem, Rıza Tevfik, Faik Sabri Beylerin yanında Ahmet Refik Bey de yer almıştır. Komisyonlar çalışmaları sonucunda "*Darülfünun-ı Osmaniye Nizamnamesi*"ni meydana getirmişlerdir. 10 Ekim 1919 tarihinden itibaren yürürlüğe giren nizamname 1919 – 1920 öğretim yılında uygulanmaya başlamış ve okutulacak dersler arasında yer alan "*Osmanlı Tarihi*"ni Ahmet Refik üstlenmiştir.³⁸²

Hürriyet İtilaf Fırkası üyeliği yaptığı sırada kendisi Maliye veya Maarif Nazırlığı için düşünülmüş ancak Damat Ferit Paşa, yaşı küçük olması gerekçesiyle reddetmiştir. Bundan sonra *Hürriyet İtilaf Fırkası* içerisindeki faaliyetler Ahmet Refik'i rahatsız etmeye başlamış ve Aralık 1919 tarihinde Ahmet Ferit, Yusuf (Akçura), Mustafa Zühtü ve Hamdullah Suphi Bey gibi isimlerden oluşan kişilerin kurmuş olduğu *Milli Türk Fırkası*nın kurucuları arasında yer almıştır.³⁸³ Ancak Ahmet Refik bu sırada *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan çekilmek için bir

³⁷⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0027 – 0028, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁸⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0028, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁸¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0029, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁸² Oğuz Aydoğan, *Ahmet Refik Altınay Hayatı ve Sanat Tarihi Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, 8.

³⁸³ Milli Türk Fırkası, 9 Aralık 1919 tarihinde, İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın kurucuları Ahmet Ferit (Tek), Şair Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Darülfünun Müderrislerinden Mustafa Zühtü (İnhan), Darülfünun Müderrislerinden Tarihçi Ahmet Refik (Altınay), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yusuf (Akçura), İsmail Hakkı (Baltacioğlu), Mehmet Emin (Erişirgil), İfham Başmuharriri Hüseyin Ragıp (Baydur) ve Nebzade Ahmet Hamdi Beylerdir. Fırka 1919 yılı seçimleri öncesi propaganda çalışmalarına ve seçimlere katılmış adından az da olsa söz ettirmiştir. Milli Türk Fırkası, İstanbul dışında, hiçbir yerde şube açamamıştır. Kendisini İfham gazetesi vasıtasıyla kitlelere anlatmaya çalışmıştır. Gazete bu yayın döneminde de Milli Türk Fırkası'nın yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Hüseyin Ragıp (Baydur), Yusuf Kenan ve Hasan Vehbi Beyler bu dönemde yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Milli Türk Fırkası, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi, Meclis-i Mebusan'ın basılması ve 18 Mart 1920'de meclisin kendini feshetmesinden sonra, fırka İstanbul'da çalışamaz duruma gelmiştir. Kurucu ve yöneticilerinden Ahmet Ferit (Tek), Abdülhak Adnan (Adıvar) ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beyler Ankara'ya geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. Böylece Milli Türk Fırkasının kısa siyasi ömrü sona ermiştir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0031, 20 Temmuz 1341 (1925).; Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri Milli

dilekçe yazmamış ve artık *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* devam etmeyeceğini sözlü olarak beyan etmiştir. Bu tarihten sonra *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* gitmese de Sabah Gazetesi'nde fırkanın üye listesinde yine de adını görmüştür. Bunun üzerine ertesi gün bir yazı yayınlayarak kendisinin *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan çekildiğini *Milli Fırkaya* girdiğini belirtmiştir ancak *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* yöneticileri Ahmet Refik Bey'in adını yine de listeden silmemişlerdir.³⁸⁴

1923 yılında *Halk Fırkası* kurulunca *Adalar Fırka Heyet-i İcraiye Reisliğine* seçilmiştir. Bu sırada konferanslar vermiş ve mesleğiyle ilgilenmeye başlamıştır. 1925 yılında Türk – Bulgar ilişkileri üzerine yaptığı araştırmalardan dolayı “*Büyük Salıp Nişanı*”nı kazanmıştır. Yine aynı yıl içerisinde *Türk Tarih Encümeni Başkanlığı*'na getirilmiştir.³⁸⁵

1925 yılında *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin kurucuları arasında ismi olması nedeniyle tutuklanmış ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Yargılama esnasında cemiyet ile alakasını reddetmiş olmasına rağmen cemiyet hakkında çok önemli bilgiler de vermiştir. Cemiyetin kurucusu Kiraz Hamdi Paşa ile olan ilişkisinin arkadaş düzeyinde olduğunu ve Kiraz Hamdi Paşa'nın tarih ile ilgili yazmaya çalıştığı kitapları tashih ettiğini belirtmiştir. Ahmet Refik, Kiraz Hamdi'nin evine gittiği zaman onun bir fırka kurduğunu, kendisine de üyelik için teklifte bulunduğunu ancak kendisinin bunu kabul etmediğini söylemiştir.³⁸⁶ Kiraz Hamdi Paşa, Ahmet Refik'e “*Şimdi bütün İslam memleketleri mahvoldu. Rusya'daki Müslümanlar Rusların, Hindistan'daki Müslümanlar İngilizlerin esiridir. Biz bu İslamlar beyninde tevhid-i mesai yapacağız. Bu da Müslüman Masonluğu olacak.*” diyerek cemiyetin nizamnamesini göstermiştir. Ahmet Refik nizamnameyi okumadığını söylemesine rağmen Kiraz Hamdi'nin evine başka zamanlarda da gittiği ve bazı toplantılara katıldığı da anlaşılmaktadır. Katıldığı bir toplantıda Kiraz Hamdi, “*Bütün Müslümanlar esirdir, bu Müslümanlar arasında bir rabıta temin etmek lazım onun için bir Tarikat-i Salahiye tesis ettik.*” diyerek bir konuşma yapmıştır. Ahmet Refik, bu toplantıdan sonra Kiraz Hamdi'nin evine bir daha gitmediğini ancak buna rağmen kendisine cemiyetten yüksek bir rütbe verildiğini bundan kendisinin haberi dahi olmadığını belirtmiştir. Bunun dışında Ahmet Refik, Kiraz Hamdi'nin eline bir defter alarak aklına geleni bu deftere yazıp cemiyete üye yaptığını söylemiştir. Ahmet Refik kendisinin cemiyete üye olmadığını söylemesine rağmen birçok MM Grubu raporuna ve İstiklal Mahkemesi belgelerine göre Cemiyetin “*Üçler*” kadrosunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Seyyit

---

Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul 2017; Yenal Ünal, Milli Türk Fırkası, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-turk-firkasi/?pdf=5697> Erişim Tarihi: 26.11.2023.

³⁸⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0032, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁸⁵ Aydoğan, *Ahmet Refik Altınay Hayatı*, 10.

³⁸⁶ TİTE Arşivi, K.59, G.38, B.38-1001 (tarihsiz) – K.59, G38, B.38001, 5 Teşrinievvel 1337, (5 Ekim 1921). TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0032 / 0033, 20 Temmuz 1341 (1925).

Yusuf Bey’le yapılan bir mülakatta da Seyyit Yusuf Bey, Ahmet Refik’in “Yediler”in oylarıyla “Üçler” kadrosuna seçildiğini belirtmiştir.³⁸⁷

Mahkeme heyeti de Ahmet Refik Bey hakkında, Müverrih Ahmet Refik Bey’in *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin kurucuları arasında ismi geçmesine rağmen kendisinin şimdiye kadar yapmış olduğu neşriyatlarla saltanat idaresinin yapmış olduğu fenalıkları bütün gençliğe ve kamuoyuna neşreden bir sima olduğunu bu nedenle Ahmet Refik’in bunlarla hiçbir zaman teşrik-i mesai edeceğine ihmal vermediklerine dair bir beyanatta bulunmuştur. Ahmet Refik Bey böylece Tarikat-i Salahiye davasından beraat etmiştir.³⁸⁸

Bu tarihten sonra Ahmet Refik’i 1931 yılındaki Surp Agop Mezarlığı davasında görmekteyiz. Bu davaya bilirkişi olarak atanmış ve Elmadağ Harbiye arasında kalan arazinin Ermenilere ait olmadığını Sultan Beyazıt Veli Vakfı’na ait olduğunu tarihi belgelerle kanıtlamıştır. Bu davadan sonra kendisine Belediye tarafından Büyükaada’da bir ev hediye edilmiştir. 1933 yılında Darülfunun-ı Osmanî lağvedilerek İstanbul Üniversitesi kurulunca kadro dışı bırakılmıştır. Hayatının son yıllarını Büyükaada’daki evinde geçirmiş ve 11 Ekim 1937 günü vefat etmiştir.³⁸⁹

3.4.3. Darendeli İsmet

İsmet, 1888 yılında Darende’de doğmuştur.³⁹⁰ 1905 yılında Harbiye Mektebi’ne girmiştir. Harbiye Mektebi’nde öğrenci iken 1908 yılında başta Zeki ve İsmail Paşa olmak üzere yüksek rütbeli eski subaylar mektepten gönderilmiş ve yerine İsmail Fazıl Paşa gelmiştir. Ancak eski idare heyeti mektepten gitmemiştir. İsmail Fazıl Paşa geldikten sonra mektepte büyük bir tamirata girişmiş ve 1908 kışında mektebi eğitim öğretime açmamıştır. Mektep eğitim öğretime açılmayınca öğrenciler arasında düzen bozulmuş ve eski idare heyeti de düzeni sağlamakta yetersiz kalmıştır. Hatta mektepteki subaylar, öğrenciler karşısında haysiyetlerini kaybetmiş durumda düzeni sağlayamamışlardır. Bunun üzerine İsmet, başta olmak üzere birkaç arkadaşıyla birlikte mektepteki düzenin bozulmuş olduğu ve subayların düzeni sağlamakta yetersiz kaldığı konusunda Hulusi Salih Paşa’ya başvurmuşlardır. Bunun üzerine Hulusi Salih Paşa, İsmet ve arkadaşlarını iyi niyetle karşılayarak eski idare heyeti değişip düzenin yeniden sağlanmasına kadar kendi aralarında bir hakem heyeti oluşturmaları gerektiğini söylemiştir. Ancak bu defa da mektepteki eski idare bu hareketi kendilerine karşı algılamışlar ve İsmet ile birlikte doksan kişiyi tutuklamışlardır. İsmet ve arkadaşları Fehmi Paşa’nın başkanlığındaki

³⁸⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0033, 20 Temmuz 1341 (1925).

³⁸⁸ Taha Toros, “Yoksulluk İçinde Ölen Tarihçi Ahmet Refik”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 49, (Ocak 1988), 49-51.

³⁸⁹ “Ahmet Refik’in Cenazesi Dün Merasimle Kaldırıldı” *Akşam*, 12 Ekim 1937, 1.

³⁹⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0032, 20 Temmuz 1341 (1925).

divan-ı harpte yargılanarak beraat etmişlerse de beş sene boyunca sürgüne mahkum edilmişlerdir. Bu karardan sonra İsmet, 1909 ağustosunda Mısır'a firar etmiştir. Mısır'da iken on iki arkadaşı kendilerine katılmış ve oradan 1909 ekiminde Fas'a gitmişlerdir.³⁹¹

1911 yılında Trablusgarp'a gitmiş Enver Paşa iade-i rütbe ettirmeye çalışmış oradan İstanbul'a ve Balkan Şavaşı başladığında mülazım-ı sani olarak Balkan Savaşına katılmıştır. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1915 Ağustos ve Eylül aylarında *İstanbul Umum Liman Kumandanlığına* bağlı olarak memurluk yapmış ve Enver Paşa'nın isteğiyle 1915 yılında Yanyalı Tahir, Nuri Efendi, Remzi Efendi ile birlikte Fas'a gitmişlerdir. 1917 yılının sonuna kadar Fas'ta kalmışlardır. Fas'ta kaldıkları süre içerisinde Almanlarla birlikte çalışmışlar ancak bir süre sonra Almanlarla çalışmak istememeleri üzerine görevlerinden istifa etmişler ve İspanya'ya gitmişlerdir. Almanlar tekrar kendileriyle çalışmak istedilerse de kabul etmemişlerdir. 1918 yılında Mondros Mütarekesi yapıldıktan sonra İspanya'da kalmışlardır. Mütarekeden sonra Tevfik Paşa Kabinesi zamanında Madrid – Berlin telsiziyle hükümetle muhabere etmeye başlamışlardır. 1919 Şubat ayında Fransız Sefareti vasıtasıyla ve Hariciye Nezareti şifresi ile Fransız Hükümeti'nin talebi üzerine *“Fas'taki zabitan İstanbul'a avdet edeceklerdir. Avdet etmeden evvel de vaktiyle ne şekilde ne teşkilat dahilinde çalıştırlarsa o suretle yine o teşkilat dahilinde kabail ile temas edere kabaili Fransa'nın evamirine muti olmaya ve sulh ve sükunete hizmet etmeye davet edeceklerdir.”* şeklinde bir telgraf gelmiştir. Ancak Fas'taki faaliyetlerinin İtilaf Devletleri tarafından husumetle karşılandığı için Fas'a dönmek ve Fransa lehinde propaganda yapmak istememişlerdir. Osmanlı Hükümeti, Fransız Sefareti vasıtasıyla memleketlerine dönebilmeleri için kendilerine harcırah göndermişse de Fransızlar bu harcırahı kendilerine vermeyerek baskı yapmaya başlamıştır. Daha sonra Fransa Hükümeti, İspanya Hükümeti ile görüşerek sınır dışı edilmelerini sağlamıştır. Sonunda İspanya sınırında Fransızlara teslim edilmişler böylece İspanya'dan Tunus'a buradan da 1919 Haziran ayında İstanbul'a gelmişlerdir. Bir hafta kadar harp gemisinde esir kalarak Fransızlar tarafından Kumkapı Hapishanesi'ne gönderilmişlerdir. İki ay hapishanede kaldıktan sonra kesin bir barış yapıldıktan sonra Fransızların aleyhine çalışmamaları şartıyla serbest bırakılmışlardır.³⁹²

İsmet, Ağustos 1919'da hapishaneden çıktıktan hemen sonra Harbiye Nezareti'ne gitmiş, İspanya'da olduğu süre içerisinde alamadığı altı aylık maaşını almak için başvuru yapmıştır. Bu sırada Harbiye Mektebi'nden arkadaşı olan Jandarma mülazım-ı evveli Bolulu Hakkı Efendi'yle görüşmüş ve 1920 yılında Yirmi Beşinci Kolordu Kumandanı olan Kiraz Hamdi Paşa'nın yaverliğine Hakkı Efendi'nin önerisiyle tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra da

³⁹¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0033-0034, 9 Haziran 1341 (1925).

³⁹² TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_003 - 0039, 9 Haziran 1341 (1925).

Kiraz Hamdi Paşa ile sıkı bir şekilde teşrik-i mesai etmişlerdir. Kiraz Hamdi Paşa'nın yanında yaver olarak çalıştığı süre içerisinde dışarıdan gelen birçok zabitan ile esir zabitanın maaş, tahsisat ve harcırahlarını almak ve çıkarmak işlerini takip ile görevlendirilmiştir. Yirmi Beşinci Kolordu Kumandanlığı kısa bir süre sonra lağvedilince İsmet açıkta kalmıştır.³⁹³

İsmet, açığa çıktıktan sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri aleyhine çalışmış insanlar arasında iken derhal onların en iyi bir memuru sıfatıyla harekete başlamıştır. Kendisi Eylül 1920'de en önemli ve özel olarak adlandırılan bir görevle Mısır'a gitmiş³⁹⁴, esirler arasında Kuva-yı Milliye aleyhine ve hilafet lehine propaganda yapacak olan kişilerin başında gelmiştir. Mısır'a gidecek olan heyet, Abuk Ahmet Paşa (Mayıs – Ekim 1920) ve Zeki Paşa (Ekim – Kasım 1920) zamanlarında Erkan-ı Harbiye tarafından teşkil edilmiş ve heyetin reisliğine de Topçu Kaymakamı Muhyittin Bey getirilmiştir. Mısır'a giden bu heyetlere “İstikbal Heyetleri” adı verilmiştir. Bu heyet öncelikle İskenderiye'ye oradan da Süveyş'e gitmiştir. O zaman Hindistan'dan haftada bir kere esirleri taşıyan vapurlar gelmektedir. Bunun üzerine burada görevlendirilen her bir asker bir vapura binecek ve gerek Hindistan'dan ve gerek Mısır'dan gelmiş olan esir askerler arasında Vahdettin namına ve Anadolu Hükümeti aleyhine propaganda yapacaktır. İsmet'in önerisiyle bu heyete arkadaşları olan Nuri ve Hakkı Efendiler de dahil olmuştur. İsmet, üçüncü vapur olan *Rivotnino Vapuru*'na binmiş ve burada 1300 kişi kadar olan askerler arasında propagandasını yapmıştır.³⁹⁵ Kampta bulunan esirlerin ifadeleri gayet dikkat çekicidir. Örneğin kampta bulunan Necmettin Zahir Bey ifadesinde propagandacılar hakkında açık açık bilgi vermiştir. “Efendim biz hasbe'l-kader esaretten terhis edilenlerin son kafilesine kalmıştık. Birinci karargâhta tahminen dört beş yüz kişi kalmıştık. Bidayette İngilizler kendi taraflarından teşvike başladılar. İstanbul Hükümeti'nin teşkil ettiği fırkalara dâhil olacakları serbest bırakacaklarını ve İstanbul'a müreffehen göndereceklerini ve İngiliz Hükümeti ile İstanbul Hükümetlerinin³⁹⁶ teşrik-i mesai ettiğini ve bu suretle İstanbul Hükümeti'nin fırkalarına girecek olanlara yüksek maaş ve saire vereceklerini söylüyorlardı. Arkadaşlar bu sözlere aldanarak ve kapılarak İstanbul Hükümeti'nin hizmetine geçmek istemedi. Bilahare her hükümet oradaki esirlerin derece-i sefalet veyahud refahını kontrol etmek için birtakım komisyonlar gönderiyorlardı. Bu suretle Avrupa hükümetlerinden birçok komisyonlar gelmişti fakat son zamanlarda yani asıl tazyikin bütün mevcudiyetiyle devam ettiği sıralarda İstanbul hükümeti tarafından bir komisyon geldi. Komisyon reisi topçu kaymakamı veya miralayı Muhyittin Bey idi. Komisyon reisi yirmi yedi bin İngiliz lirası almıştı. Bu heyet

³⁹³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0042. 9 Haziran 1341 (1925).

³⁹⁴ EK-3

³⁹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G005_0007. 9 Haziran 1341 (1925).

³⁹⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0011. 9 Haziran 1341 (1925).

İngiliz kumandanının yanında tahsis edilen bir yerde ikamet ettiler.³⁹⁷ Muhyittin Bey'in yanında 26-27 yaşında bir zabıt İngiliz, karargâh kumandanlığı kamp zabiti ile beraber bütün efendileri topladılar. İttihad ve Terakki'nin yaptığı fenalıkları memlekette açtığı rahneleri izah etti. Sonra Ferit Paşa Hükümeti'nin gayesini söyledi ve hangi kabine geçerse geçsin behemehâl bu siyaseti takip edecektir çünkü saltanatı ve erkan-ı hilafeti kurtarmak için bundan başka çare olmadığını ve hilafetsiz yaşamının kabil olamayacağını ve hatta mahza hilafet yüzündendir ki İstanbul'un³⁹⁸ Türkiye'ye bırakılacağını uzun uzadıya izah etti. Sonra da eğer muvafakat ederseniz imza ve yemin edersiniz, biz de sizi memlekete götürürüz. Kabul etmezseniz ilânihaye burada kalırsınız dediler. Ferit Paşa Hükümeti'ne sadakatten ayrılmayacağımıza ve verdikleri her vazifeyi kabul edeceğimize yemin ederiz vallahi billahi diye yemin sözleri gayet iyi bir yazı ile yazılı idi. Altında da isimlerimiz, pederlerimizin isimleri, memleketlerimiz, imza mahalli ve saire vardı. Bu kâğıtlarla dolaştırıldı.”³⁹⁹ Necmettin Zahir Bey'in ifadeleri İsmet'in ve yanındaki kişilerin İngilizler ile iş birliği içerisinde olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İstanbul Hükümetinin yanında olanlara yüksek maaş verilerek Anadolu Hükümetine karşı kışkırtılmak istenilmiştir.

İsmet, Mısır'dan sonra 1921 yılında İstanbul'a gelmiş Rifat ve Remzi Efendiler ile birlikte İstanbul'da ticaret yapmak amacıyla Marpuççular'da bir yazıhane açmıştır. Burada 1922'ye kadar ticaret yapmış gibi görünse de aslında siyasi faaliyetlerini de sürdürmüştür. Kendisi *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin en faal üyelerinden birisi olmuş ve Kiraz Hamdi ile birlikte cemiyetin nizamnamesini hazırlamışlardır. İsmet'e *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* namına üye toplamak için mezun bulunduğu dair bir icazetname verilmiştir. İsmet'in cemiyetteki ismi “*İsmet Gıyasettin*” olmakla beraber icazetnamesinde mensup bulunduğu zümrenin numarası olarak “3” bulunmaktadır. Tarikatın en yüksek derecelerinden birine sahiptir ve kendisi icazetname vermeye de yetkilidir. İsmet, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Kiraz Hamdi Paşa ile Valide Kırathanesi'nde sürekli görüşmüş ve Kuva-yı Milliye aleyhinde beyanatlarda bulunmuşlardır.

İsmet, Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışından bir ay kadar önce yine ticaret yapmak bahanesiyle arkadaşı Nuri ile birlikte Ekim 1922'de Marsilya'ya firar etmiştir. Marsilya'ya gidince oradaki diğer arkadaşları ile temas kurmaya başlamıştır. İsmet'in San Remo'ya gittiği tarih, Kiraz Hamdi Paşa'nın San Remo'ya gittiği tarih olan 7 – 8 Mayıs gününe denk gelmektedir. Marsilya'da bulunduğu sırada *Hilafet Kongresi*'ne katılmış ondan sonra Kiraz

³⁹⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0012. 9 Haziran 1341 (1925).

³⁹⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0013. 9 Haziran 1341 (1925).

³⁹⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G014_0014. 9 Haziran 1341 (1925).

Hamdi ile birleşmiş, Kiraz Hamdi'nin verdiği talimata göre San Remo'ya giderek Vahdettin ile görüşmüş ve oradan aldığı talimatlarla hareket etmeye başlamıştır. İsmet, 1917 yılında Fas'ta bulunduğu sırada Mevlay Hafız ile görüşmüş ve tanışmıştır. Daha sonraki hayatında da Mevlay Hafız ile görüşmeyi sürdürmüştür. İşte Marsilya'ya gittikten sonra da Fas Sultanı Mevlay Hafız'ın isteği üzerine bir elmasının satılması için Cenova'ya zenginlerden müşteri aramak ve elmasları satmak bahanesiyle Paris, Niş, Cenova, Almanya ve San Remo'ya gitmiş burada bulunan kişilerle temasa geçmiştir.⁴⁰⁰ İsmet buradaki temaslarından sonra 1923 yılında çıkarılan genel aftan yararlanarak İstanbul'a gelmiştir.

Marsilya'dan geldikten sonra İstanbul'da Ali ve Nuri ile birlikte aynı evde oturmaya başlamışlar ve Yanyalı Tahir, Bekir Gani ile sürekli görüşmüşlerdir. Tekrar ticaret adı altında ortağı Rıfat Efendi ile birlikte münasebette bulundukları tüccarlara mektup yazarak propaganda yapmaya başlamıştır. Bu tüccarlar genellikle Samsun tüccarlarıdır. İsmet, yazıhanesinde bulunduğu süre içerisinde Mustafa Kemal aleyhine sürekli propaganda yapmış, Anadolu'ya gitmeden önce beş parası olmadığını Vahdettin sayesinde oralara gittiğini söylemiştir.⁴⁰¹ İsmet, İstanbul'daki faaliyetleri dolayısıyla bir ara çok tedirgin olmuş ve *"Ankara'daki adamlar çok barbardır, ben bunlardan korkuyorum, kaçacağım."* gibi sözler söylemeye başlamıştır. İsmet'in faaliyetleri açığa çıktıktan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi, İsmet'in Marsilya'daki hayatı hakkında Marsilya Büyükelçiliği'nden ayrıntılı tahkikat istemiştir. İsmet'in hakkında Marsilya'dan gelen yazıya göre Padişah Mehmet Vahdettin ile temasta bulunduğu ve buralarda hilafet adına çalıştığı belirtilmiştir. Marsilya'dan gelen bilgiler şu şekildedir: *"Hariciye vekaleti celilesine. Marsilya'da Remzi Arif Bey ticarethanesinde bir müddet hizmet eden İsmet'in Vahdettin ile temasta bulunduğu ve Hilafet Kongresine iştirak etmek üzere San Remo'ya gitmiş olduğu ve halen İstanbul'da Cumhuriyet ve erkan-ı hükümet-i alisinde propaganda ile meşgul*

⁴⁰⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G013_0033-38.

⁴⁰¹ İsmet hakkında 8 Temmuz 1341 tarihinde Remzi Efendinin İstiklal Mahkemesine gönderdiği mektup dikkat çekicidir. Buna göre Remzi Efendi mektubunda özetle şunları söylemiştir: "İspanya'dan avdetimizde ben İstanbul'u terk eyledim. İsmet ve Nuri teşrinievvel 922'de İstanbul'dan firar edinceye kadar daima Damat Ferid veya sair muhalefet erkânıyla temasta bulunmuşlar ve Kuva-yı Milliye muhalif olduklarını hem kendileri beyan eylemişler ve hem iştmiş idim. Kuva-yı Milliye tarafından İstanbul'un zaptından havf İsmet Kuva-yı Milliye ve reisi cumhur hazretleri aleyhinde Vahdettin'e layihalar verdiğini bana kendi söylemiştir. Marsilya'ya vürudlarında eski münasebet ve arkadaşlığımız sebebiyle bunları ticarethanemde işlettim.? Mart 924'te İstanbul'da iken işittiğim ahvalden dolayı hiyanetleri büsbütün sabit olduktan sonra hemen telgrafla evimden koğuşturdum. Marsilya'ya avdetimde İsmetin (İngiltere Sefaretine) ve San Remo ve Marsilya ve Paris seyahatlerinden getirdiği paralar ile geçindiğini öğrendim. İngiliz liralınca (Şaman?) isminde bir bankere teslim etmiş ve sonra çekilmiştir. İsmet 923'te defaatle Mantona Damat Ferit ile seyahat etmiş ve telefonla Vahdettin'le görüşmüştür. 31 Kânunusani, Temmuz 924'te San Remo'da Kiraz Hamdi, Vahdettin görüştüklerini işittim. Mamafih Tarikat-i Salahiye icazetnamesinin bir şeklini Kiraz Hamdi'nin kendisine gönderdiğini ağzından kaçırarak söyledi ve gösterdi. Marsilya'da Ömer Fevzi ile görüşüyordu. Gümülcelneli ve Yüzbaşı Hayri buraya İsmet'i görmeye gelmişlerdir. İsmetin Müdafa-i Hukuk-ı Hilafet Cemiyetine alakadar bulunduğuna tamamen kaniim. Remzi Efendinin mufassal beyanatı posta ile irsal kılınmıştır. Bankerden alınacak malumat arz olunacaktır. İstiklal Mahkemesi Heyet-i Celilesine takdim. 8 Temmuz 341" TBMM Arşivi, İM_T3_K027_D075-19_G288_0001, 8 Temmuz 1341 (1925); TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G013_0035.

bulunduğu bildirilmektedir. İstanbul'daki ahvalinin tarassud altında bulundurulması İstanbul vilayetine yazılmıştır. Marsilya'da ve ondan evvelki hayatı hakkında Marsilya şehbenderliğine mufassal tahkikatın sürati icrasına emir buyrulması rica olunur efendim."⁴⁰² Marsilya Büyükelçiliği'nden gelen bilgiler İsmet'in tamamen aleyhte çalıştığını ve San Remo, Marsilya arasında seyahatler yaparak yurt dışında bulunan muhalifler ile sürekli görüştüğü yönündedir.

Böylece İsmet, 1925 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve yargılama esnasında mahkeme heyetini yanıltmaya çalışarak sorulan soruları işine geldiği gibi cevaplamış ve siyasi hayatı hakkındaki soruları cevaplamaktan kaçınarak ticaret yaptığını söylemiştir. Halbuki vaktiyle Mısır'a firar etmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fas'a gitmiş, Fas'a gittikten sonra Kiraz Hamdi'ye yaver olmuş ve o heyetin katipliğini yapmış ve o zamanki hükümetin itimadını kazanarak Mısır'a propaganda için gönderilmiştir.⁴⁰³ Bununla da kalmayarak genel aftan yararlanıp tekrar İstanbul'a döndükten sonra boş durmamış ticaret yaptığı tüccarları kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Tüm bunları göz önüne alan mahkeme heyeti İsmet'in ülkeye daha fazla zarar vereceğini düşünerek 15 Ağustos 1925 tarihinde idamına karar vermiştir.

3.4.4. Arap Asım

Asım 1873 yılında Girit'te doğmuştur⁴⁰⁴. 1919 yılında *Samsun On Beşinci Fırka Divanı Harbi*'nde üyelik yaparken emekliye sevk edilmiştir. Bir süre sonra Kiraz Hamdi Paşa tarafından kendisine iade-i rütbe ettirilerek 1920 yılında *Yirmi Beşinci Kolordu Kumandanlığı*nın Süleyman Faik Paşa komutasındaki *Birinci Fırkasına* tayin olunmuştur. Süleyman Faik Paşa'nın fırkası lağvedildikten sonra açığa çıkmıştır. Burada açığa çıktıktan kısa bir süre sonra Kiraz Hamdi Paşa, Eskişehir'e giderken Asım'ı yanına alarak kendi Levazım Reisliğine getirmiştir. Hamdi Paşa'nın kumandanlığı da lağvedilince İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Teftiş-i Muhassasat Komisyonu'na tayin edilmiştir ve orada da bir buçuk ay çalıştıktan sonra tamamen emekli olmuştur.⁴⁰⁵

Asım, siyasi hayatı boyunca sürekli Kiraz Hamdi Paşa'nın yanında görülmüş, onun itimadını kazanmış bir simadır. Asım, Kiraz Hamdi Paşa tarafından İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye yapılmıştır. Kendisine verilen "*İngiliz Muhipleri Cemiyeti Duhuliye Varakası*"nda "*Binbaşı Asım Bey, Numara: 8759*" yazmaktadır. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* kurulduktan hemen sonra *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin memleketi ihya edecek bir kabine

⁴⁰² TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G013_0038.

⁴⁰³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G005_0009, 9 Haziran 1341 (1925).

⁴⁰⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0060, 20 Haziran 1341 (1925).

⁴⁰⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0061 – 0062, 20 Haziran 1341 (1925).

kuracağını düşünerek üye olmuştur. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin bulunduğu Letafet Apartmanı'nın alt katında bir oda tutarak kendisine yazıhane yapmıştır. *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nde iken birçok kimseler arasında propaganda yapmaya başlamış ve cemiyetlerinin prensibinin dincilik olduğundan, padişah tarafından desteklendiğini söylemiştir.⁴⁰⁶ *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin de kurucuları arasında yer alarak devamlı Kemaliyeli İbrahim'in kahvesine gitmiş orada esrarengiz içtimalar akdeden grubun arasında bulunmuştur. Arkadaşlarını kendi evinde toplayarak müzakere ve müşavere tarzında faaliyet göstererek bu cemiyet ile de yakın ilişkide bulunmuştur. Asım'ın evindeki toplantılarda memleket ve idare aleyhinde görüşmeler yapılmıştır. Bir toplantıda "*Ahalinin yüzde doksan dokuzu gayrimemnundur. Halep'ten böyle bir taarruz vukuunda herhalde Trabzon, Erzurum, Adana havalisi ahalisi bunlara iştirak eder. Bu mesele de hallolunur. Bir müddet sonra Vehip Paşa, Kiraz Hamdi Paşa ve yaranı Rodos'ta mühim kuvvetlerle içtima edecekler ve Silifke mıntıkasından taarruz edecekler*"⁴⁰⁷ini konuşmuşlardır. Memleketin felaket yıllarında millet aleyhine çalışmalar göstermiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nce 15 Ağustos 1925 tarihinde idamına karar vermiştir.

3.4.5. Tevfik Baba

Tarikat-i Salahiye üyeleri arasında ismi bulunan Tevfik Baba, 1873 yılında doğmuştur. Yalvaçlı olan Tevfik Baba, Hafız Ali Rıza Efendi'nin oğludur.⁴⁰⁷ Tevfik Baba küçük yaşta geçirdiği çocuk felci nedeniyle Topal Tevfik olarak tanınmıştır.⁴⁰⁸ Tevfik Baba, II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri bakımından oldukça ilginç bir kişidir. Önce para karşılığında Nakşî icazetnamesi alan Tevfik Baba, Şahkulu Tekkesi'ne şeyh olduktan sonra *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* adına çalışmış ve daha sonra Millî Mücadele tarafında yer almıştır.⁴⁰⁹

Tevfik Baba, Şahkulu Tekkesine postnişin olmak için çok uğraşmış, başta Ahmet Burhan Baba ve İbrahim Feyzi Baba olmak üzere kendinden önce postnişin olanları tekkede rahat bırakmamıştır. Bununla birlikte İstanbul'daki Bektaşî tekkelerinden Topkapı, Çamlıca ve Karyağdı tekkeleri şeyhlerinin Arnavut olması sakıncalı görülerek bir ara Şehitlik Tekkesi Postnişinliği'ne de Tevfik Baba'nın atanması faydalı görülmüştür. Ahmet Burhan Baba'nın Postnişinliği yıllarından başlayarak Şahkulu Tekkesinde görev alan diğer postnişinler sürekli Yalvaçlı Topal Tevfik Baba'nın tacizleri ve tekkeyi kendi idaresine alma girişimleriyle geçmiştir. Bunda da başarılı olmuş ve 1922 yılında resmen postnişin olarak atanmıştır ancak kısa bir süre sonra tekke ve türbelerin kapatılmasıyla 1924 yılında Şahkulu Tekkesinden

⁴⁰⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0023, 6 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁰⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0016, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁰⁸ Şevki Koca, *Bektaşilik ve Bektaşî Dergahları*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2005, 110.

⁴⁰⁹ Maden, "Osmanlı Arşiv Belgeleri", 153-202.

uzaklaştırılmıştır.⁴¹⁰ Bundan sonra bir süre *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* içerisinde görünmüş ve 1925 yılında *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* davasından dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.

Yargılamalar esnasında memleketin siyasi menfaatleri nedeniyle gizli celse talep etmiştir. Gizli celsede Tevfik Baba, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne giriş nedenini mütareke sıralarında eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve İttihatçılarla teması vardır diye dergahlarının ellerinden alınması olarak açıklamıştır. Dergahları ellerinden alınca birçok makama başvurmuşlar ve buralardan olumlu bir cevap alamayınca Kiraz Hamdi Paşa'dan yardım istemişlerdir böylece Kiraz Hamdi Paşa ile bir münasebet oluşturmuşlardır. Kiraz Hamdi Paşa, Tevfik Baba'ya cemiyetin bir programını vermiştir. Tevfik Baba, cemiyetinin birçok ayin merasiminde bulunmuş ve programları dahilinde Sait Ali, Misaidis adında bir Rum ve İskender Fahri'nin cemiyete kabul ayinlerini yapmıştır.⁴¹¹

Tevfik Baba, Şahkulu Tekkesine şeyh olduktan sonra *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan görünmüş, diğer taraftan *İlâ-yı Vatan* ve *Tarikatı Salâhiye Cemiyetleri*nin içerisine sızarak Millî Mücadele lehinde casusluk yapmaya başlamıştır. Tevfik Baba, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nde yapılan bir toplantıyı şu şekilde tasvir etmiştir: “*Almış olduğum talimat üzerine dâhil olduğum İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin 21 Ekim 1921 tarihindeki içtimasında bulunanlarla müzakerat bervech atidir. Saat dörtte içtima salonunda Yahya Adnan Paşa'nın bulunduğu masaya oturdum. O sırada bilhassa davet olunmuş Babiâli caddesinde yazıhanesi olan Sona isminde Rum dava vekili geldi. Yahya Adnan Paşa ilan-ı meşrutiyet edip de hilafet ve mülk-ü milleti payimal ettikleri ve şimdi padişah etrafında toplanarak hukuk-ı padişahîyi müdafaa etmek Hükümeti-i Osmaniye'nin idaresi altında olan her millete bilakaydüşart farz olduğunu ve bu suretle Anadolu yağmacılarına galebe edilebileceğini beyan ve Rum merhum tasdik ve bu fikri tanıdıklarına beyan ederek malumat vereceğini bildirip ayrıldı. Badema iki numaralı Divan-ı Harb Reisi Tayyar Paşa geldi. Meclis akd edildi. Heyette bulunanlar: Tayyar Paşa, Rasih Efendi, Yahya Adnan, Kemal Paşa, Rüştü Bey, Mahmud Şükrü, Bekir Fahri, İsmail Hakkı, Bekir Şükrü, Musa Bey*”⁴¹²

⁴¹⁰ Maden, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında”, 176.

⁴¹¹ O gün masanın üzerine su, toprak, kılıç, rovelver koymuşlar. Bunları bir çarşafa sararak telkinatta bulunmaya başlamışlardır. Yani tarikate kabul şeklini tatbik etmişlerdir. Tevfik Baba'ya Kiraz Hamdi'nin verdiği talimat mucibince İşkenceci Rıfkı, Said Ali, İskender Fahri ve bu Misaidis tarikate dahil edilmiştir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0019, 21 Temmuz 1341 (1925); TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0038/0039.

⁴¹² TİTE K-58, G-88, B-88

Yargılama sonucunda Tevfik Baba hakkında Millî Mücadele'deki hizmetleri hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bir tezkere göndermiştir. Tezkere şu şekildedir:

“Suret

Umur-ı Şer'îye ve Evkaf Vekaleti Celilesine

31/7/39

İngilizlerin İstanbul'u işgal ile memleketi inlettği günlerde Nerdiban? köyünde Şah Kulu Sultan Dergâhı Postnişini bulunan Tevfik Baba Efendi dava-yı millîmize iştirak edeceklerin Anadolu'ya firarlarını teshil ve dergâhı mücadele-i milliyeye iştirak edenlere melce ittihaz ettiği gibi orduyu millîmizin muhtaç olduğu esliha ve cebhanenin sevkiyatına muavenet edenler meyanındadır. Ale'l-husus Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesine de kıymetdar istihbarat temin etmiştir. Kendisinin âmâl-i milliyemizin urucu ve fiilen hadimi olduğu hissedilmesinden dolayı Ferid hükümetince hain-i vatan telakki edildiğinden uhdesindeki vazife Şeyhülislam Hoca Mustafa Sabri tarafından siyaseten ve cebren alınarak Sinob menfasına avdet eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası yaranından bade'l-mütareke âmâl-i milliyeye muhalefet edenlerden İsmet Monla'ya ihsan edilmiştir. Hükümetimize marû'l-arz surette hıdematı yüzünden Ferid hükümetince duçar-ı mazuriyet edilen mumaileyhin hukuk-ı sarihâsı hükümet-i adilemizce mahfuz ve vazifesinin iadeten uhdesine tevcihi iktiza-yı şanı adalet bulunmakla muamele-i tevcihlerinin derhal tevcihi hususuna müsaade-i vekaletpenahilerini rica ederim efendim.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi”⁴¹³

Sonuç olarak gizli celsede Tevfik Baba'nın aslında 1918 yılından itibaren İstanbul Hükümeti'nden yüz çevirdiği, Millî Mücadele'de yararlılıkları olduğu, Çanakkale ve Balıkesir taraflarında Kuva-yı Milliye'ye yaptığı yardımlardan dolayı İstiklal Madalyası aldığı ve cemiyete faaliyetler hakkında bilgi almak amacıyla girdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle Tevfik Baba, Kuva-yı Milliye'ye yapmış olduğu hizmetlerden dolayı davadan beraat etmiştir.⁴¹⁴

1927 yılında Şahkulu Tekkesi postuna yeniden oturan Tevfik Baba, bazı ahlaki problemleri ve uygunsuz davranışları nedeniyle gündeme gelmiştir. Dönemin milletvekillerinden Hakkı Tarık Us tarafından kendisine “deli raporu” alınmıştır. Bu arada devreye giren Hüseyin Kazım Baba, Şaban Sırrı Baba, Ekrem Ramazanoğlu Baba, Yusuf Fahir Ataer Baba, Hüseyin Hüsnü Erdekut Baba, Yaşar Baba, Ercan Tûrâbi Baba ve Tahir Baba gibi

⁴¹³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0023, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴¹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0022, 21 Temmuz 1341 (1925).

tanınmış Bektaşî Babaları imza toplayarak Topal Tevfik Baba'nın Şahkulu postnişinliğini iptal ettirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Tevfik Baba, 1935 yılında Bursa'nın Mustafakemalpaşa (Kirmastî) ilçesinde harabe halinde bulunan Garipçe Baba Tekkesi'ne gönderilmiştir. 1939 yılında orada vefat ederek bu tekkenin haziresine defnedilmiştir.⁴¹⁵

3.4.6. Ertuğrul Şakir

1878 yılında doğan Ertuğrul Şakir aslen Adanalı'dır. Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve mezuniyetinden sonra Yemen'de Muha Kaymakamlığı'na, oradan Ebuariş Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir.⁴¹⁶ 1907 yılında Ebuariş'ten firar ederek Mısır'a gitmiş oradan da Avrupa'ya geçmiştir. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a geldikten sonra önce Lazkiye ve Cidde Kaymakamlığı'na oradan sırasıyla Taberiye ve Mercün kaymakamlıklarına tayin olunmuştur. Taberiye'de üç sene kaymakamlık yaptıktan sonra rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra Cemal Paşa tarafından *Dördüncü Ordu Divan-ı Harp Müdde-i Umumisi* olarak tayin edilmiştir. Bu arada Yeni Zaman'da gazete muharrirliği yaparken Cemal Paşa, Abdülkerim isminde birisinin evraklarını yok etmek suçundan Ertuğrul Şakir'i tevkif ettirmiştir. Ertuğrul Şakir, iki sene hapse mahkum olmuş ve Konya'ya gönderilmiştir. 30 Aralık 1917 tarihinde cezasının tamamlanmış olması dolayısıyla haptan çıkarılmış⁴¹⁷ ve mütarekenin yapıldığı sıralarda 1918 yılında İstanbul'a dönmüştür.⁴¹⁸

Tevfik Paşa kabinesi zamanında İngilizlerin yardımıyla *İstanbul İaşe Umum Müdürlüğü*'ne tayin edilmiştir. İaşede bir hafta kaldıktan sonra hakkında çıkan suiistimal haberleri nedeniyle Tevfik Paşa görev mührünü iade etmesini istemişse de Ertuğrul Şakir, mührü iade etmemiş ve görevinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle birlikte İaşe'den istifa edip Eskişehir'e mutasarrıf olarak atanmıştır.⁴¹⁹

Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti kendilerine yarayacak olan Kambur İzzet'i İzmir'e, Muhyittin Paşa'yı Ankara'ya, Sami'yi Kastamonu'ya mutasarrıf olarak atarken Ertuğrul Şakir'i de Eskişehir'e atamıştır. Eskişehir'de bulunduğu sıralarda İngilizlerle beraber çalışmalarda bulunmuş ve yapmış olduğu faaliyetleri dolayısıyla *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* kendisinin orada devamlı kalması konusundan tavsiyelerde bulunmuştur. Dosyası içerisinde

⁴¹⁵ Koca, *Bektaşî ve Bektaşilik*, 114.

⁴¹⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0004, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴¹⁷ BCA,15-40 H, 25.03.1336 (1920).

⁴¹⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0005, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴¹⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0010, 21 Temmuz 1341 (1925).

çıkan telgraflarda “*Ahali-i İslamiye namına*” orada kalması ve İstanbul Hükümeti namına çalışmalar yapması konusunda tavsiyeler görülmüştür.⁴²⁰

Cumhuriyet’in ilanından sonra ise güya 1913 senesinde Mercün kazasında kaymakam iken orada bıraktığı ve kaybettiği eşyaları bulmak amacıyla Mercün’a gittiğini söylese de Şam’a, Halep’e gitmiş, orada bulunan ve tekrar teşkilatlanmaya başlayan kişilerle görüşmeler yapmıştır. Dokuz ay boyunca yurtdışında kalmış kendisinin de dahil olduğu mason teşkilatlarıyla bir araya gelmiştir.⁴²¹ Ayrıca bu seyahatleri sırasında Kudüs’e geçmiş ve İngilizlerin vermiş olduğu tavsiye ile orada ikamet edebilmek için vesika istemiştir.⁴²²

Ertuğrul Şakir bu gezilerden sonra Adana’ya dönmüş ve Adana Gazetesi Ertuğrul Şakir’i “*İngilizlerin Adamı*” olarak nitelendirmiştir. Adana Gazetesi polis müdüriyetini uyararak bu adamın derhal takip altına alınmasını istemiştir. Adana Gazetesi, Ertuğrul Şakir’in Adana’ya gelişini şu yazı ile duyurmuştur:

“Nasıl Geldi?”

İngilizlerin adamı olan Ertuğrul Şakir, Halep’den şehrimize geldi.

İstanbul’un meşum İngiliz işgal devresinde siyasi sahnede sık sık görülen “Ertuğrul Şakir”i dün Adana’da gördük. İngilizlerin tavassutuyla İstanbul İaşe Müdüriyet-i Umumiye Muavinliğine tayin edilmiş olan “Ertuğrul Şakir”in bilahare bazı şeraitle Adana Valiliğine tayin edilmesi takarrür etmiş iken her nedense Adana’ya gönderilmekten sarf-ı nazar edilmişti. Hatta Ertuğrul Şakir muvaffak olup olamayacağını anlamak üzere Adana’ya kadar gelmek cüretini de göstermişti. İngilizlerin adamı olan ve her nedense listeye dahil edilemeyen “Ertuğrul Şakir”in Halep’ten Adana’ya gelmesi diğer bir noktadan şayan-ı dikkattir. Ertuğrul Şakir’den evvel Damad Ferid’in Kastamonu vali vekili olan Sami’nin de Adana tarikiyle Halep’e geçerek Kürt Cemiyeti’ne bazı evrak götürdüğünü geçen nüshalarımızda yazmıştık. Yüzelliklere dahil olan insanların bu yakınlarda sık sık Halep’e gidip gelebilmeleri şayan-ı cürettir. Polis Müdüriyetinin nazar-ı dikkatini celp eder ve bu gibi kimseler hakkında sıkı bir takibat yapmasını rica ederiz.”⁴²³

Ertuğrul Şakir’in İngilizlerle olan ilişkilerinin yanında kendisinin mason teşkilatından olduğu da bilinmektedir⁴²⁴. Ertuğrul Şakir, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* davasında

⁴²⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası müessisi imzaları, sonra Tatar Cemiyeti Reisi, Müfti Mehmed imzalarıyla birtakım telgraf vardır. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0018, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴²¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0020, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴²² EK.4

⁴²³ Gazete nüshası yıpranmış bir durumda olduğu için maalesef gazete tarihinin yazdığı kısım yırtılmıştır. Bkz. Adana Gazetesi, Nasıl Geldi?; İM_T3_K038_D075-55_G968_0018.

⁴²⁴ Ertuğrul Şakir’in Masonluk Belgesi için bkz. EK. 5

yargılanmasına ve pek çok kaynakta cemiyetin kurucuları arasında geçmesine rağmen aslında cemiyet ile ilişkileri fazla değildir. Hatta *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* zamanında Şerif Yahya Adnan Paşa ile aralarında husumet bulunduğu bunlara pek fazla yüz vermediği de bilinmektedir.⁴²⁵ Ertuğrul Şakir'in idam edilmesinin en büyük sebebi geçmişinin hep İngilizlerle birlikte vatanın aleyhine çalışması ve daha sonraları da İngilizlerle olan iş birliğini bırakmamasıdır. Millî Mücadele'nin olduğu, milletin savaştığı sıralarda Ertuğrul Şakir İngilizler, Ermeniler ve Mehmet Vahdettin'in çevresi ile memleket aleyhine çalışmış, Suriye'ye kadar gidip orada şehzadeler ile görüşmüş tekrar memlekete dönmeyi de ihmal etmemiştir. 1925 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilmiştir.

3.4.7. Tefvik Hamdi

1876 doğumlu olan Tefvik Bey, babasının isminin Hamdi olmasından dolayı Tefvik Hamdi veya Burunsuz Tefvik olarak tanınmıştır. Burunsuz Tefvik, mektepten mülazım-ı evvel olarak mezun olmuş ve 1897 yılında Türk Yunan Muharebesi'ne katılmıştır. Bu muharebe esnasında bir sene kadar Selanik'te hapsedilmiştir. 1903 yılından 1908 senesine kadar Avrupa'da bulunmuştur. Avrupa'dan geldikten sonra *Ahrar Fırkası*na katılmış ancak fırka 31 Mart Olayından sonra lağvedilmiştir. 1912 yılında kurulan *Halaskar Zabitan Grubu*'na üye olmamasına rağmen iş birliği yapan subaylar arasında yer almıştır.⁴²⁶ Burunsuz Tefvik, 1913 yılında Nazım Paşa'nın katli ve Kamil Paşa'nın sadarettten istifasından sonra İstihkâm Teğmeni Çerkez Hasan ve dönemin muhalifleriyle birlikte Babiâli'yi basarak *İttihat ve Terakki*'nin merkezini yakmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Burunsuz Tefvik, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın ileri gelenlerindendir. Mütareke yıllarında firari Hasan Tahsin'in yerine bir ara polis müdürü olacağı da söylenmiştir.⁴²⁷ Taklib-i Hükümet olarak bilinen bu olay nedeniyle 10 yıl hapse mahkum olmuşsa da sekiz ay sonra affedilmiş ve hapisten çıkmıştır. Mütarekeden sonra 4 Mayıs 1919 yılında Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey, İsmail Bey, Şakir Bey, Agah Bey gibi kişilerle birlikte Milli *Ahrar Fırkası*nın kurucuları arasında yer almıştır.

Burunsuz Tefvik, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri Kiraz Hamdi Paşa ile çok iyi ilişkiler kurmuş ve 1920 yılı itibarıyla de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne katılarak kurucuları arasında yer almış ve cemiyetin neredeyse her toplantısına katılarak Kiraz Hamdi Paşa'ya destek vermiştir. Burunsuz Tefvik, İstiklal Mahkemesinde sorgulandığında cemiyet ile ilişkisini reddetmesine rağmen gerek şahitlerin ifadesinde gerek mahkemenin topladığı bilgi ve

⁴²⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0020, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴²⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, 180.

⁴²⁷ "Heyet-i Fesadiye Alakadarlarının Tefviki", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1925, 1

belgelerden Kiraz Hamdi'nin en yakınlarından biri olduğu açıkça meydana çıkarılmıştır.⁴²⁸ 1925 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilmiştir.

3.4.8. Diğer Üyeleri

Cemiyetin en önemli üyelerinden biri olan Feyzullah Efendi, 1862 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kendisi Rüsumat Nazırı Mehmet Muhsin Bey'in oğlu ve Sultan Abdülmecid'in hatt muallimi meşhur Kastamonulu Hattat Vasıf Bey'in torunudur. Küçük yaşlarda babası tarafından Rum Mektebi'ne gönderilmiş ve orada altı sene boyunca eğitim görmüştür. Daha sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiş buradan Fransızca, Ermenice, Rumca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Arapça, Farsça dillerine hakim bir şekilde mezun olmuştur. Mülkiye Mektebi'nden mezun olur olmaz Saray'a Ermenice tercüman olarak atanmıştır. Dokuz sene Saray'da çalıştıktan sonra Sultan Abdülhamit tarafından Trablusgarp'a sürgüne gönderilmiştir. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Recep Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş ve *Tercüme Şubesi Müdürlüğü*'ne tayin edilmiştir. 19 Nisan 1920 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴²⁹ Görevine son verildikten sonra açıkta kalmış ve Miralay Kont Caprini'nin özel katipliğine girmiştir. Ekim 1923'te Türk kuvvetlerinin İstanbul'a girişine kadar birlikte çalışmışlardır.

Kiraz Hamdi Paşa ile tanışması ise 1920 yılında memuriyetten çıkarıldıktan sonra başlamıştır. Feyzullah Efendi, memuriyetten çıkarıldıktan sonra kendisine açık memurluk muamelesi yapılması için *Yirmi Beşinci Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi Paşa*'ya gitmiş ve ondan kendisinin Açıklar Komisyonuna havale edilmesini istemiştir. Kiraz Hamdi, Feyzullah Efendi'yi iyi bir şekilde karşılamış ve bundan sonra Feyzullah Efendi'nin yakın arkadaşı ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin de kurucu üyesi olduğu Divan-ı Harp müşavirlerinden Feridun Bey ile birlikte Kiraz Hamdi ile sürekli bir araya gelmeye başlamışlardır. Kiraz Hamdi Feyzullah Efendi'ye "*Feyzullah! Anadolu'da bir avuç kahraman istiklal için harb ediyor. Maruzatım hakikattir, her türlü yemin etmeye hazırım. Şimdi istiklalimiz tehlikede, vatanın yarısı işgal edilmiş ve menatik-ı nüfuza taksim edilmiş bir haldedir. Binaenaleyh biz burada*

⁴²⁸ Burhan Felek, Burunsuz Tevfik'in İstiklal Mahkemesinde yargılanması hakkında şu hikâyeyi anlatır: "Ali Çetinkaya mahkemede karşısında eski ahababı Tevfik'i görünce: "*Gel bakalım Burunsuz Tevfik*" diye kendisine takılmış olan lakabı ile çağırınca Burunsuz Tevfik: "*Geldik bakalım Kel Ali diye cevap vermiş*". Kendisine böyle hitap edilmesine çok bozulan Ali Çetinkaya alelacele davayı incelemeyi kararlaştırarak kendisine yazdığı mektupları okuyarak kendisini idam ettirmiş ve Burunsuz Tevfik idam edilmiştir." Ancak bu olayın bu kadar basit bir şekilde anlatılması yanlıştır. Tevfik hakkında mahkeme tarafından toplanan deliller Kiraz Hamdi'nin bu cemiyeti teşkil ettiği zaman kendisinin en büyük destekçisi ve en yakın temasta bulunduğu adamlarından olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında Tevfik, mahkemenin karşısında bildiklerini sürekli inkar ederek cemiyetin yaptıklarını gizlemeye çalışmıştır. Mahkeme, Tevfik'e kendisinin geçmişi ile yargılanmayacağını, bildiklerini anlatmaması karşısında cezasının idam olacağı konusunda kendisini uyarmasına rağmen hiçbir zaman gerçekleri anlatmamıştır. Burhan Felek, "Geçmiş Zaman Olur ki", *Milliyet*, 18 Ocak 1981, 11.

⁴²⁹ 19 Nisan 36 tarihinden itibaren bairade-i seniye memuriyetinize nihayet verildiği tebliğ olunur. Merkez Şubesi Müdürü Miralay Hüseyin Hüsnî. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0039.

*böylece durmaktan ise bir hizmet ifa etmeliyiz. Eğer biz istiklalimizi kaybedersek Yahudilerden de beter oluruz. Yine Yahudilerde bir tesanüd-i iktisadi vardır. Hükümsüz oldukları halde paraya hâkimdirler, biz Müslümanlar da tesanüd-i iktisadi yok. Hiç olmazsa bunu temin edecek bir teşkilat vücuda getirelim. Bu yalnız iktisadi bir tesanüd, nevi bir Müslüman Kuran masonluğu düşünüyorum, bunun çok faydasını göreceğiz, ordumuz muvaffak olur. Buraya gelirse idareyi eline teslim ederiz, muvaffak olamazsa hiç olmazsa birkaç İslamı birbirine tanıştıırırız ve yekdiğerinizden alışveriş ediniz diye ikna ederiz.*⁴³⁰“ diyerek Feyzullah Efendi’yi tahlif etmiştir.

Bundan sonraki görüşmesini yine arkadaşı Feridun Bey ile birlikte yapmış ve Kiraz Hamdi’nin evine gitmişlerdir. Kiraz Hamdi Paşa’nın evinde yapılan toplantıda cemiyetin programını kabul ile imza etmişlerdir. Böylece cemiyetle olan ilişkisi de resmi olarak başlamıştır. Feyzullah Efendi’nin birçok toplantıya katıldığı ve cemiyet adına çalıştığı birçok kimseler tarafından itiraf edilmiş olmasına rağmen kendisi cemiyet kararlarına imza atarken sarhoş olduğunu ve zorla imzalatırıldığını belirtmiştir. Kiraz Hamdi Paşa’dan kendisinin imzaladığı belgeleri istediğini ancak Hamdi Paşa’nın “onları imha ettim.”⁴³¹ demesi üzerine belgeleri alamadığını söylemiştir.

Divan-ı Harp müşavirlerinden ve Kiraz Hamdi’nin başmüşaviri adlisi olan Feridun Bey de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin kurucuları ve önemli üyeleri arasındadır. Feridun Bey, 1890 yılında doğmuştur. San Jozef’te, Mekteb-i Hukuk-ı Ali’de okumuş ve Darülfunun edebiyat şubesinden tasdikname almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Divan-ı Harp Müdde-i Umumisi* olmuş ve İstanbul’un işgalinden sonra *Mehakim Şubesi Müdürlüğü* yapmaya başlamıştır. Kiraz Hamdi Paşa, 25. Kolordu Komutanlığı’na atandığı zaman Feridun Bey de *Yirmi Beşinci Kolordu Baş Hukuk Müşavirliği*’ne getirilmiştir. Hamdi Paşa’nın neredeyse tüm içtimalarına katılmış ve sürekli bir irtibat halinde olmuştur. Feridun Bey, ifadelerinde cemiyet nizamnamesinin basit bir surette *İttihad-ı İslam* maksadıyla yapıldığını belirtmesine rağmen aslında bu toplantıların, cemiyetlerin kuruluşunun ve nizamnamelerin Anadolu’da yeni oluşan Millî Mücadele’ye yani Büyük Millet Meclisi’nin, millet idaresinin kendisini fiilen göstermiş olmasına karşı bir tedbir suretinde planlanmış hareketler olduğunun göstergesidir.⁴³²

Cemiyetin bir diğer üyesi olan İsa Ruhi Paşa, Kafkasyalı olup 1872 yılında Azerbaycan’da doğmuştur. Balkan Savaşı sırasında *Sahra Sıhhiye Müfettişi*, Balkan Savaşı’nın ardından *Birinci Ordu Sıhhiye Müfettişi* olmuştur. 1918 yılında *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* katılmıştır. Mart 1919’da Kiraz Hamdi Paşa vasıtasıyla *Sıhhiye Genel Müdürlüğü*’ne tayin

⁴³⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G024_0005, 20 Temmuz 1341 (1925).

⁴³¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G024_0010, 20 Temmuz 1341 (1925).

⁴³² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G024_0017, 0040, 21 Temmuz 1341 (1925).

olmuştur.⁴³³ Kuva-yı Milliye aleyhine çalışmıştır.⁴³⁴ Bundan sonra *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* 'ne üye olmuş ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* 'nin kurucuları arasında yer almıştır.

İsa Ruhi Paşa, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* adına çalışmış, cemiyetin kuruluş çalışmalarına katılmış ve cemiyetin nizamnamesi içtima edilirken bizzat Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte bulunmuştur. Nizamnamenin içeriği hakkında yapılan toplantıya Ahmet Refik, Feyzullah Bey, Feridun Bey, Tevfik Hamdi, Davut Vehbi, Revandizli Mehmet Emin Paşa ve General Halilof gibi isimler katılmıştır. Bu toplantıda bir İslam masonluğu yapmaktan ve bunu İslam alemine tebliğ ederek *İttihad-ı İslam* ve iktisat meydana getirmekten bahsetmişlerdir. Kiraz Hamdi Paşa, İslam memleketlerinin mahvolduğunu ve Rusya'daki Müslümanların Rusların, Hindistan'daki Müslümanlar İngilizlerin esiri olduğunu bu Müslümanlar arasında bir bütünlük sağlayarak Müslüman masonluğu yapacaklarını bildirmiştir.⁴³⁵

General Halilof ile Kiraz Hamdi Paşa'nın tanışmasına vesile olan kişi de yine İsa Ruhi Paşa'dır. İsa Ruhi Paşa, General Halilof'a kendisini Sultan'ın yaverlerinden olan Kiraz Hamdi Paşa ile tanıştırmayı teklif etmiş ve Halilof da bu teklifi kabul ederek Kiraz Hamdi ile görüşmeye başlamıştır.⁴³⁶ Hem İsa Ruhi hem Kiraz Hamdi, Halilof'la görüşmelerine devam ederek Mehmet Vahdettin'in kalben Ankara ile beraber olduğunu, birlikte çalıştıklarını tüm Müslümanları kurtarmak için *İttihad-ı İslam* kurmaya çalıştıklarını, Afganistan, İran, Mısır'daki tüm Müslümanları birleştirmek istediklerini söyleyerek propaganda yapmışlar ve Halilof'u da bu cemiyete dahil etmeye çalışmışlardır.⁴³⁷

İsa Ruhi Paşa, ifadesinde *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* adına çalıştığını sürekli inkar etmiş ve mesele ile hiçbir alakası olmadığını söylemiştir. İfadeleri arasında "*Ben Kiraz Hamdi'nin evine gittiğim zaman orada Müslüman Bektaşilik'ten bahsedildi hatta başına taç giydirildi. Sonra poker oynamaya başladılar, ben çıktım*" demiştir. Yine son ifadeleri arasında "*Padişah'tan para koparmak için yapılan bir teşkilattır diye bazılarının söylediklerini duydum ve ben yalnız bu içtimai işittim.*" şeklinde bir beyanat vermiştir ancak İsa Ruhi Paşa'nın bu cemiyet hakkında çok şeyler bildiği ve bu cemiyet adına meşgul olduğu mahkemenin elde ettiği belgelerden, sanıkların vermiş olduğu ifadelerden ve doğrudan doğruya Kiraz Hamdi'nin evinde yapılan aramalarda elde edilen evraklardan anlaşılmaktadır.

⁴³³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G025_0014 – 0015, 21 Temmuz 1341 (1925).

⁴³⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0038, 21 Temmuz 1341(1925).

⁴³⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0032, 21 Temmuz 1341(1925).

⁴³⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0031, 21 Temmuz 1341(1925).

⁴³⁷ Halilof, Tarikat-i Salahiye davasının yargılamaları başladığı zaman cemiyet içerisinde gördükleri hakkında bilgi vermek amacıyla mahkemeye bir dilekçe ile başvuru yapmıştır. Muhakeme sonrasında Halilof'un cemiyetin aslında zararlı bir cemiyet olduğunun farkında olmadan cemiyete dahil olduğu ve ülke aleyhinde herhangi zararlı bir faaliyette bulunmadığı anlaşılmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0032, 21 Temmuz 1341(1925).

Her şeyden önce İsa Ruhi Paşa, Büyük Millet Meclisi teşekkül ettiği milletin bilfiil vazifeye başladığı bir sırada telaşa düşen İstanbul Hükümeti, İngiliz işbirlikçileri ve Kiraz Hamdi'lerle iş birliği yapmıştır. Bunun yanında memleketin bir kısmını ayaklandırmaya çalışarak bir kuvvet teşkil etmek isteyen Anzavur'la birlikte olmuştur.⁴³⁸

Rum milletinden olan Misaidis'e gelince Misaidis, Dava Vekili olarak görev yapmıştır. Kendisi mason teşkilatına dahildir ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne Sakallı Rıfkı'nın referansı ile girmiştir. Sakallı Rıfkı, Misaidis'in mason teşkilatına dahil olduğunu öğrenince Misaidis'e İslam farmasonluğunu öğretmek amacıyla cemiyet toplantılarına davet etmiştir. Misaidis, cemiyete gittiği zaman giriş töreni yapılmıştır. Her ne kadar cemiyete dahil olmadığını söylese de Misaidis aslında cemiyete dahil olmasaydı toplantı yapılan yere giremezdi. Çünkü Cemiyetin nizamnamesi gereğince kapının önünde meydancı denilen bir adam bulunmaktaydı ve kendisi üye olmasaydı kapıcı cemiyet toplantılarının yapıldığı yere onu sokamazdı. Bunlar cemiyetin ana kurallarıdır ve bu cemiyet arasına girmek için de cemiyete giriş töreni yapılmıştır. Misaidis'in cemiyete üye olmakla birlikte cemiyet içerisinde çok aktif bir şekilde çalışmadığı da anlaşılmaktadır.⁴³⁹

Cemiyetin bir diğer üyesi olan Hasan Kemalettin, 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Sultanisi'nden mezun olmuş ve 1911 yılında Tiflis'te şehbenderlik yapmıştır. Görevini yaptığı sırada İngilizlere esir düşmüş ve 1920 yılında İstanbul'a dönebilmiştir. Kendisi Burunsuz Tevfık'ın referansı ile *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne dahil olmuştur. Kiraz Hamdi'nin kayınbiraderi Emin'in evinde yapılan aramada Tarikat-i Salahiye'nin kurucuları arasında "*Hasan Kemaleddin*" adıyla imzasını taşıyan bir icazetname bulunmuştur. İstiklal Mahkemesi tarafından yapılan tahkikatta Kiraz Hamdi Paşa'nın sürekli yanında olan ve yakın çalıştığı kişiler arasında olduğu anlaşılmıştır.⁴⁴⁰

Kiraz Hamdi'nin kayınbiraderi Emin de cemiyetin üyeleri arasındadır. 1896 doğumlu olan Emin İstanbul Sultanisi, Fransız Fenerler Mektebi, Şeyhülirfan Mektebi dahil olmak üzere farklı okullarda tahsil görmüştür. Türkiye İzci Mecmuası ve Türk Halk Mektepleri Mecmualarında çalışmıştır. Emin Efendi'nin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile alakadar olduğu evinde yapılan aramalar neticesinde ortaya çıkmıştır ve pek çok kurucu, üye hakkında bilgiler de bulunmuştur.⁴⁴¹

Cemiyetin önemli üyelerinden olan Sait Ali, 1882 Manisa doğumludur. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Manisa'da Müftü Efendi, Kani Efendi, Halit Paşa, Abbas

⁴³⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G025_0022, Ağustos 1925.

⁴³⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0037, 0038, 0039, 0040.

⁴⁴⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0016, 0017, 0018, 0019, 0020, 0021, 0022.

⁴⁴¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0009, 0010, 0011, 0012.

Bey ve Sait Ali tarafından Kasım 1918’de *İstihlas-ı Vatan Cemiyeti*⁴⁴² kurulmuştur. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra ise *Cemaat-i İslamiye*’yi kurmuşlardır. Sait Ali bu cemiyetlerin katib-i umumiliğini⁴⁴³ yapmıştır. Daha sonra *İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti*⁴⁴⁴ kurulmuş ve bu cemiyetler 19 Mart kongresinde birleştirilmiştir. Yunanlılar memleketi işgal ettikten sonra Kani Efendi ile Müftü Efendi İzmir’de Yunanlılar aleyhine çalışmışlar ve haberler yapmışlardır. İşgalden üç ay sonra İzmir’de şimendüfer memuru olarak çalışan bir Fransız’ın Müftü Efendi ile Kani Efendinin Yunanlılar tarafından tutuklanarak Atina’ya gönderileceklerini bildirmesi üzerine Fransızların yardımıyla İstanbul’a kaçmışlardır. İstanbul’da *Alemdar*, *Vakit* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerine İzmir’in işgalinden bahsederek Yunanlıların mezalimini anlatan İzmir’le alakalı mektuplar yazmıştır.

Sadi Ali’nin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’ne Sakallı Rıfkı’nın yardımıyla girdiği ve Sakallı Rıfkı ile *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan tanıştıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵ Sait Ali tasavvufa meraklı bir şahıs olduğu için Sakallı Rıfkı’dan Bektaşiliğe girmesi için kendisine kefil olmasını istemiştir. Bunun üzerine Sakallı Rıfkı bir gün Acem’in kahvesine gelerek Sait Ali’ye artık nasibinin geldiğini ve tarikata dahil olabileceğini bildirmiştir. Bu tarikatın Bektaşiliği, Melamiliği, Ahmediliği, farmasonluğu kapsayan ve Protestanlığın hükümlerini içeren bir tarikat olduğunu söyleyerek Sait Ali’ye tarikata girmesi için teklif varakasını vermiştir. Teklif varakasını imzaladıktan sonra ertesi gün kurban kesilmiş ve Tevfik Baba tarafından tarikata giriş töreni yapılmıştır.⁴⁴⁶ Törende Mülazım Rıfkı (İşkenceci Rıfkı), Şeyh Fuat, Misaidis de hazır bulunmuştur. İlk olarak Mülazım Rıfkı’yı çağırmışlar onun merasimi yaptıktan sonra Sait Ali’nin merasimini yapmaya başlamışlardır. Rehber Safvet Bey tarafından üzerine bir çarşaf giydirerek, gözlerini bağlamışlar, kapıya gidince Safvet Bey, “*Münkir geldi, irşad olunmak istiyor, hu. Münkir geldi irşad olunmak istiyor hu*” diye üç defa tekrar etmiştir. İçeriden “*Eyvallah*” sesi gelince gözleri bağlı bir şekilde içeri almışlardır. Tören sonunda İslamların rızkı ve tealisine hizmet edeceğine maddeten ve bir sırrı ifşa edecek olursa kanının helal olacağına, mahvına razı olacağına dair yemin etmiştir.⁴⁴⁷ Yemin ettiği üzerinde kılıç, kitap, su

⁴⁴² Bu cemiyetin amacı İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden önce İtalyanlar tarafından işgal olunacağını duyulması üzerine İzmir’in müdafaasını sağlamaktır.

⁴⁴³ Genel sekreter

⁴⁴⁴ İzmir ve çevresinin Yunanlılara verileceği haberinin duyulması ve Rum taşkınlıkları, bu bölgede Türk’ün hakkını koruyacak bir cemiyetin kurulmasını gerekli kılmıştır. Kurucuları arasında Hacı Hasanzade Edhem Bey, Hüseyin Lütfi Bey, Moralızade Halit Bey, Tokadizade Şekip Bey, Selahattin Bey, Arif Bey, Abdurrahman Sami Bey, SAhlebcizade Hacı Midhat Bey, Moralızade Nail Beyler bulunmaktadır. Cemiyet 17 – 19 Mart tarihlerinde Büyük Kongresini yapmıştır. 14 Mayıs 1919 günü akşamı “*Redd-i İlhak Beyannamesi*”nin hazırlanıp yayınlanmasında cemiyet ileri gelenleri etkili olmuştur. Bu hareket Batı Anadolu’da Redd-i İlhak Cemiyetleri adı altında yeni bir mukavemet teşkilatının kaza ve sancaklardan başlayarak nahiyelere kadar yayılmasını sağlamıştır. Bkz. Çapa, İzmir Müdafaa-i, 561.

⁴⁴⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0027, 25 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁴⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0033, 25 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁴⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0034, 25 Temmuz 1341 (1925).

ve toprak olan bir masanın yanına oturmuş, gözleri açılmıştır. Daha sonra eller öpülmüş ve bu şekilde artık cemiyetin bir üyesi olmuştur. Sait Ali cemiyet hakkında bu şekilde çok önemli bilgiler vermiştir. Ancak Sakallı Rıfkı ve bazı şahısların yurtdışına kaçmasına rağmen hala irtibatını kesmemiştir.⁴⁴⁸ Hatta Sakallı Rıfkı, Sait Ali'yi cemiyetin ve tarikatlarının en kuvvetli müritlerinden biri olarak tanımlamıştır.

Sakallı Rıfkı'nın yurtdışına kaçtıktan sonra da Sait Ali ile devamlı irtibatla bulunduğu ve mektuplaştığı görülmüştür.⁴⁴⁹ Sakallı Rıfkı, Sait Ali'ye yazdığı bir mektupta kendisini bildirmemek için kendisinden “Baba” sıfatıyla bahsetmiş ve yurtdışında olan pek çok kişi hakkında da bilgi vermiştir.⁴⁵⁰ Asaf Paşa Dergahı Postnişini Cemal Bey ile Sait Ali'nin inabe almaya gittiği dergahın sahibi Şeyh Fuat'tan da bahsetmektedir. Ayrıca mektupta Hicaz'a, Suriye'ye gittiğini Acemistan'a gideceğini yazmıştır. Sakallı Rıfkı'nın aslında yurtdışında devamlı olarak gezdiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin aleyhine çalıştığı ve bu konudan Sait Ali'nin de haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Mektup sureti şu şekildedir:

“20 Mart 1924

Sait Ali Beyefendiye: Miri muhterem! Mahdumum olup ahiren esarette bulunan Teologos Yorgiyadinin hayat ve mamatına dair vaki olan istifsarıma cevaben irsaline inayet buyurmuş olduğunuz mektup fevkalade meserret ve memnuniyetimi tevciplendi. Cenabı hak himmet ve saadetinizi dai ve baki ederek her bir muradınızı hasıl etsin. Lakin bununla mesele bitmiş olmuyor. Zatiâlinize ikinci bir iş daha kalmış oluyor. On birinci esir taburuna bir mektup kaleme aldım. Lütfen bunu sorup sual ederek ve taburun nerede olduğunu anlayarak oraya gönderesiniz. Mektup ücreti olarak melfufen para göndermek istedim. Babamız mani oldu ve dedi ki benim hemşehrim insanlığı bilir. Eğer para gönderirsen ayıp edersin hem mektubu yırtar hem de bize bir daha mektup yazmaz. Ben de buna intisalen para koymadım. Afedersiniz insaniyet ve vazife-i mütemmimime böyle ifa olur. Bizden de mütekabilen arz-ı uhuvvet ve takdim-i teşekkürat binnihaye... mektubun taahhüdlü olarak on birinci esir taburuna irsali vicdanımızdan mercudur. Cevab-ı âlilerine intizar ederim. Baba, burada iyi bir köşkte rahatça ikamet eder. Demlendiğiniz zamanlardan bahseder Cemal Bey'in vefatını Fuat Bey'in rahatça yaşadığını söyledi. Aşk niyaz ediyor. Hicaz, Mısır, Suriye ve Avrupa'yı dolaşan baba yakında Acemistan'a hareket edecektir. Biz kendisine hacı baba diyoruz. Baki mektubunuzu bekler ve arz-ı ihtimam ve selam ederim. Efendim

⁴⁴⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0035, 25 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁴⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0028, 25 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁵⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0029, 25 Temmuz 1341 (1925).

*Adres: Kifzıya'da Setrebet sokağında Setrebin hanesinde Yorgis'e: Haşiye mektubun nasıl gönderilmesi ve cevabın nasıl alınacağı sizin üzerinize bırakıyoruz. Bu akşam ”*⁴⁵¹

Bu mektubun dışında Sait Ali'nin evrakları arasında Menemenlizade Kemal imzalı bir mektup bulunmuştur. Menemenlizade Kemal mektupta Manisa'da Terakkiperver'in kurulup kurulmadığı ve belediye seçimlerinin olup olmadığı hakkında bilgi istemiştir.⁴⁵²

Bu bilgilerin ışığında Sait Ali cemiyet hakkında çok değerli bilgiler vermiş olmasına rağmen Cumhuriyet ve memleket aleyhine çalışması, halkı gizlice ve sözlü olarak kışkırtması nedeniyle kendisine beş sene kürek cezası verilmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi bu davayı iki Genel Affı⁴⁵³ merkeze alarak değerlendirmiştir. Genel afftan sonra bu cemiyet ile ilgili olan kişilere ağır cezalar verilmişken afftan sonra faaliyette bulunmayanlara ise daha hafif cezalar vermiştir.⁴⁵⁴

3.5. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin Diğer Cemiyetler ile İlişkisi

3.5.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İlişkiler

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*nın karşısında en güçlü muhalefet partisi olarak kurulmuştur. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* kurulmadan önce *İttihat ve Terakki Fırkası*na rakip olmak için ortaya çıkan *İttihad-ı Muhammedi Fırkası*, *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası*, *Osmanlı Ahali Fırkası*, *Osmanlı Sosyalist Fırkası* gibi siyasi fırkaların hiçbirisi umulanı gerçekleştirememiş ve *İttihat ve Terakki Fırkası*nın yerine

⁴⁵¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0029, 20 Mart 1340 (1924).

⁴⁵² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0041, 25 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁵³ Lozan Barış Antlaşması'nın VIII. ekine bağlı beyannameye yer alan, karşılıklı genel af ilan edilmesine yönelik madde gereğince, 16 Nisan 1924 tarihinde “*Affı Umumi Kanunu*” adıyla çıkarılmıştır. 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askeri ya da siyasi içerikli suçlar ile bu süre boyunca işlenmiş diğer suçlara yönelik olarak Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerin Türkiye’de yaşayan halkı ve Antlaşma mukabilince Türkiye’den ayrılan arazilerde meskün halk için karşılıklı olarak genel af ilan edilmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması gereğince, 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İtilaf devletleri ordularına silahsız olarak hizmet etmiş olan kişiler de bu genel afftan yararlanacaklardır. İstiklal Mahkemeleri tarafından mahkûm edilen bütün adi suç sahipleri ile bu kişilerin mahkûmiyet sebepleri olan fiilde kendilerine aslen ya da ikinci dereceden yardım etmiş olan sanıklar veya genel mahkemeler ve askeri mahkemelerce mahkûm bulunanlar dahi bu affın kapsamı içerisine alınmış, ancak yüzellilikler istisna tutulmuştur. Cumhuriyetin ilanını müteakip çıkarılan bu iki af kanunuyla, geçmiş dönemde işlenmiş olan suçların hemen hepsi affedilmiş, eski dönemin üzerine sünger çekilerek Milli Mücadele yıllarına ait acı hatıraların unutulması yoluna gidilmiştir. Bkz. Cahide Sınmaz Sönmez, Atatürk Dönemi Af Yasaları, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> Erişim Tarihi: 04.01.2023.

⁴⁵⁴ “*Bu hareket-i fesadiye-i hafiyenin mebdinden yani üç yüz otuz altı senesinden itibaren kâffe-i safahatı elde edilen yüzlerce vesaik üzerinde adım adım takip eden ve icra kılınan muhakemât zabıtlarıyla makam-ı iddianın mütalaatını ve maznunların müdafaatını tedkik eyleyen mahkememiz namına icra-yı kaza eylediği Büyük Millet Meclisince ısdar buyurulmuş olan af-ı umumiye müteallik ahkâm-ı kanuniyeyi de maznunlar lehine nazar-ı dikkate alarak tahassul eden kanaat-i vicdaniye dairesinde af-ı umumiden evvelki devrede heyet-i fesadiyeye intisab etmiş olanlarla devre-i mezkureden evvel veya sonra intisap veya faaliyet-i hıyanetkaranelerine dair edille-i kanuniye bulunmayanlardan Hasan Kamaledin, Misaidis, General Halilof, Feyzullah, Feridun Bey ve Efendilerin beraatlarına ...*” Bkz. TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41.

geçememiştir. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, şimdiye kadar bir varlık gösterememiş olan tüm bu muhalif sesleri birleştirerek *İttihat ve Terakki Fırkası*nın karşısında kuvvetli bir cephe oluşturmak amacıyla 21 Kasım 1911 tarihinde siyaset sahnesine çıkmıştır.⁴⁵⁵

*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*na dahil olanların içerisinde *İttihat ve Terakki Fırkası*na kin ve düşmanlık besleyenlerin yanında *İttihat ve Terakki Fırkası*na karşı muhalif olan ve yönetiminden memnun olmayan bütün faktörler örgütlenmiş ve tüm güçleriyle *İttihat ve Terakki Fırkası*nı devirmeyi amaçlamışlardır.⁴⁵⁶ Bu yeni fırkaya başta Şehzade Vahdettin olmak üzere saray mensubu pek çok kişi de destek vermiştir.⁴⁵⁷ 24 Kasım 1911 tarihinde yapılan toplantıda fırkanın başkanlığına Damat Ferit Paşa, yardımcılığına ise Miralay Sadık getirilmiştir. Fırka kısa süre içerisinde toplumda geniş bir yankı uyandırmış ve hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 11 Aralık 1911 tarihinde yapılan ara seçimi bir oy farkıyla kazanmış ve bu olay da *İttihat ve Terakki Fırkası*nın, İtilafçılara karşı sert önlemler almasına neden olmuştur. Öncelikle *İttihat ve Terakki Fırkası* anayasanın 35. maddesini⁴⁵⁸ değiştirmek istemiş ancak bu girişim *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* tarafından ‘meşrutiyet rejimi ile uyuşmadığı’ için engellenmiştir. Bunun üzerine *İttihat ve Terakki Fırkası*, 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan’ı üç ay içerisinde seçimlerin yapılması koşuluyla padişahın iradesiyle feshettirmişlerdir. Meclis-i Mebusan’ın feshinden sonra Nisan 1912’de yapılan sopalı seçimlerde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan sadece 6 mebus seçilmiştir.⁴⁵⁹ Bu seçimlerden sonra Miralay Sadık Bey’in taraftarlarınca ordu içerisinde ortaya çıkan Halaskar Zabitan Grubu 16 Temmuz 1912’de verdikleri bir muhtıra ile Sait Paşa Hükümeti’nin istifasını istemiştir. Bunun üzerine Sait Paşa istifa etmiş 22 Temmuz’da Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa atanmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın sadareti sadece dört ay sürmüş ve yerine Kamil Paşa Hükümeti gelmiştir. Bu arada 8 Ekim’de başlayan Balkan Savaşı yenilgiyle sonuçlanmış, Kasım ayında Selanik düşmüş, Edirne kuşatılmış ve Bulgarlar Çatalca’ya kadar gelmişlerdir.⁴⁶⁰

Böyle karışık bir ortamda 23 Ocak 1913’te gerçekleşen Bab-ı Ali Baskınından sonra *İttihat ve Terakki Fırkası*, ülke yönetimine tam anlamıyla hakim olmuştur. 11 Haziran 1913

⁴⁵⁵ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu Nasıl Yaşadı Nasıl Battı*, (Yay. Haz). Serkan Erdal, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011, 104; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, 48.

⁴⁵⁶ İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkçülük politikaları nedeniyle fırkaya düşmanlık besleyen Bulgarlar, Ermeniler, Arnavutlar büyük ilgi göstermiştir.

⁴⁵⁷ Mehmet Okur, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0/11 (2010), 236.

⁴⁵⁸ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları; Gazel, Osmanlı Devleti’nde Parlamento, 78.

⁴⁵⁹ Fevzi Demir, II. Meşrutiyet Dönem Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, 105-106; Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, 323-324.

⁴⁶⁰ Türe, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, 57-79.

tarihinde Mahmut Şevket Paşa suikastından dolayı *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* mensup olanların bazıları Sinop'a sürülmüş, bazıları idam edilmiş, bazıları ise yurt dışına kaçmışlardır. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* bu şekilde ülke içerisinde siyasi hayatını noktalamış olmasına rağmen üyeleri yurt dışına çıktıktan sonra da teşkilatlanmaktan geri durmamışlardır. Öncelikle yurt dışına kaçan üyeler Paris'te bir araya gelerek orada muhaliflerle birleşmiş Şerif Paşa'nın kurmuş olduğu *Islahat-ı Esasiye Fırkasına* dahil olmuşlardır.⁴⁶¹ Paris'te bulunan Prens Sabahattin Bey de bu fırkaya destek verdiğini açıklamıştır. Bu fırka Avrupa ve Mısır'da zenginlerden fırka namına "*İttihatçıların ortadan kalkması için İtilaf devletlerinin galebesi, İngiliz donanmasının boğazı geçmesi, Anavatanın düşman ayakları altında ezilmesi*" gibi türlü vaatlerle paralar istemiş, Rus Çarı'na, İngiltere Kralı'na ve Fransa Cumhurbaşkanı'na *İttihat ve Terakki Fırkası* aleyhine telgraflar çekmişlerdir.⁴⁶² Rus Çarı'na çektikleri telgrafta "*İttihatçıların memleketi mahvettiler. Bu felaketin önünü sizden başka kimse alamaz. Geliniz memleketi kurtarınız.*" diye ricada bulunurken İngiltere'ye de aynı telgrafi çekmiş ve bunun yapılabilmesi için gereken tüm hizmetleri yapmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Hiçbir işe yaramayan bu küçük girişimlerden sonra Şerif Paşa ile yapılan bu birleşme çok uzun sürmemiş fırka kısa sürede dağılmıştır. Fırkanın dağılmasından sonra Miralay Sadık Bey, Mısır'a geçmiş, burada Sivas Eski Mebusu Şükrü Efendi, Evranoszade Sami Bey, *Hürriyet ve İtilaf Fırkasının* Bursa Şubesi kurucularından Aziz Nuri Bey, Pertev Tevfik Bey ile birlikte burada *Hürriyet ve İtilaf Fırkasını* tekrar canlandırmak amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Miralay Sadık Bey, Osmanlı Devleti ile savaşan devletlerin maddi manevi yardımını almaya çalışmış ve Mısır'ın zenginleri arasında propaganda yaparak, aslında *Hürriyet ve İtilaf Fırkasının* İstanbul, Anadolu ve Arabistan'da yüz binlerce taraftarı olduğu, bunların gizlice faaliyette bulunduğu, yakında muhteşem İngiliz gemilerinin İstanbul'a girip İttihatçıların başlarını ezeceğini söylemiştir. Yurt dışında ülke aleyhine yapılanlar bununla da kalmamış ve oradaki Entelicens Service tarafından bunlara yardım edilmiş ve Türk milletinin aleyhine bu casus şebekesinden maaş almışlardır.⁴⁶³

⁴⁶¹ İttihat ve Terakki iktidarına karşı kurulan muhalif fırkalardan birisi de Stockholm eski Sefiri Şerif Paşa tarafından 1909 yılında Paris merkezli olarak kurulmuş olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'dır. Yurtdışında kurulması nedeniyle seçimlere katılamamış ancak 1913 yılına kadar muhalif bir fırka olarak siyasi yaşamını devam ettirmiştir. Ülke içindeki muhalif çevrelerle ilişkilerini güçlü tutmak isteyen Şerif Paşa, bir taraftan da yurt dışına kaçan muhaliflerin sığınağı olmuştur. Büyük Kabine'nin kuruluşuna kadar fırkanın yayın organı olan Meşrutiyet gazetesi vasıtasıyla faaliyetlerini sürdüren Şerif Paşa; İttihatçıların, Halaskaran-ı Zabitan olayı ile iktidardan uzaklaştırılması neticesinde yurda dönmüş ancak Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra birçok muhalif gibi yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. 1913 Ağustos'una kadar varlığını sürdüren Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiştir. Daha sonra yurtdışına kaçan muhalifler, Şerif Paşa öncülüğünde Paris'te Milli Muhalefet Fırkasını kurmuşlarsa da herhangi bir başarı elde edememişlerdir. Bkz. Zeynel Yörükoğlu, *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve Faaliyetleri, 1909-1913*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

⁴⁶² Türe, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", 57-79; Şakir, *Hürriyet ve İtilaf*, 227.

⁴⁶³ Şakir, *Hürriyet ve İtilaf*, 228-230.

Bundan sonra Gümülcineli İsmail⁴⁶⁴, Atina'ya geçmiş burada bir gazete çıkarmaya başlamış İttihatçıları bahane ederek Türk Milleti aleyhine hakaretler içeren yazılar yazmıştır. Eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri'ye⁴⁶⁵ gelince o başta Mısır'a geçmiş oradan Romanya'ya gitmiştir. Dobruca Türklerine vaiz vererek hocalık yapmış ve aynı zamanda oradaki gazetelere yazılar yazarak hayatını geçirmeye çalışmıştır. Hatta bir manzumesinde İttihatçılardan şikayet etmesinin yanında “Allahım! Şu İtilaf ordularına nusret ihsan et onların vasıtasıyla bizi zalim İttihatçıların elinden halas eyle” şeklinde dua etmiştir. Hürriyet ve İtilafçıların, İttihatçı düşmanlığı İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ülkemizde galip gelmesine dua edecek kadar ileri gitmişti. Bunların içerisinde Mahmut Şevket Paşa'nın katli meselesinden sonra Mısır'a firar eden Manavoğlu Nevres vardır ki Mısır'da Sadık Bey ile birleşmiş ancak kısa süre sonra

⁴⁶⁴ Gümülcineli İsmail, 22 Ocak 1885 tarihinde Gümülcine'de doğmuştur. İptidai, rüştiye ve beş yıllık sancak idadisi tahsilini Gümülcine'de yapmıştır. 1904 yılında Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuştur. Mezuniyet sonrasında Gümülcine'de dava vekilliği yapmış ve ziraat ile uğraşmıştır. 1906-1907 yıllarında, İttihat ve Terakki Fırkası'na katılarak cemiyetin bölgede yayılması için çalışmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Gümülcine şubesi başkanlığını yapmış ve yapılan seçimlerde Gümülcine mebusu seçilmiştir. Bir süre sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın çalışmalarından rahatsız olmaya başlamış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. 21 Şubat 1910 tarihinde İttihat ve Terakki Fırkası ikinci başkanırken istifa etmiş ve mebus arkadaşlarıyla birlikte Ahali Fırkası'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Daha sonra bu fırkanın başkanlığını yapmıştır. 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na fırkasıyla birlikte katılmıştır. 7 Haziran 1912'deki Hürriyet ve İtilaf Kongresi'nde kongre başkanlığına seçilmiştir. İttihat ve Terakki destekli Mehmed Said Paşa'nın sadrazam olduğu hükümetin düşmesi ile sonuçlanan Halâskâr Zâbitân müdahalesini destekleyen siyasetçiler arasında yer almıştır. Bâb-ı Âli Baskını sonrasında tutuklanmış ancak siyasetten uzak duracağına dair verdiği söz üzerine serbest bırakılmıştır. Mahmut Şevket Paşa Hükümeti kurulunca bu hükümeti ortadan kaldırmak için Taklîb-i Hükümet teşebbüsü içerisinde yer almış Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında gıyaben idamla cezalandırılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Mısır'da el-Ahram, Selanik'te ise Beyanü'l Hak ve Mücadele gibi gazeteler çıkarak muhalefetini sürdürmüştür. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 24 Şubat 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Bursa Valiliğine tayin edilmiştir. Kurtuluş Savaşı başarıya ulaştıktan sonra Yüzellilikler listesine dahil edilerek yurt dışına çıkarılmıştır. 22 Ağustos 1945'te Paris'te vefat etmiştir. Bkz. Polat, Hasan Ali, ve Osman Akandere. “Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa Valiliği”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 19, sy. 39 (Aralık 2019): 509-32.

⁴⁶⁵ Mustafa Sabri Efendi, 21 Haziran 1869 tarihinde Tokat'ın Kat köyünde dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Tokat'ta yapmış burada Zülbiyezâde Ahmed Efendi'den dersler almıştır. Daha sonra Kayseri'de Divriğili Mehmed Emin Efendi'den, sarf, nahiv, mantık, meanî, fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat dersleri almıştır. 1890 yılında açılan ruûs sınavını kazanarak İstanbul'da Fatih Camii'nde müderrislik yapmaya başlamıştır. 1908 yılında Cemiyet-i İlmîye-i İslâmiye'nin başkanlığına seçilmiştir. Bu cemiyetin yayın organı olan *Beyânü'l-hak* Dergisi'nin başyazarlığını yapmıştır. Aynı yıl içerisinde II. Meşrutiyetin ilanı ile Tokat'tan milletvekili seçilerek Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmiştir. Başlangıçta İttihat ve Terakki Fırkası içerisinde yer alsa da kısa sürede bu fırkadan ayrılarak 1910 yılında Ahali Fırkasının, bir yıl sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. Babıali Baskını ile İttihat ve Terakki'nin iktidarı tamamen eline alması üzerine kısa süreli Mısır, Bosna-Hersek ve Paris'e gitmiş ve Romanya'da ikamet etmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Alman ve Türk ordularının Bükreş'e girmesi üzerine 1916 yılında tutuklanarak Bilecik'e sürülmüştür. I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanıp İttihatçıların lider kadrosunun ülkeyi terk etmesiyle yeniden İstanbul'a dönmüştür. 18 Kasım 1918 tarihinde Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'ye atanmıştır. Aynı yıl içerisinde Süleymaniye Medresesi Hadis-i Şerif müderrisliğine tayin olmuştur. Ocak 1919'da Tokat milletvekili olmuş, bir ay sonra da Cemiyet-i Müderrisin'in başkanlığına seçilmiştir. Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesine 4 Mart 1919 tarihinde Şeyhülislam olarak girmiştir. Bu kabinenin düşmesine bağlı olarak meşihat makamından ayrılınca Ayan azalığına seçilmiş ve ayrıca Şûra-yı Devlet Reisliği'nde bulunmuştur. Kabinenin şeyhülislamı olarak Kuva-yı Milliye hareketine karşı çıkmıştır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine 1922 yılında Kahire'ye geçmiştir. Buradan Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in davetine uyarak Mekke'ye gitmiş ancak çok kalmadan tekrar Mısır'a dönmüştür. Bu arada 150'likler listesine dahil edilmiştir. Daha sonra Gümülcine'ye giderek burada “*Yarın*” gazetesini çıkarmaya başlamıştır. 12 Mart 1954 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamı, Ankara 1972; İbnü'l-Emin Mahmut İnal, Son Sadrazamlar, Cilt: 4, İstanbul 1992, s. 1725, 2008.

Çanakkale'nin düşmanlar tarafından bombalandığı sırada Çeşme'ye yerleşerek Türkler hakkında İngilizlere casusluk yapmıştır.⁴⁶⁶

İşte Birinci Dünya Savaşı içinde de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile onun üyeleri, taraftarları, İttihatçılara karşı gittikçe artan bir öfkeyle İttihatçıların yenilmesini dört gözle beklemişlerdir. Sonuçta da savaş yenilgiyle sonuçlanmış ve Mondros Mütarekesi'nden sonra Sadrazam Talat Paşa, istifa etmiş böylece *İttihat ve Terakki Hükümeti* de düşmüştür.⁴⁶⁷ İlan edilen genel af ile İstanbul'a dönen *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* üyeleri ülke içerisinde tekrar örgütlenmeye başlamıştır. Sonuçta Mustafa Sabri, Ali Kemal, Rıza Tevfik, Refik Halit önderliğinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* 10 Ocak 1919'da tekrar kurulmuştur.⁴⁶⁸

Bu dönemde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın politikalarını destekleyen, İttihatçılığa ve Kuva-yı Milliye'ye karşı olan, dini esasları benimseyen, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile çalışan bazı siyasi kuruluşlar bulunmaktaydı. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın etrafında gruplaşan, Damat Ferit ve Padişah Vahdettin ile beraber çalışan bu siyasi kuruluşlardan birisi de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'dir. *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* de aynen *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* gibi Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin karşısında durmuş bu hareketi İttihatçıların başlattığı bir hareket olarak düşünmüş, İngiliz taraftarı bir siyaset izlemiş ve Anvazur vb. gibi kişilerle iş birliği yaparak Kuva-yı Milliye'nin başarısız olmasına çalışmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*, Millî Mücadele aleyhinde olan tutumları çerçevesinde ortaklaşa cemiyetler kurmuşlar ve kurmuş oldukları bu yeni cemiyetlerin üyeleri arasında neredeyse hep aynı kişiler yer almış ve Millî Mücadele hareketinin başarısız olması için birlikte çalışmışlardır.⁴⁶⁹ *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin ve kurdukları diğer cemiyetlerin ortak üyeleri Anadolu'ya gönderilmiş buralarda İngilizlerin dost oldukları konusunda propaganda yaparak Anadolu'da karışıklık çıkarmaya, Ankara'yı zayıflatmaya, Kuva-yı Milliye'yi gözden düşürmeye ve Millî Mücadele hareketini başarısızlığa uğratmaya çalışmışlardır.⁴⁷⁰ Örneğin İstanbul eski muhafızı Kaymakam Safvet, Anadolu'ya geçecek olan askerlere kesinlikle Anadolu'ya geçmemeleri gerektiğini söyleyerek geçmeye çalışanları tutuklamaya başlamıştır. 7. Liva Yaveri Mülazımievvel Ömer Fahri, 3. Alay Yaveri Mülazımievvel Hakkı ve 3. Alay 12. Tabur, 450. Bölük'te Mülazımievvel

⁴⁶⁶ Şakir, *Hürriyet ve İtilaf*, 232.

⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşında yenilmesinden sonra yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki Fırkasının önemli üyeleri yurt dışına giderken ülke içerisinde kalanlar ülkenin kurtuluşu için yeni bir iktidar arayışına girerek Teceddüt Fırkasını kurmuşlardır. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası feshedilmiştir.

⁴⁶⁸ Türe, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, 57-79.

⁴⁶⁹ Örneğin Arap Asım'ı hem Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri Fırkası, İlä-yı Vatan Fırkası ve hem de Tarikat-i Salahiye Cemiyetinde görmektedir. Aynı şekilde Darendeli İsmet, Rasim Avni tüm muhalif taraflarda görünmektedir.

⁴⁷⁰ Dönmez, *Milli Mücadeleye Karşı*, 171.

olan Ahmet Rıza 19 Mayıs 1920 tarihinde sebepsiz yere tutuklanmışlardır. Bunun üzerine Bahrişefid Boğazı Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay Mustafa Talat, 24 Mayıs 1920 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazdığı tezkerede bu askerlerin neden tutuklandığı hakkında bilgi istemiştir. Kaymakam Safvet, “*Kırk senelik bir asker kanunu ve hikmet-i hükümeti anlar ve bilir. Adliye-i askeriye'nin maksadı Mevki Müstahkem Kumandanlığı'nın hukukunu aramak ise celp eder, izahat-ı lazıme verilebilir. İadeten arz ve takdim ederim.*” şeklinde yazdığı bir cevapla bilgi vermekten kaçınmıştır.⁴⁷¹ Ayrıca İstanbul Hükümeti de İstanbul'dan Anadolu'ya destek vermek için geçen zabitlerin ailelerini tevkife başlayarak Kuva-yı Milliye'yi çeteci hareket olarak göstermeye çalışmış ve halkın destek vermelerini engellemek istemiştir.⁴⁷²

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti 'nin kurucusu olan Kiraz Hamdi aynı zamanda hem *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın üyesi iken hem de Millî Mücadele hareketine karşı olan pek çok cemiyetin içerisinde yer almıştır. 2 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta kolordu ve fırka kumandanlıklarına Heyeti Temsiliye'nin faaliyeti hakkında Mustafa Kemal Paşa bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Kiraz Hamdi Paşa'nın padişahın huzuruna giderek saatlerce kaldığı ve Teşkilat-ı Milliye'yi imha maksadıyla eski 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa başkanlığında bir kabine oluşturduklarını buna göre Kiraz Hamdi Paşa'nın Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin'in Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi'nin Dahiliye Nazırı, Eşref, Mahir Sait ve bazı kişilerin bakanlıklara tayin edildiğini bildirmiştir.⁴⁷³ Bunun yanında 4/5 Mayıs gecesi Millî Mücadele hareketinin yok edilmesi konusunu görüşmek için Kadıköy'de Kiraz Hamdi Paşa'nın Konağı'nda Gümülcineli İsmail ve *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın üyelerinden birkaç kişi ile İngiliz subaylarından oluşan bir grup toplanmıştır. Bu toplantının kararlarına göre Anadolu'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi düşürülecek ve yerine *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndan oluşan bir kabine kurulacak, Halifelik ordusu adıyla bir ordu oluşturulacak, bu ordunun ihtiyaçları da İngiltere tarafından sağlanacaktır.⁴⁷⁴

Kiraz Hamdi Paşa'nın ve Tarikat-i Salahiyecilerin hem Padişah Mehmet Vahdettin hem de Damat Ferit ile devamlı ilişkide bulundukları cemiyetin faaliyetleri ve yapmaları gerekenler konusunda danıştıkları Kiraz Hamdi Paşa'nın damadının not defterindeki bilgilerden de açık bir şekilde görülmektedir. 25 Ekim 1919 tarihli “*Paşa babam, Ferit Paşa nezdinden avdet etti. Mühim müzekerat, inşallah hayırlı olacak.*” yazılı not, Kiraz Hamdi, Gümülcineli İsmail gibi kişilerin Ferit Paşa'yla kabine değişikliği hakkında yaptıkları müzakere için yazılmıştır. Aynı tarihte “*Akşamüzeri pastacıda birçok zevat ile görüştim. Paşa baba Baltalimanı'nda indi,*

⁴⁷¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G009_0031, 21 Haziran 1341 (1925).

⁴⁷² BCA, Yer Bilgisi: 204-392-2, 11 Haziran 1920.

⁴⁷³ Özalp, *Millî Mücadele*, 63.

⁴⁷⁴ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 465.

birçok İngiliz zabıtları davetli idi.” ve 1 Eylül tarihli “Paşa babam Nişantaşı’nda Hariciye Konağı’na gitmiş idi. Akşam İngilizlerle beraber idi.” şeklinde yazan nottan ise Kiraz Hamdi Paşa’nın ve beraberindeki kişilerin İngilizlerle sürekli görüştüğü ve fikir alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir notta ise Kiraz Hamdi’nin, Padişah Mehmet Vahdettin ile olan yakınlığından bahsedilerek “Artık saadet günleri geliyor, 15 Nisan. Paşa Baba’nın yaverihaslığa tayinine dair irade şerefsadır olmuş idi. Teyfik Paşa’nın Harbiye Nezareti’ne tayin olunduğuna dair irade şerefsadır olmuş idi. Polis Müdiriyeti’ne gittim. Herife çok kızmış idim. Gümölcineli gece saat üçe kadar bizde idi. Çok eğlendik” Kiraz Hamdi Paşa’nın yaver-i haslığa tayin edilerek saadet günlerinin yaklaştığı yazılmıştır.⁴⁷⁵

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birlikte çalıştığını gösteren Sad rumuzlu MM Grubu raporuna göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden Sakallı Rıfkı, Anadolu ile daima muharebe halinde olduğunu ve Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’nin Anadolu’da süratle ilerlediğini belirtmiştir.⁴⁷⁶ Bu örneklerde de görüldüğü gibi Tarikat-i Salahiye Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Millî Mücadele aleyhinde İngilizlerin yardımını sağlama konusunda ortak hareket etmişlerdir.

Bu iki fırkanın birbirleriyle yaptıkları ortak çalışmalar bununla sınırlı kalmamış ve “Yüz Ellilik”lerin yurt dışına çıkmasından sonra da devam etmiştir.⁴⁷⁷ Kiraz Hamdi Paşa, Romanya’ya gitmiş ve yurtdışındaki Tarikat-i Salahiye Cemiyeti yöneticileri arasında sürekli irtibat halinde olmuştur. Hürriyet İtilaf Fırkasının önde gelen isimleri yurt dışında Türkiye’de

⁴⁷⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G023_0030-0038, 20 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁷⁶ TİTE Arşivi, K.58, G.143, B.143001, 02.11.1337 (1921).

⁴⁷⁷ Millî mücadele TBMM Ordularının zaferi ile sonuçlandıktan Lord Curzon’un 12 Aralık 1922’de Türkiye ve Yunanistan’a “çok geniş bir genel af ilan etme” önerisinde bulunmuştur. Başbakan Rauf Bey de 15 Aralık’ta genel affı kabul ettiğini bildirmiş ancak Türkiye “Yurtlarına karşı hainlikte bulunmuş olanları” affetme eğiliminde değildi. Buna karşın Türkiye 4 Ocak’ta 150 kişiyi af dışı bırakacaklarını belirtmiştir ve 19 Ocak’ta Rauf Bey’den bu kişilerin isimlerinin belirlenmesi istenmiştir. Lozan’da müttefik temsilcileri ile Türk temsilciler arasında yapılan görüşmeler sonucunda genel affa ilişkin kararın bir protokol şeklinde açıklanması, 150 kişinin af dışı bırakılacağına da bir beyanname ile duyurulması kararlaştırılmıştır. Başbakan Rauf Bey de kararı onaylamıştır. Lozan Konferansı Azınlıklar Alt Komitesi de 16 Mayıs 1923’te yayınladığı bildiride “şurası kararlaştırılmıştır ki genel affa ilişkin bildirinin 1. maddesi yürürlükte kalmakla birlikte Türk Hükümeti söz konusu maddede öngörülen kimseler kategorisine giren 150 kişinin Türkiye’de oturmalarını ve Türkiye’ye girmelerini yasaklama hakkını saklı tutmaktadır” maddesi konulmuştur. 31 Mayıs’ta hazırlanan metinde ise Türk Hükümeti’nin söz konusu kişilerden Türkiye’de bulunanları yurt dışına çıkarabileceği, yabancı ülkede bulunanların Türkiye’ye dönüşlerini yasaklayabileceği de hükme bağlanmıştır. TBMM, Lozan Antlaşması’nı onayladıktan sonra, anlaşma gereğince ilan etmesi gereken genel affı 16 Nisan 1924’te 487 sayılı Genel Af Yasası ile çıkarmıştır. Yasanın 3. maddesinde Lozan Antlaşması’na ek olarak yayınlanan Genel Af Protokolü’nde belirtilen 150 kişinin aftan yararlanamayacağı belirtilmiştir. Yasa 1 Haziran 1924’te onaylanmıştır. Yüzellilikler, 28 Mayıs 1927’de kabul edilen 1064 sayılı yasa ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1938 yılına gelindiğinde Yüzellilikler için af çıkmıştır. 29 Haziran 1938’te TBMM’de kabul edilen ve 16 Temmuz’da Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 3527 Sayılı Af Kanunu’na göre, ülkeye dönen Yüzelliliklere emekli maaşı bağlanmayacak ve bunlar yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl süre ile kamu hizmetlerinde bulunamayacaklardı. Bkz. İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi-V. Dönem (1935-39), Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 2004.; Şaduman Halıcı, Yüzellilikler, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.; İlhami Soysal, 150’likler, Gür Yayınları, İstanbul 1985.

kurulan cumhuriyeti yıkmak ve saltanatı geri getirmek için yurt dışındaki muhaliflerle ve yabancı devletlerle temas kurmuşlar, Padişah Mehmet Vahdettin’le görüşmeler yapmışlar ve *Osmanlı Anadolu İhtilal Komitesi* gibi cemiyetler kurarak toplantılar yapmış ve kararlar almışlardır. “Yüz Ellilik”ler, 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen kanun ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 16 Temmuz 1938 tarihindeki kanun ile “Yüz Ellilik”leri de kapsayan bir af kanunu çıkarılmıştır. Bu kanundan sonra hayatta olanlardan bazıları ülkeye dönmüş bazıları dönmemiş böylece bir devir de kapanmıştır.⁴⁷⁸

3.5.2. İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile İlişkiler

Millî Mücadele yıllarında Millî Mücadele hareketini başarısızlığa uğratmak amacıyla *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nın etrafında kümelenmiş olan ve İngiliz mandasıyla ülkenin kurtulacağını düşünen cemiyetlerden bir diğeri de *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’dir. Cemiyet 20 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul Cağaloğlu’nda Hasan Fehmi Paşa Konağı’nda kurulmuştur.⁴⁷⁹ *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’nin kuruluşu *Alemdar Gazetesi*’nde “*İngiliz dostluğuna azami bir kıymet ve ehemmiyet veren bilcümle Osmanlılardan mürekkeb olmak üzere İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşekkül etmiş ve dün beyannamesini Dâhiliye Nezaretine tevdi’ eylemiştir.*”⁴⁸⁰ şeklinde yayınlamıştır.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra kurulmuş olmasına rağmen bu kuruluşlara mensup olan üyeler ve cemiyetler arasındaki amaçlar aynıdır. *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’nin İttihat ve Terakki, Millî Mücadele, Kuva-yı Milliye düşmanlığı ve İngiliz taraftarı bir politika takip etmesi *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’ni kader ortaklığına götürmüştür. Nitekim *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa’yı bu cemiyet içerisinde de görmekteyiz. 23 Mayıs 1919 tarihinde Kiraz Hamdi Paşa’nın da içinde olduğu bir grup cemiyetin merkezinde toplanmıştır.⁴⁸¹ Bunlar arasında Eski Beyoğlu Mutasarrıfı İhsan Bey, Osmanlı yazarlarından Ekrem Bey, Adliye Eski Müfettişlerinden Emin Ali Bey, Tüccar Tevfik Cenani Bey, Celal Dino Bey, Kadıköy Gaz Şirketi Hukuk Müşaviri Celil Bey, Osmaniye

⁴⁷⁸ Yüzellilikler için af yasası çıktığında Yüzelliliklerden 60’ı yaşamdan ayrılmıştı. Hayatta olanlardan 27’si hemen, 24’ü ise 1939-1945 tarihleri arasında ülkeye döndü. 39’u ise ya Çerkez Ethem gibi sürgün yıllarında da karşıt tutumlarını sürdürdükleri ya da yasanın sekiz yıl süre ile kamu hizmetinden yoksunluk hükmüne tepki gösterdikleri için vatana dönmeyi tercih etti. Bkz. Şaduman Halıcı, Yüzellilikler, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yuzellilikler/> Erişim Tarihi: 26.11.2023.

⁴⁷⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, 510

⁴⁸⁰ *Alemdar*, 21 Mayıs 1919, 1-2.

⁴⁸¹ Kiraz Hamdi’nin damadının defterinden çıkanlar bu cemiyetlerinin üyelerinin birbirleri ile sürekli ilişki içerisinde olduğunu gözleri önüne sermektedir. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G022_0020, 12 Temmuz 1341 (1925).

Matbaası Müdürü Saim Bey, Eski Valilerden Nüzhet Paşa gibi kişiler bulunmaktadır.⁴⁸² Cemiyetin başkanlığına seçilen Said Molla, 23 Mayıs günü, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’nin kuruluşunu tüm belediye başkanlıklarına gönderdiği bir telgrafla bildirmiştir. 25 Mayıs 1919’da *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’nin yönetim kurulu ilan edilmiş ve Fahri Başkan Defter-i Hakani Emmini Adil Beyefendi, birinci başkan Selanik eski Valisi Mehmet Nazım Paşa, ikinci başkan ise Kiraz Hamdi Paşa olmuştur.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti amaçlarını beyannamelerinde; “*İdaresi altında milyonlarca ehl-i İslam bulunan İngiltere devlet-i muazzamasıyla Hilafet ve Saltanat-ı seniyye arasında asırlardan beri devam etmekte olan samimi dostluğu sürdürmek ve kuvvetlendirmek menafî-i İslamiyenin ehemî olduğu halde hükümeti yed-i gasbına geçiren serseriler tarafından bu anane-i kadimeye ve menafî-i İslamiyeye mugayir bir siyaset-i sakime takip olunarak İngiltere devlet-i fahimesiyle keزالık dost-ı kadimimiz olan Fransa ve Amerika ve İtalya hükümet-i muazzaması aleyhine Hükümet-i Osmaniye’nin harbe sürüklenmesi hasebiyle bürudet husulüne sebebiyet verilmesine ve arzusu hilafında cebren harbe sevk olunan millet-i İslamiyenin kadim dostları hususen İngiliz kavm-i necibi hakkındaki muhaleset ve muhadeneti katiyen tağyir etmeyip hissiyat-ı İslamiye kema fışsabık berdevam bulunmasına binaen İngiltere devlet-i fehimesinin muavenet-i hayırhahanesiyle Memalik-i Osmaniye’nin temin-i vahdet ve hukuku için İngiliz Muhipleri Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.*”⁴⁸³ *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*’nin amaçları bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasındaki dostluğun sürdürülmesi olarak açıklanmıştır. İngilizlerin dostluğunu hiçe sayan İttihat ve Terakkici serserilerin Birinci Dünya Savaşı’na girerek İngiliz dostluğuna dört yıllık ara verdiklerini ve cemiyetin bu açığı kapatacağını bildirmişlerdir.⁴⁸⁴ İngilizlerin yardımını isteyen ve cemiyetin amacına uygun hareket etmek isteyenlerin cemiyete dahil olabileceklerini ancak Osmanlı Devleti’nin, Birinci Dünya Savaşı’na girmesine sebep olanların kabul edilmeyeceğini bildirmişlerdir. Cemiyetin programı, beyannamesi 27 Mayıs’ta Alemdar Gazetesi’nde yayınlanmıştır.⁴⁸⁵

⁴⁸² “Şube Küşadı”, *Alemdar* 23 Mayıs 1919, 2; Fethi Tevetoğlu *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, 61.

⁴⁸³ “Beyanname”, *Alemdar*, 27 Mayıs 1919, 2, Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki*, 64.

⁴⁸⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, 474.

⁴⁸⁵ “Beyanname”, *Alemdar*, 27 Mayıs 1919, 2. Cemiyetin programına göre: “1. Zir-i idaresinde milyonlarca nüfus-ı İslamiye bulunan İngiltere devlet-i fehimesiyle Hilafet ve Saltanatı cami’ Devlet-i Osmaniye beykünde minelkadim mevcut olan revabıt-ı muhadenetin teyid ve takviyesi vesailinin istihsali için merkezi İstanbul’da olmak üzere İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşekkül etmiştir. 2. Bu gayeye vusul için cemiyet, iki milletin menafî-i müteakibesini telif ve tanzim edecek esbaba tevessül edecektir. 3. Mîlel-i mütemeddinenin alelhusus İngiliz kavm-i necbinin ilmi, edebi, ictimai, iktisadi terakkîyatından Osmanlıları müstefid edecek ve Osmanlıları da İngilizlere vesair mîlel-i mütemeddineye tanıtacak neşriyat ve tesisata hizmet eyleyecektir. 4. Beşeriyetin muhibb-i müşfiki, medeniyet-i hakikiyenin samimi hadimi ve Osmanlıların hayırhahı olan bilcümle akvamın Osmanlılar hakkındaki malumatını tevsi ve Osmanlıları yakından tanımamaktan yahut ilkaat-ı garazkaraneden tahaddüs eden zehabları izahat ve delail ile tashih için icab eden teşebbüsâtta bulunacaktır. 5. Cemiyetin maksadlarını tasvib edenler cemiyete dahil olabilirler. Harbe ve harb facalarına sebep olanlar kabul olunmaz.”;

Kurtuluş yolunu sadece İngiliz himayesinde gören *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* kurucuları ve taraftarları bir beyanname hazırlayarak “... cemiyetimizin öteden beri bütün evlad-ı vatanın kemal-i sadakat ve tazim ile Hilafet ve Saltanat-ı seniyye etrafından toplanıp her türlü ihtilal ve ihtilafimiz siyaset ve harekatdan tevakki ve mücanebet eyleyerek memleketimizin selamet ve saadetini mucib olacak surette tanzim-i harekat edilmek gayesini takib eylediğinden....” sözleriyle cemiyetin saltanat ve hilafet etrafında toplanmasını istemişlerdir. Bu amaçlarına ulaşmak için Millî Mücadeleye karşı olan direnişleri, ayaklanmaları, Kuva-yı İnzibatiye’yi desteklemiştir.⁴⁸⁶ Cemiyeti destekleyen basın “*Biga, Gönen ve havalisini gayr-ı milli çetelerden temizleyen Ahmet Anzavur*” başlıklı yazılar yayınlarak Anzavur’u kahraman gibi gösteren resimlerini yayınlamışlardır.⁴⁸⁷

İngiliz Muhipleri fahri başkanları olan Süleyman Şefik Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey, İngiliz Muhipleri Cemiyeti aracılığıyla İngilizlerden para almış ve Kuva-yı Milliye taraftarı olan kişileri tutuklatmışlardır.⁴⁸⁸ İngilizler, Adil Bey’e yüz elli bin lira, Muhyittin Paşa’ya 100 bin lira, Konya Valisi Cemal Bey’e iki yüz bin lira para göndermiştir. İngiliz Muhipleri Cemiyeti, her mahallede on, on beş kişi toplayıp yanlarında hükümetin resmi polisleri olduğu halde halktan imza toplayarak destek istemişlerdir.⁴⁸⁹

Cemiyet, ilk kongresini Temmuz 1920’de yapmıştır. İstanbul ve yöresindeki şubeler temsilcileri ile idare heyetlerini ve eski üyelerinin bir kısmını yenilemişlerdir.⁴⁹⁰ Fahri Onursal Reis, Kamil Paşazade Şevket, Reis-i evvel Adliye Müsteşarı Sait Molla, Fahri reis-i sani Erkan-ı Harb-ı Bahriye Reisi Enver Bey seçilirken Kiraz Hamdi Paşa fahri üyeler arasında yer

---

Mustafa Kemal Atatürk Nutuk’ta cemiyet hakkında “*İstanbul’da önemli sayılabilecek kuruluşlardan biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu addan, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın. Bence, bu derneği kuranlar kendi şahıslarını ve kendi çıkarlarını gözetenler ile kendi çıkarlarının korunma çaresini Lloyd George (Loyd Corc) hükümeti aracılığı ile İngiliz himâyesini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiliz Devleti’nin Osmanlı Devleti’ni bir bütün olarak korumak ve himaye etmek isteğinde olup olamayacağını bir defa olsun dikkate alıp almadıkları, üzerinde düşünölmeye değer. Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Halife-i Rüy-i Zemîn ünvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ile Sait Molla bulunuyordu. Dernekte Rahip Frew (Fru) gibi İngiliz milletinden bazı macera heveslileri de vardı. Yapılan işlemlerden ve gösterilen faaliyetlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Frew idi. Bu derneğin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı. Biri açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himâyesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliği idi. Öteki de gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöneydi. Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla’nın derneğin görülecektir. Bu dernek hakkında söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gereğinde göstereceğim belgelerle daha kolay anlaşılacaktır. Açıkta yaptığı çalışmalarında olduğu gibi gizli çalışmalarında da ondan daha çok rol oynadığı görülecektir. Bu dernek hakkında söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gereğinde göstereceğim belgelerle daha kolay anlaşılacaktır.*” şeklinde bilgi vermiştir. <https://www.atam.gov.tr/nutuk/ingiliz-muhipleri-cemiyeti> Erişim Tarihi: 02.11. 2022.

⁴⁸⁶ “İngiliz Muhipleri Cemiyetinin Beyannamesi”, *Alemdar*, 28 Mart 1920, 2.

⁴⁸⁷ Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki*, 99.

⁴⁸⁸ Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 13, Gömlek: 0, Sıra: 36, 21 Ekim 1919.

⁴⁸⁹ MSBA Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 15, Gömlek: 0, Sıra: 11, 18 Eylül 1919.

⁴⁹⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt II, 469.

almıştır.⁴⁹¹ 23 Ağustos 1920 tarihinde yapılan cemiyet toplantısında mekteplerde İngilizce öğretiminin yapılmasına, mekteplerde okutulan din kurallarımıza aykırı olan, İttihat ve Terakki'yi öven, İngiliz düşmanlığını içeren kitapların değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu toplantıda cemiyetin Türkçe mührü değiştirilerek Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmıştır.⁴⁹²

İngiliz Muhipleri Cemiyeti İstanbul'un yanında pek çok yerde şube açmayı başarmıştır. Kiraz Hamdi Paşa da cemiyetin Bandırma yöresindeki teşkilatlanmayı yapabilmek için çalışmıştır.⁴⁹³ *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İlâ-yı Vatan, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Tarikat-i Salahiye Cemiyetlerine* üye olan Rasim Avni İstiklal Mahkemesi'nde vermiş olduğu ifadede "Said Molla, İngiliz Muhibler Cemiyeti teşkil etmiş. Kendisi o zaman *Hürriyet ve İtilaf*'a da gelir giderdi. O vakit *Hürriyet ve İtilaf*'a intisabım da Feyzi Efendi vasıtasıyla olmuştu. İstanbul'da misarımız idi. Dairenden çıkınca, Feyzi Efendi'yi almak için *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* gider idim. Orada bu Said Monla bizimle görüşmüştü hatta bir aralık Sulh ve Selamet'e geldi, orada görüştük. Bu İtilafçıların hepsini İngiliz muhibbi ederek hepsine tezkere yazıyor ve İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin küşadına davet ediyor idi. Biz de Feyzi ve Darülhikme Başkatibi İsmail Hakkı Efendi ile gittik, sonradan bendenize bir tezkere gönderiyorlar ve bu cemiyetin aza-yı fahriyedensiniz diyorlar."⁴⁹⁴ sözleriyle aslında bu cemiyetlerin kendilerine yakın ve İngiliz taraftarlığı yapan kişileri nasıl üye yaptıklarını da göstermektedir. Nitekim aynı usul yukarıdaki diğer cemiyetlerin hepsinde de vardır. Bizzat Kiraz Hamdi'nin eline bir kağıt alarak önüne geleni cemiyete kaydettiği de ifadeler arasındadır.⁴⁹⁵

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kasım 1919'da *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin kurulmasıyla birlikte ilişkilerini bu cemiyet ve doğal olarak sonrasında *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile geliştirmiştir. Sait Molla *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*'nin kurucuları arasında da yer almıştır. Bir süre sonra *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*ndaki ayrışmalar *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*'ni de birbirine düşürmüş ve cemiyet 9 Eylül 1921 tarihinde İlâ-yı Vatan'ın genel merkezinde bir toplantı yapmış ve Sait Molla'ya karşı Miralay Sadık, Gümülcineli İsmail'in oluşturduğu grup idare heyetini düşürerek yeni bir kurul seçmişlerdir. Yeni idare heyetinde Miralay Sadık, Gümülcineli İsmail, Hoca Vasfi Efendi, Hoca Rasim Avni, Londra Cemiyet-i İslamiye üyelerinden olan Kaptan Lütfü, Şebinkarahisar Mebusu Feyzi Bey gibi kişilerden oluşmuştur.⁴⁹⁶ İstiklal Mahkemesi'nde Mevlüt Lütfi de bu toplantıyı doğrular şekilde Gümülcineli'nin fırkayı takviye etmek istediğini bu amaçla da Letafet Apartmanı'nda bir kongre toplandığını belirtmiştir. Bu

⁴⁹¹ "İngiliz Muhibleri Cemiyeti Kongresi", *Alemdar*, 17 Temmuz 1920, 2.

⁴⁹² "İngiliz Muhibleri Cemiyetinin Mukarreratı", *Alemdar*, 25 Ağustos 1920.

⁴⁹³ Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki*, 115.

⁴⁹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G003_0022, 27 Mayıs 1341 (1925).

⁴⁹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0069, 20 Haziran 1341 (1925).

⁴⁹⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II, 470.

kongrenin İlâ-yı Vatan Kongresi değil *İngiliz Muhipler Cemiyeti*'nin kongresi olduğunu söylemiştir. Orada bir başkanlık tartışması olduğu ve Vasfi Efendi'nin reis olması durumunda Gümülcineli'nin bütün arzularının temin edilmiş olacağını da eklemiştir. Bunun dışında Mevlüt Lütfü, Sait Molla'nın idareden düşürülmesini şu şekilde anlatmıştır: “*Kongrede tebellür eden fikirler meyanında bu cemiyetin fırka halinde devam etmesi şekli de var idi. Biz bunu kabul etmedik. Nizamnameye mahzaperver dedik. Değildir dediler. Madem ki değildir bugün kongre akdedilmiştir. Bir grup ayrılıyor nizamnamenin bu noktasını tadil eder dedik. Sonra Gümülcineli, Ata Hocayı göndermiş. Ata hoca bu kararı görünce bağırmaya başladı dağıldı çıktı. Nihayet Fırka vaziyet karıştı. Sonra Sait Molla faaliyete geçti fakat kendi azaları da ayrıldı yalnız kendi kaldı.*”⁴⁹⁷

Mutedil Hürriyet ve İtilaf grubundaki Mustafa Sabri ve Sait Molla grubu bu kongreye karşılık 6 Ekim 1921’de bu toplantıyı hileli sayarak yeni bir kongre yapmışlardır. Bu toplantıda Sait Molla daimi başkan seçilmiştir.⁴⁹⁸ Kiraz Hamdi Paşa, bu sıralarda Tarikat-i Salahiye içerisindeki faaliyetlerine hız verdiği için yönetim kurulunda yer almamıştır. Ancak *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* hakkında bilgi almayı da ihmal etmemiştir. Kiraz Hamdi'nin damadının defterinden çıkanlar bu cemiyetlerinin üyelerinin birbirleri ile sürekli ilişki içerisinde olduğunu gözler önüne sermektedir. 12 Ağustos 335 tarihli bir notunda “*İstanbul’a geçtim. Muhibler Cemiyeti’ne giderek Nazım Paşa ile görüştim. Nigehban’dakileri gördüm, zatı şahaneye takdim edilecek mektubu müzakere ettik. Hazine-i hassa Müdürü Refik Bey vasıtasıyla takdimini kararlaştırdık*” demektedir. Buna göre bu cemiyet üyelerinin sürekli birbirlerinin cemiyet şubelerinde bulundukları görülmektedir.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti de diğer cemiyetler gibi Millî Mücadele’nin kazandığı başarılar karşısında etkinliğini kaybetmiş üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçmış bir kısmı da İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır.

3.5.3. Kürt Teali Cemiyeti ile İlişkiler

Kürt Teali Cemiyeti, İstanbul’da Cağaloğlu’nda Sihat ve İçtimai Muavenet Umum Müdürü Dr. Abdullah Cevdet Bey’in apartmanında Seyit Abdülkadir ve Hüseyin Şükrü Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey, Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey tarafından Eylül 1918’de kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına Seyit Abdülkadir, başkan yardımcılıklarına

⁴⁹⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G034_0020 – 0022, 20 Temmuz 1341 (1925).

⁴⁹⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt II, 470.

Mehmet Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa, genel sekreterliğe de Babanzade Şükrü getirilmiştir.⁴⁹⁹

Hicaz eski valisi Mustafa Zihni Paşa, Harput eski valisi Kemahlı Sabit, Bediüzzaman Said-i Kürdi, Muş milletvekili İlyas Sami, Kaymakam Abdülaziz, Babanzade Hikmet, Şeyhülislam Haydarizade İbrahim, Baytar Çivruzade Mehmet Nuri, Emin Paşa, Dr. Şükrü Mehmet, Mevlanazade Rıfat, Kiraz Hamdi Paşa, Topçu Yüzbaşısı Emin, Urfalı Tayfur, Kamuran Ali Bedirhan, Kadızade Mehmet Şevki, Kürdistan Dergisi Başyazarı Arvasizade Mehmet Şefik, Kürdistan Dergisi sorumlu müdürü Mehmet Mihri, Jin Dergisi sorumlu müdürü Hamza, Berzencizade Abdülvahit, Heyzanizade Kemal Fevzi cemiyetin kurucu üyelerinden ve ileri gelenlerindendir. Cemiyetin Kürtçe ve Türkçe yayınlanan “*Jin*” adlı dergisi bulunmaktaydı. Ayrıca Mevlanazade Rıfat’ın “*Serbesti*” Gazetesi de Kürt Teali Cemiyeti’nin görüşünü savunduğu gibi “*Rozi Kürdistan*” ve “*Bankı Hak*” adlı dergiler de aynı doğrultuda yayınlar yapmışlardır.⁵⁰⁰ Cemiyet bunların yanında Millî Mücadele hareketine muhalif olduğu için bu cephede yer alan gazeteler aracılığıyla da sesini duyurmuştur.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt II, 186.

⁵⁰⁰ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, Ankara: UM:AG Vakfı Yayınları, Ocak 2023, 1.

⁵⁰¹ Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kuruluşundan önce 1908 yılında, Diyarbakır’da Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İstanbul’da Seyit Abdülkadir’in ömür boyu başkanlığında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Kurucular arasında Dr. Şükrü Mehmet ve Babanzade Naim Bey de bulunmaktadır. Derneğin Diyarbakır Şube Başkanı Müftü Suphi Efendi’dir. 1912 yılında Hivi’de Kürt Ünivesite Öğrencileri Derneği kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Cemilpaşazade Ömer, Cemilpaşazade Kadri, Fuat Temo, Cerrahzade Memduh Selim, Necmettin Hüseyin, Abdülaziz Baban, Mutkili Halil Hayali Beylerdir. Dernek, “*Roji Kürd*” adlı bir yayın çıkarmıştır. Bu derginin kapanması üzerine dernek yöneticilerince “*Hatewa Kurd*” adlı yayın organı çıkarılmıştır. Dernek daha sonra “*Jin*” adlı dergiyi yayınlamıştır. Kürt Neşri Maarif Cemiyeti de Bedirhanzade Emin Ali, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey, Erzurum Milletvekili Seyfullah Bey, Hakkari Milletvekili Taha Efendi, Van Milletvekili Tevfik Bey, Bedirhanzade Kamil Bey, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Genç Milletvekili Mehmet Efendi, Mir Zeytinzade Hüseyin Avni Bey, Miralay Mahmut Sami Bey, Yargıç Diyarbakırlı Mehmet Faik Bey, Bediüzzaman Sait Efendi, Mutkili Halil Hayali Efendi, Kürdizade Ahmet Ramiz gibi kişiler tarafından kurulmuştur. İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti, eski milletvekillerinden Seyit Taha ve Seyit Abdülkadir’in girişimleri ile Mısır’da kurulmuştur. Süreyya Bedirhan’ın başkanlığındaki dernek, Paris Barış Görüşmeleri’ne Arif Paşa’yı görevlendirmiştir. Kürdistan Teali Cemiyeti’nden ayrılan bir grup da Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyetini kurmuşlardır. Bu kişiler: Bedirhani Emin Ali, Bedirhani Ferit Bey, Babanzade Şükrü Bey, Babanzade Hikmet Bey, Dr. Abdullah Cevdet Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey, Bitlisli Kemal Feyzi Bey, Cemilpaşazade Ekrem, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Mevlanazade Rıfat Bey’dir. 1923 yılında Erzurum’da kurulan Kürt İstildal Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucuları: Erzurum: Miralay Cıbranlı Halit Bey, Kaymakam Küçük Kazım Bey, Miralay Küçük Ragıp Bey, Hacı Dursun Bey, Hınıs Kaymakamı Arif Bey, Abdullah ve Arslan Beyler; İstanbul: Seyit Abdülkadir, Avukat Abdurrahim; Kars: Yüzbaşı Tevfik; Beyazıt: Şeyh İbrahim; Malazgirt: Haydaranlı Hüseyin Paşa; Varto: Hasenanlı Halit Bey; Hınıs: Yüzbaşı Raşit ve Rüştü Efendi; Muş-Bitlis: Eski Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Binbaşı Hacı Hasan Bey, Abdurrahman Ağa; Van: Molla Abdülmacit Efendi, Binbaşı Arif Bey, Sadun Bey, Ali Bey; Siirt: Yüzbaşı İhsan Bey, Hacı Abdullah Efendi, Derviş Bey, Kaymakam Rezzak Bey, Emekli Miralay Vais Bey; Şırnak: Süleyman Ağa; Cizre: Hacı Dursun Efendi, Abdolvahap Efendi, Abdulmuttalip Efendi; Diyarbakır: Cemilpaşazade Ekrem Bey, Dr. Fuat Bey, Abdülgani Bey, Dr. Nazım Bey, Binbaşı Mustafa Bey, Kaymakam Adnan Bey; Mardin: Hacı Kadir Efendi, Dersim Kaymakamı Kadir Bey; Erzincan-Harput-Dersim: Kangörzade Ali Haydar; Bitlis Çevresi: Hacı Musa Bey ve oğulları, Cemil Çeto, Şeyh Selahattin, Mustafa Ağa ve oğulları; Van çevresi: Karaviili Dezzgin Ağa, kardeşi Ebubekir Ağa, İsmail Ağa, Umar Ağa, İsmail Simko Ağa, Şeyh Abdurrahman Efendi, Şahin Ağa, Yahya Ağa, Yakup Ağa; Şırnak çevresi: Alihan Ağa, Abdurrahman Ağa, Süleyman Ağa, Umar Timur Ağa, Ağıt Ağa, Şeyh Tahir; Mardin çevresi: Remo Ağa, Eyüp Bey, İsa Ağa, İbrahim Ağa, Faris Ağa, Millî Aşiretinden İbrahim Paşa. Bunlardan başka Nuri Dersimi’nin

Cemiyet başta *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* olmak üzere *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* gibi siyasi cemiyetlerle yakınlık kurmuştur. 1919 yılında yapılacak olan genel seçimleri, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ve onun etrafında kurulmuş olan diğer küçük cemiyetler gibi Alemdar Gazetesi'nde yayınladıkları bir bildiri ile "*Kürdistan Teali Cemiyeti, Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin emr-i intihaba pek faal bir surette müdahalesinden dolayı intihabata iştirak etmemeye karar vermiştir.*"⁵⁰² veto etmişlerdir.

Cemiyet, Ermeniler tarafından tehciye uğramış Kürtlerin yerlerine döndürülmesini, Kürdistan bölgesine Kürt memurların atanmasını ve İngiliz kontrolü altında kurulacak olan Kürt hükümetiyle ilişki kurmak istemiştir. Bu isteklerinin de ancak Sevr Antlaşması ile yerine getirilebileceğini düşünerek İngilizlerden yana bir politika izlemiştir. Cemiyetin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde şubeler açarak Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteği İstanbul hükümetleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İstanbul Hükümetleri Kürt hareketlerinin önüne geçebilmek amacıyla eski Şeyhülislam olan Haydarizade İbrahim Efendi'nin başkanlığında bir heyet kurarak heyete irşat görevi vermiştir. Kürt hareketlerinin başlıca sorumlusu olarak da *Kürt Teali Cemiyeti* gösterilmiştir. Bu uyarılar Kürtlerin yaşadığı bölgede halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve İstanbul Hükümeti'ne çektikleri telgraflarda Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları bu hareketlerle hiçbir ilişkileri olmadığı belirtilmiştir. Cemiyet'in üzerinde en çok tepki çeken eylemlerinden biri Şerif Paşa'nın Paris'te Kürt davasının liderliğini ve savunuculuğunu yaptığı faaliyeti olmuştur.⁵⁰³

Sevr Antlaşması'yla Cemiyet tamamen İngilizlere bağlanmıştır. İngilizlere göre bölgede bir Kürdistan kurulması Anadolu ile Arap bölgeleri arasında bir tampon bölge olması demektir. En önemli etkenlerden biri de bölgenin petrol kaynağı olmasıydı. Bu nedenle İngilizler, Kürtleri ve Ermenileri Millî Mücadele hareketine karşı kullanarak silahlı eylemlere geçirmeyi çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı silahlı eylemlerde bulunmak Damat Ferit Paşa'nın da işine gelmiştir. Nitekim bu politikaların karşılığı olarak Ali Galip Olayı ve Koçgiri İsyanları yaşanmıştır. Cemiyet üyeleri de İngilizlere karşı kayıtsız kalmamışlar ve Wilson Prensiplerini Kürtlerin hayat programı olarak görmüşlerdir. Fransız gizli belgeleri

---

liderliğindeki Kürdistan Muhibban Cemiyeti ile Kürt Milliyet Fırkası, Kürt Hoybun Cemiyeti ve Diyarbakır'da 1918 yılında Ekremcemilpaşazade Ekrem ve Kasım Beyler ile Cerşizade Kerim ve Fikri Beylerin önderliğinde kurulan Kürt Teali Cemiyeti de bulunmaktadır. Bu cemiyetlerin kurucuları üyeleri neredeyse hepsinde ufak değişikliklerle aynı kişilerden oluşmuştur.

Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 2-3; Tunaya, *Siyasi Partiler II.*, 189-202.

⁵⁰² 5 Kasım 1919, *Alemdar*, 2.

⁵⁰³ Şerif Paşa, barış konferansında öncelikle 22 Mart – 1919 ve 1 Mart 1920 tarihleri arasında iki adet muhtıra ve bir Kürdistan haritası sunmuştur. 20 Aralık 1920 tarihinde de Ermeni temsilci olan Boğos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamıştır. Buna Ermenilerin istedikleri altı ilde Kürtlerin çoğunlukta bulundukları ileri sürerek bölgeye bir heyet gönderilmesi teklifi konferans tarafından kabul edilmiştir. Boğos Nubar Paşa da Kürtler aleyhine propagandaya son vermeyi kabul etmiş ve Şerif Paşa'nın Kürt temsilcisi olarak hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Her iki tarafın da isteği altı ilin muhtariyet olmasıdır. Tunaya, *Siyasi Partiler*, Cilt II, 192.

üzerinde bir araştırma yapan Hasan Yıldız, Kürt Mustafa Paşa, Mevlanzade Rıfat, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa bölgedeki aşiret reislerinden Ahmet Taha ve birkaç Kürt kökenli subayın ve sivilin İngiliz egemenliği için çalıştıklarını bunların sayısının 27 olduğunu kaydetmiştir⁵⁰⁴.

Bu dönemde *Kürt Teali Cemiyeti*'nin hareketleri Heyet-i Temsiliye tarafından da yakından takip edilmiştir. Heyet-i Temsiliye'ye göre Kürt sorunu Misak-ı Milli çerçevesi içerisinde ele alınmalıdır. Kürt halkı, milli kurtuluş hareketinin yapısal bir ögesi olarak kabul edilmiştir. Türklerle Kürtlerin aynı kökenden geldikleri birlikte yaşama durumunda oldukları ayrılmalarının her iki taraf için de tehlikeli olduğu belirtilmiştir. Bu düşünce özellikle İngiliz politikasına, İstanbul Hükümeti ve *Kürt Teali Cemiyeti*'nin işine gelmemiştir. Bu nedenle Millî Mücadele hareketi kendilerine engel olduğu düşüncesiyle yok edilmek istenmiştir.⁵⁰⁵

Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa Kürt aşiretler ile sürekli bir yazışma içerisinde olmuş ve *Kürt Teali Cemiyeti*'ne, Seyyit Abdülkadir, Seyyit Taha ve Basravi gibi kişilere karşı Kürt ağalar ve eşrafını örgütlendirmiş İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çektirmiştir. Aynı içerikteki telgraflar işgal kuvvetleri komiserlerine, parlamento meclislerine ve Paris'e çekilmiştir. Meclisin açılışından bir yıl geçmeden iç isyanlarla karşılaşan TBMM Koçgiri İsyanı⁵⁰⁶ ile hayli uğraşmak zorunda kalmıştır. Lozan Antlaşması'nın hazırlık döneminde de Kürt sorunu devam etmiştir.

⁵⁰⁴ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr, Lozan Musul*, 33. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 32.

⁵⁰⁵ Tunaya, *Siyasi Partiler*, Cilt II, 199.

⁵⁰⁶ 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı Koçgiri, Pezgavır, Maksudan, Aslanan, Kurmeşan, Parçikan, Canbegan, İzol ve Giniyan aşiretlerinin içinde bulunduğu bir isyandır. Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey ile kardeşi Haydar Bey ve Gülağaoğullarından Mehmed İzzet, Naki, Hasan Askeri, Kazım ve Alişir yönetmiştir. İsyanı bastırmak için 3.161 erden oluşan birlikler gönderildi. İsyancıların toplam mevcudu ise en az 3000 kadardı. Kürdistan Teali Cemiyeti Alişan Bey'i Dersim'e göndererek örgütün kurulmasını istemiş ve Alişan Bey, Baytar Nuri ile birlikte örgütü kurmuştur. Baytar Nuri, ayrıca Zara, Divriği, Kangal, Hafik, İmraniye, Bepazar, Celalli, Sincan, Hamo, Zınara ve Domura'da cemiyetinin şubelerini kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi kararlarının Kürtleri de kapsadığını anlatarak Alişan Bey'i ikna etmeye çalışmış ve Sivas milletvekili olmasını önermiştir. Alişan Bey Sivas milletvekili olmayı başta kabul ettiyse de Kürt Devleti kurma amacıyla olan Baytar Nuri ile konuştuktan sonra bu öneriyi reddetmiştir. Bununla birlikte Baytar Nuri de milletvekilliği önerisini kabul etmemiştir. Ayrıca Baytar Nuri, Kürt özerkliğiyle yetinen Seyit Abdülkadir'i Türk ajan rolünü oynamakla suçlamıştır. 1920 başlarında Baytar Nuri, Yellice nahiyesinde Hüseyin Abdal tekkesinde Cangaben ve Kurmeşan gibi aşiretlerin reisleriyle birlikte toplantı düzenleyerek Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'den oluşan bağımsız Kürt devleti kurmasını kararlaştırmıştır. İsyancılar Temmuz ayında Zara'nın Çulfa Ali karakoluna ve Şadan aşiret reisi Paşo da Refahiye'ye saldırmışlardır. Türkiye Büyük Meclis Hükümeti Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey'i Refahiye kaymakam vekilliğine, kardeşi Haydar Bey'i de İmraniye bucak müdürlüğüne atayarak çatışmayı önlemeye çalışmıştır. İsyanı bastırmak için İmranlı'ya gelen 6. Süvari Alayının komutanı Binbaşı Halis, yakalanarak isyancıların harp divanı kararıyla idam edilmiştir. İsyan eden aşiretler, Koçgiri kazasının mümtaz bir vilayet yapılmasını istemiştir. 25 Kasım 1920'de "Batı Dersim Aşiret Reisleri", Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sevr Antlaşması'nın uygulanması gerektiğini ve aksi halde silah zoruyla hakkı almaya mecbur kalacağını açıklamıştır. Ayaklanma, bölgedeki 6. Süvari Alayı'nın bir grup asker kaçacağını yakalamak isterken baskına uğramasıyla 6 Mart 1921'de başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sakallı Nurettin Paşanın Merkez Ordusu'nun emrinde Topal Osman Ağanın bizzat komuta ettiği 42. ve 47. Giresun Alaylarını isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Nisan'da hareketin birinci evresi sona erdiğinde asiler küçük gruplar halinde dağılarak Kuzey ve-- Kuzeydoğu yönünde kaçmışlardır. Bundan sonraki ikinci etapta geniş

Kürdistan Teali Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Tarikat-i Salahiye Cemiyeti gibi cemiyetler ile kader birliği etmiş fırkalardan biri olarak Millî Mücadele hareketinin karşısında birleşen muhalefet cephesi içerisinde yerini almış cemiyetlerden biridir. *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile en büyük bağlantısı ise *Şeyh Sait İsyanı* sırasında isyana destek verdiği gerekçesidir. Her iki cemiyetin üyeleri de *Şeyh Sait İsyanı*’ndan sonra yargılanmışlar ve ağır cezalarla karşılaşmışlardır.

3.5.4. Nigehban, Kızıl Hançer, Ahmediye Cemiyeti ile İlişkiler

1919 yılının Ocak ve Ekim ayları arasında faaliyet gösteren *Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi*, küçük bir subay grubu ve emekli paşalar tarafından *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti* ile birlikte muhalefet bloğunun üçüncü ayağı olarak kurulmuştur.⁵⁰⁷ Cemiyetin kurucuları arasında Kiraz Hamdi Paşa, Erkan-ı harp Miralay Refik Bey, Topçu Binbaşı Çopur İsmail Hakkı, eski Erkan-ı harp binbaşılardan Nevres Bey, Tayyar Paşa, Kaymakam Fettah Bey, Mustafa Natık Paşa, Tüfekçi Yakup Usta, Filibeli Tahsin, Köse Muhittin gibi kişiler bulunmaktadır.⁵⁰⁸

Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, 7 Ocak 1919 tarihinde Alemdar Gazetesi’nde 18 maddelik programını yayınlamıştır. Bu programa göre, cemiyet ve üyeleri hiçbir siyasi derneğin amacını izlemeyeceklerdir. İzleyenler de askerlik mesleğinden ihraç edileceklerdir. Cemiyet

---

çaplı takip hareketi ile asilerin etkinliği iyice kırılmış, 17 Haziran’da asilerin elebaşılardan Haydar Bey’in kardeşi Alişan ve 32 asi ileri geleni ile 500’den fazla asi teslim olmuş, bunlar muhakeme edilmek üzere Sivas’a gönderilmişlerdir. Bkz. <https://www.haberturk.com/haber/haber/958714-kocgiri-isyani> 31.05.2023 15:55. Erişim Tarihi: 04.01.2023.

⁵⁰⁷ Tarık Mümtaz Göztepe’ye göre Nigehban Cemiyet, Damat Ferit Paşa tarafından iç çekişmelerden kurtulamayan İtilafçılara karşı bir denge unsuru olarak görülmüştür ve Cemiyete merkez olarak Harbiye Nezareti Merkez Kumandanlığına ait bina tahsis edilmiştir. Ayrıca Askeri Nigehban Cemiyeti, Çopur Hakkı isimli bir topçu binbaşısının hayalhanesinden doğmuş Donkişotvari bir teşekküldü. Bu zatın etrafında da Donkişot’un Sanço Pansalarına rahmet okutacak zavallı tipler toplanmıştı. Ordu ile çoktan alakalarını kesmiş birtakım tüfekçilikten türeme, alaydan yetişme ve alayhıya benzer sabık paşalar ve ordudaki istikballerini kaybetmiş zabıtlar için bu cemiyet bir ümit ve ekmek kapısı olmuştur. Bkz. Göztepe, *Mütareke Günleri*, 206.

⁵⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Askeri Nigehban Cemiyeti’nden Nutuk’ta şu şekilde bahseder: “*Bir de Efendiler, bilirsiniz ki, İstanbul’da Askeri Nigehban Cemiyeti diye bir bozguncu grubu türemiştir. O zamanki bilgilere göre, bu grubun başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı ordudan kovulmuş Kurmay Albay Refik Bey, eski Halaskar Grubu’ndan Binbaşı Kemal Bey, eski Bandırma Sevkıyat Başkanı Topçu Binbaşılardan Hakkı Efendi ve daha bu dernekle ilişkisini kesip kesmediği bilinmeyen ve ordudan atılmış bulunan Kurmay Binbaşı Nevres Bey gibi çeşitli yolsuzlukları yüzünden ordudan atılmış yahut da emekli edilmiş bulunan kimselerle, ahlâksızlıkları ile tanınmış az sayıdaki kimselerden ibaretti. İşte bu dernek, İkdâm gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 sayılı nüshasında bir bildiri yayınlamıştı. Dernek, bu bildirisiyle, kendilerine vatan ve milletin bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa’nın Harbiye Nâzırlığı zamanında, bu dernek hakkında kovuşturmaya başlanmıştı. Değişikliklerden dolayı arkası kesildi. Böyle bir derneğin varlığı ve faaliyeti ordu mensuplarının sinirlerini geriyordu. Hey’et-i Temsiliye’ye müracaatlar başlamıştı. 12 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’dan, kendi başarısı bakımından, bu fesat yuvasının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve bu yoldaki işlemlerin orduya bildirilmesini rica ettim.*” Bkz. Temuçin Faik Ertan, *Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nigehban-cemiyet-i-askeriyesi/> Erişim Tarihi: 04.01.2023. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt II, 340; TİTE Arşivi, K.39, B.16504.

üyeleri sadece padişaha, memlekete, dine karşı sadakat göstermek mecburiyetinde bulunacaklardır. Şahsi icraatlardan ve şahsa hizmetten kaçınacaklar ve hükümetin emirlerine uyacaklardır. Cemiyet, ayrıca subayların ekonomik durumlarını düzeltmeyi, orduyu politikadan uzak tutmayı ilke edindiğini kamuoyu ve resmi makamlara bildirmiştir⁵⁰⁹.

Nigehban Cemiyet-i Askeriye, siyasetle ilgilenmeyeceklerini bildirmiş olmasına rağmen bunun aksine siyasetle ilgilenmişler ve İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk karşıtı düşmanca bir tutum benimsemişlerdir. Hürriyet ve İtilaf'la beraber İngiliz politikası doğrultusunda hareket eden Nigehbancılar Millî Mücadele aleyhinde iç isyanlarda aktif rol oynamışlardır. Başlarda Heyet-i Temsiliye daha sonra ise TBMM Hükümeti Nigehbancıların iç isyanlardaki rolünü yakından izlemiştir. Bozkır, Karabiga, Bandırma yöresine Nigehbancı subayların gönderildiği konusunda bölgedeki komutanlar uyarılmıştır. Düzce'de ise Maan Ali Bey'in *Nigehban Cemiyeti* hakkındaki girişimleri Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁵¹⁰

Cemiyet, Sivas Kongresi'nin ardından Damat Ferit Paşa'nın düşmesi ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla desteğini kaybetmiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti, cemiyetin üyelerini İstanbul Muhafızlığına getirerek sorgulama başlatmışlardır. Sorgulama sonucunda cemiyetin kapatılmasına karar verilmiştir. 20 Ekim 1919 tarihli İkdam Gazetesi'nin haberine göre cemiyetin kurucuları, siyasetle ilgilenmediklerini amaçlarının ordunun şeref ve hukukunu korumaktan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine böyle amaçlar için bir cemiyetin kurulmasına gerek olmadığı kanaatine varılarak cemiyetin mühür ve evrakları alınarak cemiyet kapatılmıştır. Ancak cemiyetin kapatılma kararı üyelerin faaliyetlerini engelleyememiştir. Nigehbancılar bu sefer de *Kızılhançer Cemiyeti*'ni kurmuştur.⁵¹¹ Kızıl Hançerciler, 1 – 2 Kasım 1919 tarihlerinde İstanbul'un Topkapı, Keçeciler, Üsküdar ve Beykoz gibi muhitlerine Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal'in aleyhinde “*Feryat ve Figan*” başlığını taşıyan çok şiddetli beyannameler asmışlardır.⁵¹² Nigehbancıların asıl çalışmaları Millî Mücadele aleyhinde Anadolu'da çıkan isyanlarda önemli rol oynamış olan “*Kuva-yı İnzibatiye*” veya “*Teşkilat-ı Ahmediye*” adını alan Anzavur'a verdikleri desteklerde izlenebilir.⁵¹³ Hatta I. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Ahmet Anzavur'a “*Mir-i miran*” rütbesi vermiştir.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ *Alemdar*, 1.

⁵¹⁰ “*Nigehban Cemiyetinden Karabiga ve Bandırma taraflarına gönderilen zabitan hakkında Balıkesir'de Furka Kumandanı Kazım Beyin dikkati celb edildi. 31.10.335*” – “*Nigehban Cemiyeti mensubininden Bozkır'a gönderildiği ve gönderileceği haber alınan zabitan hakkında tedabir-i mania ittihazı On İkinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey'e yazıldı. 6.11.335*” – “*Düzce'de Maan Ali Beyin Nigehban Cemiyeti lehindeki teşebbüsâtı hakkında Harbiye Nazırının ve alakadaranın nazar-ı dikkati celbedildi. 7.11.335*”. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2020,

⁵¹¹ Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri*, 380.

⁵¹² *İstiklal Harbi*, 3 Kasım 1919, 1, no:150.

⁵¹³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 345.

⁵¹⁴ Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 31, Gömlek: 0, Sıra: 2, 9 Nisan 1920.

Teşkilat-ı Ahmediye Cemiyeti, Kuva-yı Milliye’yi dağıtmak amacıyla *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi*, *Kızıl Hançercilerin* ittifakı sonucu ortaya çıkan bir cemiyettir⁵¹⁵. Biga olayları öncesinde bu gruplarla yapılan toplantılar sonucunda Teşkilat-ı Ahmediye örgütlenmiş ve Kiraz Hamdi, Konyalı Zeynelabidin, Refi’ Cevad, Miralay Sadık, Pehlivan Kadri, Yüzbaşı Tahsin, Çerkes Bekir, Çerkes Kamil, Çerkes İdris gibi isimler yer almıştır⁵¹⁶.

Kara Vasıf ve Şevket Galatalı’nın 26 – 27 Şubat 1920 tarihli Beşiktaş’tan Ankara, Balıkesir ve Bursa’ya ulaştırdıkları habere göre, Biga hadisesini ve Teşkilat-ı Ahmediye’yi idare edenler Tayyar Paşa, Nigehban’dan Binbaşı Hüsnü, Topçu Binbaşı Hüsnü, Çerkes Bekir, Adapazarlı Çerkes Kamil, Kirmastili Çerkes İdris, Mütekaid Binbaşı Çerkes Hasan Bey, Kiraz Hamdi Paşa, Ali Kemal, Mehmet Ali gibi kişiler bulunmaktadır. *Teşkilat-ı Ahmediye Cemiyeti*, Anadolu’da Kuva-yı Milliye’ye karşı cihat ilan etmiştir ve bu cemiyetin askeri kısmını yönetenler *Kızıl Hançerliler Cemiyeti*’ne mensup bazı subayları Kara Biga’ya gönderip halkı aldatmak ve kışkırtmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuşlardır⁵¹⁷.

Teşkilat-ı Ahmediye’nin amacı önce Biga’da asıl teşkilatlarını kurup Gönen’i elde etmek, Bursa’da teşkilatı güçlendirmek ve Adapazarı ile birleşerek harekate geçmektir. Bu amaçlarını gerçekleştirdikten sonra bir kongre toplayacaklar İngilizlere muhtıra verilecek ve mevcut kabine düşürülerek yerine Damat Ferit veya Kiraz Hamdi Paşa’nın başkanlığında yeni bir kabine oluşturulacaktır.⁵¹⁸ Meclis-i Mebusan feshedilecek, Kuva-yı Milliye ilga edilecek ve İstanbul’da bir Şura-yı Hilafet kurulacaktır.⁵¹⁹ *Teşkilat-ı Ahmediye*, faaliyetleri ile İngilizlerin, Boğazlardaki hâkimiyetlerini sağlayacak ve Kuva-yı Milliye’ye bağlı Anadolu’daki yerlerle İstanbul arasında bir tampon bölge oluşturacaktır. İngiltere, İstanbul’daki teşkilatın güçlenmesi için Cemiyete 5000’den fazla İngiliz lirası vermiştir. Amaçlarına ulaşabilmek için dini bir araç olarak kullanan *Teşkilat-ı Ahmediye*’nin faaliyetleri sonucunda Biga ve İkinci Anzavur ayaklanmaları çıkmıştır. İngilizlerin ve işbirlikçilerin yardımlarına rağmen *Cemiyet-i Ahmediye*, bu isyanlarda Kuva-yı Milliye karşısında başarısız olmuştur. Böylece cemiyet, Anadolu’da yayılamamıştır.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti kurucusu olan Kiraz Hamdi Paşa’nın bu cemiyette aktif olduğunu gösteren bir belgeye göre, *Teşkilat-ı Ahmediye* amaçlarına ulaşip Biga’da yaptıkları

⁵¹⁵ Özcan Mert, “Anzavur’un İkinci Ayaklanmasında Cemiyet-i Ahmediye”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan (1997), 573; “Cemiyet-i Ahmediye Tertibat-ı Fesadiyesi”, *İzmir’e Doğru*, 10 Mart 336, 2.

⁵¹⁶ Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri*, 381.

⁵¹⁷ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.3, Ankara: MEB Yayınevi, 1978, 26-28.

⁵¹⁸ “Cemiyet-i Ahmediye Tertibat-ı Fesadiyesi”, *İzmir’e Doğru*, 10 Mart 336, 2.

⁵¹⁹ Mert, “Anzavur’un İkinci Ayaklanmasında”, 579.

gibi Bursa’da da teşkilat yapabilseydi Anzavur’la birleşecekler ve Kürt Mustafa Paşa, *Kuva-yı Ahmediye Umum Komutanlığı*nı üstlenecekti. Bu hareketler İngilizler tarafından desteklenmekle birlikte hareketin başında Kiraz Hamdi Paşa, Kürt Mustafa Paşa, Zeynelabidin, Refi Cevad ve Ali Kemal gibi isimler bulunmaktadır.⁵²⁰ *Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti*’ne mensup pek çok kişinin de *Teşkilat-ı Ahmediye* adına çalıştığı İstiklal Mahkemesi belgelerinden de açıkça görülmektedir.

Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti’nin Cumhuriyet dönemi içerisinde yıkıcı faaliyetlerde bulunan üyelerinden biri olduğu anlaşılan Osman Daver, Kuva-yı İnzibatiye’de bulunması nedeniyle İstanbul’da sorgulanmış ve bu nedenle nisbet-i askeriyesi kat’ edilmiştir.⁵²¹ *Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti*’nin diğer önemli isimlerinden olan Romanyalı Halil’in ise Kuva-yı İnzibatiye’de önemli görevler aldığı bilinmektedir. Romanyalı Halil 1922 yılında Hıyanet-i Vatanî’den yargılanmış ve 8 ay boyunca hapis yatmıştır. Halil’in, mahkemede verdiği ifadelerle göre askerlikle bir ilgisi olmamasına rağmen bir tanıdığının vasıtasıyla Kuva-yı İnzibatiye’ye zabıt olarak yazılmış, kendisine mülazım rütbesi verilmiş ve buradan maaş almaya başlamıştır.⁵²² *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* içerisinde bulunan Çerkes Fuat da Kuva-yı İnzibatiye’de *Yirmi Beşinci Kolordu’nun Karargah Kumandanlığı*’nda bulunmuş, İzmit mıntıkasında İngilizlerin emriyle Suphi Paşa ile birlikte çalışmıştır.⁵²³ Daha sonraki dönemlerde Çerkes Fuat’ın *Nigehban* ve *Kızıl Hançer* Cemiyetleriyle alakası olduğu için nisbet-i askeriyesi kat’ edilmiştir. *Teşkilat-ı Ahmediye*’nin, Millî Mücadele’nin başarısızlığa uğraması için askerlikle ilgisi olmayanları bile teşkilatlarına dahil etmesi, bu kişilere maaş vererek kendilerine bağlama çabası, Millî Mücadelenin kazanılması için ne kadar zorlu yollardan geçildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti adına çalışanların ve sonrasında Cumhuriyeti yıkmaya yönelik faaliyetleri yönetenlerin Millî Mücadele karşıtı cemiyetleri ne olursa destekledikleri ve hep beraber omuz omuza çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu kişiler İstanbul’da bazı kahvehaneleri kendilerine mesken edinmişler ve burada planlarını yapmaya başlamışlardır. Bu kahvelerden bir tanesi de İbrahim’in kahvesidir. *Teşkilat-ı Ahmediye*’nin destekçileri olan kişilerin İbrahim’in kahvesinde Anadolu hakkında neler konuştukları, Nigehbancı ve Kızıl Hançerciler tarafından neler planladıkları İbrahim’in mahkeme sorgusundan da anlaşılmıştır. *Tarikat-ı Salahiye* adına çalışan ve distolcülük yapan Binbaşı mütekaidi Ahmet, Yüzbaşı Nihat, İhtiyat Zabiti Nuri, Yüzbaşı mütekaidi Osman, Antakyalı Hacı Ali Nakil kahveye gelen diğer

⁵²⁰ Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 11, Gömlek: 0, Sıra: 50, 26 Şubat 1920.

⁵²¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G001_0006, 27 Mayıs 1341 (1925).

⁵²² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G020_0038, 9 Temmuz 1341 (1925).

⁵²³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G027_0017, 21 Temmuz 1341 (1925).

bazı kişiler Kuva-yı İnzibatiye’den beri hep birlikte otururlar ve Kuva-yı İnzibatiye’nin nereden gideceğini, Anadolu’da isyanları nasıl bastıracaklarının planlarını yaparlar. İttihatçılardan bazı adamlar asıldığında ve özellikle Cemal Paşa şehit edildiğinde kahvede bu haberleri sevinçle kutlamışlardır. Bu kişiler daima Anadolu’nun aleyhinde konuşarak Mustafa Kemal Paşa’ya karşı şiddetle taarruz göstermiş halkta düşmanlık uyandırmaya çalışmışlardır. Hatta kahvede Mustafa Kemal Paşa’nın resminin olduğu gazeteleri göstererek bunların abdesthaneye atılması gerektiğini söylemiştir.⁵²⁴

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti’ne dahil olan ve yurtdışında bulunanlarla mektup yoluyla haberleşen Kaymakam Safvet⁵²⁵ de *Kuva-yı İnzibatiye*’nin yardımcıları arasındadır. Kaymakam Safvet’in verdiği ifadeye göre kendisi *Kuva-yı İnzibatiye*’nin kurulduğu zamanlarda, zamanın Şeyhülislamı olan Mustafa Sabri Efendi tarafından çağırılmış ve Seyit Paşa’yı Kolordu Kumandanlığı’na göndereceklerini Safvet’i de Anadolu’ya karşı Fırka Kumandanı olarak düşündüklerini açıklamıştır. Safvet başta bu teklifi kabul etmediğini söylemesine rağmen daha sonra Harbiye Nazırı olan Damat Ferit Paşa’nın teklifi üzerine *İstanbul Muhafızlığı*’na tayin edilmiştir.⁵²⁶ *İstanbul Muhafızlığı*’na tayininden sonra *Nigehban Cemiyeti*’ne mensup zabitanın yanı sıra Çopur İsmail Hakkı’yla ilişki kurmaya başlamıştır. Safvet’in tayininden sonra kendisinden istenen ilk iş birtakım zabitanın tevkifi ve Polis Müdürü Tahsin ile iş birliği içinde çalışmasına dair verilen emir olmuştur⁵²⁷. Safvet’in İstanbul muhafızlığına tayin edildiği dönem

⁵²⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0022-0023, 27 Mayıs 1341 (1925).

⁵²⁵ Safvet, Osman Daver’in dayısı ve Kuva-yı İnzibatiye kaleminde çalışan Kaymakam Enver’in kayınpederidir.

⁵²⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G007_0007, 27 Mayıs 1341 (1925).

⁵²⁷ Safvet, bu tevkifleri yapmadığını söylemesine rağmen İstiklal Mahkemesi tarafından tevkiflerin yapıldığına dair belgeler ele geçirilmiştir. Belgelerdeki bazı yazışmalar şöyledir:

Tevkif edilen zabitanın mercilerine taktim ettikleri muhtelif tarihli tezkereler ber vech-i ati aynen nakledilmiştir. Bunlardan Yedinci Liva mülazımievveli Ömer Efendi’nin 24 Mayıs 336 tarihli tahriat sureti:

Yedinci Liva Kumandanlığına

“22 Mayıs 36 Cumartesi günü erzak tevziyatını hitama erdirdikten sonra saat 4.30 sonrada kışladan çıkarken birkaç sivil memur yaklaşarak Selamsız İnzibat Karakolu’ndan çağırıldığını söylediler. Gittik, orada üzerimi bakmaları İstanbul Merkez Kumandanlığına gönderildim. Kumandanlıkta tekrar yoklama edilip yarın tahkikatımı yapacaklarını vaad ile tevkifhaneye sevk edildim. Ertesi günü Muhafız Paşa tarafından arkadaşlarla beraber çağırılıp bazı nasayihle bulunduktan sonra sebep-i tevkifimizi anlamaksızın tahliye edildiğim maruzdur. 24 Mayıs 336 7. Liva Yaveri

Mülazımievvel

Ömer Fahri

Tevkif edilen Alay 3, Tabur 12’den Mülazımievvel Ahmed Rıza ve Alay 3 Yaveri Mülazımievvel Hakkı imzalı Üçüncü Alay Kumandanlığına yazılan tahrirat sureti:

Üçüncü Alay Kumandanlığına

19/5/36 Çarşamba günü bade’z-zeval saati bir raddelerinde sivil taharri memurları ve bir inzibat zabiti taht-ı nezaret ve muhafazasında olmak üzere bera-yı tevkif Selamsız Karakolu’ndan ve iki saat sonra da iki inzibat memuru ve bir inzibat zabiti ile birlikte Muhafızlık’a sevk ve Muhafız Bey’in bazı tenbihat ve nasayih bade’t-telakki tevkif olunduk.⁵²⁷ 23 Mayıs 36 tarihinde tahliyemiz icra kılındı ise de sebebi tevkifimiz hakkında henüz bir şey anlaşılamadığı maruzdur. 24/5/36

Alay 3 Yaveri Alay 3, Tabur 12, Bölük 450 K.

Mülazımievvel Mülazımievvel

Hakkı Ahmed Rıza

Bahrisefid Boğazı Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay Mustafa Talat imzalı 24/5/36 tarihli Harbiye Nezaret-i Celilesine yazılan tezkere sureti:

İstanbul'da en şiddetli tedbirlerin alındığı zamana denk gelmektedir ve Anadolu'ya gitmek isteyen pek çok zabıt bu dönemde gözaltına alınarak bu isteklerine engel olunmaya çalışılmıştır. Safvet İstanbul Muhafızı olduğu zamanlarda iki defa Padişah Mehmet Vahdettin ile de İstanbul'un durumu hakkında görüşme yapmıştır. Safvet'in yurt dışında bulunan ve burada çoğunluğu Tarikat-i Salahiye'lerden meydana geldiği anlaşılan heyet-i fesadiyenin memleket dahilinde önce Millî Mücadele daha sonra ise Cumhuriyet aleyhine çalışan adamı olduğu mahkeme tarafından açığa çıkarılmıştır.⁵²⁸ Yine Safvet'in eski polis müdürü Tahsin ile iş birliği içerisinde olması Safvet'in Anadolu aleyhine çalıştığının göstergelerinden biridir. Nitekim Tahsin, İngilizler tarafından Millî Mücadele hareketi hakkında bilgi almak amacıyla İstanbul'a getirilmiş olan Mustafa Sagir ile ilk teması kuranlardan biridir. İngiliz istihbaratının İstanbul'da ön plandaki isimlerinden biri olan Yüzbaşı John Godolphin Bennett, Mustafa Sagir, İstanbul'a geldiğinde ona yardımcı olması için üç kişi sunmuştur. Bunlar, Gazeteci Ferit Cavit, Polis Müdürü Tahsin ve Meşrutiyet döneminde güvenlik işlerinde kullandıkları İhsan Efendi'dir. Mustafa Sagir, Tahsin ile görüşükten sonra Yüzbaşı Bennett, Tahsin'e yüz liralık bir çek vererek Kuva-yı Milliye'ciler hakkındaki raporlarını istediklerini bildirmiştir.⁵²⁹

Harbiye Nezaret-i Celilesine

Maiyet-i acizi zabitanından son zamanda iki defa İstanbul Muhafızlığı tarafından tevkif edilmiştir. Esbab ve suret-i tevkifimiz kumandanlıkça katiyen malum değildir. Mevkuf zabitanın bade't-tevkif maruz kaldıkları muamele merbut ifadelerinden malum-ı devletleri olacağı cihetle bu hususta ber vech-i zir bazı maruzatta bulunmaya mecburiyet hisseyledim. Tevkif, hürriyet-i şahsiyeyi izale demek olduğundan bu emrin tatbiki mevkuf hakkında bir cürmün her halde sübut ve isnadına tevkif edeceği cihetle indi olmaktan ziyade kanuna istinad edeceği nezd-i asafanelerince malum ve müberhendir. Binaenaleyh:

1. Bir zabitin tevkifi o zabitin şeref-i askeriyesini izale ile namus ve haysiyetini taht-ı tehdiye alacağı muhat-ı ilmiâli buyurulduktan, şu hal ber vech-i zir bazı mahzurata sebebiyet vereceği derkârdır.
2. Eğer zabıt kabahatli, hain, muzır zevattan ise şu suretteki neticesiz tevkif ve tahliyeden cüret alarak fikrini daha ileriye götürebilir.
3. Şayet kabahatsiz ve sadık ise yine şu suretteki tevkiften müteessir olarak gayret ve sadakati tezelzüle uğrar ve bi'n-netice böyle bir muameleye maruz kalmış sadık fakat mağdur zabitin ahar taraftan vuku bulacak muzır telkinata yakasını kaptırabileceğinden korkulur. Binaenâlâzalık kanuna müstenid olmayan indi tevkifat ahvali-h azıra ile kabil-i telif olamayacağı cihetle bu hususun salahiyyetkar zevatça⁵²⁷ nazar-ı mütalaaya alınması icab-ı hal ve maslahattan görülmekle beraber salifu'l-arz tevkif ve tahliye edilen dört efendinin nazarımda beraat etmeleri ancak esbab-ı tevkif ve tahliyelerinin sarahaten bilinmesine mütevakıf olduğundan bu hususta muktazi malumatın itası ve badema kıtamdan tevkif edilmek istenilen zabitin ötede beride hod be hod tevkif edilmesi halinde kıtasına malumat itası ve kıta dahilinden de kanun dairesinde doğrudan doğruya talep olunması hususlarına emir ve müsaade-i devletlerinin raygan buyurulması maruzdur. 24/5/36

Bahrisefid Boğazı Mevki Müstahkem K.

Miralay

Mustafa Talat

İstanbul Muhafız-ı sabıkı Kaymakam Safvet Bey'in cevabı:

"Kırk senelik bir asker kanunu ve hikmet-i hükümeti anlar ve bilir. Adliye-i askeriyenin maksadı Mevki Müstahkem Kumandanlığı'nın hukukunu aramak ise celb eder, izahat-ı lazıme verilebilir. İadeten arz ve takdim. 12 Eylül 336

İstanbul Muhafız-ı sabıkı

Kaymakam

Safvet

⁵²⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G007_0004 – 0020, 27 Mayıs 1341 (1925).

⁵²⁹ Sabahattin Özel, Casustur Casus, İşbankası Kültür Yayınları, 2021, 55,57

Kiraz Hamdi Paşa'nın da *Nigehban Cemiyeti* ile yakından ilgilendiği damadının not defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. 12 Ağustos 335 tarihli bir nota göre Kiraz Hamdi'nin damadının İstanbul'a geçtiği buradan Muhipler Cemiyeti'ne giderek Nazım Paşa ile görüştüğü ve aynı zamanda Nigehbandakilerle de burada görüştüğü anlaşılmaktadır. Burada Kiraz Hamdi'nin zat-ı şahaneye takdim edeceği mektuplar hakkında istişarelerde bulunduklarını ve bu mektupların *Hazine-i Hassa Müdürü* Refik Bey vasıtasıyla takdim edeceklerini kararlaştırdıklarını yazmıştır. Kiraz Hamdi'nin damadı burada Çopur İsmail Hakkı, Tayyar Paşa gibi kişilerle de görüşmüştür⁵³⁰. Tüm belgelerden de anlaşılabacağı üzere bu kişiler ve cemiyetler, isimleri ne olursa olsun birbirleriyle ortak hareket ederek kararlar almaktadır ve tek gayeleri Anadolu'daki Millî Mücadele'nin sekteye uğramasını sağlamaktır.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin en önemli üyelerinden biri olan İsa Ruhi Paşa, Hacı Ali Nakil ve Arap Asım da gerek İngiliz Muhipleri gerek İla-yı Vatan ve gerekse *Nigehban Cemiyeti*'nin destekçileri arasında bulunmuştur. *Nigehban Cemiyeti*'ne mensup pek çok kişinin isimleri bulunan defter Arap Asım'ın elinde tutulmaktadır.⁵³¹

Nigehban ve Kızıl Hançercilerin gizli hareketleri 1922 yılında da devam etmiş ve bu sefer de Necat ve İtila Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu nedenle Nigehbancılar tekrar yargılanmışlardır. Bu sefer de taklib-i hükümet maksadıyla *Necat ve İtila Cemiyeti* 'ni kurmaları nedeniyle 1 Numaralı divan-ı harp tarafından Fettah, Yüzbaşı Çopur İsmail Hakkı, İzzet, Tahsin, Musa Kazım ve Mülazım Mustafa Efendiler gibi kişilerin içerisinde bulunduğu bir grup Nigehbancı tekrar yargılanmıştır. Divan-ı Harbin verdiği cezalar İstiklal Mahkemeleri tarafından daha da ağırlaştırılmıştır. Bir grup Nigehbancı, Kızıl Hançerci ve Kuva-yı İnzibatiyecilerin yargılanması için kanun teklifi yapılmış ve bir kısmının da “Yüz Ellilik” listeye sokulmasına karar verilmiştir.⁵³²

3.5.5. Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi ile İlişkiler

Mondros Mütarekesi'nden sonra 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki planları 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz'da aldıkları yenilgi üzerine iptal olmuştur. Bu nedenle Yunanistan savaş sırasında kendilerine yardım eden Rumların dışında Millî Mücadele'ye ve Ankara Hükümeti'ne muhalif olan grupları kazanmaya çalışmıştır. Bu sırada TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından önce Mudanya'ya daha sonra Lozan'a anlaşma için davet edilmiş ve Yunanistan Lozan'da TBMM

⁵³⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G022_0020, 12 Temmuz 1341 (1925).

⁵³¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0034, 6 Temmuz 1341 (1925).

⁵³² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 345.

Hükümeti ile barış yapmak amacıyla masaya oturmak zorunda kalmıştır.⁵³³ Yunanistan'ın içerisinde bulunduğu durum Türkiye'ye karşı savaş başlatmasına engel olmuştur. Çünkü bu sırada Yunanistan'da askeri bir darbe yapılmıştır.⁵³⁴ Yeni yönetimin en büyük amacı İtilaf Devletleri'nin güvenini kazanmak ve hiç olmazsa Doğu Trakya'yı elden çıkarmamaktır. Yunanistan'ın yeni planını gerçekleştirebilmesi için kendisine Türkiye'den yeni destekçiler bulması gerekiyordu. Aslında bu desteğin önemli bir kısmı Millî Mücadele devam ederken oluşturulmuştur. Çünkü TBMM Hükümeti ile bir şekilde ters düşen kişiler için Yunanistan sığınak haline gelmiştir. Bu sığınmaların en önemli bir kısmını Millî Mücadele sırasında büyük yararlılıkları dokunan ancak TBMM Hükümeti'nin düzenli orduya geçmesine karşı çıkarak isyan eden Çerkez Ethem, Eşref ve çevresindeki kişiler oluşturmuştur.⁵³⁵

Yunanistan'da kurulan yeni hükümet muhalifleri kullanarak birtakım çeteler, teşkilatlar kurdurmuş ve bu oluşumlar Ege Adaları'ndan Anadolu sahillerine karşı taarruzlarda bulunarak çetecilik faaliyetleri yapmaya başlamışlardır.⁵³⁶ Bu grupların böyle taarruzlar yapacağını düşünen Türk Genelkurmayı, Yunanistan sınırında sıkı önlemler almış ve sızmalara engel olmaya çalışmıştır. Türk Genelkurmayı'nın yapmış olduğu tahkikatlar ile bu faaliyetlerin *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi* tarafından hazırlandığı ve amaçlarının Mustafa Kemal Paşa'yı, Millî Mücadele liderlerini halkın gözünde küçük düşürerek bir ihtilal planı yaptıkları ortaya çıkmıştır.⁵³⁷ Ayrıca İstiklal Mahkemelerinde yargılanan Yüzbaşı İsmail Hakkı, yapılmaya çalışılan bu teşkilat hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre İsmail Hakkı Türkistan'dan Almanya'ya geçmiş ve Almanya'da 8-9 ay kadar kalmıştır. Almanya'da iken

⁵³³ Asaf Özkan, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolu-İhtilal Komitesi", *Atatürk Dergisi* 5, (2015), 163.

⁵³⁴ Yunanistan'da Eleftherios Venizelos'un iktidara gelmesiyle yayılmacı bir politika izlenmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı başladığında Venizelos, İtilaf Devletlerinin yanında yer alarak daha geniş bir coğrafyaya yayılmak isterken, Kral Konstantinos ülkenin tarafsız kalmasını istemiştir. Sonucunda Venizelos'un kararı uygulanmış ve Yunanistan, İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmiş ve "*Küçük Asya Macerası*"na atılmıştır. Türk Millî Mücadelesi karşısında 1922 Eylül'ünde başarısızlığa uğrayan Yunanistan'da, Anadolu'dan çekilen subaylar tarafından ulusun birleştirilmesi ve ülkenin kurtarılması sloganıyla Eylül 1922'de darbe yapılmıştır. Kral Konstantinos tahttan indirilmiş, Venizelos karşıtı bir askeri iktidar kurulmuştur. Lozan'daki müzakerelerin yeni başladığı dönemde yaşanan bu olay, uluslararası arenada tepkiye neden olmuştur. Bkz. Murat Köylü, Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1900 – 1922) İstiklal Harbine Etkisi, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2015), 30.

⁵³⁵ Özkan, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru" 169.

⁵³⁶ Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2007, 181.

⁵³⁷ Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi, Anadolu Cemiyeti ile ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında Anadolu Cemiyetinin Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve kardeşi Büyükdere Belediye Müdürü Kemal Bey tarafından kurulduğu belirtilmiştir. Ancak İstiklal Mahkemesi yargılamalarında Kemal Bey'e bu cemiyet hakkında neredeyse hiç soru sorulmamıştır. Rüştü Molla Anadolu Cemiyeti'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından yapıldığını başlangıçta nizamnamelerinin kabul olmadığını ve bu cemiyetle Sivash İlyas, Paşazade Halit gibi kişilerin meşgul olduğunu belirtmiştir. Asaf Özkan da aynı şekilde Anadolu Cemiyeti'ne ait nizamnamenin ikinci ve üçüncü maddelerinin Hükümetin işlerine müdahale olarak değerlendirildiği için başta resmi izin verilmediğini ve cemiyetin kurucularının Sivas eşrafından Halit ve arkadaşları olduğunu belirtmiştir. Cemiyetin nizamnamesinde yapılan tadilatın sonra da 20 Ağustos 1921'de aynı gerekçelerle reddedildiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru", 164; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 194; TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G015_0010, 27 Haziran 1341 (1925).

Hacı Sami'nin kardeşi Eşref, Almanya'ya gelmiş ve İsmail Hakkı'ya Yunanistan'a geçmeyi teklif etmiştir. İsmail Hakkı, Yunanistan'a gittikten sonra Hacı Sami'nin Türk, Çerkez, Ermeni ve Rumlardan oluşan çetelerle meşgul olduğunu ve bu çeteler sayesinde Anadolu'ya geçmeye çalıştığını bildirmiştir. İsmail Hakkı Yunanistan'da 15 gün kaldıktan sonra Romanya'ya geçmiş ve Romanya'ya gittiği zaman Kiraz Hamdi, Avni Paşa gibi kişilerle görüşmüş bunların arkasından Ethem gelmiştir. Ethem buralarda Ahmet ismini kullanarak kendini Boşnak olarak tanıtmıştır. Ethem'in Türkiye hakkında “*Biz bunlarla çalıştık fakat haksızlığa maruz kaldık. Bunun için mağdur olduk.*” şeklinde düşündüğünü açıklamıştır. Çerkez Ethem'in Romanya'da kaldığı sürece Kiraz Hamdi, Mevlanzade Rıfat gibi kişilerle de temasta bulunduğunu söylemiştir.⁵³⁸

TBMM Hükümeti bu komitenin faaliyetlerinden 1923 yılında komiteye ait bazı beyannamelerin ortaya çıkmasıyla haberdar olmuştur. Buna göre İstanbul daha işgal altındayken Anzavur'un oğlu Kudret'in bir çete ile beraber *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi*'ne ait bazı bildiriler dağıttığı görülmüştür. Bu bildiriler Atina'da basılmış ve İngiliz istihbaratına bağlı Rum ve Ermeni memurlar aracılığıyla İstanbul'a sokulmuştur. Bu bildirilerde çatılmış iki tüfeğin ortasında bir bomba resmi ve altında “*Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi*” yazısı bulunmaktaydı. Onun yanında Mustafa Kemal, Latife Hanım, Rauf Bey, Recep Peker, Mahmut Soydan'ın bulunduğu bir fotoğraf ve bu fotoğrafın altında da “*Ey Müslüman kardeş! Ey bedbaht millet! Sen kanınla canınla, malınla çalışarak verdiğin kurbanlara mukabil Elhamdülillah Anadolu'nu kurtardın. ...Fakat Mustafa Kemal'i gör, hele şu resimdeki bıçare karısını gör!... Senin ismet ocağına, namus yuvana, sokulan cinayetleri denaetleri gör! Yarın senin de karı ve kızının bu hallere getirileceğini ırz ve namusunun mubah kılınacağını düşün. Vicdanına kulak ver! Dininin, namusunun ne kıratta bir Millet Reisi elinde oyuncak olduğunu anla!*”⁵³⁹ yazısı bulunmuştur. Diğer taraftan Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi tarafından İcra Vekilleri ve Hariciye Vekâleti'ne 24 Nisan 1923 tarihli yazısında Çanakkale mıntıkasında elde edilmiş çete efradından biri üzerinde bir beyanname bulunduğunu ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Beyannamede Anadolu halkına karşı birçok hitap ve nasihatlerden sonra *Anadolu Osmanlı Komitesi*'nin işe başladığını belirterek, ahaliden her kim Ankara Hükümeti'ne vergi verir, askerlerini kabul eder veya asker toplarsa ihtilal kumandanları tarafından mesul edileceği belirtilmiştir. Ayrıca İhtilal komitesi aleyhinde her kim olursa olsun hareket ve tertibatta bulunduğu sabit olanların komitece hemen idam olunacakları bildirilmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0018-0022.

⁵³⁹ Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C2, 1962, 87,88.

⁵⁴⁰ BCA, 105 – 688 – 7, 92A, 24.04.1923-00.00.0000.

Bu şekilde halkı Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne karşı kışkırtmak amaçlanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu komitenin İngilizlerin yardımı ve Yunanlıların desteği ile Kuşçubaşı Eşref tarafından Atina'da kurulduğu ve komitenin umumi merkezinin Nisan 1923'te Atina'dan Midilli'ye taşındığı ortaya çıkmıştır.⁵⁴¹ Komitenin faaliyetleri İngilizler tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. İngiltere'nin Midilli'de bulunan Konsolos Yardımcı F. Hadkinson'un 12 Nisan'da Atina'daki Orta Elçi C.H. Bentinck'e gönderdiği rapora göre; Yunanlılar Ege Adalarında çoğunluğu Çerkez olan bin dört yüz kişiyi Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı kışkırtmak için ayaklandırmak amacıyla eğitmektedirler.⁵⁴²

Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi bir bakıma mütareke döneminde İstanbul'da kurulan Anadolu bağlantılı işbirlikçi örgütlerin Yunanistan'da kurulan kolu olarak görülmüştür.⁵⁴³ Bu bağlamda *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi*'nin Anadolu'daki *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile ilişkileri olduğu ve bu cemiyetin yargılamaları sırasında Yunanistan'daki Eşref, Ethem gibi kişilerin cemiyet içerisinde bulunan Büyükdere Belediye Müdürü ve Dahiliye Eski Bakanı Mehmet Ali'nin kardeşi Kemal Bey ve özellikle Çerkez Nazmi Paşa ile irtibatta oldukları, mektuplaştıkları ve bu şekilde halkta infial yaratmaya çalıştıkları görülmüştür. Mahkeme heyetinin yapmış olduğu tahkikatlarda ortaya çıkan en ilgi çekici şey 1924 yılında Çerkez Ethem'in Romanya'ya gittiği zaman *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne üye olduğudur. Mahkemenin beyanatına göre; bu kişiler memleketi bir düşman mıntıkası olarak görmeye başlamışlar, memleket aleyhine çalışabilmek için ve memlekette mevcut bulunan Büyük Millet Meclisi ve onun istinat ettiği Cumhuriyeti yıkmak için ellerinden gelen bütün faaliyetleri sarf etmektedirler. Bu amaçlarla Türkiye'den intikam almak için bir araya gelmişler ve Yunanistan'da oluşturdukları komiteler, intikam çeteleri ile birleşmişlerdir. Hatta bunlardan birisi de *Anadolu İntikam Cemiyeti*'dir ki bu cemiyetin reisi Lapatyonis Mısır'da Elvakit Gazetesinde Üç Yıldız imzasıyla yazı yazan Radi Bey'e para vermiş ve kendisinin San Remo'ya kadar gidebilmesi için yardımda bulunmuştur. Bu komiteler bu şekilde Anadolu'ya nüfuz etmeye çalışmışlardır.⁵⁴⁴ Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Çerkezlerin Trakya'da toplandıkları ve Anadolu içlerine gelecekleri hakkında birçok ifade bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri arasında üvey oğulları Cemal ve Nedim Selanik'te olan, Yüzbaşı emeklisi Ahmet Efendi'nin oğullarından aldığı mektup gösterilebilir. Bu mektubu Ahmet'in inkâr etmesine rağmen mektupta Selanik'te bulunan birtakım firarilerin Halep tarafına gideceklerini, Bulgar ve Romanya'da bulunanların da bir çiftlikte toplandıklarını yazmaktadır. Hacı Ali Nakil ifadesinde

⁵⁴¹ Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, 224.

⁵⁴² Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınevi, 1995, 325.

⁵⁴³ Criss, *İşgal Altında*, 194.

⁵⁴⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0035, 1925.

mektupta bir kılıç resmi olduğunu Selanik'te Midilli'de bulunan birçok Çerkez'in Şehzade Selim Efendi'nin yanında toplandığını, ahalinin yüzde doksan dokuzunun gayrimemnun olduğunu, Halep'ten de taarruz olacağını ve bu taarruz esnasında Trabzon, Erzurum, Adana havalisi ahalisinin bunlara iştirak edeceklerini ve böylece bu meselenin hallolacağını belirtmiştir. Bunun dışında Vehip Paşa, Kiraz Hamdi ve adamlarının Rodos'ta önemli kuvvetlerle içtima ettiklerini ve onların da Silifke mıntıkasından taarruz edeceklerini yazdığını söylemiştir.⁵⁴⁵ Ali Nakil'in ifadeleri tartışmaya açık olmakla beraber bu ifade göstermektedir ki *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne mensup kişilerin oturdukları kahvelerde veya toplandıkları yerlerde halkta bir korku yaratmak amacıyla böyle konuları konuştukları pek açıktır.

Mehmet Ali'nin kardeşi Kemal'in de Romanya, Yunanistan gibi yerlerdeki firarilerle sürekli irtibat halinde olduğu *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile İstanbul'da bulunan şebekeleri arasında bir nevi kuryelik vazifesi yaptığı ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁶ Özellikle Çerkez Nazmi'nin⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0025 – 0030, 1925.

⁵⁴⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G037_0004, 1925.

⁵⁴⁷ Çerkez Nazmi, Mahmut Şevket Paşa'nın katli sırasında kullanılan otomobilin sahibidir. O dönemde bu nedenle yargılanmış ve beraat etmiştir. Ayrıca Çerkez Nazmi'nin dosyasından çıkan evraklar önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle 1908'den itibaren kurulan Çerkez Cemiyetlerine kısaca göz atmak gerekir. Çerkez cemiyetleri arasında *Çerkez Teavün Cemiyeti*, *Çerkez Kadınları Cemiyeti* başta gelir. Çerkez cemiyetlerinin tümü özerklik ve bağımsızlık yanlısı olmamışlar, Osmanlı Devleti içerisinde daha refah bir şekilde yaşamayı amaç edinmişlerdir. Ancak *Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti* bunalım ve kargaşa döneminde 24 Ekim 1921'de Yunan ordusunun koruyuculuğu altında kurulmuştur. Millî Mücadele hareketine karşı iç ve dış olumsuz eylemlerde bulunmuşlardır. Çerkez Nazmi'nin dosyasında çıkan bir diğer cemiyet *Şimali Kafkas Cemiyeti*'dir. "*Şimali Kafkas Cemiyeti Heyet-i İdare-i Aliyyesi*"nin teklifi üzerine hangi mıntıkada ne kadar Çerkez nüfusu ne kadar Çerkez okulu ne kadar öğrencisi olduğu, Çerkezlerden ileri gelenlerin eli silah tutanların hakkında araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Bunun dışında dosyada *Şimali Kafkas Cemiyeti*'nin *Şimali Kafkas Hükümeti*'ne gönderdiği murahhaslara ait belgeler de vardır. Ancak mahkemenin feci bir vesika olarak adlandırdığı evrak bulunmaktadır ki bu "*Şark Orduları Kumandanı General Franşe de Sepri*"ye yazılmıştır.

Belgenin transkripti şu şekildedir: *İtilaf Düvelimuazzamasının Şark Orduları Kumandanı Ceneral Asatlu (Franşe de Sepri) cenablarına Biz atideki vazülimza (Trakya'daki Muhacir Çerkesler Cemiyetihayriyesi) azası: Bir haftayı mütecaviz zamandan beri kulübümüzün İtilaf Düvelimuazzamasının Dersaadet'teki zabıtası tarafından kapatılmış olduğunu görmekle pek elim bir surette müteessir olduğumuz hâlde bazı izahat itasına müsaraat ediyoruz.*

- 1- *Çerkes Cemiyetihayriyesi, bugüne değin Osmanlı hükümetinin zimamıdaresini deruhde eden muhtelif siyasi partilerin hiçbirisinin bu meyanda bilhassa İttihad ve Terakki'nin âmâlisiyasiyesine alet olmamış ve ancak kendi millî makasıdıhayriyesini takip etmiştir. İttihad ve Terakki Partisi'nin Trakya'da sakin bulunan Türk'ün gayrianasırın umumuna karşı biaman hasım bulunmuş olduğuna bizzat Çerkes unsuruna tatbik edilmiş birçok itisafatla da şahidiz. Kaldı ki Türkiye hükümeti Kafkasya'dan ilk hicretimiz senelerinde bile anasırımızı kasden vasiimparatorluk dahilinde dağıtmış ve bu harbiümumi arasında da anasırımızı sefil ve perişan tehcir ettirmek ve millî inkişafımıza katıyen müsaade etmemek suretiyle tatbik eylediği siyasetimeşumeyi asla unutmuyoruz.*
- 2- *Kulübümüzün İtilaf zabıtası tarafından kapanması esbabı şimdiye değin cemiyetimizce tamamen mechul kalmış olmasına rağmen kulübün kapanmasının Çerkes kadınlarının da cemiyet mesaisine iştirake başladıkları ve cemiyetçe Çerkes milletin vahdetini temin edecek yeni bir nizamnameyi hükümete takdim eylediği hafta içinde derakab vukua gelmesine Türkiye firakısiyasiyesi (bilhassa İttihad ve Terakki) entrikasının Çerkes hareketimilliyesinin inkişafı aleyhine –maatteessüf muvaffakiyetle- tevcih edilmiş olduğu kanaatini veriyor. Bunu kemaliehemmiyetle nazarıdikkatiasilanelerine ve vaz'ına müsaraat ediyoruz.*
- 3- *Cemiyetimizin şimdiye değin neşrettiği kitaplar ve risaleler ve bu defa hükümete takdim ettiği gibi nizamname ve bu nizamnameye göre tesis edeceği şubeler için tertip eylediği talimatname ve bilumum Kafkasyalı anasırının lisanımillisi için Latin hurufatını kabul etmesi cemiyetimizin, milletimizin temayülattımilliyesine en vazih burhanlar teşkil eder.*

Yunanistan'da bulunanlarla ve Eşref'le mektuplaştığı görülmüştür. Eşref ve Çerkez Nazmi teyze çocuklarıdır. Eşref'in Ocak 1925'te Nazmi'nin kardeşi Seza Hanım'a Yunanistan'dan yazdığı mektupta her tarafla serbestçe haberleşebildiğini ancak ahval dolayısıyla hem Çerkez Nazmi'ye hem de Seza hanıma bir süredir mektup yazamadığını hem yengelerinin hem kendisinin biraderlerine göstermiş olduğu onurlu ilgi dolayısıyla teşekkür ettiklerini bildirmiştir.⁵⁴⁸ Hacı Sami'nin de kendilerine selamları olduğunu belirtmiştir.

Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi'nin içerisinde yer aldığı haberleşme ve çete faaliyetlerinin artması üzerine TBMM Hükümeti 7 Mayıs 1923'te bir kararname hazırlamıştır. Kararnamede Çerkez Ethem ve kardeşleriyle Eşref ve benzeri çetecilerin Anadolu'da ihtilal meydana getirmek amacıyla Anadolu'ya çeteler çıkardıklarını belirttikten sonra bu çetecilerin özellikle Biga ve Karesi taraflarında Çerkez köylerine istinat ettirmek istedikleri ihtilal teşebbüsünün bir an önce bastırılmasını emretmiştir. Kararnameden sonra *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi*'ne bağlı çetelerin faaliyetlerine karşı önlemler alınmış ve bir kısım çete mensubu çatışmalarda öldürülmüş bir kısmı ise mahkemeye sevk edilerek yargılanmış veya idam edilmiştir.⁵⁴⁹

Kaldı ki cemiyetimiz kendi lisan ve tarihimillisindeki tedkikatında Avrupa aileidüveliyesine mensub anasır ile ırken karabeti olduğuna kani olup bu kanaati takviye ve tamim etmeyi tabiridiğerle Avrupalılaşmayı millî programına dahil etmiştir.

Ceneral hazretleri! Bâlâdaki izahatımızın cemiyetimizin büyük bir sükunet ve bitaraftı ile ancak milliyetperverane olan mesaisinde devamına ve bunun için bigane millî ocağı olan kulübün tekrar açılmasına müsaade buyurulmak suretiyle pek büyük ve tahammülfersa olan ıztırabatımıza bir an evvel nihayet vermenizi ve bu suretle de en felaketli anlarımızda manevi bir himayekar addettiğimiz İtilaf ve bilhassa âlicenab Fransa ve İngiltere hükümetlerinin anasırımız hakkındaki hissinazarına bir misalitesliyetkar ibrazını rica ediyoruz.

TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G027_0007 – 0012.

⁵⁴⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K032_D075-33_G564_0006, 1925; EK.5

⁵⁴⁹ “Hainler Cezalarını Gördüler”, *Tanin*, 8 Haziran 1923, 3.

4. TARİKAT-İ SALAHİYE CEMİYETİ’NİN CUMHURİYET DÖNEMİ İÇERİSİNDE YAPILANMASI: DİSTOLCÜLER HAREKETİ

Millî Mücadele’nin kazanılmasıyla İtilaf devletleri ve Yunan ordusu ülkeden çıkarılmış, 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaşın askeri safhası sona ermiştir.⁵⁵⁰ Mütarekenin ardından barış görüşmeleri hazırlıklarına başlanmış ve İtilaf Devletleri 28 Ekim 1922 tarihli notasında Osmanlı Hükümetinin yanında Ankara Hükümetini de barış görüşmelerine davet etmiştir. İtilaf Devletlerinin her iki hükümeti de barış görüşmelerine davet etmelerindeki amaçları, iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmaktır. Bu davet üzerine İstanbul Hükümeti Büyük Millet Meclisi’ne gönderdiği yazılarda birlikte hareket etme isteğini bildirmiştir. İstanbul Hükümeti’nin bu isteği mecliste tepkilere sebep olmuştur. Böylece saltanat ve halifeliğin kaldırılması gündeme gelmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde komisyonda yapılan görüşmede millet egemenliği yanında kişi egemenliğinin olmasının akla aykırı olduğu belirtilmiştir. Komisyon, bu gelişmeler ışığında Saltanat ve Halifeliğin birbirinden ayrıldığını ve Saltanatın kaldırıldığını belirten iki maddelik bir taslak hazırlamıştır. Bu taslakta Saltanat ve Hilafet kurumlarının birbirinden ayrılması, Osmanlı Saltanatının 16 Mart 1920 gününden başlayarak sona erdiği hükme bağlanmıştır. 1 Kasım 1922 tarihinde mecliste yapılan görüşmelerin ardından bir milletvekilinin olumsuz oyuna karşılık yasa kabul edilerek saltanat ve hilafet makamları birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştır.⁵⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada: “*Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden tereküb eden bir Meclisi Âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi Âlinindir; Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Millet’in saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.*”⁵⁵² sözleriyle Türkiye

⁵⁵⁰ Mütareke, imzalandıktan üç gün sonra, 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girecektir; Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir; Yunanlılar Doğu Trakya’yı 15 gün içerisinde boşaltacaklar, bölge, İtilaf Devletleri aracılığıyla 30 gün içerisinde Türk yönetimine devredilecektir; Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu Trakya’ya geçemeyecektir; Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8000’i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderilebilecektir; Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç’in sağ sahili ve Karaağaç İtilaf Devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı ve İzmit’te belirlenen çizgiyi geçemeyeceklerdir. Bkz. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 48–49.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem I, C. 23, 350–352; Hakan Uzun. “Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferansı’ı Öncesinde Avrupa’daki Faaliyetleri, (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922)”. *Atatürk Yolu Dergisi* 14, sy. 53 (Eylül 2013). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000398.

⁵⁵¹ “B.M.M. bugün bir karar vererek Osmanlı saltanatını milletin tarihinden ebediyen kaldırıp atacaktır. Bugün İstanbul’daki son menfur herif hal ediliyor. Artık millet saltanatı, millet hakimiyeti başlıyor. Bundan sonra milletin hakimi, sultanı, padişahı her şeyi kendimiziz.” Bkz. *Yenigün*, 1 Kasım 1922.

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 24, Devre 1, 310,311.

Büyük Millet Meclisi'nin saltanat ve hilafet makamlarının üzerinde olduğunu belirtmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla Sadrazam Tevfik Bey 4 Kasım 1922 tarihinde padişaha istifasını sunmuştur. Aynı gün İstanbul'un idaresi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçmiştir. Mehmet Vahdettin ise İngiltere'ye sığınma talebinde bulunarak önce Malta'ya gitmiş buradan da San-Remo'ya geçmiştir. Meclis, 18 Kasım 1922 tarihinde “*Halife Vahidettin'in firarı ve hal'i hakkında müzakerat ve Halifelğe Abdülmecit Efendi'nin seçilmesi.*” hakkında kapalı oturum yapmıştır. Bu oturumda Abdülmecit Efendi, 148 oy alarak halife seçilmiştir.⁵⁵³

Büyük Millet Meclisi'nde Birinci gruba dahil olanlar saltanatın kaldırılmasını doğru bir yaklaşım olarak değerlendirirken, İkinci grup mensupları bunun yanlış olduğunu savunmuşlardır. İki grup arasındaki gerginlik meclisi çalışamaz hale getirmiş ve 1 Nisan 1923 tarihinde mecliste kabul edilen önergeyle seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Böylece 11 Ağustos 1923 tarihinde ikinci dönem başlamış ve Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmiştir.⁵⁵⁴ Bu dönemde iç politikaya ağırlık verilmeye başlanmış ve Ankara'nın başkent olmasıyla önemli siyasi gelişmelerin olacağı mesajı verilmiştir. 27 Ekim 1923 tarihinde Fethi Bey'in istifasıyla ortaya çıkan hükümet bunalımı meclisin çalışmalarını zorlaştırmıştır.⁵⁵⁵ Böylece Meclis Hükümeti sisteminin artık iyi işlemediği görülmüş ve kabine sistemine geçiş zorunlu hale gelmiştir. Kabine sistemine geçiş için Cumhuriyet'in ilanına karar

⁵⁵³ “*Hanedan-ı Âl-i Osman'dan Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri'ne. Amme-i Müslimîn için mucib-i mahv olan düşman tekalif-i şedidesini kabul ve Müslimîn'in müdafaa-i mücahedânelerinde düşmana muvafakatla beyne'l-müslimîn ikâ-yı şer ve fesat ve sefk-i dimaya fiilen teşebbüs ve hareketinde devam ve ısrar ve bi'l-nihaye ecnebi himayesine tevdi-i nefis ederek bir İngiliz gemisiyle makarr ve makam-ı hilafetten firar eden Vahdeddin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye Vekaleti'nden verilen fetava-yı şerife mucibince halefe Meclis Heyet-i Umumiyesi'nin 18 Teşrinisani 38 tarihinde mün'akid yüz kırkinci ictimainın beşinci celsesinde müttetfikan karar verilmiştir. Türkiye devletinin hakimiyetini bila kayd u şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na tevfikan icra kudreti ve teşri' selahiyeti kendisinde mutecellî ve mütemerküz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 38 [1 Kasım 1922] tarihinde müttetfikan kabul ettiği esbab-ı mucibe ve esasat dairesinde Meclis-i Âlî'ce 18 Teşrinisani 38 [18 Kasım 1922] tarihinde mün'akid celsede Makam-ı Mualla-yı Hilafet'e intihap buyurulmuş olduklarını hümet-i mahsus ile zat-ı hazret-i hilafet-penahilerine arz ederim. Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlem-i İslam'a ve Türkiye halkına iblağ olunmuştur. İntihab-ı vaki'in âlem-i İslam için mütemeyyin ve fuyuzât-bahş olmasını eltaf-ı ilahiye'den tazarru' ve niyaz ederim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi.*” Bkz. TBMM Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetinden TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı hanedanından son halife Abdülmecid'e halife seçildiğine dair Meclis kararını bildirmesi hakkında yazılan 19/11/1338(1922) tarihli yazı; TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, Devre 1, 1042,1065.

⁵⁵⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1924–1930)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, 84–87.

⁵⁵⁵ İcra Vekilleri Başkanlığı'nın sunduğu istifa mektubu: “*Yüksek Başkanlığa Türkiye Devleti'nin, karşı karşıya bulunduğu önemli ve güç, iç ve dış meseleleri kolaylıkla çözebilmesi için mutlaka çok kuvvetli ve Meclis'in tam desteğini kazanmış bir hükûmete ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Bu bakımdan yüce Meclis'in her bakımdan güven ve desteğine dayanan bir hükûmetin kurulmasına yardımcı olmak maksadıyla istifa ettiğimizi derin saygılarımızla arz ederiz efendim.*”

verilmiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklik sonucunda Cumhuriyet ilan edilmiştir.⁵⁵⁶

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra bazı grupların Abdülmecid'e karşı padişah gibi davranması ve onu zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde görmeleri dikkatleri halifelik makamının üzerine çekmişti. Bu arada bazı saltanat taraftarlarının halifelikten güç alarak eskiye dönmek için çalışmalar yapması, Halife Abdülmecit'in de kendisini bir padişah gibi görerek heyetler kabul etmesi halifeliğin kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına neden olan en önemli olay ise Hindistan'da bulunan İsmailiye Mezhebi'nin imamı olan Ağa Han ve Emir Ali'nin halifenin siyasi durumunun korunması amacıyla 24 Kasım 1923 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya yazdıkları mektuptur. Mektup, İsmet Paşa'nın eline ulaşmadan önce Tanin Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu mektubu İngiltere'nin Hintli aydınlara Türkiye'nin iç işlerine karışmak için yazdırmış olduğu yorumları yapılmış ve basında buna alet edilmekle suçlanmıştır. Başbakan İsmet İnönü, olayı meclise taşıyarak gazetelerin istiklal mahkemesinde yargılanmalarını istemiştir. Böylece bu olaya sebep olduğu düşünülen bazı gazeteciler istiklal mahkemesinde yargılanmışlardır.⁵⁵⁷

Mektup olayından sonra Halifelik konusu bu kez de bütçe görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Halife Abdülmecit Efendi 22 Ocak 1924 tarihinde Başbakan'a gönderdiği bir yazı ile kendisine ait bağımsız bir bütçe talebinde bulunmuştur.⁵⁵⁸ Bu talebi dış ülkelere temsilci göndermek, hükümete danışmadan yabancı elçileri kabul etmek ve gösterişli saltanat törenleri düzenlemek gibi isteklerle birleşince Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Kazım (Özalp) bir araya gelerek halifelik konusunun mecliste görüşülmesini kararlaştırmışlardır.⁵⁵⁹

3 Mart 1924 tarihinde Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile arkadaşlarının çalışmalarıyla “*Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair*” hakkında kanun teklifi hazırlanmış ve bu teklifin hemen görüşülmesi istenmiştir. Kanunun mecliste görüşüldüğü sırada ilk tepki Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey'den gelmiştir. Yapılan tartışmalar sonucunda 431 sayılı kanun kabul edilmiş ve Halifelik kaldırılmıştır.⁵⁶⁰ Abdülmecit'in ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderilmesi uygun bulunmuş ve 4 Mart 1924 sabahı Halife ve ailesi yurdu terk etmiştir.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ “*Hâkimiyet bilâ kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bil-fiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir*”. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, Devre 2, 89,98.

⁵⁵⁷ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 397.

⁵⁵⁸ N. Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1975, 47,50.

⁵⁵⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II*, Ankara: ATAM Yayınları, 1997, 618–619; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde*, 84–87.

⁵⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C. 7, 28,29.

⁵⁶¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 618–619.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ülkede ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel ve hukuksal alanlarda büyük değişiklikler yaşanırken, eski düzenin kurumlarına ve değerlerine bağlı olan ve onlardan çıkar sağlayan bazı kesimler yeniliklerden duydukları rahatsızlığı çeşitli tepkilerle ortaya koymaya başlamışlardır. Özellikle 1924 tarihinde hilafetin kaldırılmasından sonra tepkiler yoğunlaşmıştır.⁵⁶² *Şeyh Sait İsyanı* da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı bu dönemde gösterilen tepkilerden birisidir.

4.1. Şeyh Sait İsyanı ve Distolcülerin Faaliyetlerinin Açığa Çıkması

İstanbul'da bulunan birtakım gazetelerin hükümet ve Büyük Millet Meclisi aleyhinde yazdıkları yazılar ülkede oluşan muhalefet hareketlerini destekleyenlere ümit ve cesaret vermiştir. Bunların yanında *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının* taşra teşkilatı içerisine sızmış olan zararlı unsurlar, fırkanın programındaki maddelere dayanarak bazı kesimlerde ayrılık umutlarını artırmıştır.

*“Emirü'l-mücahidin”*⁵⁶³ unvanını kullanmaya başlamış olan Şeyh Sait: *“Dinimizi yok etmeye çalışanlara karşı harp açtığını; şariat ve hilafeti diriltmek, Sultan Abdülmecid'in oğullarından birini halife yapmak için mücadeleye giriştiğini”* ilan etmiştir. İsyân mıntikasına komşu kasabalarda gizlice dağıtılan beyannamelerde Mustafa Kemal Paşa'ya, orduya, subay ve generallere, devlet memurlarına karşı çok ağır ithamlarda bulunulmuştur. *“Din mahvoluyor; İslamiyet'in mahvına yürünüyor; dinin korunmasına ve yaşatılmasına Allah tarafından Şeyh Sait memur edilmiştir.”*⁵⁶⁴ gibi yazılar yazmıştır.

Şeyh Sait İsyanı, 13 Şubat 1925 tarihinde Bingöl ilinin Piran ilçesinde başlamış ve kısa süre içerisinde Lice'ye yayılmıştır. İsyancılar 7 Mart'ta Diyarbakır'a saldırmıştır. Haberin Ankara'ya ulaşmasından sonra bu olay ilk olarak Fethi Bey Hükümeti tarafından küçük bir eşkıyalık faaliyeti olarak görülmüşse de kısa bir süre sonra böyle olmadığı anlaşılmıştır.⁵⁶⁵ İsyânın büyümesiyle hükümet alınacak tedbirler üzerinde görüşmeye başlamış ve İsmet Paşa, Ankara'ya çağırılmıştır.⁵⁶⁶ İsyân, 2 Mart tarihinde toplanan *Cumhuriyet Halk Fırkası* grup toplantısında da ele alınmış, isyana karşı gerekli tedbirleri alamadığı için eleştirilen Fethi Bey,

⁵⁶² Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri*, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, 2006, 184.; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınları, 1992, 221–222; İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1987, 27.

⁵⁶³ Şeyh Sait başlangıçta *“Müminlerin Savaşçısı”* anlamına gelen *“Emirü'l-mücahidin”* unvanını kullanmışsa da kendi ifadesine göre bu unvandaki azamet hoşuna gitmemiş ve *“Mücahidlerin Hizmetkârı”* anlamına gelen *“Hadimu'l-mücahidin”* unvanını kullanmaya başlamıştır. Bkz. TBMM Arşivi, TBMM Arşivi, İM T12_K084_D805-2_G050-055.

⁵⁶⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 90-100.

⁵⁶⁵ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 320.

⁵⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 4, Devre 2, 132,133.

yapılan oylamada 60 beyaz oya karşılık aldığı 90 kırmızı oy ile güvenini yitirmiştir. Oylamanın ardından Fethi Bey istifa etmiş, istifası Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmıştır. 3 Mart 1925 tarihinde istifa etmiş olan Fethi Bey'in yerine İsmet Paşa kabineyi kurmuştur⁵⁶⁷ ve 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu ve partinin programı mecliste görüşülmeye başlamıştır.⁵⁶⁸ Bunun yanında Büyük Millet Meclisinin aynı günkü oturumunda Başvekilliğin Ankara ve Şark olmak üzere iki istiklal mahkemesi kurulmasını istediği tezkere okunmuştur.⁵⁶⁹ Bu tezkerenin okunmasıyla Gümüşhane Mebusu Zeki, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey söz almışlar ve bu kanunun anayasaya, amme hukukuna aykırı olduğunu iddia ederek reddedilmesini istemişlerdir.⁵⁷⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lideri ve İstanbul Mebusu Kazım Karabekir Paşa da aynı fikirde olduğunu açıklayarak: *"Hadise-i isyan zuhur eden muntıkada hükümetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayrı vazih ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilâtı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasî taazzuflar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse, halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir."* bu kanunu kabul etmenin Cumhuriyet tarihi için bir şeref olmayacağını, istiklal mahkemelerinin, İstiklal Savaşı sırasında kurulması gerekli olan mahkemeler olduğunu, bugün bunların tarihe karışmasının meclis için bir şeref olacağını belirtmiş ve istiklal mahkemesinin kurulmasına karşı çıkmıştır.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Başvekil: Malatya Mebusu İsmet Paşa, Hariciye: İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü, Dahiliye: Tekirdağ Mebusu Cemil Bey, Nafia: İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey, Maliye: Trabzon Mebusu Hasan Bey, Ticaret: Gaziantep Mebusu Ali Cennani Bey, Adliye: İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, Ziraat: Saruhan Mebusu Sabri Bey, Millî Müdafaa: Kütahya Mebusu Recep Bey, Bahriye: Cebelberek Mebusu İhsan Bey, Maarif: İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey, Sıhhiye: İstanbul Mebusu Dr. Refik Bey. Bkz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)*, C. I, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013, 97-99.

⁵⁶⁸ 1- *İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamiyle huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişinin ihlale bahis bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikât ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, reisicumhurun tasdikiyle re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını, hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir.*

2 - *İşbu kanun neşri tarihinden itibaren iki sene müddetle mer'iiyül icradır.*

3 - *İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.* Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.15, i.69. s.131-149; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1992, 185-186.

⁵⁶⁹ *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine 31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesinin bahsettiği salâhiyete binaen hükümetiniz harekâtı askeriye muntkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl mahkemesinin teşkil ve faaliyete ibtidar eylesmesini tahtı vücudda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olu nan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propogandaların, teşebbüsât ve harekâtın kavanini mahsusuna tebaan men'i ve tecziyesi esbabının da serian istikmali maksadıyla ve aynı tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairei kazası harekâtı askeriye muntkası haricindeki vilâyata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim. Başvekil İsmet"* Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 100.135.

⁵⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 132,133.

⁵⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 132,135.

Rauf Bey de “Devletin polisi, mahakimi, jandarması, memurini nizamiyesi ile diğer aksamı ifayı vazife edemeyecek bir haldemidir ki orada böyle fevkalâde bir tedbir ittihazına ihtiyaç gördüler? İşte nokta-i nazar ihtilâfımız bundan ileri geliyor. Yoksa bu memlekette en ufak bir fesat karıştıracak herhangi bir muharrikin, en şiddetli ve kanuni cezaya maruz kalmasını, ben de Mahmut Esat Bey kadar arzu ederim. Fakat arkadaşlar tekrar ediyorum ki, Takriri Sükûn Kanunu denilen bu kanunun sükûnsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum, endişe ediyorum, işte maruzatım bu noktadandır.” diyerek kanun hakkındaki çekincelerini açıklamıştır.⁵⁷²

Bunlara ilk olarak Balıkesir Mebusu Süreyya Bey ve Konya Mebusu Refik Beyler cevap vererek ortaya atılan iddiaların yersiz olduğunu söylemişlerdir. Refik Bey, “*Feridun Fikri Beyefendi, Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri! Beyhude telâş ve endişe içinde kalmayınız! İşte Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle tahtı emniyete alman hukuku âmmei millet ve milletin hakkı hâkimiyeti, bu kanunun kabulüyle siyanet edilecektir.*”⁵⁷³ sözleriyle amme hukukunun bu kanunda korunacağını ve inkılapları hiçe indirerek melunca bir düşünce ile doğuda isyan ateşi tutuşturulduğunu belirtmiştir. Vatan meselesi, milletin selameti bahis konusu olduğu zaman her şeyin üstünde milletin hayatının düşünüleceğini söylemiştir. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey de “*Teşkilat-ı Esasiyesin saydığı hürriyetler mutlak mıdır, yoksa kanunlarla mı mukayyettir? Hürriyeti matbuat vardır fakat mutlak mıdır, Matbuat Kanunu yok mudur? Cemiyat-ı siyasiye vardır, bunların kanunları yok mudur? Hiç lüzum yoksa niçin telâş ediyorsunuz?*”⁵⁷⁴ Bu tartışmalar sonrasında kanun ve program oylanarak kabul edilmiştir. Böylece isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmiş istiklal mahkemelerinden birinin askeri hareketin yapılmakta olduğu isyan mıntıkasında kurulmasına karar verilmiştir. Diğer istiklal mahkemesi ise askeri hareket mıntıkası dışındaki yerlerde milletin, Cumhuriyetin ve kısmi seferberliğin emniyetini bozacak mahiyette propaganda ve teşebbüslere girişenleri takip ve muhakeme edecek, merkezi Ankara olacaktır.⁵⁷⁵

Aynı zamanda Adana’da çıkan Sayha, Trabzon’da çıkan İstikbal, İstanbul’da çıkan Tevhid-i Efkar, Son Telgraf ve İstiklal gazeteleri ile Sebilü’r-reşad, Aydınlık, Orak – Çekiç mecmuaları, bir süre sonra da Tanin Gazetesi sahibi Velid Ebüziyya, Son Telgraf sahip ve muharriplerinden Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Sadri Ethem Ertem beyler ile Toksöz sahibi Abdülkadir Kemali Bey tutuklanıp Şark İstiklal Mahkemesine sevk edilmişlerdir.⁵⁷⁶ Bu arada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de bir beyanname yayınlayarak halka “*Memlekette huzur ve*

⁵⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 144.

⁵⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 135.

⁵⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 143.

⁵⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 2, 140.

⁵⁷⁶ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1925, 1.

emniyet bozacak her türlü hareketlere karşı uyanık olmayı”⁵⁷⁷ tavsiye etmiş ve Büyük Millet Meclisi’nin kabul ettiği kanun gereği bütün devlet memurlarına “*Herhangi bir hadiseyi vukuundan sonra bastırmaktan ziyade hadiselerin vukuunu önlemek vazifesini yüklediğini*”⁵⁷⁸ beyan ederek mülki ve askeri devlet memurlarını, hiç tereddüt etmeden görevlerini yerine getirmeye davet etmiştir.

Büyük Millet Meclisi’nde siyasi faaliyetler devam ederken plan gereğince hazırlıklarını tamamlayıp isyan mıntikasını her taraftan kuşatmış olan ordu birlikleri de faaliyete geçmiştir. Birkaç hafta içinde isyancılar dağıtılmış, ellerine geçirdikleri köy ve kasabalar kurtarılmıştır. Şeyh Sait ile birlikte olan asiler yakalanarak Şark İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmişlerdir. Yine *Kürt Teali Cemiyeti*’nin reisi olan Seyyit Abdülkadir ve oğlu da İstanbul’da yakalanıp Diyarbakır’a gönderilmişlerdir.⁵⁷⁹

Şark İstiklal Mahkemesi ilk olarak Dr. Fuat ve Şeyh Eyüp davalarını ele almıştır. Şeyh Eyüp mahkemede Kürdistan’ın bağımsızlığını sağlamak ve vatanı parçalamak için Şeyh Sait ile iş birliği yapmaktan suçlanmıştır. Şeyh Eyüp savunmasında Şeyh Sait’in tarikatına mensup olduğunu ancak kendisini tanımadığını söylemiştir. Ayrıca *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*nın faaliyetlerini takdir ettiğini ve partinin bölge temsilcisi Fethi Bey’le de tanıştığını söylemiştir. Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat, Kürtçülük faaliyetlerine katıldıkları ve bölgedeki Kürtleri isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle idama mahkum edilmişlerdir.⁵⁸⁰

Şeyh Sait ifadesinde dini ön plana çıkarmış ve isyanın İngiliz kışkırtması sonucu ortaya çıktığı iddialarını yalanlamıştır. Ayrıca isyan etmesinin nedenini Halifeliliğin kaldırılmasına ve din elden gidiyor propagandalarından etkilenmesine bağlamıştır. Savunma sırasında bazı gazete ve dergilerden de etkilendiğini söylemiştir. Bir ay kadar süren yargılamanın ardından 28 Haziran’da Şeyh Sait ve Seyyit Abdülkadir’in de aralarında bulunduğu 47 sanık idama mahkum edilmiştir.⁵⁸¹ Bu arada mahkeme mıntikası dahilinde olan ve saf halk delaletine düşürdükleri anlaşılan tüm tekke ve zaviyeleri kapatmıştır. Çok geçmeden 2 Eylül 1925 tarihinde ülke içindeki tüm tekke ve zaviyeler kapatılacaktır.

Şeyh Sait İsyanı’nın yargılamaları sırasında *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* isyanla ilişkilendirilmiştir. Özellikle partinin Urfa Katib-i Mesulü Fethi Bey’in yargılanması sırasında bu bağlantı şiddetle gündeme gelmiştir. Fethi Bey’in mahkum olmasından sonra Şark İstiklal

⁵⁷⁷ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, *Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanatı*, 8 Mart 1925, 1.

⁵⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, *Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanatı*, 8 Mart 1925, 1.

⁵⁷⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, 110.

⁵⁸⁰ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 297.

⁵⁸¹ Ertüren, *Şark İstiklal Mahkemesi*, 145.

Mahkemesi görev bölgesindeki tüm *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*nın şubelerini kapatmıştır. Bu olay partinin kapatılmasına doğru giden yoldaki ilk aşama olmuştur.⁵⁸²

Bu karar üzerine Hükümet de çalışmalarına başlamış ve 3 Haziran'da *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*nın tüm şubelerinin ve merkezlerinin kapatılması kararını resmen duyurmuştur.⁵⁸³ Partinin kapatılma gerekçesi olarak ise parti programında yer alan “*Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkârdır.*”⁵⁸⁴ şeklindeki 6. Maddenin dinin siyasi amaçlar için kullanımını içerdiği ve dolayısıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun çiğnenmesine yol açması gösterilmiştir.⁵⁸⁵

Lozan Antlaşması’ndan sonra yurtdışına kaçan ve “*Yüzellilik*” liste arasına giren özellikle *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’ne mensup kişiler ülke dışına çıktıktan sonra da ülke içerisinde kalan cemiyet mensupları ile görüşerek gizlice faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu kişiler San Remo’da bulunan Vahdettin ve beraberindeki kişilerle temas kurmuşlardır. Bu seferki amaçları Cumhuriyeti yıkmak, hilafet ve padişahlığı canlandırarak bu makama Mehmet Vahdettin’i getirmektir. Bunlar özellikle Şeyh Sait ve *Kürdistan Teali Cemiyeti*’nin üyeleri ile iş birliği yaparak İngilizlerden yardım istemişlerdir. İşte *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* üyeleri böylece farklı şekil ve suretlerle faaliyetlerini artırarak Doğu Anadolu’da başlayan isyan hareketinin ülkenin her yerine yayılması için çalışmaya başlamıştır. *Şeyh Sait İsyanı*’nı destekleyen *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’ne mensup kişiler İstanbul zaviyelerinde Anadolu’da kışkırtmalar yapmak için çalışmalar yapmışlardır. Yabancı müesseseler ile iş birliği yaparak halkı cumhuriyet düşüncesinden soğutmak padişahın geri gelmesi düşüncesine alıştırmak için propagandalara girişmişlerdir. *Şeyh Sait İsyanı*’nın ülkenin her yerine yayılmasını sağlamak amacıyla çalışan *Tarikat-i Salahiye*, bu isyana yabancı orduların katılmasını ve ülkeyi istila etmesini isteyerek bu konuda Kürt şeyhleriyle temas kurmak için elçiler göndermişlerdir. *Şeyh Sait İsyanı* ile faaliyetleri ortaya çıkan bu muhalefet grubu Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yayınlanmasının ardından önemli gazetelerin kapatılarak basının denetim altına alınması, *Şeyh Sait İsyanı*’nın bastırılması ve *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*nın kapatılarak muhalefet, büyük oranda kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

⁵⁸² Kaya, *Takrir-i Sükûn Kanunu*, 152.

⁵⁸³ Gürlevik, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 110.

⁵⁸⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

⁵⁸⁵ Fırka efradının tahrikat-ı irticakaranede bulundukları sabit oldu ve bilumum şuaatının seddine karar verildi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şuaatının Seddi, 1; Mehmet Özalper, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (1), Haziran 2014, 130.

4.2. Ankara İstiklal Mahkemesi

Şeyh Sait İsyanı üzerine 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan 578 numaralı Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra Başvekil İsmet Paşa'nın verdiği teklif üzerine 117 sayılı Meclis kararı ile ikinci kez Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve bu mahkeme, 7 Mart 1927 tarihine kadar fiilen görev yapmıştır.⁵⁸⁶

İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi için başkan ve üye seçimi 7 Mart 1925 tarihinde yapılmıştır. İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığına Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey, Müddei-i Umumiye İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, üye olarak ise Ayıntab (Gaziantep) Mebusu Ali Bey, Aydın Mebusu Reşit Galip Bey, Rize Mebusu Ali Bey seçilmiştir. İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey'in istifası üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 22 Mart 1925 tarihli oturumunda İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi Müddei-i Umumiye Denizli Mebusu olan Necip Ali Bey seçilmiştir.⁵⁸⁷

İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, 12 Mart 1925 tarihinde bir beyanname hazırlayarak dini, şahsi ve siyasi menfaalarına alet edenler ile kamuoyunu zehirleyerek mevcut idareye karşı nefret ve isyan hissi telkin edenleri, memleketin asayiş ve emniyetini ihlal edenleri, askerden firar ve askeri, firara teşvik edenleri ve isyancıları himaye suretiyle isyan ve irticaa destek olanları yargılayacaklarını belirtmişlerdir.⁵⁸⁸

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam cezası dışındaki tüm hükümleri kesin olup idam kararı Meclis tarafından onaylanacaktır. Daha sonra acil durumlarda mahkemeye infaz yetkisi de yine Meclis onayına dahil edilmiş ancak yargılamaların başlamasından sonra Meclis altı ay süreyle tatile girdiğinden, Şark İstiklal Mahkemesi gibi Ankara İstiklal Mahkemesi de infaz yetkisini kullanmıştır. Mahkemenin verdiği kararlara sadece Müddei-i Umuminin itiraz yetkisi vardır. Müddei-i Umumi üç gün içinde itiraz edebilir ve bu itiraz Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından karara bağlanır. Müddei-i Umumi, sanıklar hakkında kanuni tahkikat yapmak amacıyla askeri ve sivil memurlara emir vermeye yetkilidir. Ayrıca Müddei-i Umumi, mahkemenin emir ve kararlarını uygulamayanları veya ihmal edenleri de bu mahkemelerde yargılama yetkisine sahiptir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima Senesi:2, C:15, İçtima:69, 4 Mart 1341 (4 Mart 1925); TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima Senesi:4, C:30, İçtima:41, 9 Mart 1927.

⁵⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima Senesi:2, C:15, İçtima:71, 7 Mart 1341 (7 Mart 1925); TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima Senesi:2, C:16, İçtima:84, 22 Mart 1341 (22 Mart 1925).

⁵⁸⁸ TİTE Arşivi, K-14, G-67, B-67-a001.

⁵⁸⁹ *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)*. Ankara: TBMM Basımevi, 2020, 8.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde, “*Gazeteciler Davası*”, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Davası*” gibi davaların yanında çok önemli davalardan biri daha görülmüştür. Bu dava “*Distolcüler Davası*”dır.

4.3. Distolcüler Davası

1924 senesi sonları ile 1925 senesi başlarında Anadolu’da Distol ilacı satmak bahanesiyle dolaşan İstanbullu Süvari Mülazımlarından Osman Daver, İhtiyat zabitlerinden Nuri, Antalya Fenar İdaresi memuru Piyade Yüzbaşılığından emekli Nihat Efendilerin siyasi işleri dolayısıyla açılan “*Distolcüler Davası*” 1920 senesinde Padişah Mehmet Vahdettin’in bilgisi ve arzusuyla kurulan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin farklı zamanlarda yerine getirdiği faaliyetleriyle ilişkili görülmüş ve sonucunda bu faaliyetler Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından aydınlatılmıştır.⁵⁹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, “*Ankara İstiklal Mahkemesi’nde cereyan eden muhakemat Vahdettin’in etrafında vatan hainlerinin Avrupa’da teşkil eyledikleri merkezlerden ve memleket dâhilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbab-ı fesaddan vasi bir şike, irtica tesisine çalışmak gibi teşebbüsâtı izhar eylemiştir*⁵⁹¹.” haberiyle davayı duyurmuştur.

28 Haziran’da Konya vilayeti dahilinde distol müessesesi memuru olarak dolaşmakta olan Osman Daver’in davranışları dikkat çekmiş ve kendisi şüpheli görülerek tutuklanmıştır. Üzerinden çok önemli bir mektup çıkmıştır. Mektubu gönderdiği kişi Antalya’da Fenar Rüsum Merkez Memuru Nihat Efendi’dir ve mektupta merkezi içtimalardan bahsedilmektedir. Mektup incelendikten sonra ülke içerisinde fesat çıkarmak amacıyla gizli bir cemiyetin çalışmakta olduğu, Osman Daver ve Nihat Efendilerin de bu cemiyetin üyelerinden oldukları ve bu gizli cemiyetin çok önemli bir cemiyet olduğu anlaşılmıştır. Bunun için Osman Daver’in resmi ve özel çevresi araştırılmıştır. Osman Daver’in, Anadolu’nun Balıkesir taraflarında distol satmak bahanesiyle dolaşmakta olan Nuri Efendi isminde bir arkadaşı bulunduğu, Nuri Efendi’nin o sırada İstanbul’da olduğu anlaşılmıştır. Nuri Efendi, İstanbul’da yakalanmış, evinde yapılan aramada Osman Daver’in üzerinde bulunan mektuptan daha önemli ve faaliyetleri bütün manasıyla aydınlatacak bir mektup bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda bu hareketlerin yurt içinde ülkenin varlığına, inkılaba yöneltilen şiddetle atılmış hainane bir adım olduğu açıkça görülmüş ve ayrıca yurtdışında ülkenin varlığına karşı birleşmiş hareketlerle de bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁹²

⁵⁹⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0030.

⁵⁹¹ 5 Haziran 1925, *Cumhuriyet*, 1.

⁵⁹² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0031.

Yurt dışında Türkiye'nin varlığına karşı birleşmiş pek çok cemiyetler, tarikatlar, karşı hareketler olduğu bilindiği için öncelikle Osman Daver ve Nuri'nin bunlardan hangisine mensup olduğu konusunda bir araştırma yapılmıştır. Gerek Osman Daver gerek Nuri İstanbul'da Beyazıt'ta Kemaliyeli İbrahim isminde birinin kahvesine gittiklerini ve Kemaliyeli İbrahim'in ifadesiyle bu kahvede özel bir çevre oluşturarak bunlarla sık sık görüştükleri ve yanlarına bir kimse geldiği zaman konuştukları mevzuları değiştirdikleri, Kemaliyeli İbrahim'e kahvesini satmasını, İstanbul'un merkez hükümet olacağını ve yakında İngilizlerin geleceğini söylemiş olan birtakım kişiler bulunduğu anlaşılmıştır. Bunların içerisinde Arap Asım, Ali Nakil gibi kişilerin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin kurucularından Kiraz Hamdi ile münasebette bulundukları anlaşılmış ve özellikle Romanya'dan gelen Celal isminde birisiyle konuştukları, Beyazıt Camii'ne giderek kendilerine birtakım vesikalar, mektuplar verdiği anlaşılmış olduğundan memleket dahilinde böyle bir isyan ve fesat çıkarmaya yöneltilmiş olan bu fesat heyetinin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* olduğu, bu cemiyetin genel af ilan edildikten sonra tekrar faaliyete başladığı ortaya çıkmıştır.⁵⁹³ Bunlar kendilerine ve işlerine göre Türkiye'yi bir düşman mıntıkası gibi görmüşler ve fırka merkezlerini Şam, Halep, Mısır, kolordu karargahı menzil merkezini Hindistan, San Remo'yu da karargah-ı umumi olarak seçmişlerdir. Bunlar ülke aleyhine çalışabilmek için ülkede mevcut bulunan Büyük Millet Meclisi ve onun dayandığı cumhuriyeti yıkmak için ellerinden gelen bütün faaliyetleri sarf etmişlerdir. Bunların Anadolu'ya nüfuz etmek için hareket noktası olarak gördükleri yerlerden birisi de Rodos'tur.⁵⁹⁴

1924 yılında Eşen (Kesteb) Nahiye Müdürü Ali Ulvi Bey, Dahiliye Vekaleti'ne bir rapor vermiştir. Bu raporda Eşen'e gelen Telgraf Müdürü Raşid'in Mısır'dan gelecek bir vapurla münasebette bulunacağını ve memlekette kendisine İslamiyet için fedai bulunduğu Rodos ve Avrupa'dan gelecek mektupların veya herhangi bir hareket emrinin Anadolu'ya bildirilmesine memur olduğunu yazmış ve Telgraf Müdürü Raşid'i şüpheli hareketleri dolayısıyla henüz *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne ait herhangi bir dava yokken bildirmiştir.⁵⁹⁵

Bunların yanında bir de İstanbul'da şubesi bulunan bir Distol şirketi vardır. Merkezi Macaristan Budapeşte'dedir. Fabrikanın ismi Kitoın Fabrikası'dır.⁵⁹⁶ Müdürü de Mösyö Völf isminde birisidir. Bu şirket doğrudan doğruya cemiyetin amaçlarına hizmet eden bir şirket değildir. Bu şirket dünyada tanınmış özellikle Almanya ve Rusya'da çok miktarda ilaç satan bir

⁵⁹³ Celal hakkında bir istihbarat raporunda fevkalade bilgin Celal adlı birinin yaşamını Ayasofya'nın adı kahvelerinde geçirdiğine bu esrarengiz kişinin ikinci bir Mustafa Sagir ihtimalinin olduğu ve bu şahsın İngiliz yanlısı olup milli hükümete aleyhtar olduğuna dikkat çekilmiştir. Sabahattin Özel, Casustur Casus Mustafa Sagir ve Diğerleri, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, s.8.; TİTE Arşivi, K.40, B.83, 23 Mayıs 1338.

⁵⁹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0032.

⁵⁹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0008.

⁵⁹⁶ Distol İlacı İstanbul Şubesi Galata

şirkettir. Yalnız Tarikat-i Salahiye'ciler memlekete sokulup köyden köye tahrikatta bulunmak için distol şirketine girmeyi başarmışlardır. Yani distol şirketi aslında millet aleyhine bir müessese olmamakla beraber *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile ilişkisi olan kişiler bu şirket vasıtasıyla iş görmüşlerdir. *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile ilişkisi olan bu şahısların suçları tek tek Ankara İstiklal Mahkemesi'nde ortaya çıkarılmıştır.

4.3.1. Ankara İstiklal Mahkemesinin Şark İstiklal Mahkemesine Yazdığı Tebliğ

Ankara İstiklal Mahkemesi, Distolcülere, Kör Sadi ve Seyyit Abdülkadir'in *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin üyeleri olması ve Kemaliyeli İbrahim'in kahvesinde Osman Daver ile Seyyit Abdülkadir'in görüşmeler yaparak birbirlerine talimatlar vermesi dolayısıyla *Şeyh Sait İsyanı*'nı desteklemekle alakalı bulmuştur.⁵⁹⁷ Palulu Kör Sadi Şark İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede Osman Daver'in dayısı Safvet'in de dahil bulunduğu halde siyasi bir maksatla içtima ettiklerini söylemiştir.⁵⁹⁸ *Şeyh Sait İsyanı* başladığı zaman kahvede bulunan ve Cumhuriyet idaresine muhalif olan kahve müdavimleri isyanı destekleyerek, Cumhuriyetin beka bulmayacağını, padişahın geleceğini ve Kürtlerin ilerleyerek Selim Efendi'yi padişah yapacaklarını söyleyerek Şeyh Sait'i desteklenmeyenlerin katliama uğrayacaklarını, isyandan sonra askerliğin bile kalkacağını, İstanbul'un tekrar payitaht olacağını ve herkesin rahat edip rahat para kazanacağını söyleyerek isyanı desteklediklerini açıkça belirtmişlerdir.⁵⁹⁹ Gittikleri köylerde ve kasabalarda *Şeyh Sait İsyanı* sonrasında herkesin rahata ereceğini söyleyerek halkı kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu nedenlerden dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi bir tebliğ yayınlarak mesele ile alakası olanların yakalanması ve mahkemeye getirilmesini istemiştir.⁶⁰⁰ Buna göre:

“Şark İstiklal Mahkemesi Müddei Umumiliğine

Memlekette aksi inkılap yapmak fikir ve emeliyle faaliyette bulundukları anlaşılan eşhas hakkında tamik-i tahkikata devam olunmaktadır. Yeniden on kişinin daha tevkifine emir verilmiş ve bu dava ile alakadar maznuninin miktarı kırka baliğ olmuştur. Yapılan tahkikattan şimdiye kadar istihsal edilmiş netayiç hülasasını bervech-i ati arz ediyorum.

⁵⁹⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0035.

⁵⁹⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G007_0030.

⁵⁹⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0023.

⁶⁰⁰ Tarikat-ı salahiye teşkilatı

İstiklal Mahkemesi emriyle son iki gün zarfında yeni tevkifat olmadığı anlaşılmaktadır.

Mamafih hemen her tarafta heyet-i fesadiyenin ünvanı olan (Tarikat-i Salahiye) teşkilatı ile alakadar kimseler olduğu anlaşıldığından mahkemece tahkikata devam olunmaktadır. Tarikat-i Salahiye teşkilatını doğrudan doğruya San Remo'da Padişah Vahdettin'in idare ettiği anlaşılmıştır. Yüzelliliklerden pek çoğu da bu cemiyete dahildir. Müteakip muhakematlarda bu tarikatın gizli tutulan nizamnamesi okunacaktır. Bkz. Tarikat-i Salahiye Teşkilatı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1925, 1.

1 – Vahdettin daha saltanattan ayrılmadan evvel İngilizlerin rey-i muvafakatiyle bir tarikat teşkil etmiş ve bu tarikat (Tarikat-ı Salahiye-i İslamiye) ismiyle tevsim edilmiştir. Bu tarikat teşkilatı itibariyle bir cemiyet veya fırka-i siyasiyeden ziyade mason teşkilatına ve Amerika'daki (Ku Klux Klan)⁶⁰¹ tarikat-ı diniyesine benzemektedir. İstihsal edilmiş malumata nazaran Vahdettin'in bütün gaye-i faaliyet-i siyasiyesi iflas ettikten ve halk nazarında bütün kıymetini zayi ettikten sonra gaye-i siyasiyesine böyle dini teşebbüsat ile vasıl olabileceğini teemmül etmiş ve bunun üzerine bu tarikatı teşkil eylemiştir. Tarikatın gayesi ahkam-ı şeriyenin tamamıyla infazı ve ahkam-ı şeriye ile ahenktar bir hükümet teşkilidir. Bu itibarla bizdeki vaktiyle ahiler teşkilatına çok müşabehet arz eyler. Tarikatın reisine (Gavs-ı azam) tesmiye olunur. Bir de tarikata dahil olacakların tetkik için (Divan-ı Süeda) ismiyle mevsim bir de divanları vardır.⁶⁰² Tarikatın en mühim adamları Vahdettin'den sonra Kiraz Hamdi, Şerif Yahya Adnan, Mustafa Sabri vesair itlaf rüesasıdır.

Faaliyetlerini en ziyade bir seneden beri tezyit etmişlerdir. Türkiye'de en mühim merkez-i faaliyet İstanbul'dur. Henüz daha suret-i katiyede tespit edilememekle beraber merkez-i idarenin de İstanbul olması çok varit ve muhtemeldir. Çünkü tarikata dahil olanların vesikaları vesair vesaik İstanbul'da Cemil namıyla birisi tarafından imzalanmaktadır. İstanbul'da Şubat ayında büyük bir içtima vuku bulmuştur. Mahall-i içtima henüz tayin edilememiştir. Sizde idama mahkum olanlardan Kör Sadi bu cemiyete dahil ve alakadar idi. Tarikatın diğer ismi de Müdafai Hukuk-ı Hilafet-i Kübra Cemiyetidir. Bunların maksatlarıyla Şeyh Said'in maksadı arasında çok büyük bir aheng-i tevafuk görülmektedir. Şeyh Said'den bu cihetlerin de istifsarını işbu bu kıyamda bu cemiyetin derece-i münasebeti tespit etmek arzusundadır. Maznunlardan Nuri isminde biri Anadolu'da bulunan bir diğer arkadaşının derdestinden haberdar olmayarak son zamanlara kadar isyana iltihak ettiği fikrinde idi. Binaenaleyh tarikat-ı mezkurenin isyana alakadar olduğu işbu münasebattan istidlal olunmaktadır.

2 – Bu mesele ile alakadar eşhastan derdest edilenler derece-i taliyedeki memurlardır. Çerkes Hacı Nazmi Paşa ve rüfekasının derdestine dün emir verilmiştir. Lütfi Fikri, Cemil ve Ziya Mollaların simaları da belirmektedir. Hane ve darü'l-mesailerinde taharriyat icrasına emir verilmiştir.⁶⁰³

⁶⁰¹ Ku Klux Klan örgütü, Amerika İç Savaşı sonrasında siyahilerin kazanmaya başladığı haklara, özgürlüklere ve siyah-beyaz eşitliğine karşı çıkma amacı ile 24 Aralık 1865 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Tennessee eyaletinde kurulmuştur. Örgüt, amaçlarına ulaşmak için şiddet eylemlerine başvurmuştur. Örgüt iki defa dağılmasına rağmen 1950 ve 1960'larda tekrar canlanmıştır. Günümüzde bazı bölgelerde sadece yerel bazda propagandalar yapmaktadır. Bkz. <https://web.archive.org/web/20130723072431/http://www.splcenter.org/get-informed/intelligence/files/ideology/ku-klux-klan> Erişim Tarihi: 8.03.2023.

⁶⁰² TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G246_0006.

⁶⁰³ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G246_0007.

3 – Anadolu’da ne yapacakları ve ne surette faaliyette bulunacaklarına dair kati malumat henüz tespit edilemedi. Yalnız (distol) ilacı müessesesi vasıtasıyla Anadolu’da memurlarının dolaştığı anlaşıldı. Tahkikatına devam edilmektedir. Yalnız harekâtla bu tarikatın derece-i alakasını tespit ederek işar buyurmanızı çok rica ederim.

*Ankara İstiklal Müdde-i Umumiliği”*⁶⁰⁴

Ankara İstiklal Mahkemesi, Mehmet Vahdetin’in *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’ni İngilizlerin yardımıyla kurduğunu, bu cemiyetin bir cemiyetten daha çok mason teşkilatına, Amerika’da Ku Klux Klan tarikatına benzediğini ve Şeyh Sait ve isyancıların Distolcüler ile bağlantılarının bulunması nedeniyle Şark İstiklal Mahkemesi’nde yargılanan Şeyh Sait’in bu faaliyetler hakkında da sorgulanmasını talep etmiştir. Ankara’nın bu isteğine karşılık Şark İstiklal Mahkemesi muhakemelerine bakıldığında mahkemenin Şeyh Sait’e Distolcüler davasıyla ilgili olarak neredeyse hiç soru sorulmadığı görülmektedir. Bu durum her iki hareketin de Cumhuriyet idaresine karşı olmasına ve dinin elden gittiğini savunarak halkı kışkırtma faaliyetlerinde bulunmalarına rağmen Distolcü hareketin Şeyh Sait’le birleşme planlarını gerçekleştirebilecek kadar yayılamadığını, *Şeyh Sait İsyanı*’na katılmalarının plan dahilinde kaldığını göstermektedir.

4.3.2. Distolcüler Hakkında Çıkan Kararname

Ankara İstiklal Mahkemesi Distolcüler hakkında 1783 sayılı bir kararname yayınlayarak bu hareketi destekleyenlerin Takrir-i Sükun Kanunu’na göre tevkif edilmelerini ve istiklal mahkemesine gönderilmelerini istemiştir. Bu kararname sureti şu şekildedir.

“Kararname Sureti 1783

Distol namındaki “Kelebek” hastalığı ilacı satmak üzere Anadolu’da dolaşan Osman Daver ve refiki Nihat Efendilerin hareketleri; memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur-ı sükununu ihlal amalini takip eden bir teşkilatın vücudunu izhar mahiyetinde görülmüş ve mumaileyhin işbu teşkilata alakadar bulundukları müeyyid delail-i sübutiyede mevcut bulunmuş olduğundan İstiklal Mahkemesine tevdi’leri Dahiliye Vekalet-i Celilesinden mevrut 9 Nisan 341 tarih ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 291 numrolu tezkere ile teklif edilmiş ve keyfiyet İcra Vekilleri heyetinin 12/4/341 tarihli içtimasında lede’t-tezekkür Osman Daver ve Nihat Efendilerin, Takrir-i Sükun Kanunu ahkamına tevfikan ber mücib-i teklif İstiklal Mahkemesine tevdi’leri karargir olmuştur. 12/4/341

⁶⁰⁴ TBMM Arşivi, IM_T3_K026_D075-17_G246_0008.

Türkiye Reis-i Cumhuri

Gazi Mustafa Kemal

Hariciye Vekili	Dahiliye Vekili	Bahriye Vekili	Adliye Vekili	Müdafa-i Milliye Vekili	Başvekil	Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekili	Ticaret Vekili	Ziraat Vekili	Nafia Vekili	Maarif Vekili	Maliye Vekili
Doktor Tevfik Rüştü	Cemil	İhsan	Mahmut Esat	Recep	İsmet	Refik	Ali Cenani	Mehmet Sabri	Süleyman Sabri	Hamdullah Suphi	Hasan Hüsnü

Aslına Mutabıktır 29/4/341.⁶⁰⁵

Ankara İstiklal Mahkemesi, bunların yanında bir de Distolcülerin faaliyetlerinin tespit edilip yakalanmaları için 56 vilayete suret göndermiştir. Bu yazı Distol faaliyetlerinin ne kadar geniş bir hareket olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre:

“Ardahan, Erzincan, Erzurum, İstanbul, Edirne, Artvin, Ordu, Eskişehir, Ertuğrul, Aksaray, Antalya, Isparta, İçil, Adana, İzmir, Amasya, Aydın, Afyonkarahisar, İzmit, Bayezid, Bolu, Bursa, Biga, Burdur, Bozok, Tekfurdağı, Tokat, Çatalca, Canik, Çorum, Cebelibereket, Denizli, Rize, Zonguldak, Sivas, Sinop, Saruhan, Trabzon, Gaziantep, Kars, Karahisarışarki, Kırklarili, Kastamonu, Karesi, Konya, Kozan, Kayseri, Gelibolu, Gümüşhane, Giresun, Kütahya, Kengiri, Maraş, Mersin, Menteşe, Niğde vilayetlerine:

1 – Vaktiyle Vahdettin tarafından teşkil olunarak ve memlekette aksi inkılap yapmak fikriyle hareket eden ve bir seneden beri memleketimizde faaliyette bulunan bir cemiyet-i hafiyenin mevcudunu keşf ve tespit edilmiş ve bu cemiyetin bazı azaları derdest edilerek maznunen taht-ı muhakemeye alınmış bütün cürümlerine medar olacak bazı delail ve vesaik-i tahririye de⁶⁰⁶ cemiyet tarz-ı teşekkülü itibariyle elyevm mevcut cemiyet ve fırka-i siyasa şeklinde olmayıp Amerika’daki hafî cemiyat-ı diniyelere benzemektedir. İsmi Tarikat-ı Salahiye-i İslamiyedir. (namı diğeri Müdafaa-ı Hukuk-ı Hilafet-i Kübra)dır. Maksat ve gayeleri güya memleketin idaresini ahkam-ı şeriye ile tevfik ve ahenkdar kılmak ve halifeleri yeniden memlekette saltanata is’ad etmektir. Bu tarikat vaktiyle İngilizlerin tasvip ve muvafaklatlarıyla tesis edilmiş olduğuna nazaran perde arkasında hangi hafî kuvvetlerin icra-yı tahrikat etmekte bulunduğu vareste-i izahtır. İşbu tarikatın reisine gavs-ı azam itlak olunur. Bir ferdin tarikata duhulü için divan-ı süeda heyetinin kabul ve tasdiki lazımdır.

2 – Bu tarikatın San Remo’da Vahdettin tarafından idare edildiğine şüphe yoksa da eldeki vesaik ve delail ve bazı emarata nazaran merkezinin İstanbul’da bulunduğu kuvvetle varit ve muhtemeldir.

⁶⁰⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K025_D075-14_G179_0004.

⁶⁰⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K026_D075-17_G246_0014.

3 – Anadolu’da merkezi Macaristan’da bulunan distol nam hayvan ilacı müessesesi vasıtasıyla propagandada bulundukları anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷ Bu müesseseye dâhil olup ilaç satmak bahanesiyle Orta Anadolu’da seyr u seyahat eden bir memurun köylerde masum efradı ı ahaliyi tesmim edebilmek için hayli uğraşta bulunduğu tespit edilmiştir.

4 – İşbu tarikat-ı fesadiyenin daha başka şekl-i suretlerle Anadolu’ya dahil olarak halk üzerinde suver-i muhtelifle ile propagandada bulunacakları pek ziyade tahmin olunmaktadır.

5 – Bu hususta ziyadesiyle teyakkız bulunularak tahkikat-ı hafîye yaptırılarak bu tarzda propaganda yapanlar anlaşıldığı takdirde kim olursa olsun hanelerinden hemen taharriyat icrasına delail-i tahririye elde edildiği takdirde evrak-ı tahkikiyeleriyle İstiklal Mahkemesine i’zamları ve şayet bulunamadığı takdirde kendilerine atf ve isnat olunan cürmün evvela şifre ile memuriyetimize iblağıyla beraber haklarında tahkikat icrasına mübaşeret edilmesi ve firarlarına meydan verilmemek için tedabir ittihazı.⁶⁰⁸

6 – Ankara İstiklal mahkemesi daire-i kazasında bulunan bilumum vilayata tebliğ kılınmıştır.”⁶⁰⁹

Bu suretten de anlaşıldığı üzere Ankara İstiklal Mahkemesi, Distolcüler propagandacıların Anadolu’daki halk üzerinde ciddi etkileri olabileceği için 56 ilin bu konuda uyanık halde olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu fesat heyetinin Anadolu’nun her yerinde farklı farklı şekilde bulunacağını, bu şekilde propaganda yapanlarla karşılaşıldığında kim olursa olsun hemen hakkında tahkikat yapılması gerektiğini bildirmiştir.

4.3.3. Ankara İstiklal Mahkemesinin Distolcüler Hakkında İddianamesi

Ankara İstiklal Mahkemesi, Cumhuriyet ve hükümet aleyhinde gizli faaliyetlerde bulunan, ülkenin huzurunu ve toplumsal düzenini bozan ve fesat heyeti olarak adlandırılan Distolcülerin faaliyetleri hakkında hazırladığı iddianamede Nihat, Osman Daver ve Nuri Efendilerin bir an önce muhakeme edilmesini bildirmiştir. Hazırladığı iddianame şöyledir:

“Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaset-i Aliyesine

Hükümet aleyhine teşkilat-ı hafîye icrası suretiyle memleketin nizam-ı içtimai ve huzur ve sükûnunu ihlal etmekle maznun Antalya Fenar idaresi rüsum memuru piyade yüzbaşılığından mütekaid Nihad ve distol ilacı satmak bahanesiyle Anadolu’da dolaşan İstanbullu ve 98 tevellüdlü matrud süvari mülazımlarından Osman Daver Efendilerin

⁶⁰⁷ TBMM Arşivi, IM_T3_K026_D075-17_G246_0015.

⁶⁰⁸ TBMM Arşivi, IM_T3_K026_D075-17_G246_0016.

⁶⁰⁹ TBMM Arşivi, IM_T3_K026_D075-17_G246_0017.

mahkeme-i aliyyelerine tevdi'i heyet-i vekilece takarrür etmiş ve ihtiyat zabitanından Nuri Efendinin dahi meselede şiddetle alakadar olduğu görülmüş olmakla her üçünün mevkufen icra-yı muhakemeleri talebiyle evrak-ı mevcude ber-mucib-i melfufat takdim kılınır efendim.
3/5/41

İstiklal Mahkemesi Müddei Umumisi”⁶¹⁰

Mahkemenin hazırladığı bu iddianame veya yazışmalar, yargılanan kişilerin hakkında mahkemeye gelmeden önce ciddi bir tahkikat yapıldığını göstermektedir.

4.4. Distolcülerin Faaliyetleri İstiklal Mahkemesinde Yargılanmaları

4.4.1. Osman Daver'in Propaganda Faaliyetleri ve Yargılanması

Distolcüler olayıyla ilgili olarak birinci derecedeki kişi Konya'da yakalanan Osman Daver'dir. Osman Daver aslında yüzbaşısıdır. 1905 yılında mektepten mezun olmuş, ilk olarak Edirne'de Yedinci Süvari alayında bulunmuş, Mustafapaşa ve Dimetoka'da hafif süvari alaylarında daha sonra da Gedüs Süvari Takım Zabitliği'nde görev yapmıştır. Balkan Savaşı'nda müstakil süvari fırkasıyla Silolu Çiftliği istikametinde çalışırken aldığı emir üzerine Keşan, Lüleburgaz istikametinde Hristiyanların İslamlara karşı yapmış olduğu mezalime karşı bunları uzaklaştırma vazifesiyle görevlendirilmiştir. Tekirdağı'nın işgali sebebiyle kara yoluyla Gelibolu'ya iltihakı emredilmiş ve oradan Gelibolu'ya gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul Levazım Riyaseti emrinde çalışmıştır. Burada bir buçuk ay kolordu ambarlarının kurulmasına kadar çalışmış ve ikinci bir emirle İzmit'e geçmiştir. İzmit'te bulunduğu sıralarda bir dilekçe vererek kıtasına gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Çanakkale Süvari Yirmi Yedinci Alayı'nın Dördüncü Bölüğü'ne tayin edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında mütareke devresi başladığı sırada Elli Beşinci Fırkada Kollar Kumandanlığı yapması için görevlendirilmiştir ancak Kollar Kumandanlığı ve kollar lağvedilince İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'a geldikten sonra mütarekenin devam ettiği senelerde dayısı olan Kaymakam Safvet Bey'in İstanbul muhafızı bulunduğu zamanlarda Osman Daver, Eyüp'te ve muhtelif mıntikalarda inzibat zabitliğinde bulunmuş sonra Emin Bey'in zamanında ise zabitlikten çıkmıştır. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul'a girdiği güne kadar kendisinin ifadesine göre lokantacılık yapmıştır. Milli idarenin İstanbul'da kurulmasından sonra tahliye davaları, emlak meseleleri, nikah gibi işlerle uğraşarak geçimini sağlamıştır.⁶¹¹

⁶¹⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K025_D075-14_G181_0001.

⁶¹¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G001_005, 0011.

Osman Daver, distol müessesesine geçtikten sonra Afyon taraflarında görevlendirilmiş, Afyon, Bolvadin, Çobanlar, Çay, Burunsuz, Akşehir gibi yerleri gezmiş sonra Konya, Çumra, Karaman, Ereğli, Bor ve Niğde taraflarına geçmiştir. *Şeyh Sait İsyanı* başladığı zaman seferberlik sırasında Niğde ve Bor taraflarında *Şeyh Sait İsyanı* lehine propagandalarda bulunmuştur. Osman Daver, bu şüpheli hareketleri nedeniyle tutuklanmış⁶¹², Niğde Mahkemesi tarafından hem kendi ifadesi hem de Niğde, Konya ve Bor dahilinde bulunduğu yerlerdeki insanların ifadeleri alınarak Osman Daver'in propaganda yapıp yapmadığı sorulmuştur.

Niğde'nin Çiftlik karyesinden Karaalioğulları'ndan Hacı Ömer oğlu kırk altı yaşında Hacı Osman ve Yoğurtçuoğulları'ndan kırk üç yaşında Hacı Abdullah oğlu Mustafa ve Hacıbeyli karyesinden Binamazoğulları'ndan Hacı Ömer oğlu otuz bir yaşında Hüseyin ve Ferhenk karhesinden Hatiboğulları'ndan Ali mahdumu elli bir yaşında Mükremin ve Afşaroğulları'ndan Mehmet oğlu İmam Hacı Muhammet Efendi ve Delibekiroğulları'ndan Muhtar Abdülgani, Ferhenk karyesi hatibi Mükremin ve karye imamı Hacı Mehmet Hoca, Ferhenk karyesi muhtarı Gani Çavuş, Bor kazasının Ulukışla karyesinden Mahmut oğlu Mehmet, Ortaköy muallimi Ahmet Efendi, Hancı Yaşar, Tahsil Memur Ahmet Efendi, birer birer mahkeme huzuruna çıkarılarak ifadeleri alınmıştır.

Şahitlerden Hacı Abdullah oğlu Mustafa Efendi'nin ifadesine göre; Osman Daver, Yunanlılar Sakarya'ya geldikleri zaman İstanbul'da bir şeyhe tesadüf ettiğini şeyhin "*Yakında bizimkiler inşallah galip gelecek, Müslümanlar halifesiz olamaz, halife bakidir.*" diye söylediğini belirtmiştir⁶¹³.

Diğer şahit Hacı Ömer oğlu Hüseyin; Osman Daver'in hem koyunlara ilaç verdiğini hem de sürekli "*Mustafa Kemal Paşa düşecek İstanbul'da halife taraftarlarını sürgün ettiler, ortalık karışacak, halife ve halife taraftarları Avrupa'da boş durmuyorlar.*" diye sözler söylediğini belirtmiştir⁶¹⁴.

Diğer şahit Muhtar Dede oğlu Abdülgani, *Şeyh Sait İsyanı* dolayısıyla ilan edilen seferberlik için asker istediklerini söylediğinde Osman Daver, "*Hey Gani Çavuş senin aklın o kadar erer. Bu Kürtler kendi başına değil, artık halife taraftarları var. İngilizler kuvvet verir,*

⁶¹² Ankara İstiklal Mahkemesinde Gizli Cemiyet Mensuplarının Muhakemesi Distol ilacının altından ne kurtlar çıkıyor? – Kuva-yı İnzibatıyeden Osman – Bayezit'taki Mahfel ve Mahfelin Üzerindeki Gazete: Sebilürreşat! İstiklal Mahkemesi dün, kısmen asker firarılığı, kısmen şekavetli maznun Maraş'ın Elbistan kazası köylülerinden altı kişiyi muhakeme etmiştir. İstiklal mahkemesi ikinci celsede cemiyet-i hafiye mensuplarından ve Anadolu'da distol ilacı satmak bahanesiyle dolaşarak propaganda yapmakla maznun süvari yüzbaşılığından matrud Osman Daver Efendi muhakeme etmiştir. Bkz. Hakimiyet-i Milliye, *Distol ilacının altından ne kurtlar çıkıyor?*, 28 Mayıs 1925, 1.

⁶¹³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G009_0037.

⁶¹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G009_0038.

bunlar da işi ilerletir. Yakında hükümet-i hazırayı yıkacaklar. Yoksa Kürtler tabii kendi başlarına bir iş yapamaz.” şeklinde sözler sarf ettiğini belirtmiştir⁶¹⁵.

Diğer şahit Bor’un Hacı Mahmut Mahallesinden Şerafettin oğlu Yaşar, Osman Daver’in hükümetin aleyhine çalıştığını ve *“Beni zabıtlıktan çıkardılar, yerime düzme zabıtları koydular. Şimdiki zabıtların bir kısmı ibnedir.”* diye söylediğini ve Halide Edib’i kastederek onun hakkında yakışsız sözler söylediğini beyan etmiştir.

Diğer şahit Mahmut oğlu Mehmet; *“Kürdler ayaklandı, harp olacak. Beş yüz senelik halifeyi dışarı atan Mustafa Kemal’in hesabı görülecek, kulaklarınızdan pamukları çıkarın, aklınızı başınıza toplayın.”* diyerek Mustafa Kemal Paşa hakkında kötü sözler sarf ettiğini bildirmiştir.

Diğer şahit Ahmet Oğuz Efendi’nin ifadesine göre Osman Daver, Yüzbaşızade Hüseyin Efendi’nin evinde misafir olduğu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın ailesinin tesettüre riayet etmediğini, herkesin tesettüre riayet etmesi gerektiğinden ve kendisinin mutaassıp birisi olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Konya’da Mustafa Kemal Paşa’ya verilen konağın ve mobilyasının birkaç milyon lira değer olduğunu söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı maaşın çok fazla olduğunu, Karabekir Paşa’nın heyet-i umumiyesinin maaşı saraya verilen maaştan çok gibi sözler sarf ettiğine şahitlik etmiştir. Osman Daver’in bu konuşmaları ev sahibi Yüzbaşı Hüseyin Efendi tarafından hoş karşılanmamış ve casus olduğunu düşündükleri için Osman Daver’in misafirliğine son vermiştir⁶¹⁶.

Osman Daver’in propagandalarına verilen bazı şahit ifadelerinin örneklerinden görüleceği üzere, Osman Daver, mahkemede yaptıklarını inkâr etmiş olmasına rağmen, halkın ruhuna nüfuz edebilmek için hükümet aleyhine propagandayı vasıta olarak kullanmış, vâsi derecede propaganda yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin perişan olacağına ve yurt dışında memleket aleyhinde çalışanlardan birçok kuvvetler bulunduğu beyan ederek propagandasına devam ettiği ortaya çıkmıştır.⁶¹⁷

4.4.2. Nihat’ın Yargılanması

Distolcüler olayıyla ilgili olarak ikinci derecedeki kişi ise Nihat’tır. Nihat, Osman Daver’in sınıf arkadaşıdır. Balkan Savaşında Çanakkale Redif Fırkasında bulunmuş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yedinci Fırkanın Yirmi Birinci Alayı’nın Birinci Taburunda görevlendirilmiştir. Burada görev yaparken yaralanmış ve tedavi için İstanbul’a gönderilmiştir.

⁶¹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G009_0039.

⁶¹⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G010_0007.

⁶¹⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0036.

İstanbul'da tedavisi tamamlandıktan sonra Tekirdağ'a gitmiş ve oradan Kudüs'e gönderilmiş ve bir buçuk sene Kudüs'te görev yapmıştır. Sonra Şam, Cebelilübnan, Mehalib'te Kırk Üçüncü Fırka Mevlevi Alayı'nda bulunmuş, görevleri bitince de Karaman'a gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Karaman'da Kırk Birinci Fırka Yüz Otuz Dokuzuncu Alay'a mensup olduğu halde fırkasından izin alarak İstanbul'a gitmiş ve orada Harbiye Nezareti'ne verdiği bir dilekçede Anadolu'da çalışamayacağını ve padişaha ihanet edemeyeceğini belirterek kendisine İstanbul'da bir görev verilmesini istemiştir.

Ayrıca İngiltere ve Fransa Sefaretliklerine de başvurarak müessesat-ı ecnebiyede hizmette bulunmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Fransa Sefaretliği'nden altı adet tavsiyename almış ve bu tavsiye ile 5 Ekim 1924 tarihinde Antalya Fenarlar İdaresi Rüsum Memurluğu'na tayin edilmiştir. Nihat, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede bu müracaatın nedeninin geçim derdi olduğunu söylese de Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz menfaatlerine hizmet ettiği için bu tavsiyenameyi alabildiği Ankara İstiklal Mahkemesinin elde ettiği delillerle ispatlanmıştır. Nihat'ın üzerinden çıkan ve bizzat Fransız elçisinin imzasının bulunduğu tavsiyename Nihat'ın şahsını göstermesi açısından önemlidir. Buna göre:

“İstanbul Rıhtım Şirketi Müdürü Mösyö Şaripe'ye: Müdür efendi! Türk ordusunun mütekaid yüzbaşılardan Nihad Efendi'yi size tavsiye ederim, Fransız menafiine daima sadakat ve merbutiyet göstermiş olan Nihad Efendi şirketinizde temin-i maişetine kafi bir memuriyet bulmakla mesud olacaktır. İhtiramat-ı mahsusamı kabul buyurunuz müdür efendi. 21 Teşrinievvel 1924 / İmza.”⁶¹⁸

Bundan başka Nihat'ın, Osman Daver'e yazdığını iddia ettiği bir mektubu daha vardır ki bu mektup Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından madde madde analiz edilmiş ve mektup hakkında pek çok kişi sorgulanmıştır.

---

⁶¹⁸ EK.7

Nihat'ın Mektubunun Sureti

“Aziz kardeşlerim.

Hareketimden beş gün sonra Antalya'ya muvasalat eyledim. Memleketin manzara-i hariciye ve dahiliyesi matluba muvafık derecededir hamd olsun. İstirahatımız temin edilmektedir ve ayrıca iş yapılmak da mümkündür. Zira ahz u ita fevkalade olup ticaret merkezi ve iskelesidir. Bizler buranın tabaka-i süfla sırasına dahil bulunuyoruz. Nasıl çalışıp kazandıklarına hayret ettim. Ahalisine gelince, kaygısız, hissiz, fikirsiz insanlardan ibarettir. Henüz fikirlerimize muvafık bir kimseye tesadüf edilemedi.

İzmir mıntıkası ahalisi daha uyanıktır. İhtimal ki bu adamlar çalışıp belki muvaffak olacaklardır. Başka tarafa ehemmiyet vermeyesiniz. Bizim gaye ve maksadımızı mesail-i hariciye halledecektir. Böyle düşünebileceğim. Merkezi ictima ve konferans ne hal kesbediyor? Burada malumat alamıyorum. Antalya'da ecnebi konsolos olarak İtalya'nın vardır. Bunlara yavaş yavaş yanaşıyorum. Bundan böyle malumat ve müşahadatımı bey kardeşlerime iş'ar⁶¹⁹ edeceğimi vaad ederim. Bizim tekaüd meseleleri meydana çıkar çıkmaz hemen keyfiyeti beyan ederseniz ziyadesiyle memnun kalırım. İsimlerine lüzum yoktur, sizce malumdur. Arkadaşların cümlesine ziyadesiyle selamlar ve hürmetler eylerim. Baki Huda'ya cümlemenizi emanet ederiz ve işlerimizin bir an evvel neticesine duahan bulunduğumu arz eylerim.” 13 Teşrinisani 340

Antalya Fenar Rüsum Memuru Nihad.”⁶²⁰

Mahkeme, Nihat'ın mektubunun içinde yazılı olan “Aziz Kardeşlerim” ifadesinin sadece Osman Daver'e karşı yazılmadığını bir heyete ve bir cemiyete yazılmış bir mektup olduğunu belirtmiştir. Nihad'ın mektubunun içinde yazılı bulunan “...bizim maksud gayemizi mesail-i hariciye halledecektir.”, “Antalya'da yavaş yavaş ecnebilere yanaşıyorum.” şeklindeki ifadeler mahkeme tarafından bir heyet-i fesadiyenin bulunduğu ve bu fesat heyeti için çalışanlar, memleket dahilinde ve haricinde vücuda getirilen birtakım teşkilatların ajanları olarak telakki edilmiştir⁶²¹.

⁶¹⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0037.

⁶²⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K025_D075-14_G178_0002, 0004, 0005. EK. 8

⁶²¹ “Cemiyet-i Fesadiyeye Mensup Olmakla Maznun Nihad, Osman ve Nuri'nin Muhakemelerindeki Şayan-ı Dikkat İsticvablar”, **Heyet-i Fesadiye Hakkında Muhakeme Reisi Ali Bey diyor ki:** Birkaç gün içinde pek mühim hakikatlere şahit olunacaktır. İstiklal mahkemesince heyet-i fesadiyeye mensup olan Nigehbancı Osman Daver, mühim ve şayan-ı dikkat ifşaatta bulunmuştur. Heyet-i fesadiyenin Avrupa'da maarif bir şahsın riyaseti ile faaliyette bulunduğu ve memleket dahilinde merkezleri olduğu anlaşılmaktadır. Tahkikatın cereyanı heyet-i hakimeyi şayan-ı dikkat bir sahaya sevk etmektedir. Muhakeme Reisi Ali Bey bu hususta dedi ki: Heyeti fesadiyeye ait tahkikat ikmal edilmiştir. Birkaç gün içinde pek mühim hakikatlere şahit olunacaktır. Bu hususta şimdiden beyan-ı mütalaa etmek doğru değildir.” *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1925, 1; 29 Mayıs 1925 *Cumhuriyet*, 1.

Mektup hakkında Osman Daver de sorgulanmıştır. Osman Daver mektupta yazan “*İzmir mintıkası ahalisi daha uyanıktır. İhtimal ki bu adamlar çalışıp belki muvaffak olacaklardır. Başka tarafa ehemmiyet vermeyesiniz... Bizim tekaüd meseleleri meydana çıkar çıkmaz hemen keyfiyeti beyan ederseniz ziyadesiyle memnun kalırım...*”⁶²² sözlerinin o sırada İzmir ve Bursa’da yapılacak seçim nedeniyle yazılmış olabileceğini söylemiştir. Düşüncelerine göre *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*nın seçimi kazanmasıyla birlikte tekaüde sevk edilen askerler tekrar göreve alınacaklardır. Bu konuda birtakım kişilerin bu meseleleri müzakere edecek oldukları anlaşılmıştır. “*Bizim gaye ve maksadımızı mesail-i hariciye halledecektir.*” ifadeleri mahkeme tarafından memleket ve millet hakkında hayırlı olmayan birtakım meseleler olduğu ve memleket dahilinde ecnebi hareketi vücuda getirebilecek yazılar olarak beyan edilmiştir.

Mahkemenin yapmış olduğu tüm sorgulamalara rağmen hiçbir suçlamaları kabul etmemiş ve bu mektubun bir şey ifade etmediğini söylemişlerdir. Ancak mahkeme bu deliller karşısında mektubun içeriğinin açık olduğunu ve buna başka bir tarzda anlam vermenin, verebilmenin bir imkânı olmadığını Cumhuriyet idaresine karşı propagandalar yapıldığını ve birbirleri arasında sürekli irtibatta oldukları ellerindeki pek çok delille ispat etmiştir.

4.4.3. Nuri’nin Yargılanması

Distolcüler davasında üçüncü derecede Nuri gelmektedir. Nuri, memleketi olan Gümüşhacıköyü’nden İstanbul’a gelmiş ve Maliye mektebinden mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda ihtiyat zabıtlığı yaptığı sırada Şam’da İngilizlere esir olmuştur. 18 ay esir kaldıktan sonra iade edilmiş ve İstanbul’a gelerek Maliye Nezareti’nde mahsup katibi ve veznedar olarak memuriyete başlamıştır. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan ve Maliye Nezareti’nin ilga edilmesinden sonra memurluktan istifa etmiş ve halı ticaretine başlamıştır. Halıcılık yaparken Adnan Bey adında bir kişi ile ortaklık kurmuştur. Adnan Bey’in arkadaşlarından birisinin kendisini Distol şirketine tavsiye etmesiyle birlikte Distol şirketine geçmiştir. Osman Daver de Nuri’nin tavsiyesi üzerine bu şirkette çalışmaya başlamıştır. Nihayet hem Osman Daver hem Nuri bu suretle Distol’e tayin edilmiş ve distol şirketine dahil olduktan sonra siyasi faaliyetleri tam anlamıyla başlamıştır. Nuri’nin görevi İzmit’ten başlayarak Bilecik, İzmir, Adapazarı, Geyve, Bursa, İzmir havalisini dolaşmaktır.

Nuri, distol müessesesindeki görevinden izinli geldikten sonra propagandalarına devam etmiş ve Kahveci Kemaliyeli İbrahim’in kahvesinde konuşurken Hacı Ali Nakil ve Veznedar İhsan’a demiştir ki “*Anadolu şişkindir, ben de daha ziyade şişirdim. Yakında patlar.*” ve aslında

⁶²² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0037 / 0038.

Nuri'nin Akhisar ve Manisa havalisinde de bazı tahrikatta bulunduğu yapılan tahkikatla anlaşılmıştır.⁶²³

Nuri'nin evi arandığı zaman evinden çıkan mektuplar kendisinin yurt dışındaki firarilerle haberleştiğini ve ülke hakkında raporlar yazdığını göstermektedir. Hatta memleket aleyhine yapmış olduğu muhabereelerde nam-ı müstear kullanmıştır. Mesela “*Adnan Bey vasıtasıyla Nuri'ye*”, “*Fatih civarında Drağman Camii karşısında sabık maliye memurlarından Neşet Bey'in hanesi vasıtasıyla –Nuri Bey'e*”⁶²⁴, “*Çarşu-yı Kebir'de Kiseciler'de 38 numarolu Haşim Bey'in Dükkânında Amasyalı Nuri Bey'e*”, “*İstanbul Çarşuyıkebir'de Kiseciler'de seksen numarolu Haşim Bey'in dükkanında Nuriye Hanım hemşireme*”, isimleriyle mektuplar geldiği, bu suretle nam-ı müstearla yurt dışında memleket aleyhine çalışanlarla muhabere ettiği açığa çıkmıştır. Mahkemeye göre Nuri, her türlü ihtimali göz önüne alarak ve her şeyi düşünerek çeşitli vasıtalarla haberleşmesine devam etmiştir. Yurt dışından gelen mektupları Hoca Rasim Avni almış ve Nuri'ye ulaştırmıştır. Aslında Hoca Rasim Avni Efendi'nin Romanya'dakilerle münasebette olduğu ve hatta Romanya'dan gelen Celal isminde birisiyle “*Bunlar ne zaman toplanacaklar Selim Efendi ve diğerleri artık toplansınlar ve açık bir cephe almıyor.*” diye serzenişte bulunduğu da mahkemeye verilen ifadeler arasındadır.⁶²⁵

Nuri'nin evinde çıkan bir mektup vardır ki kendisi Filibeli Tahsin Efendi'ye karşı yazdığını söylemiştir. Ancak Nuri'nin yazdığı bu mektubu mahkeme doğrudan doğruya memleket aleyhine yazılmış bir suikast raporundan başka hiçbir şeye atfedilemeyeceğini belirtmiştir. Nuri'nin mektubu haberleşmenin ve propagandanın ne boyutta olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

“Nuri'nin Mektubu

Anadolu'da Sivas havalisinde 312-321 tevellüdüne kadar hamalı ahz-ı asker muamelesi icra olunduğu mevkuftur. Dünkü gün Şark cephesine sevk edilmek üzere Çanakkale'deki süvari fırkası İstanbul'a gelmiştir. Aynı zamanda Trakya üzerinde de faaliyet-i askeriye meşhuddur. Badema bazı ihvana yazacağınız mektuplarınızda uhuvvet, meveddet dairesini tecavüz ettirilmesin zira köpeklerin savletlerinden tedehhüş edenlerimiz vardır. Ketumiyetin muhafazası ita-yı malumatta imsak edilmesi ihzara mecburiyet hasıl olmuştur. Her hafta veya her on günde

⁶²³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G019_0004,0005.

⁶²⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0003.

⁶²⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G019_0022.

*tecemmu ettirilen malumatımızı mufassal mektuplarımızla bildireceğiz. Yalnız vasıl olduğuna dair cevap aldıktan sonra... N. M.*⁶²⁶“

Nuri'nin mektubu mahkeme tarafından tahkik edildikten sonra Trakya'dan bir süvari fırkası geçmesi, İstanbul'a gelmesi ve Trakya'daki askeri faaliyetlerin hariçteki bir teşkilata rapor olarak yazıldığı ve bu raporları yazan kişilerin yurt dışındaki herhangi bir heyet-i fesadiyenin memleket dahilinde birer çalışanı, ajanı oldukları belirtilmiştir. Ayrıca mektubun bir arkadaşına şundan bundan bahsederek yazılmış bir mektup olmadığı doğrudan doğruya bir komite ifadesi olduğu açıklanmıştır. Mektup iyice tahkik edildikten sonra anlaşılıyor ki bir yere on günde bir rapor verilecek ve ne bilgi toplanıyorsa birbirlerinin haberleri olacaktır. Fakat bunun için önce mektuplardan birinin ulaşması gerekiyor ancak ondan sonra ikinci mektup gönderilecektir. Çalışmalarını bu şekilde tamamlayacaklardır. Nuri, mahkemede suçunu kabul etmemiş olmasına rağmen mektuplaştığı yerin ya Adalar'da bir yerde veya Romanya'da bulunan bir yerde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu mektup kendi söylediği gibi sadece Filibeli Tahsin'e değil bir topluluğa yazılmıştır⁶²⁷. Nuri'nin sadece Filibeli Tahsin'le muhabere etmediği mahkeme tarafından ele geçirilen vesikalarla da ispat edilmiştir.

Bunlar arasında bir de Garajcı Hırstaki adında bir şahıs bulunmaktadır. Hırstaki, 1874 yılında Niğde'de doğmuş, Niğde'den İstanbul'a taşınmış ve burada kardeşi Nikolaki ile zahire tüccarlığı yapmaya başlamıştır. Garajcı Hırstaki Avrupa'dakilerle dâhildeki fesatçılar arasında bir Fransız konsoloshanesi vasıtasıyla istasyon vazifesi yapmıştır. Hacı Ali Nakil'in ifadesinden anlaşıldığına göre Nuri, Hacı Ali Nakil'e demiştir ki: *“Biz Avrupa ile olan muhaberemizi Garajcı Hırstaki vasıtasıyla yapmaktayız*⁶²⁸.

Hacı Ali Nakil ile Nuri, Hırstaki'ye gitmişler ve kendisine gönderilecek mektupları vermişlerdir.⁶²⁹ Mahkeme, Hırstaki'nin sahte işlerle alakalı olduğunu ispat edecek pek çok vesikaya ulaşmıştır. Örneğin, ordu İstanbul'a girdiği vakit birçok kişilerin yaptığı gibi sahte belgelerle mal satma muamelesi yapmıştır⁶³⁰.

4.4.4. Behzat'ın Yargılanması

Şam'da Beşinci Ordu Kumandanlığı yapan Ahmet Remzi Bey'in oğlu olan Behzat, 1872 yılında Şam'da doğmuştur.⁶³¹ İbtidai, Rüşdi ve İdadi tahsilini Şam'da tamamlayarak 1888'de

⁶²⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0038.

⁶²⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G002_0029.

⁶²⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G011_0037.

⁶²⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G037_0005.

⁶³⁰ Gizli Cemiyeti Mensuplarından Nuri, Mahkeme huzurunda uğursuzluğu yüzüne vurulunca inkâr mecalini bile kendinde bulamadı, muhakeme devam ediyor. Bkz. Hakimiyeti Milliye, 2 Haziran 1925, 1.

⁶³¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0038.

Harbiye'ye geçmiştir. 1911 yılında Beşinci Redif Müfettişliği, Erkan-ı Harbiye Riyasetiyle Şam'a gönderilmiştir. Balkan Savaşında Şam'da Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde bulunmuş, 1913 yılında tekaüde sevk edilmiştir. Mütareke senelerinde Eylül 1920'de tekaüdden muvazzaf göreve getirilmiştir⁶³². Bundan sonra sırasıyla Muamelat-ı Zatiye Dairesi Reis Muavinliği ve mübayaat komisyonu azalığında müsteşar olarak bulunmuştur, Ekim 1922'de tekrar tekaüde sevk edilmiştir.⁶³³

Behzat'ın müsteşarlığı zamanında esirlere propaganda yapmak için Mısır'a bir heyet gönderilmiştir. Behzat, bu heyetin Erkan-ı Harbiyei Umumiye tarafından gönderildiğini söylemesine rağmen heyetin müsteşarlık tarafından gönderildiği anlaşılmıştır.⁶³⁴

Behzat, ifadelerinde inkar etmesine rağmen İstanbul Hükümeti tarafından siyasi bir amaçla muvazzafaya nakledilmiş olduğu, Behzat'ın Distol şirketine girmeden önceki hayatı ve mahkemenin elde ettiği deliller de bu görevin siyasi olduğunu ispatlamıştır.⁶³⁵ Şöyle ki Behzat'ın 21 Mayıs 1920 tarihli tezkere suretinde Millî Blok ve Millî Kongre, Vahdet-i Milliye ve Kuva-yı Milliye gibi oluşumların önüne geçmek amacıyla aldıkları önlemler yazılmıştır.

"21 Mayıs 36 tarihli tezkere sureti

Adliye Nezaret-i Celilesine: Millî Blok ve Millî Kongre, Vahdet-i milliye ve Kuva-yı Milliye namı altında olarak tebaa-i devleti aliyye ve sekene-i memaliki mahrusayı zat-ı hazreti padişahî ve Hükümet-i Osmaniye-i hazıra aleyhine müsellahan isyan ettirerek bi'l-vasıta hûn-ı Anadolu'da katl-i nüfus ve nehb-i emval ve tarife sığmaz enva-ı cinayâtı irtikab ile anasıl makam-ı hilafetin ve bütün âlem-i İslamiyet'in adem-i rızasına muhalefetine rağmen devleti içine sürükledikleri Harb-i Umumi'de mağlubiyeti fecia n...iyesi olmak üzere hükümet-i seniyyenin mükellef tutulduğu hayat-ı siyasiyesini mahveyleyen şerait-i sulhiyenin düvel-i galibe nezdinde ref'ine ve hiç olmazsa mümkün mertebe tahkikine kaffe-i mesai-i siyasiyesini sarf ve hasra mecbur bulunduğunu en mühim dakikalarda olsun bakiyyetü's-süyuf mezalimleri bulunan milletten haya ve yaptıklarına nedamet etmeleri mukteza-yı diyanet ve insaniyet iken bilakis Harb-i Umumi esnasında ika ettikleri ve ettirdikleri cinayât-ı şeniaya fasıla vermeksizin hareka-t ıbağiyanelerine günden güne germî vermek suretiyle emniyet-i dahiliyeyi hercümerç ve bütün şarkın hayat-ı siyasiye ve insaniyesine suikasd eden esamisi merbut varakada muharrer eşhas elyevm şerik-i cinayetleri bulunan erbab-ı kıyam ve fesad ile faaliyet ve muhaberatta bulundukları sabit olduğundan katlolan sükkân ve asayişin iade-i temin ve

⁶³² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0039.

⁶³³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0041.

⁶³⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0003.

⁶³⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0040.

istikrarı eşhas-ı merkumenin bir dakika evvel bi'l-muhakeme mücazat-ı kanuniyelerinin icrasına menut ve mütevakkıf bulunduğu beyan olunur efendim. 21 Mayıs 36

Polis müdiri

Hasan Tahsin⁶³⁶

“Harbiye Nezareti

Adliye Askeriye Dairesi

Suret

Dersaadet Birinci Divanıharbiörfî riyasetine

Muhtelif namlar altında olarak emniyet-i dahiliyeyi hercümerc ve bütün şarkta hayat-ı siyasiye ve insaniyesine suikasd eden eşhasın elyevm şerik-i cinayetleri bulunan erbab-ı kıyam ve fesad ile faaliyet ve muhaberatta bulundukları sabit olduğundan bahsile bir an evvel muhakemelerinin icrası Polis Müdiriyet-i Umumiyesi’nden batezkere bildirilmekte olduğundan iktiza-yı kanuninin sürat-i ifa ve inbası zımında mezkûr tezkere ve melfufu olan otuz dört ve bir/yüz(?) elli dört isimli iki cem’an üç kıta esami pusulası leffen irsal kılınmıştır.

Harbiye Nazır Vekili namına

Behzat”

“Adliye Askeriye dairesinin birinci şubesi ifadesiyle şeref vürud eden Mayıs 36 tarih ve 3166 numarolu tezkere-i aliyye-i nezaretpenahiye merbut Polis Müdiriyet-i Umumiyesi’nin 22 Mayıs 36 tarihli tezkeresi münderecatına nazaran mezkûr tezkere-i nezaretpenahî ile birlikte tevdi edilmiş olan iki kıta defterde esamisi muharrer seksen sekiz zatın muhakemelerinin mevkufen icrasına bilittifak karar verildi. 25 Mayıs 36

Fettah Ferhad Receb Ali Receb Mustafa”

Behzat, bunları o dönemde müsteşar olması dolayısıyla imzalamak zorunda kaldığını ve bu muamelelerden sorumlu olmadığını nazır adına imzaladığını söylemiştir⁶³⁷. Ancak İstiklal Mahkemesi, İngilizlerin yardımıyla Polis Müdürü olan Tahsin’in bir liste düzenlediğini ve Behzat’ın da müsteşarlık makamını kullanarak istedikleri gibi karar verdiğini, masum olan seksen sekiz kişinin idamına hükmettiklerini ve bundan mesul olmamasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Behzat’ın evrakları incelendiğinde evrakların nazır adına değil, polis müdüriyetinden Adliye Nezareti’ne geldiğini ve Adliye Nezareti’nden de Harbiye Nezareti’ne

⁶³⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0004.

⁶³⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0005.

geldiği yani bu kararlara Nemrut Mustafa, Behzat ve Polis Müdürü Tahsin'in karar verdiği görülmüştür⁶³⁸.

Behzat'ın, Kiraz Hamdi ile de yakın ilişkide olduğu bilinmektedir ve Kiraz Hamdi'nin damadı Rüştü'nün not defterinde de ismi görülmüş ve Behzat ile bazı içtimalar yaptıkları ortaya çıkmıştır⁶³⁹.

Behzat'ın Distol şirketine girmesi ise yine Adnan Bey vasıtasıyla olmuştur. Adnan Bey, Behzat'ı Çinili Rıhtım Hanı'nda Distol idarehanesinde bulunan İhsan'ın yanına göndermiştir. Behzat'ın görevi, Karadeniz sahilinden itibaren Samsun'a giderek ve orada Distol adına acente temin etmek ve reklam yapmaktır.⁶⁴⁰ Samsun'dan sırasıyla Ünye, Terme, Fatsa, Giresun, Tirebolu ve son olarak Trabzon'a gelmiş 9 Mart 1925'te İstanbul'a dönmüştür.⁶⁴¹

Behzat, Osman Daver ve Nuri Efendileri gıyabında tanıdığını, distol şirketinden sadece İhsan ve Ali Bey'i tanıdığını belirtmiştir. Mahkeme ise distol şirketinin istihdam ettiği iki kişinin de tamamen siyasi bir amaçla Anadolu'da dolaştıklarının üzerlerinden çıkan mektuplardan ve şahitlerin ifadelerinden anlaşıldığını ve onların da aynı Behzat gibi nisbet-i askeriyelerinin kesilmiş, her türlü kirli işlere temas etmiş, Nigehbancılık etmiş, İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne karışmış olması dolayısıyla Behzat'ın da bunlarla hareket ve fikir birliği içinde olduğunu belirtmiştir. Aslında bir fayda sağlamayacağının tamamen meydanda olan bu distolü iyi bir sebep ve bahane ederek dolaştıkları anlaşılmıştır⁶⁴². Ayrıca Adnan Bey, Nuri ve Osman Efendileri distole tavsiye ettiği gibi Behzat'ı da tavsiye etmiştir. Mahkeme tarafından Osman ve Nuri Efendilerle tanışmaması da kabul edilmemiş, inkâr ettiği belirtilmiştir.

Behzat hakkında şahitlik etmek için mahkemeye çıkarılmış olan Kerim Refi isminde bir kişi Behzat'ı tanıdığını ifadesi arasında Trabzon'a Distol satmak için yalnız gittiğini söylemesine rağmen kendisinin oraya Polis Müdürü Tahsin'in yeğeni olan Vasfi Efendi ile beraber gitmiş olduğunu söylemiştir. Behzat, bunu da inkâr ederek böyle bir kimseyi tanımadığını ve görmediğini söylemiştir.

Mahkeme heyeti Behzat'ın bütün hakikatları inkar etmiş olduğuna ve İstanbul Hükümeti'nin hiç kimseye emniyet ve itimat etmediği bir zamanda Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirildiğini ve böyle bir kişinin de onlarla aynı fikirde olduğuna kanaat etmiştir.

⁶³⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0006.

⁶³⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0007.

⁶⁴⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0009.

⁶⁴¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0011.

⁶⁴² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0012.

4.4.5. Veznedar İhsan'ın Yargılanması

Distol şirketinin mutemetliğini yapmış olan İhsan, İtfaiye Alay Mülazımlığı yaparken annesinin ve kendisinin hastalığı nedeniyle 4 Şubat 1924 tarihinde istifa etmek zorunda kaldığını söylese de 25 Mayıs 1924 tarihinde Millî Mücadeleye katılmayı kabul etmediği için nisbet-i askeriyesinin kat' edildiği görülmüştür. Nisbet-i askeriyesi kat' edildikten sonra halı ticareti yapmaya başlamıştır. Ancak işleri iyi gitmemiş ve Halil Asaf Bey adında birinin referansıya Ali Bey'in başında olduğu distol şirketinde çalışmayı kabul etmiştir. İhsan, işe başladıktan 5/6 gün sonra Mösyö Volf gelmiş ve şirket için Galata'da Çinili Hanı'nda 7-8 numaralı yerde yazıhane kiralamışlardır.⁶⁴³ İhsan, burada mutemet olarak görevlendirilmiştir. Mösyö Volf, İstanbul'dan giderken Galipolidi isminde bir Musevi'yi eczane depolarına numune göndermek, satmak ve ara sıra Trakya'ya giderek oralarda satış yapmakla görevlendirmiştir. İhsan'dan da Anadolu'ya giderek ilaç satmasını istemiştir. Ancak İhsan Bey, annesinin hastalığı nedeniyle Anadolu'ya gidememiştir⁶⁴⁴.

İhsan, Anadolu'ya gidemeyince bu görev için bir memur bulunmasını istemiştir. Bunun üzerine İhsan, esaretten tanıdığı ve halı ticareti yapan Adnan Bey'e⁶⁴⁵ şirket için birinin seyyar memuru olarak göndermek istediklerini söylemiştir. Adnan Bey, bu iş için Nuri'yi önermiş ve Nuri böylece altmış lira maaşla Bursa istikametine gönderilmek üzere tayin edilmiştir. Nuri Efendi, tayin edildiğinin ikinci günü arkadaşı olan Osman Efendi'nin de işe alınmasını istemiştir. Ali Bey, müesseseye adam lazım olduğu için Osman'ın işe alınmasını kabul etmiş ve Afyon taraflarında görevlendirilmiştir. Bu olaydan sonra şirkete ikinci bir yönetici olarak Mösyö Olfar gelmiş, Fransa hesabını tutmak üzere bir muhasip alınmasını istemiştir. Yine Adnan Bey, Behzat isminde birini distol şirketine göndererek Fransızca ve Almanca bilmesinden dolayı işe alınmasını tavsiye etmiştir. Ali Bey, Behzat'ı muhasiplik işi için uygun görmemiş ve onu da diğerlerinden beş altı gün sonra Samsun taraflarına seyyar memur olarak görevlendirmiştir.

Osman, Nuri ve Behzat göreve gittikten sonra bir buçuk ay geçmesine rağmen distol ilaçları satılmamıştır. Bunun üzerine İhsan, her üçüne de mektup yazarak Ali Bey'in her

⁶⁴³ Distol İlacı Alım İlanı şu şekilde verilmiştir: Hayvanat-ı ganemiye ve bakariyede husule gelen “kelebek” hastalığına karşı istimal olunmak üzere Peşte'de kain “Kitoin” fabrikası tarafından ihtira’(icat) olunan “distol” nam ilacından yirmi beş gramlık bir kutu ile bir duvar ilanı ve on adet el ilanı tarafınıza gönderildi distolün beher gramı on sekiz kuruş ve bir kutusunun fiyatı dört yüz elli kuruştur. İlaç kutu ile satılır ve dört yüz elli kuruş üzerinden yüzde yirmi komisyon olarak verilir. Binaenaleyh lüzumu mikdar kutunun mezkur fabrikanın Galata'da Çinili Rıhtım Hanı'nda üçüncü katta 7 ve 8 numaralı şubesine müracaatla alınabileceği beyan olunur efendim. Telefon: Beyoğlu 3148, Kitoin Fabrikası'nın Türkiye Şubesi. Bkz: TBMM Arşivi, İM_T3_K025_D075-14_G193_0003.

⁶⁴⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0014.

⁶⁴⁵ Adnan Bey, Medine'de ihtiyat zabıtlığı yapmış ve İhsan ile birlikte esir düşmüştür. İlk sene Tur'da esaret kampında bulunmuşlar ondan sonra Kuvesna'ya nakledilmişlerdir. Adnan Bey ile İhsan ikinci kampa ayrılmışlardır. İstanbul'a geldikten sonra görüşmeye başlamışlardır.

ikisinden ve satış yapamamalarından şikayetçi olduğunu, satış yapamamalarından dolayı görevlerinden alınacaklarını bildirmişlerdir. 1 Mart'tan itibaren müesseseden ilişkileri kesilmiştir. İstanbul'daki şirketin fabrikaya hiçbir faydası olmamış yalnız memurlara verilen maaş ve harcırahı karşılayabilecek kadar bir satış yapılmış olduğundan İstanbul'daki şirket kaldırılmış sadece muhasebeci olarak başında İhsan kalmıştır.

Mahkemede İhsan Bey, bu meseleler ile alakadar olmadığını söylemiş ise de Tarikat-i Salahiye nizamnamesinde kendilerinden olmayan kimselerin sırlara erişmesinin imkanı olmadığı için mahkeme heyeti tarafından İhsan'ın da bu meseleler ile alakalı olduğu kanaatine varılmıştır.

4.4.6. Eşen Telgraf Müdürü Raşit Efendi Yargılanması

Hükümet aleyhinde teşkilat icrası suretiyle hıyanet-i vataniyede bulunmakla yargılanan Osman Daver ve arkadaşlarının hareketleriyle alakadar olduğu anlaşılan Eşen Nahiyesi Telgraf Müdürü Raşit Efendi de davaya dâhil edilmiştir.

Eşen Nahiyesi Telgraf Müdürü olan Raşit Efendi önceden *Hürriyet ve İtilaf Fırkasına* mensup bir kişi olarak bilinmektedir. Muğla'ya memuren gelmiş fakat o zaman Kuva-yı Milliye memurları kendisinin durumundan şüphelenerek Muğla'da bulundurmışlardır. Sonunda Anadolu'da, Konya'da ve bazı yerlerde memuriyet verildikten sonra İzmir Telgraf ve Posta Başkıtabeti'ne tayin edilmiştir. Orada çalışmakta iken kendi arzusu üzerine Eşen Nahiyesi Telgraf Müdüriyeti'ne tayin edilmiş ve orada kendisinin müstakbel Telgraf nazırı olacağından bahsetmiştir.

Eşen Nahiyesi Müdürü Ulvi Bey, Raşit'in hallerinden şüphelenerek 1924 yılında ihbarda bulunmuştur. Nahiye Müdürü Ulvi Bey, ihbarda bulunduktan sonra Raşit Efendi de Ulvi Bey'in aleyhine ve kendisinin suiistimal yaptığına dair bir dava açmıştır ve bu dava Nahiye Müdürü Ulvi Bey'in mahkûmiyetiyle sonuçlanmıştır. Nahiye Müdürü Ulvi Bey ile Raşit Efendi arasında meydana gelen bu dava Tarikat-i Salahiye ve Distolcüler davasının o sırada baş göstermiş ufak bir şekli olarak ve Tarikat-i Salahiye mensuplarıyla alakalı olduğu görülmüştür. Böylece Raşit ve Ali Ulvi Bey Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilerek tekrar yargılanmışlardır.

Ali Ulvi Bey, mahkemede şahit olarak bulunmuş ve ne suretle bu Posta ve Telgraf Müdürü'nden şüphe ettiği hakkında kendisinden malumat istenmiştir. Ali Ulvi Bey, Raşit Efendi'nin Telgraf ve Posta Müdürü olarak nahiyeye geldiğini kendisinde yirmi beş gün misafir kaldığını bu süre zarfında kendi görevinin posta ve telgraf olduğu halde bu vazife ile ikinci

derecede ilgilendiğini ve Meis Adası'nın karşısında bulunan Kalamaki'de makine kurması gerektiğini söylediğini, kendisini bazen İslamiyet fedaisi Raşit, müstakbel Posta ve Telgraf Nazırı Raşit diye takdim ettiğini ve bu hallerinden şüphelendiğini belirtmiştir⁶⁴⁶.

Raşit daha sonra nahiyeye dinin devamı için birtakım görevlerle geldiğini ve Kesteb'e (Eşen) tayinini kendi isteğiyle yaptırdığını söylemiştir. Ali Ulvi Bey, o sıralarda hükümetin casuslar hakkında birçok emir verdiği için Raşit'in de bununla ilgili bir amacı olduğunu anlamış ve Raşit'in isteklerini yapmaya başlamıştır. Raşit, Kalamaki'de makine kurmak istediği zaman Ali Ulvi Bey orada olan Halit Efendi ismindeki arkadaşının evine yerleştirmiştir. Raşit Efendi burada Ankara Hükümeti'ni devirmek, hilafet ve saltanatı yerleştirmek ve güya perişan olmaya yüz tutan İslamiyet'i kurtarmak amacıyla Mehmet Vahladettin'in başkanlığı altında İstanbul'da, Arabistan'da, Mısır'da şubeler bulunduğu ve cemiyete dahil olacak her ferdin İslamiyet fedaisi olduğu ve cemiyete dahil olabilmek için birtakım merasimlerin yapıldığını, cemiyetin hissettirilmemesi ve hissedildiği takdirde asla bilgi verilmemesinin şart olduğunu ve hatta yeminle dahil olduğunu eski paşalardan ve saltanat mensuplarından birçoklarının cemiyete dahil olduklarını, maksat hasıl olduktan sonra büyük mevkiler işgal edeceklerini söylemiştir. Ayrıca kendisinin de elli lira maaşı olduğunu ve altı aylığını birden almakta olduğunu, görevinin de Meis Adası vasıtasıyla muhabereye memur olduğunu ve fakat muvaffak olamadığından dolayı Ali Ulvi Bey'in de cemiyete dâhil olmasını söylemiş ve sahilde emin bir vasıta bulunmasını istemiştir. Sahilde emin bir vasıta bulursak kayık ile filan her ihtiyacımız Avrupa'dan temin edilir gibi sözler etmiştir. Ali Ulvi Bey de bunun üzerine cemiyete dâhil olacağını ve sahilde emin bir vasıta bulacağını kabul eder görünmüş, aynı zamanda da raporunu vererek şikâyetle bulunmuştur. Daha sonra Raşit Efendi, Ali Ulvi Bey'e, İstiklal Mahkemelerinin kurulduğunu kendisine cemiyet hakkında söylediklerinin sadece şakadan ibaret olduğunu ve bunları herhangi bir kişiye söylediği takdirde idam edileceğini ve eğer kendisini şikâyet ederse meseleyi çürütmek için dava açacağını ve iftira etmiş sayılacağını söylemiştir⁶⁴⁷.

Ali Ulvi Bey'in şikâyetinden sonra Menteşe Valisi Asaf Bey, olayı tahkik için Fethiye'ye gelmiş ve iftira olduğuna kanaat etmiştir. Hâlbuki Ali Ulvi Bey, Raşit Efendi'nin hıyanet içinde olduğunu gösteren pek çok delil olduğunu belirtmiştir. Bunlara delil olarak da Raşit Efendi'nin 1919 yılında İstanbul Hükümeti tarafından Telgraf Müdüriyeti'ne tayin edildiğini ve Muğla Müdüriyeti'nde üç dört gün kaldıktan sonra hükümet-i milliyeye lekeli görülerek işten el çekirildiği sonra İzmir'den Kesteb'e (Eşen) memurluk derecesinin düşürülerek (tenzil-i sınıf)

⁶⁴⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0008.

⁶⁴⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0009.

ve maaş ile geldiğini ve bunun kendi arzusuyla olduğu için de bir amacı olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Sonra nahiyeye gelir gelmez nahiye arasında bir nifak oluşturduğunu ve hatta Babalık Sefer adında birisinin Raşit Efendi için casus dediğini, Kesteb (Eşen) cami hatibinin bir şey yapıp Raşit Efendi'yi nahiyeden atmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Raşit Efendi, nahiyeye gelir gelmez sakal bırakmış ve ara sıra ben bu sakalları boşuna bırakmıyorum demiş ve daha sonra her fırsattan istifade ederek hükümet-i milliye aleyhine atıp tutmuş ve hükümeti küçük göstermek istemiştir. Bir süre sonra Rüsumat memuru ile birlikte köylere gitmeye başlamış ve oralarda propagandalar yaptıkları görülmüştür⁶⁴⁸.

Mahkeme, Ali Ulvi Bey'in ifadesini hariçle muhabere temin etmesi için dâhilde de muhabere etmesinin, yabancı adamların gelip mektup getirip götürmesinin gerekli olduğunu ve Meis Adası'yla haberleşmesi için Eşen taraflarının coğrafi olarak sapa kaldığını belirterek *"İzmir için muhabereye vasıta olsa desek İzmir daha emniyetle kendisini temin edebilir. Onların nokta-i nazarından senin dediğin gibi Konya filan olsa orası da sapaadır. Yani nahiyenizle nere ile irtibatta bulunabilir yani dâhilden bunun vasıta olabileceği bir vaziyet yok. Geride mühim bir merkez filan olur da oranın muhaberesini temin eder ve bu suretle vasıta olmuş olabilir"*⁶⁴⁹. şeklinde değerlendirmiştir. Ali Ulvi Bey ise İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının işi yarım bıraktığını yoksa muhaberelelerin ilerleyeceğini belirtmiştir. Ancak mahkeme bu delilleri yetersiz bulmuş Eşen'den Meis Adası vasıtasıyla muhabere edilebileceğinin de pek imkân olmadığına kanaat getirmiştir. Raşit Efendi de kendisine isnat edilen bu suçlamaları kabul etmemiştir. Raşit, Efendi'nin buralarda propaganda da bulunduğu kanıtlanmış ise de hariçteki kimseler ile muhabere halinde olabileceğine dair bir delil bulunamamıştır.

4.4.7. Kahveci İbrahim'in Yargılanması ve İtirafı

Aslen Çemişgezekli olan Kahveci İbrahim, 1894 doğumludur ve beş yaşından itibaren kösele tüccarı olan Baha Bey isminde birinin yanında yetişmiştir. 25 yaşına kadar Baha Beyle kalmış ve daha sonra İstanbul'a gelerek Beyazıt'ta kahvecilik yapmaya başlamıştır⁶⁵⁰.

Kahveci Kemaliyeli İbrahim'in kahve dükkânı, o dönemin muhalif simalarının toplandığı bir yer olmuştur. Kahveci İbrahim, İstiklal Mahkemesi tarafından şahit olarak dinlenmiş, kahvesine gelen muhaliflerin düzenli ve toplu olarak her gün içtima ettiklerinden ve yanlarına yabancı bir adam geldiği zaman derhal sustuklarından, esrarengiz bir surette içtima yaptıklarından ve sürekli hükümet karşıtı propaganda halinde olduklarından bahsetmiştir⁶⁵¹.

⁶⁴⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0010.

⁶⁴⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G018_0012.

⁶⁵⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0012.

⁶⁵¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0021.

Kahvesinin başlıca müşterileri İzmirli İsmail Hakkı Bey, Zarif, Çerkes Hüseyin Bey, Safvet Bey, Veznedar İhsan Bey, Nihat, Nuri, Osman, Hoca Ali Şirani, Rasim Avni Hoca, Ali Nakil⁶⁵², Halife Taburu Kumandanı Gürcü Ahmet Bey, Arap Asım, Kör Sadi, Baytar Selahattin Bey⁶⁵³ gibi kişilerdir. İbrahim'in ifadesine göre; bunlar kahveye geldikleri vakit⁶⁵⁴ hep bir arada otururlar, eğer bir şeyden şüphelenirlerse özellikle taharri memuru geldiği zaman ayrı otururlar ve dört seneden beri hep beraberlerdir. Bunların içerisindeki en dehşetli kişilerden biri Kör Sadi'dir. *Şeyh Sait İsyanı* çıktığında bunu sevinçle karşılamışlar ve her şeyin on beş gün içinde halledileceğini söylemişlerdir. Kemaliyeli İbrahim isyan çıktıktan sonra askere gitmek için bir dilekçe vermiş ve bu nedenle de kahveyi satmak istemiştir. Bunun üzerine kahvenin müdavimleri İbrahim'e *"Sen deli mi oluyorsun, divane misin, biraz daha dur. Sabret, bundan sonra artık ortalıkta ne askerlik kalacak ne bir şey. Kürtler isyan etti, İngilizler padişahı getirecekler. İstanbul yine payitaht olacak, buralar o kadar kalabalık olacak ki çok para kazanacaksın, başındaki kalpağa işaretle, bunu çıkar fes giy, sakal bırak."* diyerek isyan hakkındaki umutlarını dile getirmişlerdir.⁶⁵⁵ İsyan bastırıldıktan sonra bu kişiler artık kahveye pek fazla gelmemeye başlamış gelseler bile açık açık konuşmaları bırakmışlardır. İbrahim'e kendilerinin taharri memurları tarafından aranıp aranılmadıkları sorulmuş ve İbrahim de arandıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Safvet, İhsan Bey gibi kişiler asla yerlerini söylememelerini rica etmişlerdir.

Kahveye gelen bu kişilerin Anadolu'da bir hafi cemiyet teşkil ettiklerinden şüphelendiğini belirtmiştir. Çünkü İbrahim'in kahvehanesi vasıtasıyla Kör Sadi, Cemal Bey, Safvet Bey, Osman ve Nuri gibi kişilere mektup gelir, mektuplarını kahvede okumazlar, alırlar götürürler ve hep beraber tartışırlarmış⁶⁵⁶. Safvet Bey'e, daha önce Kuva-yı İnzibatiyeci olan ve Edirne'de bulunan damadı Enver'den her ay paranın geldiğini de söylemiştir⁶⁵⁷.

4.4.7.1. Diğer Yargılananlar ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin "Distolcüler Davası" Hakkındaki Kararı

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılananlardan birisi de Hacı Ali Nakil'dir. Daha küçük yaştan beri siyasetle alakadar olmuş bir şahıstır. Hacı Ali Nakil, küçük yaşta aşiret mektebine kaydolmuş ve burada iken okuduğu bir gazete nedeniyle Abdülhamit zamanında İzmir'e sürgüne gönderilmiş, sürgünde bulunduğu üç sene zarfında bazı memuriyetlerde

⁶⁵² TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0014.

⁶⁵³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0015.

⁶⁵⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0022.

⁶⁵⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0023.

⁶⁵⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0018.

⁶⁵⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G004_0031.

bulunmuş, sonra İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra Hicaz'a gitmiş ve tekrar İzmir'e dönerek Aşar Nazırı Hacı Nuri Bey vasıtasıyla Koçarlı zeytin memurluğuna tayin edilmiştir. Buradan Denizli Reji Memurluğuna nakledilmiştir. Reji memuru iken bu sefer de Halep'e sürgün edilmiş ve Halep'ten firar ederek Lazkiye'ye gelmiştir. Lazkiye'de oranın eşrafından Sepah Altavil namında bir kişiyle görüşmüş, onun sayesinde Kıbrıs'a gitmiştir. Kıbrıs'ta İngilizler tarafından hapsedilmiş ve oradan İskenderiye'ye gönderilmiştir. Bir yıl İskenderiye'de kaldıktan sonra meşrutiyet ilan edilmiş ve tekrar İstanbul'a gelmiştir. Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Urfa sancağının Havran Kazasına nüfus memuru olarak tayin edilmiştir. Bir süre burada nüfus memurluğu yaptıktan sonra İzmir'de Düyun-ı Umumiye Rüsumat memurluğu, Bodrum Muayene Ambar Memurluğuna geçmiştir. Bodrum'dan sonra yedi sene Burhaniye'de görev yapmış ve İstanbul'a dönmüştür.

Hacı Ali Nakil, gerek İlâ-yı Vatan ve gerekse Tarikat-ı Salahiye'de çalışmış ne kadar menfi simalar var ise hepsini tanır ve neredeyse hepsiyle temas halindedir. Hacı Ali Nakil, bir gün Kemaliyeli İbrahim'in kahvesinde otururken Romanya'dan gelen Celal'in bir kağıt çıkararak kendisinin "*Müdafaa-i Hukuk-ı Hilafet-i Kübra*" adında bir cemiyete dahil olduğunu söyleyerek Nakil'i cemiyete davet etmiş ve bulunduğu yerdeki muhaliflerden kimler varsa söylemesini istemiştir. Hacı Ali Nakil, bu teklifi kabul etmeyince Celal ve kahvenin müdavimleri Hacı Ali Nakil'e "*Sen bize dâhil olmadın, biz harice haber vermeyiz, seninle konuşamayız.*" diyerek Şirani Hoca, Merkez Kumandanı Safvet, Binbaşı Ahmed Bey, Hoca Rasim Avni Efendi, Sultan Hamid'in yaveri Çerkes Ahmet Bey, Hacı Nazmi Paşa ile gizli gizli konuşlar yapmaya başlamışlardır. Hacı Ali Nakil, muhalifler hakkında bilgi verirken dışarı ile münasebet halinde olan muhaliflerin hariçten bir mektup aldığına birbirlerine gösterdiklerini ve nerdeyse hepsine hariçten mektuplar geldiğini söylemiştir. Bunlardan herhangi birisine mektup geldiğinde birbirlerini haberdar ederek temasa geçtiklerini, mektuplarda firariler ile şehzadelerin teşkilat yapmış oldukları yönünde şayialar yazıldığından ve kendilerinden haber almadan asla mektup yazmamalarının gerektiğini bildirdiklerinden bahsetmiştir. Ali Nakil, Yemen Eski Mebusu Mustafa Efendi'nin eniştesi olan Şerif Hüseyin'den bir mektup aldığını mektupta Şerif Hüseyin'in "*İstikbalde senin için bir saadet vardır, İstanbul'da otur.*" dediğini söylemiştir. Ayrıca ifadesinde Topal Nizamettin adında birisinden bahsederek bunun Sakallı Rıfkı, Alemdarcı Refik Halit, Topal Sadık gibi kişilerle mektuplaştığını bildirmiştir. Sakallı Rıfkı'nın Nizamettin'e yazdığı mektupta Cidde'de bulunan firarilerden Emin adında birinin dönmek istediğini ve yardımcı olunmasını istemiştir⁶⁵⁸. Hacı Ali Nakil, tanıdığı ve yargılanan

⁶⁵⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0038, 0039.

pek çok kişi hakkında bütün vaziyetleri mahkemede itiraf ettiği etmiştir. Bu itiraflar yukarıda pek çok yerde yazılmış olduğundan burada bu itiraflara tekrar değinilmemiştir.

Ali Nakil'den sonra Osman Daver'in dayısı ve İstanbul eski merkez kumandanı olan Safvet gelmektedir. Safvet Bey, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından kısa bir süre sonra Nazım Paşa'ya intisap etmiş ve Nazım Paşa ile birlikte Irak'a gitmiştir. Safvet Bey, buradan Musul'a geçmiş, Musul'da vali ve fevkaled kumandanlığı yapmıştır.⁶⁵⁹ Süleymaniye'de mutasarrıflık vekaletinde ve ayrıca vekaleten 153-154'üncü Alay'ın liva kumandanlıklarında bulunmuştur. Nazım Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra Safvet de İstanbul'a gelmiş ve Büyük kabine zamanında merkez kumandanlığına tayin edilmiştir. *31 Mart Olayı*'nda İlmiye sınıfının lideri olarak irşat heyetleri ile birlikte kışlaları ziyaret etmiş Haydar Efendi ile birlikte itham ve tehditlerle taleplerini bildirmişlerdir. *31 Mart Olayı*'ndan sonra Mısır'a firar etmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İngiliz Hükümeti tarafından tutuklanmış, mütarekenin imzalanmasına kadar Malta'da esir olarak tutulmuştur⁶⁶⁰. Malta'dan sonra Damat Ferit zamanında İstanbul Muhafızı olmuştur⁶⁶¹. İstanbul Muhafızlığı görevinde iken dönemin Polis Müdürü Tahsin ile birlikte Millî Mücadele hareketine destek veren pek çok kişinin tutuklanma kararını yerine getirmiştir⁶⁶².

Safvet Bey, emekliye sevk edildikten sonra Kemaliyeli İbrahim'in kahvesi müdavimleri arasına girmiştir. Kahvenin havasına uyum sağlayarak Cumhuriyet aleyhine konuşmalar yapmış, Şeyh Sait'in galip geleceğini, Fatih sultanı rüyasında gördüğünü, Selim isminde birisinin tekrar geleceğini ve Kemaliyeli İbrahim asker olacağı zaman artık askerliğin yakında kalkacağını ve Kemaliyeli İbrahim'e kahveyi satmak istediği zaman kahveyi satmaması gerektiğini, yakında İstanbul'un merkez hükümet olması ihtimalinin pek kuvvetli bulunduğunu söylemiştir. Bununla beraber Boşgezen veyahut Suyolcusu lakabıyla bilenen Saim'e de *"Bıyıklarını kesme büyü, çünkü bıyıklarını kesenleri yakında Kürtler gelip keseceklerdir."* tavsiyesinde bulunmuştur. Su yolcusu Saim mahkemedeki ifadesinde Safvet hakkında *"İdare-i haziranın müfrit bir aleyhtarı, cumhuriyetin beka bulmayacağını söyler, behemehal padişah gelecektir. Kürdler ilerleyecek, Selim Efendi Padişah olacak der idi."* ifadelerini kullanmıştır⁶⁶³. Mahkeme heyetine göre Safvet'in Hacı Ali Nakil, Arap Asım gibi isimlerle münasebatte bulunması ve geceleri Asım'ın evine gitmesi, Nihat ve Nuri ile temasta bulunması

⁶⁵⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G006_0037.

⁶⁶⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G006_0047.

⁶⁶¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0039.

⁶⁶² TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G007_0008.

⁶⁶³ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G008_0049.

ve Nihat'ın mektubunda “Aziz kardaşlarım” demesinden anlaşıldığına göre Safvet Bey de bu heyetin içine dâhil olmuş ve faaliyette bulunmuş bir üyedir.⁶⁶⁴

Bundan sonra Hoca Rasim Avni Efendi vardır.⁶⁶⁵ Rasim Avni, on sekiz yaşına kadar Karahisarışarki'de yaşamış ve oradan İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Bayezid dersiamlarından Hüseyin Avni Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Bu arada müstantiklikten icazet almış, Darülfünun İlahiyat şubesine kaydolmuş ve 1906 yılında buradan mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Bayezid'de ders vermeye başlamıştır. 1911 yılında gizli içtimalar yaptığı gerekçesiyle Abdülhamit tarafından memleketi olan Karahisarışarki'ye sürgün edilmiştir⁶⁶⁶. On bir ay sürgün kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a gelmiştir. 31 Mart Olayı'nın yaşandığı gün Ayasofya Meydanı'na giderek Şeyhülislam'la görüşmüş ve Meclis-i Mebusan'da askerlerin istekleri hakkında konuşma yapmıştır. O gün orada bulunmaları Divan-ı Harp tarafından “Asakir-i Askeriye'yi ihtilale tahrik ettiğinden dolayı” suç olarak addedilmiş ve Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir.⁶⁶⁷ Bodrum Kalesi'nde sürgünü bittikten sonra İstanbul'a gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkasının merkez-i umumisine üye olmuş, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin fahri üyeleri arasına girmiş ve bu sefer de Millî Mücadele hareketinin karşısında yer alarak Kuva-yı Milliye aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştır.⁶⁶⁸

Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'ne karşı yayınladığı fetva hakkında tam Birinci İnönü Muharebesi'nin meydana geldiği tarihlerde “Fetava-yı Şerifeye Mukabil Fetava-yı Deccaliye çıkardılar. Makedonya'ya muhtariyet veriliyor diye Sultan Hamid Han-ı mağfurun aleyhine kıyam edip de Bosna ile Hersek'i Avusturya'ya satanlar, İtalya hükümeti Trablusgarb'da nüfuz peyda edebilsin diye köpürüp de Trablus ile beraber Bingazi ve Cezayir-i Bahrisefid'i zayi ettirenler, yine Makedonya'ya muhtariyet vermek istiyor diye kıyam ederek Muhtar Paşa ve kabinesini harbe icbar edip de bütün Rumeli'yi kaybettirenler, nihayet Mısır'ı

⁶⁶⁴ Cumhuriyet, “Esbak Merkez Kumandanı Safvetin Muhakemesi Ankara İstiklal Mahkemesinde dün heyet-i fesadiye azasından safvet isticab olunmuştur.”, 9 Haziran 1925, 1.

⁶⁶⁵ Muhakeme sonunda Reis Rasim Avni'ye demiştir ki yarın zabıtları millet okuyunca senin en ağır cezaya layık olduğuna kanaat getirecektir. Cumhuriyet, “Cemiyet-i Hafîye Mensuplarından Rasim Avni dün Ankara istiklal mahkemesinde Muhakeme edildi?”, 8 Haziran 1925, 1.

⁶⁶⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G002_0040.

⁶⁶⁷ Rasim Avni 31 Mart Olayı'nı Vaka-yı Hayriye olarak telakki etmiş ve Alemdar Gazetesi'nde “Musa Kazım Efendi bana 31 Mart hadisesinin kahramanı demiş. Bu ibare bence bir medhiye olmalıdır. Bilcümle insanlarca 31 Mart vakasının hadise-i irtica'ye olmayıp bir irtica-ı indelirtica olduğu anlaşılmıştır. Eğer bu hakikati anlamamış insanlar kalmış ise gazetelerin yine geçende neşrettiği iddianameyi, maznun İttihadcılar aleyhinde müdde-i umuminin davasını okusunlar.” Bundan sonra, “Öyle bir idareye karşı vuku bulan kıyamın da irtica değil, irtica-ı inde'l-irtica yani tam meşrutiyetperverlerin olacağı anlaşıyor. Bu ifadeyi işidince gayret-i diniyem icabıyla çıkıp Meclis-i Mebusan'da meşhur nutku irad eylemişim ve Moskof çarının bile men edemediği a'mal-i diniyeyi men ile hissiyat-ı diniyeye, hürriyet-i vicdana teaddi ve tecaviüz eylemek meşrutiyetle kabil-i tefrik olamayacağını söylemişim.” En sonra da “Onun için derim ki 31 Mart vakasının mahiyet ve kadrini bilelim.” şeklinde yazdığı makalede 31 Mart Olayı'nı desteklediğini belirtmiştir. Bkz. Alemdar 9 Haziran 1919, 1,3.

⁶⁶⁸ Bodrum Kalesi'nden sonra ilk olarak Eskişehir'e, Konya'ya, Kıbrıs'a ve daha sonra Mısır'a gitmiştir. TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-1_G003_0016.

Turan'ı fethedeceğiz diye harb-i umumiye sokulup da bütün Arabistan'ı o bu devletin en değerli, en kıymetli, en mukaddes yerlerini alden çıkaran ve en nihayet payitaht-ı saltanat dar-ı hilafetin kapılarını açmak ve Türklerle meskun ve ekser-i ahalisi Türk olan yerlere razı olmak üzere mütareke teklif ederek kaçıp giden uğursuzlar; utanmak sıkılmak, korkmak yılmak bilmeyen o deccaller şimdi de makarr-ı hilafet işgal edilmiş ve dar-ı hilafeyi işgalden kurtarmak için fetvalar çıkararak harb-i umuminin devamı müddetince yapa yapa alıştıkları şekavetlere, haydutluklara, yağmagerliklere germî vermişler. “Yalancının evi yanmış da kimse inanmış” diyen ecdadımız bir kalksalar da o deccallere inanan şu ahfadı görseler... Öyle diyen eslafın şu ahlakına bakın. Kendilerini bin defa aldatmış olan o yalancılara yine inanıyorlar, diyorlar ki. Bu heriflerin din ile iman ile fetva ile şeriat ile ne münasebetleri var? Bunlar ki gusülden, namazdan men ettikleri avcu taburlarını mürteci diyerek kırıp geçirdiler. Ulema-yı dini, talebe-i ulumu, hacıları, hocaları saçlarını sakallarını, ne kadar dindar Müslüman gördülerse onları vurdular, dövdüler, hapseyleyip sürdüler, kırdılar, geçirdiler...” diye yazarak bu fetvayı imzalayan din adamlarını küçümseyerek haklarında ağır ifadeler kullanmıştır.⁶⁶⁹

Rasim Avni, Cumhuriyet ilan edildikten sonra Cumhuriyetin karşısında olmuştur. Romanya'dan gelen Celal ile konuştukları zaman “*Bunlar ne zaman toplanacaklar; Selim Efendi ve diğerleri artık toplansınlar; hiç kimse açık bir cephe almıyor.*” diyerek her fırsatta Cumhuriyet hükümetinden memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Ali Nakil'in verdiği ifadelere göre Rasim Avni, yurt dışından gelen mektupların taşıyıcılığını yapmış ve mektupları Ali Nakil aracılığıyla kimlere yazıldıysa onlara göndermiştir.

Bunlardan başka bir de Cinci Ahmet Hamdi vardır. Maalesef tarihimizin muhtelif safhalarında böyle üfürükçüler, cinciler muhasım roller oynamış ve faaliyette bulunmuşlardır. Cinci Ahmet, 1895 yılında İškodra'da doğmuştur. Selanik'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir⁶⁷⁰. Kendisi burada “*Tarikat-i Ekmeliye-i İslamiye*” isminde bir tarikat kurmuş, tarikatın kuruluşunun kendisine maneviyat tarafından verildiğini iddia etmiştir. Tarikatın amacının ise bütün tarikatleri kaldırarak İslamiyet'te sadece bir tarikat bırakmak olduğunu söylemiştir.⁶⁷¹

Cinci Ahmet, Meşayih-i Rufai'den olan Said Efendi, Cerrahpaşa'da tamirat işi yapan Hasan Efendi gibi kişilere inabe vermiş ve onları tarikatine dahil etmiştir. Ayrıca defterinde 3 Temmuz 340 tarihli notta “*Mekteb-i mülkiye ve hukuktan mezun elyevm Şehremaneti muavinliğinden mün'azil İzmit'te mütevellid Miralayzade denilmekle ve ashab-ı araziden olmakla maruf Mehmed Sami Efendi, Tarikat-i Ekmeliye-i İslamiye'ye intisab ve biat ve inabe*

⁶⁶⁹ Alemdar Gazetesi 11 Mayıs 1919, 1,3.

⁶⁷⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G025_0029,0030.

⁶⁷¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G025_0035, İM_T3_K022_D075-4_G026_0016.

etmiştir. *Zadellahu feyzuhu*.⁶⁷² “ yazmaktadır ki Mehmet Sami Efendi, o sırada yurt dışında bulunan firarilerden birisidir. Mahkemenin yapmış olduğu araştırmalarda Mehmet Sami Efendi’nin yurt dışından gelerek İstanbul’a gizlice girdiği ve Cinci Ahmet’in bunu bile bile bu adamı evine kabul ederek tarikate dâhil ettiği ortaya çıkmıştır⁶⁷³.

Cinci Ahmet, Kiraz Hamdi Paşa ile tanışmasını ise kızlarına nefes vermek amacıyla olduğunu söylese de not defterinden ve şahitlerin ifadelerinden Kiraz Hamdi Paşa ile çokça görüştüğü hatta *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin toplantılarına katıldığı anlaşılmaktadır. Mehkeme heyeti Cinci Ahmet’e *Tarikat-i Ekmeliye*’nin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*’nin diğer bir ismi olduğunu ve *Tarikat-i Salahiye*yi tatil ederek onun üzerinde faaliyette bulunmak istediğini söyleyince Cinci Ahmet bunu kabul etmeyerek: “*Katiyen efendim. Tarikat-i Salahiye’nin benim tarikatimle alakası yoktur. O bir cemiyettir, benim tarikatim taassubu kaldırmak için bir hamledir. Hakayıktan ibarettir*”⁶⁷⁴.” şeklinde cevap vermiştir. Cinci Ahmet, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ve Kiraz Hamdi Paşa ile olan ilişkisini reddetmesine rağmen mahkemenin yapmış olduğu araştırmalardan Cinci Ahmet’in de bu cemiyetin içerisine dâhil olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyeti aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu ve firariler ile görüşmelerinin devam ettiği anlaşılmıştır⁶⁷⁵.

Bunlardan başka Yemen eski mebusu Mustafa Bey, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile alakadar olduğuna dair deliller bulunmasından dolayı yargılanmıştır. Mustafa Bey, 1876 yılında Yemen’de doğmuştur, aslen Diyarbakırlı’dır. İstanbul’un işgalinden sonra Muş Mutasarrıflığı’na tayin edilmiştir. Sekiz ay kadar bu görevde kaldıktan sonra Anadolu Hükümeti tarafından görevden alınmıştır⁶⁷⁶. Kemaliyeli İbrahim’in ve Şeyhüddin’in kahvehanelerinde Nuri, Çerkes Hüseyin, Asım, Kör Sadi gibi kişilerle birlikte memleket aleyhine propagandalar yapmaya başlamıştır. Distolcü Nuri yakalandığı zaman uzun uzadıya münakaşalarda bulunmuştur. Bunların dışında 1924 yılında Kral Hüseyin’e mektup yazarak memuriyet istemiştir. Kral Hüseyin, Mustafa Bey’e verdiği cevapta İstanbul’da kalmasını gerektiğini yazarak “*İstikbalde senin için orada saadet vardır.*” şeklinde cevap vermiştir.

Bunların dışında Süvari Mülazım Evveli Rüştü Efendi isminde bir kişi bulunmaktadır. Kiraz Hamdi Paşa’nın damadı olan Rüştü Efendi, 1885 yılında Çerkeş kazasının Örencik karyesinde doğmuştur. Küçük yaşlarda İstanbul’a taşınmışlardır. İstanbul’da bir süre Ravza-i Terakki Mektebi’nde okuduktan sonra Topkapu Rüşdiye-i Askeriyesi’ne geçmiş, Kuleli

⁶⁷² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G025_0040.

⁶⁷³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0025, 0026.

⁶⁷⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G026_0014.

⁶⁷⁵ TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41, 15 Ağustos 1341 (1925).

⁶⁷⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G021_0029.

İdadisi'nde okumuş ve terfi ederek Harbiye'ye zabıt olmuştur⁶⁷⁷. Kiraz Hamdi Paşa'nın kızıyla evlendikten sonra Paşa'nın en yakın ve en güvendiği isimleri arasına girmiştir. Rüştü Efendi'nin tuttuğu not defteri hem Kiraz Hamdi Paşa hakkında hem de cemiyetin üyeleri, ilişkileri hakkında geniş bilgiler içermektedir. Bu defter, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından kelime kelime tetkik edilmiştir⁶⁷⁸.

Vaktiyle Yirmi Beşinci Kolordu Kuva-yı İnzibatiye Karargâh Kumandanlığı'nda bulunan ve milli ordu İstanbul'a girdiği zaman firar eden Yüzbaşı Fuat da yargılananlar arasındadır. Yüzbaşı Fuat, 1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. Nigehban ve Kızıl Hançer Cemiyetleri içerisinde çalıştığı için nisbet-i askeriyesi kat' edilmiştir⁶⁷⁹. Milli ordunun İstanbul'a geldiği sıralarda Rum vapuruyla Mısır'a kaçmış, oradan Romanya'ya geçmiş, Romanya'da Kiraz Hamdi Paşa, Gürcü Süleyman, Safvet Hoca gibi kişilerle görüşmüş ve Romanya'da cemiyete dâhil olmuştur. Romanya'da üç buçuk ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir⁶⁸⁰. Yurt dışında kaldığı süre içerisinde Kiraz Hamdi Paşa ile görüşmesini inkâr etmiş olmasına rağmen mahkeme heyeti bunu kabul etmemiştir.

Mahkeme Başkanı Necip Ali Bey, Yüzbaşı Fuat'ın ifadelerini gayrı samimi bularak düşüncelerini *“Efendim, ifadelerini gayrı samimi ve hilaf-ı hakikat görüyorum. Bir kere Mısır'dan hareket ederek Atina'ya ve Romanya'ya gelmesi alelade kendisinin ifadesi tarzında muhalefetin yapmış olduğu dedikodudan ibaret olduğu tarzında değildir. Saniyen Hamdi Paşa ile herhangi bir vesile ile bir defa görüşmüş değildir. Kiraz Hamdi Paşa ile kavga edebilmesi için evvelce müteaddid defalar görüşmesi lazımdır. Sonra bütün ifadelerinin hilaf-ı hakikat olduğu şundan da anlaşılıyor ki trene biniyorlar ve uzun yolculuk yapıyorlar da Süleyman Bey'in niçin firar ettiğini bilmediğini söylüyor. Bunu akliselim kabul edemez. Her iki felaketzedenin memleket haricine niçin firar ettiklerini yana yakıla anlatacakları pek tabiidir.*

⁶⁷⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G022_0018.

⁶⁷⁸ TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41, 15 Ağustos 1341 (1925).

⁶⁷⁹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G027_0032.

⁶⁸⁰ Yüzbaşı Fuat ifadesinde Kiraz Hamdi Paşa ile Romanya'da sıkıntı yaşadığını ve kavga ettiğini söylemiştir. Aralarında geçen münakaşayı şu şekilde anlatmıştır. “M. Hamdi Paşa diyorlar birisi var. O bir birahane oturuyor, bazı şeyler görüşürlerdi hatta bir gün bendeniz kavga ettim. Beni jurnal etti. R. Kimin ile kavga ettin? M Kiraz Hamdi Paşa ile. R Sonra? M Bu kavga üzerine beni jurnal etmiş ve 24 saat zarfında hudud haricine çıkmaklığım için emir verdim. Beni polis dairesine çağırdılar yirmi dört saat zarfında hudud haricine çıkacaksın dediler. Konsoltoya gittim malumat verdim. İstanbul'a gideceğim dedim. Bana bir kâğıt verdiler, o kâğıtla bizi Romanya hükümeti vapura koydu gönderdi. İstanbul'a çıktım. R İstanbul'a çıkartmamak için seni zorlamadılar mı? M Gizli çıktım efendim. Sonra polis müdürlüğüne gittim, kefaletişahsiye verdim. R Bu hangi aylarda oluyor? M Bir buçuk sene evvel oluyor efendim. R Sonra? M Efendim kefaletişahsiye aldılar, ifademi aldılar, serbest bıraktılar. R Hamdi Paşa ile aranızdaki münakaşa ne idi? M Efendim, Mahara isminde bir birahane var idi. Orada Türkler aleyhinde lakırdı yapıyorlardı. Dayanamadım, bu millet sayesinde sen ceneral oldun ve burada da yine mensup olduğun milletin verdiği cenerallığe itibar ediyorlar. Niçin böyle yapıyorsun dedim. Bunun için kavga ettik. İM_T3_K022_D075-4_G027_0019, 0020, 0021, 0022.

Osman Daver 'le görüştüğü de muhakkaktır. Binaenaleyh söyledikleri hilaf-ı hakikattir. Mutlaka kabil-i telif değildir⁶⁸¹.” sözleriyle ifade etmiştir.

Fuat'ın görüştüğü Gürcü Süleyman Romanya'da, Safvet Hoca ise Rodos'ta cemiyete dâhil olmuşlardır. Bunlar da Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından sorgulanmış ve Gürcü Süleyman'ın tüm inkârlarına rağmen ele geçirilen evraklar ve deliller ile kendisinin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin içerisinde olduğu kanıtlanmıştır. Hatta cemiyete giriş icazetnamesi İstanbul'da tasdik edilerek Romanya'ya gönderilmiştir. Gürcü Süleyman, Romanya'da bulunduğu sıralarda Avni Paşa, Kiraz Hamdi Paşa, Romanyalı Celal, Eyüplü Kaymakam Ethem Beylerle irtibat halinde olmuştur. Aff-ı Umumiden sonra İstanbul'a gelmiş evinde gizli gizli içtimalarda bulunmuştur⁶⁸².

Safvet Hoca'ya gelince o da milli ordunun İstanbul'a geldiği zamanlarda Mısır'a firar edenler arasındadır. Oradan Rodos'a ve Romanya'ya gitmiş buralarda Kiraz Hamdi Paşa, Mehmed Ali, Mevlanzade Rıfat ile görüşmüş, *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* 'nin içerisinde dâhil olmuştur⁶⁸³. Safvet Hoca da diğer bütün yargılananlar gibi yaptıklarını inkar etmiş ve firari olduğu zamanlarda kimseyle görüşmediğini böyle bir cemiyete üye olmadığını söyleyince mahkeme başkanı kendisine, “*Bu millete bütün düşmanlarını yere serdikten, dâhil ve hariçte bu zaferi temin ettikten sonra bizim seni uzun boylu muhakeme etmek ve mahkum etmek filan hatır ve hayalimize gelmez. Siz ki en nihayet çok büyük rezaletle İngiliz ve Yunan vapurlarına sığındınız ve onlarla kaçtınız. Sonra yine bu vatana iltica ettiniz. Şimdi yaşamak istiyorsunuz, biz de milletin vatanın zararına delalet edecek hiçbir şey görmemek üzere bir ferd-i millet gibi bir vatandaş gibi emniyetle oturduğunuza dikkat ederiz ve maziye aid bir şey sorduğumuz zaman doğru söylemenizi isteriz fakat doğru söylemez ve birtakım saçma sapan sözlerle tevile kalkışırsanız o vakit bizde sizin şimdiden sonra fena adamlar olduğunuz ve lazımlı'izale bulunduğunuz zaruret ve kanaati hâsıl olur. O vakit inkılâbın zaruretlerini, emirlerini size karşı icra ederiz, onun için doğru söyle. .... Orası fesad merkezi olmuştu. Birtakım firariler, hainler oraya gidip geliyorlardı. Onları anlat ki biz de sana inanalım ve millet namına hürmet edelim. Sen de bu vatanda otursun.*” sözleriyle doğruyu söylemesini istemiştir. Ancak tüm ısrarlara rağmen hiçbirisi gerçeği itiraf etmemiştir. Necip Ali Bey inkâr karşısında, “*Yani senin şu sözlerine göre firariler orada kendi kendine oturuyor, hiçbir şey yapmıyorlar. Diğer taraftan Şeyh Said isyanı olur, orada kendi kendine vaki olur. Siz orada melek gibi otursunuz değil mi?... Elimizde Mısır'da tab' edilmiş birçok beyannameler var. Tarikat-i Salahiye'nin*

⁶⁸¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G027_0030.

⁶⁸² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G036_0014.

⁶⁸³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0031.

nizamnameleri vardır⁶⁸⁴. Ordu dağılmış, memleketi düşman işgal etmiş, top tüfenk kalmamış, bütün düşman anasır kıyam etmiş. Öyle bir zamanda millet bütün bu düşmanlarla mücadeleye başlamış. Müdafaa-i nefis için kıyam etmiş, siz ise orada İngilizlerle şununla bununla uğraşıyorsunuz. Bu nasıl mütenebbih(?) olmaktır? ⁶⁸⁵ Hiçbir sözünüze emniyet ve itimat edilmeyecek derecede muhakemenizi dinledik.” diyerek tepki göstermiştir.

Yargılananlar arasında dikkat çeken isimlerden bir tanesi de Romanyalı Halil’dir. Romanyalı Halil, 1909 yılında Romanya’dan Türkiye’ye gelmiş seferberlikte askerliğe tabi olmuş ve Miçka Silahhanesinde Dördüncü Bölük’te saraçlık⁶⁸⁶ yapmıştır. Mondros Mütarekesi’nden sonra bir İngiliz’in evinde hizmetçilik yapmaya başlamıştır. O sırada Romanyalı Halil’in çalıştığı yer aslında bir ev gibi görünmesine rağmen İngilizlerin istihbarat faaliyetlerini yürüttüğü evlerden birisidir. Romanyalı Halil bu evde uzun bir zaman çalışmış ve pek çok istihbarat faaliyetinde bulunmuştur.⁶⁸⁷ Romanyalı Halil aynı zamanda Kuva-yı İnzibatiye’de mülazım rütbesi ile çalışmıştır. Ferit Paşa’nın Sevr Anlaşması’nı imzalamasına kadar bu görevde kalmış ve Sevr Anlaşması’ndan sonra bir süre kaçak gezmiştir. Ankara Hükümeti’ne karşı muhalefette bulunarak yurtdışındakilerle yazışmalar yapmış, İngilizlere istihbarat faaliyetlerine devam etmiştir. Kahvenin diğer bir müdavimi olan Taşçı Sadettin’le yakın arkadaşlık kurmuştur. Taşçı Sadettin’in arkadaşı olan Kığılı Hüseyin her gün kahveye gelerek Romanyalı Halil, Taşçı Sadettin, Safvet Bey gibi kişilere *Şeyh Sait İsyanı* hakkında bilgi vermiştir. Şeyh Sait’in yakalandığının yalan olduğunu isyanın başarıya ulaşacağını anlatmıştır⁶⁸⁸. Hatta kahvenin müdavimlerinden olan Taşçı Sadettin’e yurt dışına firar eden eski merkez memuru Cemil’den gelen mektubu muhaliflerle birlikte okumuşlardır. Üzerinde kendilerince önemli addettikleri kılıç resmi olan mektupta gelecek olan ikinci bir mektuba kadar kendilerinin bir cevap yazmamaları istenmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi Rüştü Molla’yı da *İlâ-yı Vatan Cemiyeti*’nin katib-i Umumisi olmasından ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile yakından olan irtibatından dolayı bu cemiyetle alakalı olarak yargılamıştır. İskender Fahri’nin de bu meselede alakadar oldukları ve Tarikat-i Salahiye’ye mensup olduğu anlaşılmıştır. Su yolcusu Saim, Taşçı Sadettin de Kemaliyeli İbrahim’in kahvesinin müdavimleri arasında bulunduğu ve bunlarla daima irtibatta olduğu kendi itirafları ve Hacı Ali Nakil’in ifadeleriyle anlaşılmaktadır. Emirganlı Kemal ve Kiraz Hamdi Paşa’nın kayınbiraderi Emin Efendiler de yargılananlar arasındadır. Emin Efendi’nin evinde yapılan aramalarda çok önemli vesikalar ele geçirilmiştir. Bu vesikalar

⁶⁸⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0033.

⁶⁸⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G031_0035.

⁶⁸⁶ Koşum ve eyer takımları işleyen ve süsleyen kimse.

⁶⁸⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-3_G020_0038.

⁶⁸⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K021_D075-2_G017_0043, 0044.

Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin nizamnamesi, icazetnameler ve içtima tutanakları gibi evraklardır. Emin Efendi bu evrakların kendi romanları içerisine karışmış olabileceğini söylese de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin faaliyetlerinden haberdar olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁹

Cemiyetin içerisinde faaliyette bulunan Radi'nin de Romanya'da bu cemiyete dâhil olanlar arasında olduğu anlaşılmıştır. Radi, Müverrih Ahmet Refik Bey'in damadıdır. Mütareke senelerinde Tevfik Paşa Kabinesi zamanında Sait Molla ile birlikte İstanbul Gazetesi'ni çıkarmıştır. Ancak Sait Molla ile birlikte bir ay kadar çalışabilmiş sonra gazeteden çekilerek ticarete başlamıştır.⁶⁹⁰

Radi, 1923 yılının Aralık ayında firar ederek eski sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın oğlu ile birlikte "*Alda Vapuru*"yla Köstence'ye gitmiştir. Burada Sadık Bey, Mevlanzade Rıfat, Kiraz Hamdi Paşa, Gümülcineli İsmail, Vasıf Efendi gibi kişilerle görüşmüş bunlarla birlikte Bulvar Oteli'nde kalmıştır.⁶⁹¹ Buradan Bükreş'e geçmiş ve Said Molla'nın davetiyle onun evinde kalmıştır.⁶⁹² Sonra aff-ı umumiden faydalanarak 1924 yılında Türkiye'ye dönmüştür.

Yargılamalar sırasında "*Yüz Ellilik*"lerle birlikte olduğu zamanlar hakkında bilgiler vermiştir. Mehmet Ali'nin ilk olarak Bükreş'te, Sadık Bey'in Mecidiye'de Kral Karol Köyü'nde, Vasıf Efendi'nin Silistre'de bulunduğunu söylemiştir.⁶⁹³ *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* hakkında verdiği bilgilerde ise Kiraz Hamdi Paşa'nın alem-i İslam'dan bazılarını bu cemiyete dahil ettiğini, her önüne geleni cemiyete dahil etmek için teklifte bulunduğunu, bunlara bazı kağıtlar göndererek arkasından para istediğini ve bu suretle birinden olmazsa diğerinden para koparmaya çalıştığını belirtmiştir.⁶⁹⁴

Bundan sonra Hoca Şirani gelmektedir. Hoca Şirani aslında İbrahim'in kahvesinin müdavimlerinden olduğunu söylemekte ise de *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin kurucularından olmadığı ve bu komite ile alaka ve iştiraki bulunmadığı Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından tespit edilmiştir. Bir de Emir Mesut vardır. *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'ne temas ettiği anlaşılmışsa da cemiyetin faaliyetlerine bilerek temas etmediği düşünülmüştür. Misaidis'e

⁶⁸⁹ Mahkeme reisi Emin Efendi'nin inkârları karşısında: "Sözleri kanaat bahş uymadığı gibi, mantıka da uymuyor. Çünkü bu icazetname *Tarikat-i Salahiye*'nin en mühim sırrını habi olan şeylerdir. Kendisinin dediği gibi, öyle roman sayfeleri arasına sıkışarak gelmesi haricezimkandır. Sonra kendisinin oldukça tahsil görmüş olmasına binaen okuduğu şeyleri herhalde anlayabilecek bir vaziyettedirler. Herhangi bir şeyi okuyup yazmak bilmeyen bir adam bu kâğıdı okur okumaz bir teşkilat-ı hafıye ile alakası olduğunu anlar ve bu da Paşa'nın böyle fikirler etrafında dolaştığını bildiği için Paşa'ya göndermek istemiş manasını çıkarıyorum. Eğer bu hususi bir evrak olsa idi göndermek lazıme-i ahlakiye idi. Bu siyasi bir kâğıttır. Eğer kendisinde hissiyat-ı vataniye var ise Rüşdi Bey vasıtasıyla Paşa'ya göndermek değil yırtıp atmak lazım idi. sözleriyle Emin'in bu mesele ile alakadar olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G030_0015.

⁶⁹⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G032_0041.

⁶⁹¹ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0006.

⁶⁹² TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0008.

⁶⁹³ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0012.

⁶⁹⁴ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G033_0023.

gelince kendisi hariç-i tam olduğu için cemiyete yeminle girmiş ve cemiyetin müritlerinden olmuştur. Sonrasında Misaidis'in bunlarla ne derece kadar alakadar olduğu tespit edilememiştir.

Aksekili Ahmet Hamdi de yargılananlar arasındadır. Ahmet Hamdi, 1916 yılında mekteb-i bahriyeye müderris olarak tayin edilmiş ve 1921 yılına kadar burada kalmıştır. Aynı zamanda sınava girerek vaizliği kazanmıştır ancak bir süre sonra Mustafa Sabri Efendi bu görevine son vermiştir.⁶⁹⁵ Ondan sonra Medresetü'l-irşad tarih, edebiyat ve felsefe müderrisliği yapmıştır. Ahmet Hamdi, Tarikat-i Salahiye davasına maznunlar arasında bulunan Ahmet Şirani Efendi'ye yazdığı bir mektup nedeniyle dahil edilmiştir. Bu mektubun bir iki yerinde Tarikat-i Salahiye davası ve inkılap hakkında aleyhte şeyler yazılmıştır. Buna göre medreselere istikamet vermekten ve aşağılık meslek düşmanlarının olduğundan bahsedilmiştir. Ahmet Hamdi mahkemenin bu sorgusuna verdiği cevapta vaizliğin son zamanlarda en fena duruma düşen bir meslek olduğunu, birçok vaizin kürsülere çıkarak din adına hurafeler anlattığını ve bu suretle halkın itikadını bozduğundan, dinden uzaklaştırdığını belirtmiştir. Başlarında sarık olduğu için kendilerine hoca denilen kişilerin ellerine bir kitap alarak din adına konuştuklarını bu konuşmaların halkta cahilliği artırdığını vaizlerin imtihansız bir şekilde göreve başlatılmalarının dinde bozulmayı artırdığını bu nedenle meslek düşmanı olarak bunlardan bahsettiğini sözlerine eklemiştir.⁶⁹⁶ Ahmet Şirani'ye yazılan mektupta meslek namına mücadele ve mücahede yapmasını ve meslek ve temennilerine karşı vaziyet almasını istemiştir. Mektup, mahkeme tarafından araştırıldığında 14-15 Şubat 1923 tarihinde yazılmış olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹⁷ Bunun üzerine mahkeme başkanı Ahmet Hamdi'ye: *“Memleketin sizden istifade edeceğine kanaati vardır. Şu kadar ki nazar-ı dikkati celbedecek böyle ufak tefek bazı âsârdan tecrid-i nefis etmek lüzumu vardır. Çünkü siz işgal etmiş olduğunuz mevki itibariyle memleketin selameti noktainazarından takib edilecek yolun ne olduğunu yakinen görmüşsünüzdür. Sual sırasında sormayı unuttum. Bahusus Tevhid-i tedrisat Kanunu kabul edildikten sonra size daha ağır vatani, dinî ve millî vazifeler düşmektedir ki bunu işgal etmekte olduğunuz mevki ve gençliğiniz itibariyle yapabileceğiniz kanaatindeyiz. Onun için heyet-i hakime beraatinize karar verdi. İnşallah memleket için hayırlı hizmetler yaparsınız ve memleket de sizden bu suretle istifade eder.”* sözleriyle Ahmet Hamdi'nin ülkeye faydalı işler yapacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir.⁶⁹⁸

Yargılananlar arasında bir de Abdüllatif, Fani, Şemsettin, Sigortacı Samsunlu Ahmet, Arslan, Abdullah, Hasan Kemalettin, Ali Galip, Mevlüt Lütfi, Seyyid Haşim, Şeyhüddin ve bir

⁶⁹⁵ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G029_0027.

⁶⁹⁶ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G029_0028.

⁶⁹⁷ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G029_0035.

⁶⁹⁸ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-4_G029_0036.

de Kuva-yı İnzibatiye’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiyyede bulunmasına rağmen kendisinin *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile alakadar olduğu anlaşılamayan Kaymakam Enver Bey mevcuttur. Ankara İstiklal Mahkemesi bu kişiler hakkında beraat kararı vermiştir. Aynı zamanda Muzaffer Emin’in evinde yapılan aramalarda birçok önemli evraklar bulunmuş ve bu evrakların Kürt isyanına ait olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle kendisi Şark İstiklal Mahkemesi’ne gönderilerek davasının orada devamı kararlaştırılmıştır. Bunlardan Çerkes Hüseyin davanın devam ettiği süre içerisinde hapisanede, eski dava vekili Bahaeddin Efendi Beykoz’da kendi evinde vefat ettiği için davalarının sükûtuna karar verilmiştir⁶⁹⁹.

Lütfi Fikri Bey’e gelince *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile ilişkisi kanıtlanamamıştır. Mahkeme karşısında iken heyet Lütfi Fikri Bey’e “*Memleket birçok felaket neticesinde parçalandıktan sonra düşmanlarımızın da tasdik ettiği vecihle bir cumhuriyet-i idareye nail olmuş ve bütün manasıyla kurtulmuştur. Bu hareket kapitülasyonları falan hep silip süpürmüştür. İstiklalini ve tamamiyet-i mülkiyesini temin etmiştir. Fakat siz bugün onu da beğenmezsiniz*” diyerek Lütfi Fikri Bey’in Cumhuriyetin karşısında olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Lütfi Fikri Bey, mahkemenin böyle bir fikre nereden kapıldığını sormuştur. Mahkeme başkanı bunun üzerine, “*Bütün kanaatlerinizi tespit etmişizdir. Bugünkü vaziyeti vücuda getiren anasır ve avamili en fena zihniyetle öldürmek istiyorsunuz. Bunu ispat edebilmek için zihniyetinizi gösteren hatıratınıza geliyoruz. Gerçi 339’da (1923) yazmışsınız. Fakat memleket kurtulduğu zaman dahi Lütfi Fikri’nin memleket hakkındaki düşüncelerini millet bilsin.*” sözleriyle Lütfi Fikri Bey’in 1923 yılında yazdığı hatıratını hatırlatmıştır.⁷⁰⁰ Lütfi Fikri Bey’in evinde bir araştırma yapılarak elde edilecek evrak ve belgeler hakkında ayrı bir tahkikat yapılması gerektirmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın Atatürk’ün Ankara İstiklal Mahkemesi’ne gönderdiği tezkere ile Lütfi Fikri Bey’in davası düşmüştür. Bu tezkereye göre:

“Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaseti Aliyesine,

İstiklal Mahkemesi’nde mevdu olanlar metanında Lütfi Fikri Bey’in safahatı muhakemesini gazetelerden mütalaa eyledim. Mumaileyhin efsarımız ve hatt-ı hareketlerimizden esas itibariyle farklı olan birtakım mülahazat ve tenkidatına bu vesile ile muttali oldum. Kanuni yollarla milletin tezahür eden irade-i katiyyesi teşkilat-ı devlet ve usul-i idare hakkında Lütfi Fikri Bey’in efsarı hususiyesine tevafuk etmeyen tecelliyat-ı nihaiyesini göstermiştir. Şahsımın bertaraf edilmesi tahminatına ve bu tahminlerin neticesi olmak üzere derpiş ettiği tasavvurata karşı mahiyeti hakikiyesi müsait dahi olsa şahsen bir iddia dermeyan etmeye meyyal değilim. Binaenaleyh gerek efsar-ı siyasiyemize ve gerek şahsımıza karşı olan

⁶⁹⁹ Ek.

⁷⁰⁰ TBMM Arşivi, İM_T3_K022_D075-5_G035_0008.

vaziyetinden dolayı eğer ali mahkemece başka zeminde kanuni esbabı ittihamiyye mevcut değilse mahkeme-i aliyelerinin müsamahasını isticlap ederim. Reisicumhur Gazi M. Kemal.”⁷⁰¹
Böylece Lütfi Fikri Bey, bu davadan beraat etmiştir.

4.4.7.2. Ankara İstiklal Mahkemesinin Kararı

Aydın Mebusu Reşit, Gaziantep Mebusu Kılınç Ali, Afyonkarahisar Mebusu Ali başkanlığında toplanan Ankara İstiklal Mahkemesi yaklaşık 4 ay kadar süren Tarikat-i Salahiye Cemiyeti – Distolcüler davasını memleketi felaketlere sevk edecek irtica olaylarının açığa çıkmasına çalışan heyet-i fesadiyenin önemli bir kısmının ele geçirildiği dava olarak tanımlanmıştır. Mahkeme tarafından ele geçirilen belgeler ve tutukluların doğrudan veya dolaylı itiraflarına dayanarak varılan kanaate göre, bahsedilen heyet-i fesadiyenin amaçları ile genel durumu ortaya çıkarılmış ve aydınlatılmıştır:

Mahkemenin kanaatine göre, Millî Mücadele’nin devam ettiği dönemde Mehmet Vahdettin ve çevresi, milletin dini duygularını istismar ederek ve dini, uğursuz siyasi emellerine alet etmek için Tarikat-i Salahiye adıyla gizli bir örgüt kurmuşlardır. Kurucularının büyük çoğunluğu ihanet şebekeleriyle iş birliği yapmış ve vatana dönüşleri özel bir kanunla yasaklanmış kişilerden oluşmaktadır. Daima gizli bir topluluk şeklini koruyan Tarikat-i Salahiye’nin yine uğursuz mütareke günlerinde Padişah Mehmet Vahdettin’in yönlendirmesi ve idaresiyle Şerif Yahya Adnan tarafından temeli atılarak İngiltere Devleti’nin korumasını isteyen İlä-yı Vatan adındaki siyasi parti ile çalışma ortaklığı seviyesine kadar varan daimi ilişkileri de üzerinde düşünmeye değer görülmüştür.

Bu gizli fesat hareketinin başlangıcından yani 1336 (1920) senesinden itibaren bütün aşamaları ele geçirilen yüzlerce belge üzerinde adım adım ilerlenmiştir. Uygulanan mahkeme zabıtlarıyla iddia makamının mütalaalarını ve zanlıların savunmalarını inceleyen Ankara İstiklal Mahkemesi, genel aftan önceki devrede fesat heyetine katılmış olanlarla adı geçen dönemden önce veya sonra giren veya haince çalıştıklarına dair kanuni deliller bulunmayanlardan *Emir Mesud, Kaymakam Enver, Sabık Ticaret Nezareti Müsteşarı Mehmed Ali, Distol Vekil Muavini İhsan, Kahveci İbrahim, Ahmed Refik, Çerkes Ahmed, Tahsin, Bekir Fahri, Çerkes Hikmet, Hasan Kamaleddin, Şeyhüddin, Şemseddin, Hoca Ahmed Şirani, Abdüllatif, Ali Galib, Abdulah, Hoca Fani, Çerkes Kamil, Mevlüd Lütfi, Misailidis, Mehmed Ali, Çerkes Nazmi Paşa, General Halilof, Mustafa Fevzi, Seyyid Haşim, Mütেকaid Binbaşı*

⁷⁰¹ Cumhuriyet, Lütfi Fikri Beyin Beraati, 16 Ağustos 1925, 2.

Ahmed bin Ali, Gürcü Arslan, Samsunlu Ahmed, Harbiye kitabetine Selahaddin, Suyolcusu Saim, İsa Ruhi Paşa, Feyzullah, Hafız Nefi, Feridun Bey ve Efendilerin beraatlerine;

Lütfi Fikri Bey'in fesat heyeti ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ile ilgisi anlaşılamamıştır. Evinde yapılan arama sırasında elde edilen evrak ve yazışmalar hakkında adli kovuşturma yapılmasını gerektirmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderdiği tezkere ile *Lütfi Fikri Bey*'in de beraatine;

Tarikat-i Salahiye kurucularından olup Bağdat ve Musul çevresinde Türkiye aleyhinde çalıştığı anlaşılan *Revandizli Emin Paşa'nın oğlu olan Muzaffer Emin Bey*'e ait belgelerin ayrılarak kendisiyle birlikte Şark İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmesine;

Felçli bir şekilde yatalak olan Rasih Efendi hakkındaki evrakın ayrılarak, ayağa kalkabilinceye kadar yargılanmasının ertelenmesine;

Yargılamaların görülmesi esnasında vefat eden *Dava Vekili Beykozlu Bahaeddin Bey ile Çerkes Hüseyin* hakkındaki kamu hukuku davasının düşmesine;

Genel affı takip eden dönemde haince çalışmalarına devam ettikleri kesinleşenlerden eski Yemen milletvekili Mustafa Bey'in Vatandaşlık Kanunu'nun 6. Maddesine 11 Cemaziyelahir 1335 ve 3 Nisan 1333 tarihinde eklenen “*Önceden Osmanlı vatandaşlığından Osmanlı memleketlerinde bulundukları hâlde yerel hükûmetlerde ve yabancı devletlerde Osmanlı sultanlığı elçilik veya konsolosluklarına yazılı olarak konuyu haber vermeksizin yabancı bir devletin askerlikten başka bir hizmetine rızasıyla giren veya haber verdikten sonra kabul ettiği hizmetin belirlenecek süre zarfında bırakılması için verilen emre itaat etmeyen kişiler de Osmanlı devletinden isterse vatandaşlıktan çıkabilir.*” diye yazılı olan birinci maddenin ilk fıkrası gereğince vatandaşlıktan ve millî sınırlar dışına çıkarılmasına;

İskender Fahri, Çerkeşli Ahmed, Kiraz Hamdi'nin kain biraderi Emin, Rüştü Molla, Taşçı Sadeddin, Safvet Hoca, İstinyeli Rıza ile Sait Ali'nin Vatana İhanet Kanunu'nun birinci maddesi yönlendirmesiyle “*Vaaz ve hitabet suretiyle açık bir şekilde veya çeşitli yerlerde çeşitli kişileri gizlice ve sözlü olarak vatana ihanet suçuna kışkırtanlarla bu kışkırtmayı çeşitli araçlarla yazılı veya resimli olarak düzenleyenler geçici olarak küreğe konulurlar.*” diye yazılı olan üçüncü maddesi gereğince beşer;

Telgrafçı Raşid, Mülazim Rüşdü, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Süleyman Radi, Gürcü Süleyman, Yozgadlı Nuri ve Vehbizade Fuad'ın onar sene; Eski Merkez Kumandanı *Safvet, Rasim Avni, Veznedar İhsan, Esbak Harbiye Müsteşarı Behzad, Emirganlı Kemal'in, Cinci Ahmed Hamdi'nin* on beşer sene küreğe konulmalarına ve hal-i firarda bulunan Tarikat-ı

Salahiye kurucularından *Lütfi Kaptan*'ın da gıyaben, adı geçen madde gereğince on beş sene küreğe konulmasına ve kendisinin medenî haklarının düşürülerek mevcut mallarının haczine;

Eski *Yüzbaşı Nihad, Distolcu Nuri, Yeniköy Belediye Müdür-i Sabıkı Kemal, Arap Asım, eski Yaver Darendeli İsmet, Distolcu Osman Daver, Zemba oğlu Hıristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi, Romanyalı Halil ile Hacı Ali Namık*'ın Vatana İhanet Kanunu'nun birinci maddesi delaletiyle *"Fiilen vatana ihanette bulunanlar asılarak idam olunur."* diye yazan ikinci maddesi gereğince asılarak idamlarına 15 Ağustos 1341 tarihinde oy birliğiyle karar verilmiştir.⁷⁰²

Mahkemenin verdiği kararla on bir kişi idama mahkum edilmiştir. İdam kararları 16 Ağustos 1925 tarihinde Taşhan önündeki meydanda uygulanmıştır. İdam kararlarının uygulanmasıyla ilgili mahkemeye *"Hiyanet-i Vataniye cürmünden maznun-ı aleyhim olup Ankara İstiklal Mahkemesi'nce icra kılınan muhakemeleri neticesine 15 Ağustos 1341 tarihinde salben idamlarına karar verilen ve mahkeme-i müşarünileyha Müddei-i Umumiliğinden 15 Ağustos 1341 tarih ve 41 esas numaralı tezkere ile makam-ı vilayete tebliğ ve bera-yı infaz Polis Müdüriyetine havale buyurulan hülasa-i hükm müzekkeresi üzerine sabık Yüzbaşı Nihat ve rüfekaşı 15-16 Ağustos 1341 gecesi celp ve alelusul hükmü idam cümlesi hazır olduğu halde cebren kıraat veicab eden merasim-i diniye icra kılındıktan sonra saat 00.03'te İstanbul Caddesi'nde Taşhan önündeki meydanlıkta huzurumuzla hükmü idamının salben infaz edildiğini mübeyyin işbu zabıt varakası tanzim ve imza kılındı. 16 Ağustos 1341. Salben bi'l-idam vefat eden zirde esamsi muharrer eşhasın bi'l-ihnak vefat ettiklerini mübeyyin rapordur. Merkez Tabibi. Yaver İsmet, Burunsuz Tevfik Hamdi, Kemal, Hıristaki, Arap Asım, Nuri, Osman Daver, Ali Nakil, Romanyalı Halil, Yüzbaşı Nihat, Ertuğrul Şakir, Yalnız on bir şahıstır."*⁷⁰³ şeklinde yazılı bir rapor verilmiştir.

Beraat edenlerden Lütfi Bey dahil olmak üzere pek çok kişi İstiklal Mahkemesi üyelerini ziyaret ederek teşekkür etmiştir. İdam kararlarının uygulandığı 16 Ağustos günü Mahkeme Başkanı Ali Bey, Tarikat-i Salahiye duruşmaları hakkında bilgi vermiş ve ülkeyi felakete sürükleyecek her engelin önünde duracaklarını açıklamıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰² TBMM Arşivi, Ankara 2 İstiklal Mahkemesi Karar Defteri, Sıra Numarası: 85, Esas Numarası: 41, 15 Ağustos 1341 (1925). Yargılananlar için bkz. EK. 9

⁷⁰³ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, *İstiklal Mahkemesinden*, 17 Ağustos 1925, 1, 3.

⁷⁰⁴ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, *İstiklal Mahkemesinden*, 16 Ağustos 1925, 1.

5. SONUÇ

Din, tarih boyunca insanoğlunun en güçlü duygularından olmuştur. Bundan dolayı bir dini halka tebliğ eden, ilk kabul edenler, dini yorumlayarak halka açıklayan kişiler, bilgi açısından güçlü ve halk katında saygın bir tabakanın oluşması sonucunu doğurmuştur. İslamiyet'in, kişiler arası ilişkileri düzenleyen kuralları da içermesi insanların manevi dünyaları kadar toplumsal hayatta da düzenleyici olması rolünü yaratmıştır ki bu olgu, dini açıklayan ve yorumlayanların toplumdaki etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. Bu da bu sınıfın, siyasal gelişmelerin ve iktisadi paylaşım kavgalarının dalgalanmalarını yansıtır biçimde, dini yorumlamalarına, halkı yönlendirmelerine yol açmıştır. Osmanlı tarihinde ulema sınıfının kendi menfaatleri doğrultusunda dini yorumlama ve siyasal çatışmalarda bir tarafın yanında yer alması örneklerine çokça rastlanmaktadır. Ulema sınıfının hem toplum katındaki etkisi hem de devlet örgütlenmesindeki varlığı bu sınıfın padişahlardan başlayarak üst düzey yöneticiler tarafından gücünün kabul edildiği ve dikkate alındığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemlerden itibaren ahi şeylerine ve ulemaya karşı bir yakınlık gösterilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de gerek tarikat erbabına gerekse hocalar ve ulemaya saygı ve yakınlık gittikçe artmaya başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren ilim ve düşünce alanındaki gerilemeler karşısında ulemanın siyasi nüfuzu daha da fazla atmış ve devletin toparlanması için yapılacak olan ıslahatların karşısında tepki göstermeye başlamışlardır. Nitekim III. Selim, II. Mahmut gibi ıslahatların yoğun olarak yapıldığı dönemde hem Ayanlar hem de dini gruplar halkı kışkırtarak yeniliklerin önüne set çekmek istemişlerdir. Halk üzerinde her zaman etkili olan ve zamanla yenilik karşıtı şekline dönüşen bu grup içerisindekiler Millî Mücadele döneminde de kendini göstermiştir. Ulemanın göstermiş olduğu yenilikler karşısındaki bu tutumun dini bir kaygıdan ziyade siyasi ve ekonomik kaygıların ağır bastığı görülmektedir. Çünkü ulema bu dönemde ilmi gelenekten uzaklaşmış ve devletin problemlerine çözüm getirmesi neredeyse imkansızlaşmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan milli harekete karşı olan güçler yaptıkları propagandalar ile ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz durumdan yararlanarak dinine sıkı sıkıya sarılmış olan Anadolu insanının kutsal değerlerini sömürmeye çalışmışlardır. Dini kullanarak Müslüman halkın birbirlerine düşmesine neden olmuş ve onları isyan hareketlerinin içerisine çekmişlerdir. Bu dönemde Şeyhülislam tarafından İngiltere'nin ve İstanbul Hükümeti'nin isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa hakkında 11 Nisan 1920 tarihinde fetva çıkarılarak idam kararı verilmiştir. Ancak Anadolu'da Millî Mücadeleye destek veren din

adamları bu fetvanın karşılığında Anadolu hareketinin dinsel açıdan meşru olduğunu belirten bir fetva yayınlamışlardır.

Millî Mücadele aleyhindeki propagandaların merkezini Anadolu'daki halk kitlesi oluşturmuştur. Kuşkusuz din olgusunun toplumu harekete geçirme etkisi fazla olduğu için Anadolu halkı üzerinde özellikle dini propaganda yoğun bir şekilde uygulanmıştır. İç isyanlarda dini değerlerin elden gittiği konusu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Aslında insanlar için birleştirici ve kurtarıcı olan din olgusu, çıkar grupları tarafından toplumu birbirine düşüren bir silah olarak kullanılmıştır.

Millî Mücadele'nin karşısında olan *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* de dünya çapında bir İslami siyaset takip ediyor gibi görünse de cemiyetin, tanınmış ve ünlü yabancı istihbaratçılar ve propagandacılar ile işbirliği, Müslümanlar arasında hayra yönelmiş bir teşkilat olabilmesi ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu ihtimalin kalkmasından sonra zabıtnamelerde ayrıntılarıyla görünen ifadeler ve şahitlerin takibi ve eldeki belgelerin kesin kanıtlarıyla *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin Türkiye ile ilgili gizli ve siyasi bir faaliyette bulunduğu ve bu faaliyetin de Anadolu'daki millî direnişi kırarak yabancı esareti altına girmesi pahasına da olsa Cumhuriyet idaresinin kötülenmesi ve saltanatın korunması amacını hedeflediği ortaya çıkmıştır. Sözde İslam dininin yarar ve hayrına hizmet etmek iddiasında bulunan bu gizli cemiyete gayri Müslimlerin de nizamnamede açıklanmış özel bir törenle kabul ve dahil edilmeleri, iddia edilen İslam'ın menfaati amacının asıl hedef olmadığını açık bir şekilde göstermiştir. Rum milletinden ve Ortodoks mezhebinden olan Misaidis Efendi'nin kendi kabulü ve itirafı ile çeşitli şahitlerin ifadeleri ve şahitliği ile teyit edilen yemin meselesi ve cemiyete girmesi bu konuda önemli bir olaydır. Nitekim bu kişilerin yurt dışı ile bağlantıları olduğu düşünülürse yabancı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin casusları olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

Lozan Antlaşması'nı takip eden yıllarda San Remo'da 1924 yılında Mehmet Vahdettin'in yönetimi altındaki toplantı kararları sonucunda *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti* ve yöneticileri daha hararetli çalışmalara başlamıştır. Cumhuriyete zarar verilerek Teşkilat-ı Esasiye'nin yok edilmesine, hanedanın ve "Yüz Ellilik" listede tespit edilmiş kişilerin ülkeye girebilmelerine ve ülkenin yönetimine yönelik çalışmalar içinde bulundukları ortaya çıkmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi yolunda yabancı ülkelerde Köstence, Atina, Selanik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve Bağdat , ülke içinde ise İstanbul, İzmir ve Antalya çevresiyle Doğu illerini çalışma sahaları olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Sait İsyanı'nın hazırlıklarına katılan *Tarikat-i Salahiye*'nin İstanbul köşelerinde, Anadolu'da kışkırtmalar gerçekleştirmek için düzenekler kurulduğu ve yabancı kuruluşlar

aracılığıyla elde edilen memuriyetlerden yararlanılarak Distol ilacı bahane edilerek geniş mıntıklar içerisinde köyden köye gezilerek halkı mevcut idareden nefret ettirerek kamuoyunu padişahın memlekete dönmesine alıştırma propagandalarına girildiği de belli olmuştur. Ancak cemiyetin yayılmacı olan ideolojisine karşılık Şeyh Sait'le birleşme planının herhangi belirleyici bir rol oynamadığı görülmektedir. *Şeyh Sait İsyanı*'nın, ülkenin her yerine yayılmasını sağlamak için çaba sarf eden *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin dışarıdaki çalışmaları daha geniş bir nitelik taşımaktadır. *Tarikat-i Salahiye*'ye mensup kişiler *Şeyh Sait İsyanı*'na yabancı orduların yardım etmesini sağlamak amacıyla bir savaş planı dahi hazırlamışlardır. Ayrıca Distolcü Nuri'nin seferberlikten ve isyan bölgesine yapılan askeri sevkiyattan bahseden ve casus kurgusu raporuna benzer bir içeriği olan mektubu ile Yüzbaşı Nihat'ın raporu, bu kanaati kuvvetlendirecek delillerdendir.

Ülkenin milli bütünlüğünün ve Cumhuriyetin olağanüstü tehlikeler karşısında kaldığı böyle bir dönemde istiklal mahkemelerinin yeniden kurulması yoluna başvurulmuştur. Mahkemeler vicdani kanaatlere göre karar verme yetkisine sahipti ve delil aranmasına gerek yoktu. Ancak yine de davaların bütününe baktığımızda delillerin ve şahitlerin çok önemli olduğu görülmektedir. Çalışmış olduğumuz davalarda yapılan yargılamaların en küçük teferruatına kadar araştırıldığı görülmektedir. Vicdani kanaat ancak delillerin aranıp bulunamadığı durumlarda kullanılmış ve bu şekilde birçok kişinin beraat ettiği de görülmektedir. Bu dönemdeki istiklal mahkemelerinin kurulmasının görünürdeki amacı *Şeyh Sait İsyanı* idi ancak mahkemeler gerçek anlamda Türkiye'de milli birlik ve bütünlüğü bozmaya çalışan oluşumlara karşı kurulmuştur.

Distolcüler davasında ele geçen mektuplar ülkede bir hıyanet şebekesi tesis edildiğine kesin delil oluşturmuştur. Bu kişiler ve *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*'nin uzantısı olan fesat heyeti, Millî Mücadele boyunca yıkıcı çalışmalarda bulunmuştur. Bunlar Cumhuriyetin ilanı sonrasında İbrahim'in kahvesinde hilafetçi, saltanatçı, Hürriyet ve İtilafçı, Nigehbancı, İngiliz Muhibbi, Anadolu İhtilal Komitesi'nde Çerkez Ethem için çalışan, padişah taraftarı olan ve ülkenin aleyhinde faaliyetleri olan kişilerle ilişkiler kurmuştur. İstiklal mahkemesi bu ilişkileri ve kişileri adım adım inceleyerek en doğru sonuca varmaya çalışmıştır. Mahkemeler, kişilerin hayatlarını incelerken doğumundan yaşadığı o ana kadar sorgulamıştır. Bazı kaynaklarda Distol davasının bir fırka davası olduğu ve *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*nı yargıladığı yazılmışsa da mahkemelerin bir fırka mahkemesi değil vatani kurtarmak, inkılabı temin etmek ve yaşatmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan doğruya vekili olan ve onun verdiği yetkiyi kullanan bir mahkeme olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Lutfi Fikri Bey için nadir görülen ricalarından birisini yapmış ve aydın birinin düşüncelerinden dolayı cezalandırılmasını

uygun görmeyerek örnek bir davranış sergilemiştir. Yine Ahmet Hamdi Akseki de bu davaya dahil edilmiş ve ülkeye büyük hizmetleri olacağı düşüncesiyle mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. Mahkeme heyetinin Ahmet Hamdi Akseki'ye karşı saygılı ifadeleri de dikkat çekmektedir.

Davada yargılananların çoğu ülke büyük bir savaş içerisinde iken yurt dışına gitmiş Millî Mücadelenin devam ettiği dönemlerde ülkenin aleyhine İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ile çalışmış kişilerden oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'den aldıkları ayetleri ve hadisleri kullanarak dinin elden gittiğini belirtmişlerdir. Saltanat idaresini yaşatabilmek ve Cumhuriyet tehlikesini bertaraf edebilmek için İslamiyet'i, dini, suistimal etmişlerdir. Kaldı ki İslamcılar, meşrutiyete karşı değildir ancak *Tarikat-i Salahiye Cemiyeti*, İslamcılık fikirlerini ve *İttihad-ı İslam* idealini benimsediklerini belirtmelerine rağmen meclise, meşrutiyete karşı çıkmışlardır. Saltanat ve hilafetin etrafında toplanarak meşrutiyet belasını def etmeyi planlamışlardır. İstiklal mahkemelerindeki yargılamalar sırasında yargılanan üyelerden bazıları cemiyetin asıl gayesinin iktisadi olduğunu belirtmişlerdir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hazırladığı iddianamede ise cemiyetin kesinlikle iktisadi bir gayesinin olmadığı, nizamnamesinin sonlarında bazı iktisadi meselelere değinilmişse de faaliyetleri incelendiğinde bunun doğru olmadığının anlaşılacağı vurgulanmıştır. Buna göre cemiyetin asıl amacı memleketin gençlerini kendilerine hizmet ettirmekten başka bir şey değildir. Bu amaç doğrultusunda bir yandan İslami bir cemiyet görüntüsü çizerken bir yandan da masonik ve tarikatçı bir örgütlenme biçimiyle hareket ederek, memleket içerisinde istihbari faaliyetler yürütmüşler ve milli mukavemet aleyhinde çalışmışlardır.

Mahkeme heyetinin gerçekleri anlatmaları karşısında cezalarının hafifleyeceğini hatta affedilebileceklerini söylemesine rağmen Tarikat-i Salahiye'ye mensup olan kişiler gerçekleri söylemekten kaçınmış, suçu birbirlerinin üzerlerine atarak mahkum olmuşlardır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin karşısına bir tehlike olarak çıkan hareket büyük ölçüde yok edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) -Ankara

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) –Ankara

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi-Ankara.

TBMM Arşivi ve Kütüphanesi-Ankara

Türk Tarih Kurumu Arşivi-Ankara

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE) –Ankara

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Kitap ve Kitap Bölümleri

Abdurrahman, Şeref. “*İlave-i Naşir*”, *Tarih-i Lütfi*, Cilt 8, İstanbul: Sabah Matbaası, 1328.

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2023.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. Cilt 1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

_____. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul:Remzi Kitabevi, 1987.

_____. *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınları, 2006.

Aslan, Çiğdem. Toker, Mustafa. *XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınevi, 2013.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. Cilt II, Ankara: ATAM Yayınları, 1997.

Ateş, Toktamış. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2018.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya. Enver Paşa I. Cilt: 1860-1908*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Kansu, Aykut. *İttihadçılarının Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2020.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Bostan. Mehmet Hanefi. *Bir İslamcı düşünür: Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992.

Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*. Ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.

Cin, Halil. Akyılmaz, Gül., *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995.

Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Çavdar, Tevfik. *İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

_____. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*,

Çetin, Nurten. *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

David, Andreas. *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*. (Çev.) Gertraude Songu Habermann, İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999.

Davison, Roderic H. *A Short History of Turkey*. England: The Eothen Press, 1981.

Demir, Fevzi. *II. Meşrutiyet Dönem Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.

Demirel, Ahmet. *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Dönmez, Dönmez. *Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Durukan, Kaan. “*Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri*.” *Modern Türkiye’de Düşünce Tarihi, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil İstanbul: İletişim Yayınları, 2009:143 – 156.

Dursun, Davut. *Yönetim – Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti’nde Siyaset ve Din*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

Efe, Ahmet. *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2007.

Erdeha, Kamil. *Yüzellilikler Yahut Millî Mücadele’nin Muhasebesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri*. Cilt: 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: TTK Basımevi, 1953.

Eryılmaz, Bilal. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları 2017.

Goloğlu, Mahmut. *Millî Mücadele Tarihi “Sivas Kongresi”*, Cilt II, Ankara: Başnur Matbaası, 1969.

Gökman, Muzaffer. *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.

Güner, Zekâi. Kabataş, Orhan. (Haz). *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 38, 1990.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi-V. Dönem (1935-39)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 2004.

Güneş, İhsan. Yakut, Kemal. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.

Halaçoğlu, Yusuf (Haz). Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Halıcı, Şaduman. *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri, Yüzellilik Gazeteciler*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2021.

Hanioğlu, M. Şükrü. Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1981.

Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, Cilt 2, 1962.

İslamoğlu, Mustafa. *Fedailer Hareketi*. İstanbul: Denge Yayınları, 1998.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

_____. *Devlet-i Aliyye, Cilt. I*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 2009.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık 1993.

_____. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

İnönü, İsmet. *Hatıralar, 2. Kitap*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi, 2001.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi III*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.

Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, Cilt 9*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1982.

Karpat, Kemal, H. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

_____. *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

_____. *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kemal, Namık. “*Şark Mes’esi I, II, III*”, *Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye*, Selanik Matbaası: 1327.

- Kesikbaş, Ömer. *Ankara İstiklal Mahkemesi Kayıtlarında Rizeliler Davası ve Şapka Hadisesi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2023.
- Kılıç, Selami. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türk Devriminin Fikir Temelleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Koca, Şevki. *Bektaşilik ve Bektaşî Dergahları*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2005.
- Koç, Bekir. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa, Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.
- Kodaman, Bayram. Alkan, Ahmet Turan. “Tanzimat’ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa”, 150. *Yılında Tanzimat*, (Haz). Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Koylu, Zafer. *Esaretten Özgürlüğe 432 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir*. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2010.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Nâmık Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında)*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Tan Matbaası, 1946.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu, Cilt I*, (Çev. Server Tanili), İstanbul: Say Yayınları, 1992.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Mazıcı, Nurşen. *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*. İstanbul: Dilmen Kitabevi, 1984.
- Mert, Özcan. “Anzavur’un İkinci Ayaklanmasında Cemiyet-i Ahmediye”, *Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan, Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 15, (1997): 573-584.
- Mumcu, Uğur. *Kürt-İslam Ayaklanması*. Ankara: UM:AG Vakfı Yayınları, 2023.
- Naimâ, Mustafa. *Târîh-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati'l-Ahbari'l-Hafikeyn)*, Cilt.1, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1283.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Özalp, Kazım. *Millî Mücadele (1919-1922)*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Özel, Sabahattin. *Casustur Casus-Mustafa Sair ve Diğerleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. 273, 1977.

Prens Mehmet Sait Halil Paşa, *İslamlaşmak*, İstanbul: Darü'l-Hülefa Hukuk Matbaası, 1921.

Sarıbay, Ali Yaşar. *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

Sarıbey, Selim. *İstiklal Harbinde Mudurnu-Bolu-Düzce*, Aydın: Aydın Halkevi Yayını, 1943.

Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Cilt II, Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 1984.

Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2000.

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Cilt I., İstanbul: E yayınları, 2009.

Sonyel, Salahi. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınevi, 1995.

Soysal, İlhami. *150’likler*. İstanbul: Gür Yayınları, 1985.

Soysal, İsmail. *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*. Cilt I (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000.

Şakir, Ziya. *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu Nasıl Yaşadı Nasıl Battı*, (Yay. Haz). Serkan Erdal, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011.

Şentürk, Hulusi. *Türkiye’de Siyasi Oluşumlar ve Siyaset*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011.

Şimşir, Bilal, N. *Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri*. Ankara: Bilgi Yayınları 3.Baskı, 2006.

Tanilli, Server. *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976.

Tanör, Bülent. “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1988.

_____. *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918 -1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Tansel, Selahattin. *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*. Cilt.3, Ankara: MEB Yayınevi, 1978.

Tepedenlioğlu, Nizamettin Nazif. *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*. İstanbul: Yeniçığır Yayınevi, 1960.

Tevetoğlu, Fethi. *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Teziç, Erdoğan. *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.

Toker, Yalçın. *150 liklerden Portreler*. İstanbul: Toker Yayınları, 2006.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*. Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

_____. *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

_____. *İslamcılık Cereyanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2. Kitap. Ankara: Bilgi Yayınları, 1992.

Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1924–1930)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

Türe, İlknur. *İttihat ve Terakki Partisi”, İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler*. Ed. Turgay Uzun, Ankara: Orion Kitabevi, 1. Baskı, 2010.

Türköne, Mümtazer. *Siyasi Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1992.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021.
- Yakut, Esra. Yakut, Kemal. “Mütareke Döneminde Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, (Yay. Haz.) Mehmet Öz, Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları, (2015): 733-745.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*. (Editör. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 1994.
- Yıldız, Hasan. *Fransız Belgeleriyle Sevr, Lozan Musul*,
- Zürcher, Erik Jan. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1992.
- _____. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*. (Çev.)Ergun Aydoğdu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005.
- _____. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

- Akbulut, Uğur. “Osmanlı Tarihine Bir Katkı : Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/5 (2013): 31-57. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4914>
- Akyıldız, Ali. “Meclis-i Meşveret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28.Cilt, (2003): 248-249.
- _____. “Tanzimat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40.Cilt, (2011):1-10.
- _____. “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi* (1998): 209-222.
- Akyılmaz, Gül. “Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2, (1999): 233-251.
- Avcı, Casim. “*Hilafet*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17.Cilt, (1998): 546-553.
- Ayan, Tamer. Özcan, Uğur. “Tarikat-i Salahiye Cemiyeti (1920-1925)”, *Mimar Sinan Dergisi*, 123, (2002): 9-35.

Aydoğdu, Nergiz. “Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 2020, 636-662. DOI: <https://doi.org/10.15869/itobiad.643615>

Birinci, Ali. “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18.Cilt, (1998): 507-511.

Birsin, Mehmet. “Klasik Hilafet Teorisinin Geliştiği Siyasal ve Sosyal Yapı”, *Journal of Turkish Studies*, 13/25, (2018): 79-106. DOI : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14494>

Buzpınar, Ş. Tufan. “Mustafa Fazıl Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31.Cilt, (2020): 300-301.

Çapa, Mesut. “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 7/21, (1991):553-565.

Doğaner, Yasemin. “Milli Mücadele’de 30 Ağustos’un Yeri ve Önemi”, *Türk Kültürü*, 483/484, (Temmuz-Ağustos 2003): 257-265.

Durdu, Mehmet Burak. “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, (2003): 291-318. DOI: https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000502

Gazel, Ahmet Ali. “Osmanlı Devleti’nde Parlamento Fesihleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18/35, (2022):67-101.

Genç, Mehmet “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Ed. Osman Okyar), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, (1975): 231-258.

Halıcı, Şaduman. “Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, *Belgi*, 2/20, (2020): 2343-2364. DOI:10.33431/belgi.749967

Halıcı, Şaduman. “San Remo Görüşmeleri, Vahideddin, Bir İttihatçı ve Üç Yüz Ellilik”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

İnalcık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu”, *Belleten*, 28/112/, (1964): 603-622.

_____. “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, 28/112 (1964): 623-690.

Karaman, Mehmet Ali. “Meşrutiyet Dönemi Basın ve Basında Ordu-Siyaset İlişkisi”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 4 (2014):1-20.

Karataş, Mehmet, “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19/19, (2016): 219-237.

Kodaman, Bayram. “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, (2007):1-24.

Köksal, Asım Cüneyd, Bir İslam Âlimi Olarak Lütü Paşa, *Osmanlı Araştırmaları*, L, 2017, 29-72. DOI: <https://doi.org/10.18589/oa.591625>

Köylü, Murat. “Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1900-1922) İstiklal Harbine Etkisi”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4 (2015): 30-56.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Baltalimanı Muahedesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5.Cilt, (1992):38-40.

Maden, Fahri. “Topkapı’da Bir Bektaşî Ocağı: Takyeci Büyük Abdullah Baba Tekkesi ve Vakfıyesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 9, (2015): 31-124.

Maden, Fahri. “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Şahkulu Sultan Tekkesi ve Postnişinleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 8 /15, (2018): 153-202.

Malkoç, Eminalp. “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi, 11/6 (2007): 93-162.

Okur, Mehmet. “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Partileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11 (1999): 225-238.

Ongun, Kenan. “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 İzmit Sancağında Uygulanışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, (2004): 139-154.

Özalper, Mehmet. “Bir Muhalefet Partisinin İlgaşı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2,/1, (2014): 117-136.

Özer, İsmail. “Mütareke Günlerinde Faaliyet Gösteren Kuva-yı Milliye’ye Muhalif, İngilizlere Muhib Cemiyetlerden İlâ-yı Vatan Cemiyeti”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13/29, (2020):450-465. DOI: <https://doi.org/10.12981/mahder.660565>

Özkan, Asaf. “Millî Mücadele’nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolu-lular Cemiyeti ve Anadolu-Osmanlı İhtilal Komitesi”, *Atatürk Dergisi*, 5/4, (2007): 163-184.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. “1859 Yılındaki “Kuleli Vak’ası’nın Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerine Dair”, *Belleten*, 33/132 (1969): 587-594.

Taş, Kemalettin, Göksuçokur, Betül. “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din”, *Dini Araştırmalar*, 22 / 56 (2019): 463-488. DOI: <https://doi.org/10.15745/da.583546>

Toprak, Zafer. “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 205.

Toros, Taha. “Yoksulluk İçinde Ölen Tarihçi Ahmet Refik”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 49, (1988): 49-51.

Tunaya, Tarık Zafer, “Türk Devrimine Karşı İdeolojik, Bir Muhalefet Girişimi; Tarikât-ı Salâhiye Cemiyeti ve Eylemleri”, *Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II*, İstanbul: İÜ.İ.F.Yayınları, (1984): 256-265.

Türkmen, Zekeriya. “Kuleli Vak’ası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26. Cilt, (2002): 356-357.

Uzun, Hakan. “Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferans’ı Öncesinde Avrupa’daki Faaliyetleri, (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922)”. *Atatürk Yolu Dergisi* 14, 53 (Eylül 2013). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000398.

Ünver, Günay. “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/14, (2003): 21-47.

Yeşilbursa, Behçet Kemal., Aydemir, Taha Ayça., Yılmaz, Miraçhan. “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türkiye’de Partiler ve Demokrasi Tarihindeki Yeri (1908-1980)”, TBMM’nin Açılışının 100. Yılı: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Mart 2020, Edirne; Bildiriler, Cilt: I-II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2021): 127-174.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Açık Söz

Akşam

Alemdar

Bugün

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

İrade-i Milliye

İstiklal Harbi

İzmir'e Doğru

Milliyet

Muhbir

Peyâm-ı Sabah

Tan

Vakit

Tezler

Aydoğan, Oğuz. *Ahmet Refik Altınay Hayatı ve Sanat Tarihi Çalışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

Bülbül, Kudret. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Prens Said Halim Paşa*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, 143.

Çetinsaya, Gökhan. *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876 – 1878)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

Çukurova, Bülent. *M.M. Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989.

Gurulkan, Kemal. *Teali-i İslam Cemiyeti (Cemiyet-i Müderrisin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Halıcı, Şaduman. *Yüzellilikler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Küçük, Hülya Sevil. *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketleri*. Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Okumuş, Ejder. *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Din Devlet İlişkisi*. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Türkkan, Hakan. *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013.

Yörükoğlu, Zeynel. *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve Faaliyetleri, 1909-1913*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

İnternet Kaynakları

İzzet Öztoprak, Milli Mücadele Basını, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/> Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Cahide Sınmaz Sönmez, Atatürk Dönemi Af Yasaları, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> Erişim Tarihi: 04.01.2023.

Temuçin Faik Ertan, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nigehban-cemiyet-i-askeriyesi/> Erişim Tarihi: 04.01.2023.

<https://www.haberturk.com/haber/haber/958714-kocgiri-isyani> Erişim Tarihi: 31.05.2023.

Selma Yel, Teali İslam Cemiyeti, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teali-i-islam-cemiyeti/> Erişim Tarihi: 20.07.2023.

Zekeriya Türkmen, Kuleli Vakası, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuleli-vakasi> Erişim Tarihi: 12.08.2023.

Casim Avcı, Hilafet, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#1> Erişim Tarihi: 05.09.2023.

Ali Akyıldız, Meclis-i Meşveret, <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesveret> Erişim Tarihi: 23.11.2023.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/collections/94ef4061-6fd9-482b-b17b-0420c8cf4ff8> Erişim Tarihi: 23.11.2023.

Mübahat S. Kütükoğlu, Baltalimanı Muahedesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/baltalimani-muahedesi> Erişim Tarihi: 25.11.2023.

Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Fazıl Paşa, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-fazil-pasa> Erişim Tarihi: 23.11.2023.

Ali Akyıldız, Tanzimat, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> Erişim Tarihi: 23.11.2023.

Yenal Ünal, Milli Türk Fırkası, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-turk-firkasi/?pdf=5697> Erişim Tarihi: 26.11.2023.

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, <https://www.atam.gov.tr/nutuk/hilafet-ordusu>. Erişim Tarihi: 28.11.2023.

İhsan Şerif Kaymaz, Şeyh Sait Ayaklanması, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seyh-sait-ayaklanmasi/?pdf=3350>. Erişim Tarihi: 30.11.2023.

EKLER

EK-1. Tarikat-i Salahiye Cemiyeti'nin, Şeyh Sait İsyanı'na Destek Vermek İçin Hazırladığı Savaş Planı

16 Ağustos 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesinden.

طريقه صحيحه

260

[illegible]

صبر ما. صبر

2-10-1

— 2 —

لا بد من

۲
مدام نفی متغیر

— 19 —

عمر و احوال

۲-۳-۴

۲
حصہ دوم نام حنفی

Page 1

۱- نقشه

۲- رشد بافتی

[illegible]

تأدية مع الجماعة حالة المذكورة في مقررات اتحاد الميراث والميراث في الحياة الدنيا في سورة [تلك مقدس]

[illegible]

مجلس شورای عالی قضاة - تهران - ۱۳۴۵

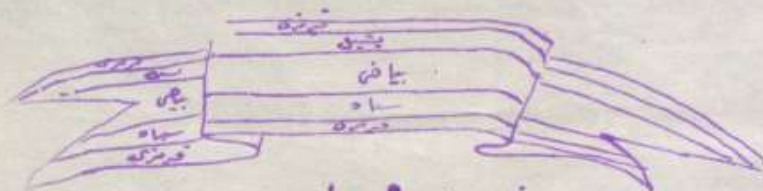
IM	T-3	26	75/17	24	20

خلفه منظم و بی‌الایم

در این صلاحه ای چله مادی بایه خلافت اسلام و - انده بویله مرتبه بوقدر سایه طریقه
خلفه و بیانه [استاد اعظم و خلفه مفتی] و بیار - طریقه صلاحه منجمه سلطیه
وامای اسلام و حکم و - شاه و پادشاه [استاد] مرتبه سده عد اولوزار
الکلیت رسوله اولده - اوقه حریفه یکده مادی بایه و مرتبه سنی احراز ایدر
واسرطه طریقت و اشکات طریقه نوکره دیلور - عوامده اولنار و عجمده بی نصیب
بولنار طریقه مریه بایه ستم قدر ترقی ایدر یلور - خوله عظم و مرتبه
طرحه علم و مشایخ و ائمه و خطباء و مصنفیه و متفکریه و مؤلفیه و مورخیه و
محدثیه و معاصیر و نوغریه - اقوی عارف و یامعای مرتبه سنی احراز ایدر یلور
ایطاب یار و صاحب اختیار یکده ساعی درجه ستم کجور بونده کشت
زادنده تفسیری و استانتانده قیله و تعدقیله احراز مرتبه ایدر - هراینه
اولنیه کجی صلاحه و سولک و فعالیتیه و طلقه و لوزفه طریقه عایت لوبدر
محدثیه و معاصیر دیر مبعده اهری طریقه صلاحه انساب ائمه صلاحه کربلیه
انده [حب] دیر - فقط اشارت و اسرار نوکره دیلور اگر طریقه
انساب ائمه اولوزار نوکره دیلور - اعلا کلمه او ائمه حالیه فداکاریه
و صحت برده طریقه انساب صلاحه ایدر یلور -
علامت طریقه - صلاحه ماله حقیقه شیب اولنار دیرده صلاحه نفس حقیقه
یاقوده و صلاحه نام حقیقه تکلفه علامت دیر یلور بو علامت عکس و ایدر
البینه اوزرنده و نام قلبی او سینه معلوم بولور - صلاحه نام حقیقه
ایله طریقه انساب و طریقه تصدیق اولنار ائمه سنی بایله رنگه قورده لای
حالتی بایله ایدر - دیگر صفت فکری قورده کورنگه بایله روزنه تار
طافار -

طریقه صلاحه محققه قورده

طریقه صلاحه منجمه قورده

و مردنه و یاقوده و تکلفه معلوم ایدر -
بقیه معاندنه و مرصعیه یا دیر یلور

قریه ده طریقه صلاحه تکلفه -
هر خیزه ناز حایه ادریده طریقه صلاحه نازده سید - فریودنی امام مریه درجه صلاحه
انده هندی بونده کوی خلیفه طریقه صلاحه و مالک سولاییلور درجه کوی بونده سنی حلی

و ان شاء الله تعالى

أبو خالد أبو الفريد الحكيم

أما الذي هو عفاة السلاخ

(١٠) بعد از آنکه از خواص [الف] به خواص [ب] رسیدیم
 (١١) تا آنکه از خواص [ب] به خواص [ج] رسیدیم

— صلاح حال صغیرہ ؟ مرتبہ لڑک خرقہ عذہ و در پیرہہ سفیدہ و رتقہ و عوارف

دانشگاه تهران

[لا تخلف نقى الودعرا]

[illegible]

مبلغ حق التعميد : مئة ليرة شقيقة حرامية نفقة وحقس حرمي
البر الام لغا عقوب

وغير نهر الرسو عقلا

لما رقت صلاحيته ايقظت صلاحه فقام مخلصا
من بين اهل البيت في حق الله تعالى
[١٠٧] لا حياء ولا خوف [والتقوى والبر]

EK-3. Darendeli İsmet'in Pasaport Belgesi

EK-4. Ertuğrul Şakir'in Filistin'de Kalmasına İzin Verilmesi İçin İsrail Hükümeti'ne Yazdığı
Mektup

Jerusalem, 25.11.24.

His Excellency
The Governor,
Jerusalem-Jaffa District,
Jerusalem.

Sir,

I the undersigned Ertuğrul Şakir beg to state that formerly I was the Mayor of Jerusalem, the Attorney General of the Court Martial and the Chief of the Police in Jerusalem also.

During the time of the Ottoman Government I was suspected by the Turks that I have made an assistance for the Arabs revolution and accordingly Jamal Pasha sentenced me for three years imprisonment. The said judgment was issued by the Court Martial. Then they exiled me from this country wherein I left all my money, furniture and all my properties. *prior to*

Then after the war was over and (the approval of Lozan Treaty I obtained three months leave, from the British Consul, in order to return to Palestine for looking after my affairs and for continuing same.

Whereas the above mentioned leave has terminated before accomplishing my affairs here and the Government wanted to send me out of Palestine through the means of the Police, therefore if your Government considered me as an Arab and that you consider that either an administrative or a Police crime occurred by me, then an order should be issued for reporting me to the concerned courts and if if you ~~considered me as an Arab~~ *think that the Treaty of Lozan* Conference of Lozan clearly provided the right of the Turks for living in the British Countries and granted them the right of possession in such countries, and that when any fault or crime occur by any of them they will be reported to the British Courts. *away*

And in the event the order for sending me from Palestine is for Administrative or Police affairs at the time I am sure that no fault were made by me as I am graduated from both Universities the Administrative and the Judicial and was a Judicial *five years* and know all about the Administrative and Police crimes and therefore it is impossible for such crimes to occur by me either by fact or by word.

And if it was considered that such faults or crimes were made by me then there must be a misapprehension as I was never asked for at all for such facts.

Therefore I beg you Sir and pray Your Equity for issuing the necessary orders for allowing me to remain in Palestine until I continue my necessary work and if necessary I am quite prepared to submit a strong bail for all my existence in Palestine in order to secure to the Government that I will not at all intermediate neither in administrative or in Police affairs and furthermore I beg to add that in the event you send me from Palestine before a fault or crime is occurred same will be a reason for losing my civil rights in Palestine.

Hoping that my application will meet with your favourable consideration and thanking you in anticipation,

I have the honour to remain

Sir,

Your obedient servant.

Ertuğrul Şakir

EK-6. Kuşçubaşı Eşref'in Kız Kardeşine Yazdığı Mektup

1925

Kanunısani Yunanistan

Benim pek kıymetli hemşirem

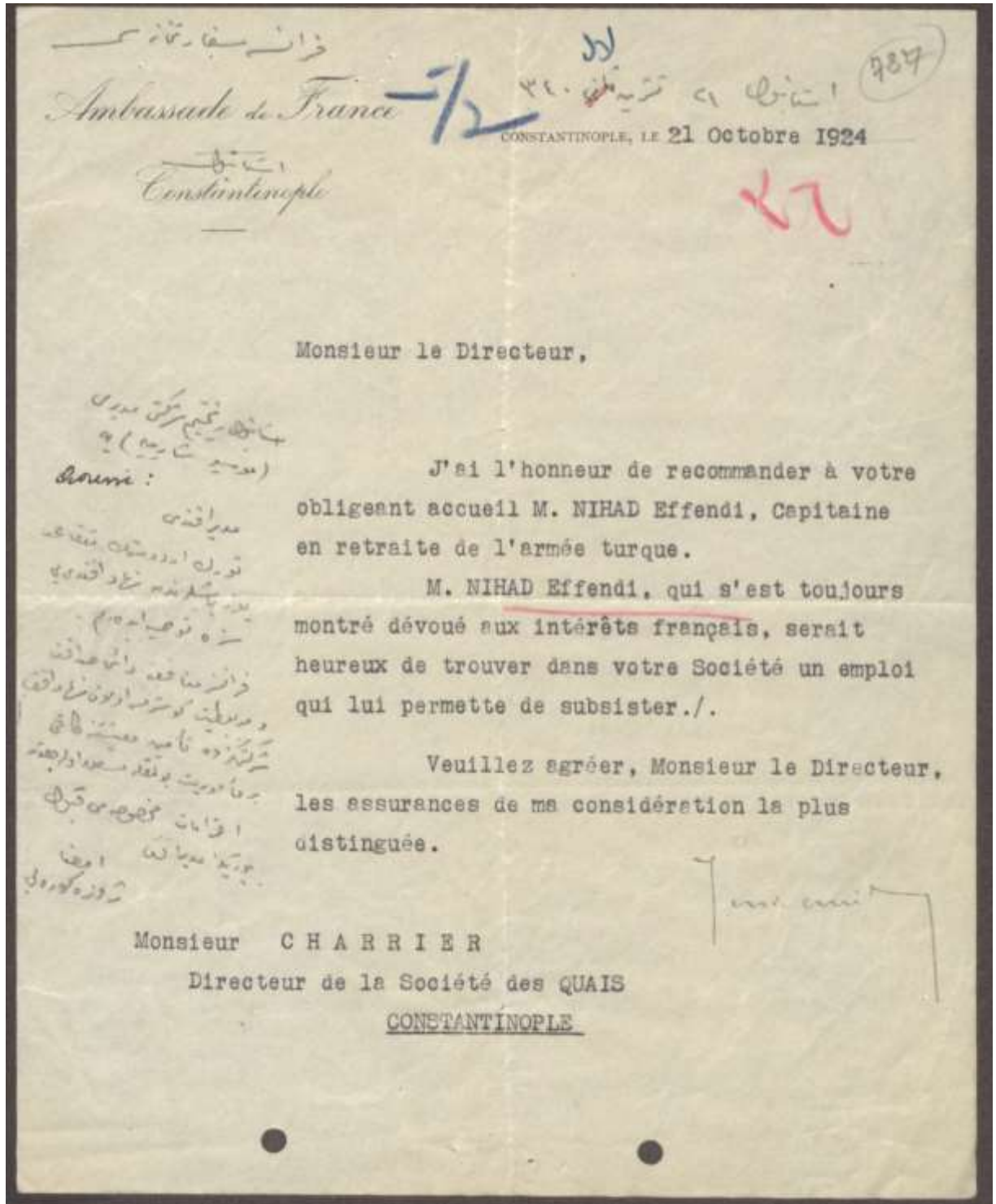
Sana mektup yazmadığımdan yengen şikayette bulunuyor. Halbuki ahval dolayısıyla ariza takdiminden kendimi mahrum etmiştim. Yoksa sizlerin sıhhat ve afiyet haberlerinizi almak benim en büyük arzumdur. Pek meşgulüm. Biraderiniz ile de muhaberat- muntazamada bulunamıyorum. Paşa hazretlerinin valide-i mükerrermelerinizin ellerinden ben ve Sami öperiz. (Kuşçubaşı Hacı Sami)

Kıymetli kardeşimiz Gülsüm ve Zeki'ye ihzamlarda? bulunuyoruz. Sana en derin hürmetlerimizi takdim eyleriz. Gerek yengen ve gerekse biraderleri ve biraderlerim hakkında gösterdiğiniz alicenabane muamelelerinize medyun-ı şükran bulunduklarını bildirmektedirler. Tabii sen de büyüklüğü ben her vakit ümit eylerim. Var ol benim pek yüksek kardeşim Seza

Ağabeyin

Her tarafla serbest muhabere etmekteyim. İmza

Adresim: Yunanistan'da Amarosyonda Eşref Kuşçubaşı Eşref

788

صورت

(۷۵) ۱۳

صفوحه خورشید نوری تقدیم

عزیز خدایم . خدایم . انصاف را عادت ایلم . محبتت را
 کینه به کینه . مروت را مروت . وفا را وفا . درود را درود .
 خیر را خیر . و اینها را با خودم .
 تا میسر شود . اولیای خیر را . و اینها را .
 اخذ و اعطای خود را . و اینها را .
 برادر برادر . و اینها را .
 حیثیت را . و اینها را .
 محبت را . و اینها را .
 کینه را . و اینها را .
 انصاف را . و اینها را .
 مروت را . و اینها را .
 وفا را . و اینها را .
 درود را . و اینها را .
 خیر را . و اینها را .
 تا میسر شود .

789

صورت

(۷۶) ۱۴

صفوحه خورشید نوری تقدیم

بواله معلومان آید . انصاف را .
 اولیای خیر را . و اینها را .
 مروت را . و اینها را .
 وفا را . و اینها را .
 درود را . و اینها را .
 خیر را . و اینها را .
 تا میسر شود .
 اولیای خیر را . و اینها را .
 مروت را . و اینها را .
 وفا را . و اینها را .
 درود را . و اینها را .
 خیر را . و اینها را .
 تا میسر شود .

EK-9. Distolcüler Davası'nda Yargılananların Fotoğrafları

۱۴. "مؤذن سائر"

۱۵. "کوجا ايساز"

۱۶. "امام"

۱۷. "محمد صری"

۱۸. "محمد به بل"

۱۹. "اصم"

۲۰. "محمد صری"

۲۱. "محمد"

۲۲. "محمد"

١٩ . نجيبه .

٢٠ . ملا محمد قاسم .

٢١ . محمد علی الدین .

٢٢ . اکبر علی .

٢٣ . میرزا حسن .

٢٤ . رشید .

٢٥ . کورسز نوچیم .

٢٦ . بابا محمد مرزا .

٢٧ . احمدی شاد .

۴۸ . اسم غوث .

۴۹ . سید الدین .

۵۰ . حسن البین .

۵۱ . راشد .

۵۲ . سلیمانہ ری .

۵۳ . محمود بیکان .

۵۴ . سلیمانہ اری .

۵۵ . شیخ الدین .

۵۶ . کور صفوت .

٢٧ "فوزي"

٢٨ "غنام"

٢٩ "غنام"

٣٠ "مروءي"

٣١ "علي"

٣٢ "علي"

٣٣ "صالح"

٣٤ "غنام"

٣٥ "عبد اللطيف"

٤٦ . عيسى روي .

٤٩ . فيضه .

٥٠ . طاك .

٤٧ . علي غلب .

٥٠ . خواد .

٥٤ . كيرطاس .

٤٨ . عبلة .

٥٤ . غوي خان .

٥٤ . كاك .

۵۵ . لطیف قمری .

۵۶ . مولود لطیف .

۵۷ . بیاضی .

۵۸ . محمد علی .

۵۹ . عطاء اللہ نقوی .

۶۰ . نثار .

۶۱ . نوری .

۶۲ . نوری .

۶۳ . نظمی .

بەلەن

فەزەل

فەلەسەفە

بەلەن فەزەل

ÖZGEÇMİŞ

Sebile YILDIZ AYBAK, 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2017 yılında “1950-1983 yılları arasında Kıbrıs Sorununun Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Yankıları” isimli tez çalışmasıyla Gazi Üniversite Türkiye Cumhuriyet Tarihi Ana bilim dalından yüksek lisans derecesi aldı. 2010 yılından başlamak üzere günümüzde de Türkiye Büyük Millet Meclisinde Arşivci olarak çalışmaktadır.

